Uticaj bankarstva u Srbiji na privredni razvoj od osnivanja prvih banaka do savremenog bankarstva

By Goran Ćorić

WORD COUNT 78919
TIME SUBMITTED 21-OCT-2019 11:09AM
PAPER ID 51362228

UNIVERZITET SINGIDUNUM
DEPARTMAN ZA POSLEDIPLOMSKE STUDIJE I MEĐUNARODNU SARADNJU
Beograd, Danijelova 32

DOKTORSKA DISERTACIJA

Uticaj bankarstva u Srbiji na privredni razvoj od osnivanja prvih banaka do savremenog bankarstva

Mentor:
Prof.dr Zoran Jeremić

Kandidat:
Goran Ćorić, M.Econ.
Broj indeksa: 450223/2010.

Beograd, oktobar 2019.

SINGIDUNUM UNIVERSITY
DEPARTMENT OF POSTGRADUATE STUDIES AND INTERNATIONAL COOPERATION
Belgrade, 32 Danijelova Street

PhD THESIS

The impact of banking in Serbia on economic development from the establishment of first banks to modern banking

Mentor:
Zoran Jeremić, Ph.D.
Professor of Economics

Candidate:
Goran Ćorić, M.Econ.
Index No.450223/2010.

Belgrade, October 2019

SAŽETAK

Predmet istraživanja u ovom radu jeste ispitivanje uticaja bankarstva u Srbiji na privredni razvoj od osnivanja prvih banaka do savremenog bankarstva. U radu su korišćene naučne metode analize, sinteze i istorije, uz logistički pristup, prvenstveno u obradi razvoja srpskih finansija od 1868. pa sve do savremenog bankarstva, 2018. godine. Na osnovu teorijskih postavki i formiranog modela istraživanja, proisteklo je originalno empirijsko istraživanje o doprinosu banaka privrednom razvoju. Istraživanje je vršeno u Srbiji u 2017. godini, na uzorku od 238 preduzeća. U istraživanju su korišćene metode anketiranja i empirijskog istraživanja, statističke metode, Kronbahov koeficijent Alfa, metoda korelacije regresione analize, linearna regresija i ANOVA test, za utvrđivanje varijabiliteta između nezavisnih varijabli izvora i uslova finansiranja i zavisne varijable poslovanja preduzeća. Rezultati istraživanja potvrdili su osnovnu hipotezu rada, a to je da su banke tokom istorije imale pozitivan uticaj na privredni razvoj. Dokazano je i četiri pomoćne hipoteze, koje se odnose na unutrašnje i spoljne faktore od šireg uticaja na razvoj privrede. Istraživanja u ovom radu daju doprinos ekonomskoj istoriji, posebno istoriji bankarstva. Takođe doprinose stalnoj borbi u Srbiji za nacionalni novac i državne finansije, podizanjem svesti o značaju drevnog novca i finansija za ukupan privredni život zemlje i uticaju bankarstva na razvoj privrede, što i jeste sveopšti doprinos ovog rada. Rezultati upućuju na potrebu daljih istraživanja u oblasti pristupa finansijama, kao i paralelnog razvoja ne-bankarskih izvora finasiranja.

Ključne reči: Finansijsko tržište, Bankarski sektor Srbije, ponuda kredita, privredni rast.

JEL: G20, G21, G28, O42

ABSTRACT

The research topic in this paper is the investigation of the impact of the banking sector in Serbia on economic development, from the establishment of first banks to modern banking. In the elaboration of scientific hypotheses, the following scientific methods were used: analysis, synthesis, historical method, as well as the logistic approach in decription of the development of Serbian finances from 1868, until the period of modern banking, 2018. On the basis of theoretical postulates and the established model of research, an original empirical research of the contribution of banks to economic development originated. The research was conducted in Serbia in 2017 on the sample of 238 companies. The following methods were used in this research: surveying and empirical research, statistical methods, Cronbach Alpha coefficient, Correlation, Regression analysis, Linear regression and ANOVA test to determine the variability between the independent and dependent variables. The research results have confirmed the main hypothesis - that banks have had a positive influence on economic development throughout history. The four auxiliary hypotheses related to internal and external factors that have a wide impact on the development of economy have also been proven. The research results contribute to economic history, especially the history of banking. They can also be used to support the ongoing struggle in Serbia for the old national money and public finances by raising awareness of the importance of money and finances for the country's overall economic well-being, and of the impact of banking on the development of economy, which is the ultimate contribution of the paper. The results point to the need for further research in the area of access to finance, as well as the parallel development of non-banking sources of financing.

Key words: Financial market, Serbian banking sector, loan offer, economic development.

JEL: G20, G21, G28, O42

SADRŽAJ

1 UVOD 9

1.1 Predmet i cilj istraživanja 9

1.2 Naučne hipoteze, zadaci i rezultati istraživanja 10

1.3 Metodologija 12

1.4 Naučni doprinos rada 14

2 TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA 17

2.1 Ekonomske i finansijske teorije 17
2.1.1 Teorija bankarskog posredovanja 17
2.1.2 Teorija frakcionih rezervi bankarstva 18
2.1.3 Teorija kreiranja bankarskih kredita 18
2.1.4 Prethodna savremena istraživanja o uticaju finansijske funkcije i bankarstva na razvoj privrede 22

2.2 Definicije i pojmovi koji se koriste u radu 23
2.2.1 Pojam finansijskog tržišta 23
2.2.2 Definicija banke 23
2.2.3 Pojam kredita 24
2.2.4 Podela kredita 25
2.2.5 Definicije pojmova koji se koriste u radu 26

3 ISTORIJSKI RAZVOJ BANKARSTVA U SRBIJI 29

3.1 Uvod 29

3.2 Razvoj bankarstva u Srbiji od prvih početaka do posle Drugog svetskog rata 30
3.2.1 Razvoj bankarstva od prvih početaka do Prvog svetskog rata 30
3.2.2 Bankarstvo u vreme okupacije Kraljevine Jugoslavije 36

3.3 Bankarstvo u vreme okupacije Srbije 1941. godine 41
3.3.1 Razvoj bankarstva u Srbiji nakon Drugog svetskog rata 43

3.4 Bankarstvo u vreme samoupravljanja (1977-1988) 49
3.4.1 Period transformacije banaka, 1992 – 1999. 59

3.5 Savremeno bankarstvo Srbije, 2000-2017. 67
3.5.1 Period restrukturiranja i likvidacije banaka u Srbiji, 2000-2002. 67
3.5.2 Period privatizacije banaka, ubrzanog rasta i tranzicije, 2003-2007. 77
3.5.3 Uticaj svetske ekonomske krize na bankarstvo u Srbiji, 2008-2011. 88
3.5.4 Period konsolidacije i razvoja savremenog bankarstva u Srbiji, 2012-2017. 101

4 SAVREMENE DIGITALNE TEHNOLOGIJE U BANKARSTVU 118

4.1 Globalna kretanja bankarskih aktivnosti 118

4.2 Mobilno bankarstvo 122

4.3 Fintech kompanije 130

4.4 Tehnološki imperativi budućeg poslovanja banaka 132

4.5 Korporativni ekosistem banaka 137

4.6 Srpsko bankarstvo i nove tehnologije 140

5 KARAKTERISTIKE FINANSIJSKOG TRŽIŠTA U SRBIJI 147

5.1 Finansijske institucije 147
5.1.1 Banke 149
5.1.2 Osiguranje 151
5.1.3 Berza 156
5.1.4 Finansijski lizing 160
5.1.5 Dobrovoljni penzioni fondovi 162
5.1.6 Faktoring 165
5.1.7 Investicioni fondovi i fondovi rizičnog kapitala 170

5.2 Razvijenost finansijskog tržišta u Srbiji 172

5.3 Izvori finansiranja privrede u Srbiji 174

5.4 Karakteristike privrede Srbije 177

5.5 Ponuda i tražnja bankarskih kredita na finansijskom tržištu Srbije 181

5.6 Ocena kreditne aktivnosti banaka u Srbiji u 2018. godini 188
5.6.1 Istraživanje Evropske investicione banke (*EIB, CESEE Bank Lending Survey*, 2018) o kreditnim aktivnostima banaka i bankarskih grupa u zemljama Centralne i Jugoistočne Evrope 188
5.6.2 Empirijsko istraživanje Narodne banke Srbije o kreditnim aktivnostima banaka u Srbiji u 2018. godini (NBS, Kreditna aktivnost banaka u Srbiji, 2018) 192

6 REZULTATI EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA 195

6.1 Formulacija istraživanja 195
6.1.1 Naučne hipoteze: 196
6.1.2 Metode istraživanja 197

6.2 Određivanje pouzdanosti varijabli formiranog modela 197

6.3 Rezultati istraživanja 198
6.3.1 Analiza osnovnih karakteristika anketiranih pravnih subjekata 198
6.3.2 Analiza profila ispitanika prema tvrdnjama za grupu: izvori finansiranja preduzeća „IFP“ 203
6.3.3 Analiza profila ispitanika prema tvrdnjama za grupu uslovi finansiranja preduzeća „UFP“ 206
6.3.4 Analiza profila ispitanika prema tvrdnjama za grupu poslovanje preduzeća „PP“ 210
6.3.5 Korelaciona i regresiona analiza modela 214

6.4 Diskusija rezultata istraživanja 220

7 ZAKLJUČCI 224

LITERATURA 233

SPISAK TABELA, GRAFIKONA I DIJAGRAMA 238

PRILOZI 245

Spisak skraćenica

BDP – Bruto domaći proizvod
BIS – Banka za međunarodne obračune
b.p. – bazni poen
EBRD – Evropska banka za obnovu i razvoj
ECB – Evropska centralna banka
EIB – Evropska investiciona banka
EMBI – Indeks obveznica tržišta u usponu
FED – Sistem federalnih rezervi SAD-a
FISIM – Usluge finansijskog posredovanja, indirektno merene
HHI – Herfindal-Hiršmanov indeks
HoV – Hartije od vrednosti
IBRD – Međunarodna banka za obnovu i razvoj
IPA – Pretpristupni fondovi Evropske unije
mln – Milion
mlrd – Milijarda
MMF – Međunarodni monetarni fond
NDV – Nepoljoprivredna dodata vrednost
NIM – Neto kamatna marža
NPL – Problematični krediti
OUN – Organizacija ujedinjenih nacija
p.p. – Procentni poen
ROA – Prinos na aktivu
ROE – Prinos na kapital
RTGS – Obračun u realnom vremenu po bruto principu
SDDS – Specijalni sistem za diseminaciju podataka
SDR – Specijalna prava vučenja
STO – Svetska trgovinska organizacija
SB – Svetska banka
T – Tromesečje

1 UVOD

1.1 Predmet i cilj istraživanja

Predmet ovog rada jeste razvoj bankarstva u Srbiji kao i njegovog uticaja na privredni razvoj, kroz različite, ali srodne celine koje se nadovezuju jedna na drugu, stvarajući tako celokupnu sliku podsticajne finansijske, odnosno kreditne delatnosti bankarstva. Prikaz značaja bankarskog sektora kao suštinskog faktora finansijskog sistema države, tj. same privredne grane, ali i kao podsticajnog činioca investicione i kreditne aktivnosti privrede, jeste osnovni cilj rada.

Predmet istraživanja ovog rada jeste doprinos bankarstva u Srbiji razvoju privrede kroz različite periode razvoja ovog sektora. U tom smislu su određeni i ciljevi istraživanja.

Kao osnovni cilj rada definisano je istraživanje pristupa privrede finansijama na finansijskom tržištu Srbije od samih početaka razvoja banaka do danas.

Posebni ciljevi istraživanja su:

- Izučavanje istorijskog razvoja banaka kao finansijskih institucija tokom skoro dva veka, njihovih oblika, poslovanja, upravljanja, stabilnosti i transformacija kroz razvojne periode, sa fokusom na preobražaj sistema nakon devedesetih, prolazak sistema kroz svetsku ekonomsku krizu 2008. i stanje nakon nje;
- Izučavanje ekonomskog i pravnog okvira za razvoj banaka i privrede, kao i šire monetarne i kreditne politike, kao i koordinacije sa relevantnim međunarodnim propisima i trendovima razvoja;
- Stanje, struktura i potrebe privrede za finansijama, investicijama i kvalitetom finansijske podrške njenog opstanka i razvoja u određenim periodima ekonomskih, finansijskih i državnih previranja, krize, konsolidacije i prosperiteta;
- Uticaj savremenih digitalnih tehnologija na razvoj finansijskog sektora Srbije, unapređenje pristupa finansijskim uslugama, podizanje kvaliteta zadovoljavanja sredstava raspoloživih za razvoj privrede, i transformacija srpskih banaka i njihove ponude na tržištu Srbije;
- Razvoj ostalih učesnika na finansijskom tržištu Srbije pored bankarskih usluga i proizvoda, osiguranj a, lizinga, faktoringa, penzionih i investicionih fondova, fondova rizika i drugih vidova finansijskih i ne-bankarskih sredstava i usluga u funkciji podrške privrednom razvoju;
- Ispitivanje stavova privrednika i banaka o pristupu finansijskim uslugama i proizvodima, prvenstveno kreditima u Srbiji, u poređenju sa zemljama Jugoistočne i Centralne Evrope, i kvalitativni rezultati ocene doprinosa banaka i njihovih mogućnosti u oblasti privrednog razvoja;
- Istraživanje bogate građe, studija i podataka o ovom sektoru sa aspekta interesovanja međunarodne naučne i stručne zajednice, posebno Evropske unije, za čije članstvo se Srbija aktivno priprema i posebno unapređuje svoj pravni, ekonomski, finansijski i opšti okvir delovanja i razvoja primenom standarda i prakse EU.

1.2 Naučne hipoteze, zadaci i rezultati istraživanja

U radu su postavljene glavna hipoteza i četiri pomoćne hipoteze. Obzirom da je predmet rada vezan za istraživanje uticaja bankarstva Srbije na privredni razvoj zemlje od početaka razvoja ovog sektora do savremenog bankarstva današnjice, kao glavna - nulta hipoteza -- definisana je sledeća tvrdnja:

H0 = Bankarski krediti u posmatranom periodu pozitivno su uticali na razvoj privrede u Srbiji

Da bi se ova hipoteza valorizovala, u empirijskom istraživanju su dodatno definisane i sledeće pomoćne hipoteze vezane za samo bankarstvo i dostupnost njegovih proizvoda i usluga privredi:

H1 = Obim dostupnih izvora finansiranja preduzeća (bankarskih kredita) značajno je uticao na poslovanje preduzeća u Srbiji.

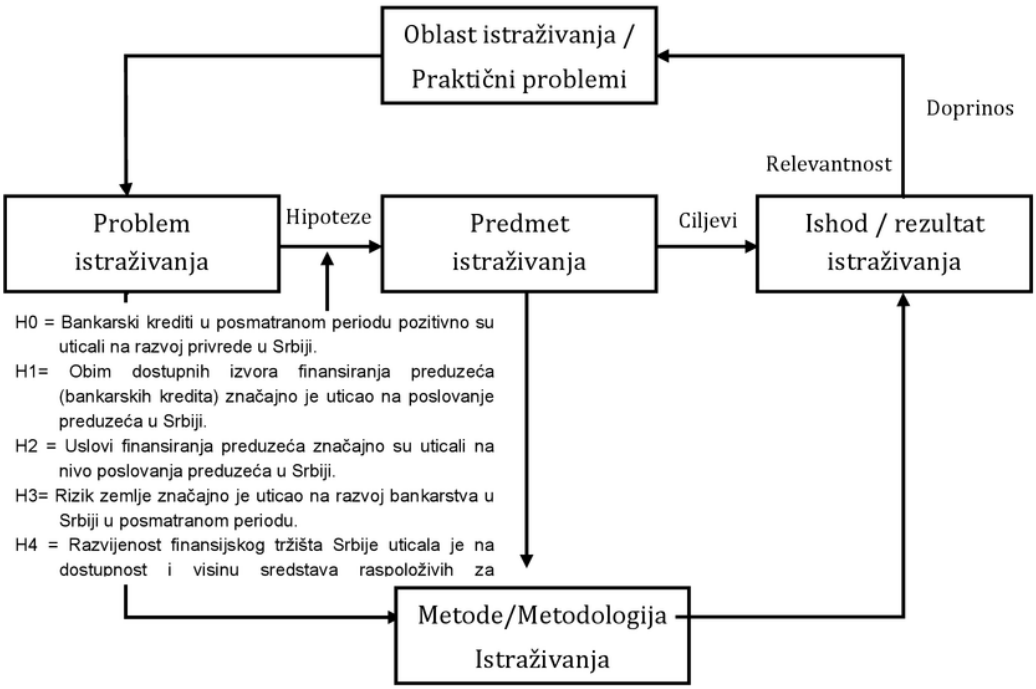
H2 = Uslovi finansiranja preduzeća značajno su uticali na nivo poslovanja preduzeća u Srbiji.

Takođe je postavljena i grupa pomoćnih hipoteza, koje treba da upute na šire, posredne uticaje makroambijenta zemlje i njegovih rizika po razvoj samog bankarstva, kao i na razvoj privrede u Srbiji. Ovde su prvenstveno uključene sledeće tvrdnje:

H3 = Rizik zemlje značajno je uticao na razvoj bankarstva u Srbiji u posmatranom periodu.

H4 = Razvijenost finansijskog tržišta Srbije uticala je na dostupnost i visinu sredstava raspoloživih za finansiranje privrede.

Slika 1.1 Hipoteze i tok istraživanja

Izvor. Autor

Zadaci istraživanja su da se utvrdi da li:

- je obim dostupnih izvora finansiranja preduzeća (odnosi se na nivo bankarskih kredita) u Srbiji značajno uticao na nivo poslovanja (prihoda) preduzeća u istraživanom periodu.
- su nivo i uslovi finasiranja preduzeća u Srbiji značajno uticali na obim poslovanja i visinu prihoda preduzeća u istraživanom periodu.
- su na razvoj privrede u Srbiji u istraživanom periodu na uticali rizici iz šireg poslovnog ambijenta zemlje.
- je na dostupnost i raspoloživost sredstava za finansiranje privrede u istraživanom periodu uticala razvijenost finansijskog tržišta Srbije.

Ovi zadaci se odnose na utvrđivanje doprinosa banaka u Srbiji (sredstava finansiranja) razvoju privrede u Srbiji u periodu istraživanja, i to po osnovu:

- Originalnog empirijskog istraživanja na temu stavova privrede o uticaju uslova i izvora finansiranja na poslovanje 238 preduzeća-ispitanika, koje je kandidat definisao i sproveo na teritoriji Srbije u 2017. godini. Ispitanici su bili predstavnici preduzeća iz oblasti proizvodnje, usluga i javnog sektora;
- Empirijskog istraživanja o kreditnoj aktivnosti banaka, koje je Narodna banaka Srbije sprovela u prvoj polovini 2018. godine, anketirajući 99% banaka; te
- Empirijskog istraživanja Evropske investicione banke o pristupu privrede finansijama zemalja CESSE u 2017. godini.

1.3 Metodologija

Osnov za sadržaj rada i doprinos oblasti kojom se rad bavi čine istraživanja realizovana u više faza, i to sledeća istraživanja:

- Institucionalni okvir bankarskog poslovanja i upravljanja unutrašnjim i spoljnim rizicima;
- Sistem upravljanja poslovanjem banke;
- Procedure, politike i strategije u razvoju bankarskog sektora uopšte, posebno kreiranje kreditne podrške privredi;
- Sagledavanje dosadašnjih iskustava poslovne politike banaka i, u okviru nje, upravljanje kreditnim aktivnostima;
- Uticaj ekonomske, monetarne politike i normativnog okruženja države na razvojne performanse bankarstva i privrede u Srbiji;
- Izloženost banaka različitim unutrašnjim i spoljnim rizicima;
- Obavezna primena Bazelskih sporazuma u upravljanju performansama razvoja i delovanju banaka i strategijama primene savremenih modela razvoja, obaveza sprovođenja politike propisane od strane Centralne banke i međunarodnih sporazuma;
- Uticaj i implementacija novih digitalnih i drugih tehnologija na finansijsko tržište u Srbiji i svetu i unapređenje portfolia usluga banaka novim platformama za korporativne klijente, kao i unapređenje poslovnog modela banke u cilju formulisanja ekosistema i kreativnog odnosa prema tehnološkim imperativima;
- Kvalitativna istraživanja stavova privrede i banaka oko kreditiranja i pristupa finansijama za 2017. godinu: EIB banke, Narodne banke Srbije i originalnog terenskog istraživanja na temu uticaja bankarskih kredita na razvoj privrede, koje je sprovedeno u 2017. godini za potrebe valorizacije naučnih tvrdnji ovog rada.

Postavljene i potvrđene naučne hipoteze rada u oblasti modeliranja kreditne aktivnosti banaka prema privredi i njenom razvoju, uz rezultate empirijskog terenskog istraživanja sprovedenog za ove potrebe - desk istraživanja, analize i sinteze bogate stručne i naučne savremene literature iz zemlje i sveta (knjiga, članaka, naučnih radova, literatura centralnih banaka, dokumenta Bazelskog komiteta, prakse banaka i privrede, saopštenja i drugih dokumenata), upućuju na njegov naučni doprinos.

U radu se koristi više naučnih metoda zavisno od celine istraživanja i sadržaja poglavlja. Primenjene su sledeće naučne metode:

Deskriptivnom metodom je urađen teorijski deo u kome su izloženi pojmovi vezani za kredit i kreditno poslovanje banke, kao i teorije novca i finansija. Na osnovu prikupljenih podataka, a prema određenim kriterijumima, urađena je sistematizacija svih vrsta kredita. Prikupljanje podataka obavljeno je u okviru kabinetskog, ali i terenskog istraživanja. Teorijski deo obiluje informacijama, saznanjima i definicijama drugih autora, koji su na adekvatan način citirani. Metoda teorijske analize posebno je korišćena u delovima koji se bave istorijom srpskog bankarstva kroz dva veka. Osnov za istraživanje bankarskog sektora Srbije čine izveštaji institucija poput Narodne banke Srbije i Kreditnog biroa, Zavoda za statistiku, udruženja banaka i međunarodnih institucija, prvenstveno Evropske investicione banke, Međunarodnog monetarnog fonda, Svetske banke i relevantih

insititucija, Fitch-a, Trading Economics-a i drugih. Svi prikupljeni podaci su prikazani tabelarno, ali i grafički, kako bi bili pregledniji za razumevanje i uočavanje odnosa i pojava između varijabli.

Induktivna metoda; Deduktivna metoda; Logičko istraživanje i Komparativna metoda korišćene su za poređenje privrednog razvoja, kreditne aktivnosti, kvaliteta finansijskih tržišta i institucija, i digitalizacije u bankarstvu, sa zemljama sveta, Evropske unije, a posebno sa zemljama Centralne i Jugoistočne Evrope. Ponuda kredita na tržištu Srbije istražena je na osnovu pretraživanja izveštaja relevantnih finansijskih institucija i samih poslovnih banaka. Analiza ponude kredita i komentara, u pogledu njihovih uslova i povoljnosti, urađena je na osnovu dosadašnjeg prikupljenog teorijskog znanja, iskustva i prakse tokom studiranja.

U izučavanju upravljanja kreditnom aktivnošću korišćene su i metode „odozdo prema gore", kao i „odozgo prema dole" u osmišljavanju hijerarhije strategije, dokumentacije, merenja, monitoringa i kontrole raznih vrsta unutrašnjih i spoljnih uticaja na politiku banaka, a uvažen je i hronološki pristup, u odnosu na dostupnu literaturu i statističke izvore.

U delu rada koji se odnosi na empirijsko istraživanje stavova preduzeća u Srbiji 2017. godine, korišćene su metode terenskog anketiranja i intervjuisanja putem tehnike Upitnika. Obrada rezultata dobijenih empirijskim statističkim istraživanjem realizovana je u skladu sa sledećim matematičkim i statističkim metodama:

- Deskriptivna statistika – prednost deskriptivne statistike je u tome što se sakupljeni podaci o izvorima i uslovima finansiranja, kao i o poslovanju preduzeća sumiraju na jasan i razumljiv način. U cilju ispitivanja odnosa i uticaja između varijabli formiranog modela grafičkim prikazom/analizom, data je i osnovna kvantitativna analiza podataka;
- Kronbahov koeficijent Alfa određuje pouzdanost varijabli formiranog modela na osnovu preporuka za identifikaciju faktorskih opterećenja i na osnovu pravila i smernica interne konzistencije. Varijable izvora finansiranja preduzeća, uslova finansiranja preduzeća i poslovnih prihoda preduzeća predstavljaju prihvatljivu konzistenciju u ovom radu;
- Korelaciona analiza ispituje uzajamnu povezanost između pojava, u ovom slučaju izvora finansiranja, uslova finansiranja i poslovnih prihoda preduzeća;
- Regresiona analiza je u radu korišćena da bi se utvrdila veza između nezavisne i zavisne varijable (promenljive), - između izvora finansiranja i uslova finansiranja preduzeća prema poslovnim prihodima preduzeća. Njome se takođe mogž predvideti zavisna varijabla (poslovni prihodi preduzeća), kada su nezavisne varijable (izvori i uslovi finansiranja preduzeća) poznati. Regresija prevazilazi korelacionu analizu dodavanjem predikcije;
- Linearna regresija se primenjuje za modeliranje veze između dve varijable, nezavisne, i zavisne. Kvantitativni izraz regresije dodaje preciznost, jer se koristi matematička formula – jednačina za predviđanje poslovanja-prihoda preduzeća na datom uzorku;
- ANOVA test je korišćen za poređenje dve grupe varijabli, odnosno varijabiliteta između nezavisnih varijabli izvori finansiranja i uslova finansiranja i zavisne varijable poslovni prihodi preduzeća, za zaključivanje na linearnim modelima unutar grupe ispitanika;
- Višestruka linearna korelaciona i regresiona analiza – koja u ovom radu prikazuje uticaj više nezavisnih varijabli - grupa (izvora finansiranja i uslova finansiranja) na zavisnu varijablu

(poslovni prihodi preduzeća). Višestrukom linearnom korelacionom i regresionom analizom na osnovu uzoraka predviđa se posledica;

- Prikupljeni podaci obrađeni su i prikazani tekstualno, tabelarno i grafički. Od statističkih softvera korišćen je SAS JMP V.13, a za kontrolu dobijenih podataka softveri IBM SPSS statistics V.25 i MICROSOFT Office Excel 365.

Originalno empirijsko istraživanje je definisano na osnovu formiranog modela I teorijskog okvira rada. Dobijene formule – jednačine mogu da posluže kao orjentir za dalju analizu postavljenog problema istraživanja.

1.4 Naučni doprinos rada

U radu se predstavlja kvalitet pristupa privrede finansijama sa svim pratećim uslovima, izvorima i uticajem na njeno poslovanje i bitnim elementima koji se za takav pristup vezuju, a značajni su za poznavanje, razumevanje i proces spoljnog kreditiranja. Tema koju rad obrađuje je aktuelna, jer na razumljiv način prikazuje uslove ponude finansijskih sredstava, složenost odnosa na finansijskom tržištu kao sadejstvo istorijskih uslova razvoja samih banaka, rizika rizika finansijskog i privrednog sistema zemlje i uticaja međunarodnih kretanjana evropskom i svetskom tržištu.

Značaj ovog rada je višestruk. Na jednom mestu, sažeto se u istraživanju prikazuje istorijat bankarstva i počeci razvoja štedionica i štednih zavoda u Srbiji, sve do savremenih ekosistema u tom sektoru. Značajna je i obrada pitanja kredita - podela kredita zasnovana na domaćim i stranim kriterijumima, kreditna politika i proces odobravanja kredita. Rad sažima bitne činjenice i saznanja na pomenute teme, te njegov teorijski deo predstavlja spoj bankarstva, makroekonomije i finansija.

Osim navedenog, rad se bavi i sveobuhvatnom analizom bankarskog sektora Srbije u periodu od oko dva veka, sa osvrtom na stanje pre 2000. godine i rizike kojima je on izložen danas. Dosadašnje studije su uglavnom obuhvatale kraće periode vezane za određene situacije i dešavanja na finansijskom tržištu, a analize su se odnosile na kratke periode pre i posle krize. Vredna istraživanja u tom smislu su zasigurno: Transformacija domaće banke u savremenu evropsku banku, Singidunum, gde su obrađeni i načini privatizacije banaka i dati zaključci o bankarskom sektoru do 2007. godine, koje je napisala Barjaktarović, L. (2009); Analiza kreditne aktivnosti u Srbiji, Palić, M. (2007): Trend ili kreditni bum, Narodna banka Srbije; Komparativna analiza bankarskog sistema Srbije i zemalja Jugoistočne Evrope, Kvartalni monitor, Živković, B. (2011); Jeremić, Z. (2012) Finansijska tržišta, Singidunum; Bankarsko poslovanje u Srbiji 1921-2011, Udruženja banaka Srbije, koje je napisao Kovačević, I. (2011), a kojim je data istorijska perspektiva veoma dugog perioda domaćeg bankarstva; kao i radovi drugih domaćih istraživača i naučnika.

Struktura rada

Celina rada strukturirana je u sedam poglavlja. Predmet i cilj istraživanja, naučne hipoteze i zadaci istraživanja, metodologija koja se koristi u obradi rezultata kvantitativnih i kvalitativnih istraživanja navedenih u radu, naučni doprinos rada, i sama struktura rada prezentovani su u *Prvom poglavlju.*

U Drugom poglavlju se obrađuje teorijski okvir istraživanja, sa pregledom ekonomskih i finansijskih teorija relevantnih za razvoj finansijskih tržišta, institucija, novca i bankarstva.

Treće poglavlje, kao jedno od centralnih i najobimnijih poglavlja u radu, bavi se istorijskim razvojem bankarstva u Srbiji od samih početaka do danas (kao poslednja godina obrade podataka za ovo poglavlje rada uzeta je 2017.). U istorijskom pregledu faze razvoja su uslovno podeljene u dva velika perioda - pre i posle Drugog svetskog rata - unutar kojih postoje dublje podele na periode: pojave prvih banaka i novca u Srbiji do Prvog svetskog rata; za vreme okupacije Kraljevine Jugoslavije; između dva svetskog rata; te, posle okupacije Srbije 1941. godine. U drugoj grupi istorijskih perioda posle Drugog svetskog rata, razmatraju se sledeći periodi u razvoja bankarstva: period samoupravljanja, 1977-1988. godine; period, 1992-2000. u kome je bilo mnogo transformacija banaka; period restrukturiranja i likvidacije banaka u Srbiji, 2000-2002; period privatizacije banaka, ubrzanog rasta i tranzicije, 2003-2007; period uticaja svetske ekonomske krize na bankarstvo u Srbiji, 2008-2011, kao i period, 2012-2017. nazvan vremenom konsolidacije banaka u Srbiji i njihovog savremenog razvoja. Da bi se bliže razumeo svaki period razvoja bankarstva, a ti su pravni i ekonomski okviri, struktura i poslovanje banaka u to vreme, njihova kreditna aktivnost, rizici finansijskog sistema, kao i njihovo delovanje na razvoj privrede i industrije toga doba.

Četvrto poglavlje se bavi novim digitalnim tehnologijama i njihovim uticajem na savremeni razvoj bankarstva, Fintech kompanijama kao novim konkurentima na tržištu finansijskih usluga, platform tehnologijama koje koriste ekosisteme kao nov način organizacije savremenih banaka. Shodno ovim trendovima prezentuju se tehnološki imperativi razvoja bankarstva. Prikazan je razvoj mobilnog bankarstva u Srbiji, vidovi implementacije i razvoj novih tehnologija.

Peto poglavlje se bavi karakteristikama finansijskog tržišta u Srbiji. Prezentuju se finansijske institucije u Srbiji, prvenstveno banake kao osnovne institucije, koje se razmatraju u radu u okviru relevantnih pristupa razvoju ovog sektora s jedne i uticaja banaka na razvoj privrede, s druge strane. Zatim se obrađuju druge institucije- pružaoci finansijskih i nefinansijskih usluga na finansijskom tržišu Srbije poput: osiguranja, berze, finansijskog lizinga, dobrovoljnih penzionih fondova, faktoringa, investicionih fondova i fondova rizičnog kapitala. Obrađuju se i izvori finansiranja privrede, karakteristike same privrede i njene investicije, kao i ponuda i tražnja za kreditima na finansijskom tržištu Srbije. Cilj ovog poglavlja jeste sagledavanje potrebe privrede za finansijama, upoznavanje sa njenim stavovima o pristupu finansijama, graničenjem poslovanja u proteklih 15 godina (izveštaji Svetske banke o konkurentnosti finansijskog tržišta). Takođe se prezentuju dva kvalitativna istraživanja o ponudi i tražnji bankarskih kredita na finansijskom tržištu u Srbiji u prvoj polovini 2018. godine, i to: rezultati istraživanja Narodne banke Srbije o kreditnim aktivnostima banaka, te Evropske investicione banke za zemlje Centralne i Jugoistočne Evrope.

Šesto poglavlje prezentuje rezultate empirijskog istraživanja. Originalno empirijsko istraživanje stavova predstavnika 238 preduzeća (najvećim delom iz privatnog sektora) o visini, i uslovima dobijanja bankarskih kredita i njihovom uticaju na prihode privrede u 2017. godini urađeno je sa namerom da se ispita osnovna i pomoćne hipoteze rada. Valorizacija naučnih hipoteza i diskusija rezultata istraživanja prikazana je u delu Diskusije.

Poglavlje sedam. Zaključci, ograničenja u istraživanju na koja se naišlo, kao i moguća nova istraživanja koja iz rada proizlaze su prikazana u ovom poglavlju.

Iz oblasti istraživanja ovog rada za potrebe elaboracije teze konsultovana sje savremena naučna i stručna literatura, radovi istoričara, prikazi studije međunaorndih organizacija, instituta, statistike, Narodne banke Srbije, te je 129 bibliografskih jedinica rererenciranih u Harvard stilu referenciranja.

Sadržaj rada predstavljen je na 246 stranice, a ilustrovan putem 149 tabela, 5 dijagrama, 137 grafikona i 1 slike.

U prilozima rada dati su: primerak upitnika za empirijsko istraživanje stavova preduzeća i spisak tabela i grafikona.

2 TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

2.1 Ekonomske i finansijske teorije

U ovom delu se predstavljaju najčešće korišćeni teorijski pristupi vezani za elaboraciju bankarstva. To su prvenstveno teorija bankarskog posredovanja, teorija frakcionih bankarskih rezervi i teorija kreiranja kredita, na osnovu radova autora austrijskih i post-kejnzijanskih škola mišljenja. Pošto se uloga i funkcije banaka povezuju sa monetarnom politikom, uticajima na samo bankarstvo i finansije, kao i na i makroekonomska kretanja i politiku vlade, u literaturi i teorijama bankarstva najčešće se i postavlja pitanje - da li banka pozajmljuje postojeći novac ili stvara novi novac koji dalje daje kroz svoje usluge i kredite privredi i drugim korisnicima (Werner, 1992, 1997; Kohn, 2009).

2.1.1 Teorija bankarskog posredovanja

Najčešće korišćena i preovlađujuća teorija je *teorija bankarskog posredovanja.* Banke i drugi nebankarski finansijski posrednici, prema teoretičarima ovog pristupa, prikupljaju i pozajmljuju depozite. Teorija je zasnovana na adekvatnosti kapitala banaka gde se one tretiraju kao finansijski posrednici. Teorija dalje vidi banke kao finansijske posrednike slične drugim nebankarskim finansijskim institucijama, koje pozajmljuju i prikupljaju depozite. Banke stvaraju likvidnost (Dewatripont i dr., 2010) zaduživanjem, te pozajmljuju deponentima i zajmoprimaocima sredstva na kratki i dugi rok.

Finansijsko posredovanje banaka razmatrali su sledeći teoretičari u svojim radovima: Stein (2014); Gertler & Kiyotaki (2011); Casu, Girardone, & Molyneux (2006); Matthews & Thompson (2005); Eatwell i dr., (1989); Bernanke i Gertler (1995); Rajan (1998); Sealey & Lindley (1977);Gurley & Shaw (1955); Tobin (1963, 1969); Diamond (1983); Myers & Rajan (1998); Gorton & Pennacchi (1990); Bencivenga & Smith (1991); Diamond & Rajan (2001); Kashyap i dr., (2002); Diamond & Dybvig (1983); Keynes (1936); i drugi. Među ranijim zagovornicima ove teorije je i von Mises (1980, 1912), koji smatra da je delatnost banaka pregovaračka, jer one vrše pregovore između davalaca kredita i kreditnih subjekata, gde su kapitalisti, a ne bankari, oni koji daju kapital, a banke samo pozajmljuju novac drugih. Stavove o tome da je najpre za ulaganja potrebno prikupiti štednju izneo je Keynes (1936) u "Generalnoj teoriji". Ovi pogledi su u narednom periodu postali dominantni u kejnzijanskim modelima rasta. Teorija finansijskog posredovanja u bankarstvu podržana je u radovima Harrod-a (1939) i Domar-a (1947).

Zemlje u razvoju su često svoju ekonomsku politiku bazirale na ovim stavovima u odnosima sa međunarodnim bankama. Smatrale su da one mogu da nadomeste nedostatak domaće štednje kroz svoje izvore, nalazeći u ovoj teoriji i opravdanje za neugrađivanja ekonomskih modela u poslovanje banaka. Značajno povećanje zaduživanja u inostranstvu i sama zaduženost zemalja u razvoju od Drugog svetskog rata prati logiku dva teoretičara – Gurley & Shaw (1960), koji su baveći se podelom funkcije finansijskih posrednika, navodili da se banke ni po čemu ne razlikuju od finansijskih posrednika, što je kasnije podržano i u stavovima Tobin-a (1963). Većina investicionih projekata je u kapitalističkoj ekonomiji u vlasništvu i pod upravom privatnih preduzetnika i firmi. Investitori ulažu i finansiraju projekte, a zatim traže kredite za završetak finansiranja. Značajne radove o kreditima i finansijskom posredovanju napisali su teoretičari Diamond & Dybvig (1983), Sheard (1989), Casu-a

i dr., (2006), koji smatraju da su banke samo jedna vrsta finansijskog posrednika među mnogima i da nemaju mogućnosti da na bilo koji način stvaraju kredit. Po ovoj teoriji, uloga banaka, kao i drugih finansijskih posrednika, ključna je za razvoj privrede. Finansijska sredstva koja se stvaraju ne ostaju kod njih, već se po određenim uslovima ustupaju finansijskim institucijama. Banke zadovoljavaju razne potrebe zajmodavaca, ali u isto vreme i korisnika kredita, kroz transformaciju visoko likvidnih depozita i kredita, malih ali sa većim rizikom. Krugman (2015) smatra da banke kao posrednici stvaraju sopstvene prihode uzimanjem depozita i pozajmljivanjem sredstava po višoj kamatnoj stopi, usmeravajući novac od hiljada depozitara i drugih investitora u svoje komitente (Admati & Hellvig, 2012), delujući tako kao posrednici.

2.1.2 Teorija frakcionih rezervi bankarstva

Starija teorija frakcionih rezervi bankarstva smatra da svaka pojedinačna banka predstavlja finansijskog posrednika koji sam ne može da stvori novac, ali kao grupa, kolektivno, to može da realizuje i da bude brz multiplikator novca. Po ovoj teoriji, bankarski sistem stvara novac kroz proces rasta depozita i njegovog plasiranja komitentima.

Prema Gurley & Shaw (1955), banke i nebankarske finansijske institucije su uglavnom slične po tome što su obe u ulozi finansijskog posrednika i kao takve omogućavaju finansijska potraživanja prethodno prikupivši sredstva. Autori koji se u svojim radovima zalažu za teoriju bankarskih rezervi su uglavnom delovali u periodu od 1950-1969. godine, a među njima su značajni: Phillips (1920); Culbertson (1958); Solomon (1959); Smith, W. (1959); Smith, P. (1966); Guttentag & Lindsay (1968). Teoretičari Crick (1927), Haiek (1929) i Samuelson (1948) takođe podržavaju ovu teoriju rezervi i zalažu se za banke kao kreditne ili novčane multiplikatore, pri čemu formulišu i mehanizme delimičnih frakcionih rezervi bankarstva. Po njima, banka prvo mora da prikupi dovoljno sredstva, pa onda da odobrava kredite. Stiglitz (1997) upućuje na važnost povećanja depozita da bi se nadomestila nedostajuća sredstva banke.

2.1.3 Teorija kreiranja bankarskih kredita

Teorija kreiranja bankarskih kredita smatra da banke kao finansijski posrednici prikupljaju depozite, a svaka pojedinačna banka kreira sops[3]ene kredite i obezbeđuje novac za odobravanje novih kredita. Vodeći teoretičari ovog pristupa su: MacLeod (1856), Withers (1909, 1916), Schumpeter (1912), Cassel (1918), Hawtrey (1919) i Hahn (1920). Oni naglašavaju značaj računa, pravnog i finansijskog stanja u bankarstvu. Schumpeter (1912) ističe funkciju bankara, kao proizvođača i dilera kredita u zavisnosti od poslova koje preduzimaju preduzetnici, te im omogućava da sprovedu te svoje planove. Ova teorija, popularno nazvana i teorijom kreditnog stvaralaštva, prepoznaje činjenice o proizvodima banaka, ukazuje na poseban mehanizam štednje i ulaganja u jednu od najistaknutijih institucija kapitala i upućuje na istinsku ulogu banaka u kapitalističkoj evoluciji (Davenport, 1913; Howe, 1915).

Pristalica ove teorija je bilo i kasnije, pa su čak uspevale i da popularizuju svoja gledišta. Naročito ih je bilo među post-kenzijanskim ekonomistima, u induktivno-empiričkoj školi ekonomista (Rochon & Rossi, 2003) i tzv. Austrijskim ekonomistima. O novom programu makroekonomske uloge kredita pisao je Werner (1997). Favorizovana je bila regulativa banaka koja se direktno odnosila na bankarski kredit, iznose, kvalitet, vrstu transakcije koja se njime finansirala, pri čemu je podstican ekonomski

poželjan kredit banaka. Odnos između dezagregiranog kreiranja bankarskih kredita, s jedne strane, i nominalnog rasta BDP-a, realnog rasta BDP-a i cene imovine, s druge strane, posebno je obrađeno u radovima teoretičara Kvantitativne teorije kredita (Werner, 1992, 1997).

Banke su se razvile iz poslovanja sa zlatom i srebrom, pružajući usluge čuvanja vrednosti od plemenitih metala. Zlatari su otkrili princip delimičnog rezervnog bankarstva. Banke su izrasle iz notara, poreznika, vlasnika pivara i destilerija, trgovaca i industrijalaca. Neki od najranijih bankara bili su trgovci, na primer, francuske bankarske kuće četrnaestog i petnaestog veka. U vreme kada se trgovačko poslovanje specijalizovalo za finansijske poslove pozajmljivanja i traženja drugih sredstava za preduzimanje poslova, odobravanje kredita je postala nova aktivnost u trgovačkom poslovanju, čime se razvijalo i bankarstvo. Isticanjem kreditne funkcije ne zanemaruje se važnost bankarskih depozita, ali postaje sve izraženije angažovanje kreditne funkcije, kao i provera boniteta zajmotražioca kroz pribavljanje kreditnog obezbeđenja.

Takođe se izdvajaju teorijska mišljenja po kojima banke imaju posebnu ulogu kao osiguravači likvidnosti, pružajući usluge likvidnosti i pokrića rizika od nesposobnih deponenata koji nisu sigurni u pogledu vremena njihove potrebe za sredstvima. Međutim, likvidnost banaka nema nikakve veze sa bankarskim depozitima koji služe kao transakcioni mediji.

Današnja struktura banaka se najbolje može razumeti ako se posmatraju kao institucije koje omogućavaju povezivanje pružanja usluga transakcija sa uslugama posredovanja, uz pomoć informacionih tehnologija i na osnovu ekonomije obima. Drugi aspekti savremenog bankarstva kojima ono može da utiče, kako na svoje inovacije, tako i na inovacije svojih klijenata (privrede i drugih), su vanbilansne bankarske aktivnosti, niz proizvedenih finansijskih usluga i multinacionalnih operacija. U savremenom teorijskom pristupu novcu i bankama razlikuju se mnogi pristupi, od kojih se najčešće primenjuju sledeći:

1. Istorijski pristup teorijama novca (Keynes, 1979; Goodhart, 1998)
2. Istorijski, sociološki i antropološki pristupi novcu (Grierson, 1977; Zelizer, 1989; Ingham, 2000; Peacock, 2006, i
3. Kejnzijanski i institucionalni pristup novcu (Keynes, 1973).

U tabeli 2.1 daje se detaljniji opis ovih pristupa sa nosećim teoretičarima i njihovim radovima.

Tabela 2.1: Pregled teorijskih pristupa bankama i novcu

	Noseći teoretičari	Literatura
Istorijski pristupi teorijama novca		
Istorijski pristup teorijama novca	Goodhart, C. A.E. (1998)	The Two Concepts of Money: Implications for the Analysis of Optimal Currency Areas
	Keynes, J. M. (1979)	The Distinction Between a Co-Operative Economy and an Entrepreneur Economy
Istorijski, sociološki i antorpološki pristup novcu	Grierson, P. (1977)	The Origins of Money
	Ingham, G. (2000)	Babylonian Madness: On the Historical and Sociological Origins of Money
	Peacock, M. S. (2006)	The Origins of Money
	Zelizer. V. A. (1989)	The Social Meaning of Money: Special Monies
Kejnzijanski i institucionalni pristup novcu	Keynes, J. (1973)	A Monetary Theory of Production
	Dillard, D. (1980)	A Monetary Theory of Production: Keynes and the Institutionalists
	Tymoigne, É. (2003)	Keynes and Commons on Money
	Davidson, P. (1974)	Theoretical Framework for Monetary Analysis
	Kregel, J.A. (1988)	The Multiplier and Liquidity Preference: Two Sides of the Theory of Effective Demand
Endogeni novac	Moore, B. J. (1979)	The Endogenous Money Stock
	Lavoie, M. (1985)	Credit and Money: The Dynamic Circuit, Overdraft Economics, and Post-Keynesian Economics
	Wray, L. R. (2006)	When are Interest Rates Exogenous?
	Fullwiler, S. T. (2006)	Setting Interest Rates in the Modern Money Era
Novac i tokovi	Seccareccia, M. (2000)	The Credit Theory of Money: The Monetary Circuit Approach
	Fontana, G. (2000)	Post Keynesians and Circuitists on Money and Uncertainty: An Attempt at Generality
	Febrero, E. (2008)	The Monetization of Profits in a Monetary Circuit Framework
	Godley, W. (2004)	Weaving Cloth from Graziani's Thread: Endogenous Money in a Simple (but Complete) Keynesian Model
	Godley, W. (2007)	Fiscal Policy in a Stock-Flow Consistent (SFC) Model
Marksistički pristup novcu	Levine, D. (1983)	Two Options for the Theory of Money
	Foley, D. K. (1983)	On Marx's Theory of Money
	Bellofiore, R. (2004)	A Macro-Social Reading of Marx's Labour Theory of Value
	Wray, L. R. (1999)	Theories of Value and the Monetary Theory of Production
Savremeni novac i fiskalni pristup	Lerner, A. P. (1947)	Money as a Creature of the State
	Bell, S. (2000)	Do Taxes and Bonds Finance Government Spending?
	Bell, S. (2001)	The Role of the State and the Hierarchy of Money
	Forstater, M. (2006)	Economic History and Economic Policy
	Parguez, A. (2002)	A Monetary Theory of Public Finance
	Kregel, J. A. (2010)	Keynes's Influence on Modern Economics: Some Overlooked Contributions of Keynes's Theory of Finance and Economic Policy
Alternativni pristupi novcu, finansijskim institucijama i politici		
Monetarni ili kejnzijanski pristup novcu i bankama	Friedman, M. (1948)	A Monetary and Fiscal Framework for Economic Stability
	Brunner, K. (1968)	The Role of Money and Monetary Policy
	Friedman, M. (1968)	The Role of Monetary Policy
	James, T. (1963)	Commercial Banks as Creators of Money
	Romer, D. (2000)	Keynesian Macroeconomics without the LM Curve

Novac i modeli opšteg ekvilibrijuma	Wright, R., Kiyotaki, N. (1989).	On Money as a Medium of Exchange
	Aschheim, J.T. (1997)	Money
	Goldberg, D. (2009)	The Tax-Foundation Theory of Fiat Money
	Hahn, F. H. (1987)	The Foundations of Monetary Theory
Novi monetarni konsensus	Meyer, L. H. (2001)	Does Money Matter?
	Bernanke, B. S. (2004)	Gradualism
	Fontana, G. (2009)	Whither New Consensus Macroeconomics? The Role of Government and Fiscal Policy in Modern Macroeconomics
	Le Herron, E., Carre, E. (2006)	Credibility Versus Confidence in Monetary Policy
	Arestis, P. (2006)	The Nature and Role of Monetary Policy when Money is Endogenous
Teorija i politika kamatne stope	Keynes, J. M. (1937)	The Theory of the Rate of Interest
	Kregel, J.A. (1988)	Irving Fisher, Great-Grandparent of the General Theory: Money, Rate of Return Over Cost and Efficiency of Capital
	Tobin, J. (1958)	Liquidity Preference as Behavior Towards Risk
	Wray, L. R. (1992)	Alternative Theories of the Rate of Interest
	Smithin, J. (2006)	A Real Interest Rate Rule for Monetary Policy?
Novac, inflacija i kurs	Mishkin, F. S. (1999)	International Experiences with Different Monetary Policy Regimes
	Rowthorn, R.E. (1977)	Conflict, Inflation and Money
	Davidson, P. (2006)	The Declining Dollar, Global Economic Growth, and Macro Stability
	Harvey, J.T. (1996)	Orthodox Approaches to Exchange Rate Determination: A Survey
	Harvey, J.T. (1991)	A Post-Keynesian View of Exchange Rate Determination
Novac i finansije	Terzi, A. (1986-87)	The Independence of Finance from Saving: A Flow-of-Funds Interpretation
	Kregel, J.A. (1998)	Aspects of a Post Keynesian Theory of Finance
	Raines, J. P. (1996)	Veblenian Stock Markets and the Efficient Markets Hypothesis
	Shiller, R. J. (2005)	Behavioral Economics and Institutional Innovation
Finansijska nestabilnost i velika kriza	Minsky, H. P. (1994)	Financial Instability Hypothesis
	Taylor, L., O'Connell, A. (1985)	A Minsky Crisis
	Gatti, D. (1997)	At the Root of the Financial Instability Hypothesis: Induced Investment and Business Cycles
	Brown, C. (2007)	Financial Engineering, Consumer Credit, and the Stability of Effective Demand
	Minsky, H. P. (1993)	Finance and Stability: The Limits of Capitalism
	Wray, L. Randall (2009)	The Rise and Fall of Money Manager Capitalism: A Minskian Approach
	Wade, Robert (2009)	From Global Imbalances to Global Reorganisations
Kenzijanski i institucionalni pristupi novcu		
	Keynes, J. M. (1973)	Monetarna teorija proizvodnje

Izvor. Autor prema Wray-u, 2012

2.1.4 Prethodna savremena istraživanja o uticaju finansijske funkcije i bankarstva na razvoj privrede

Vodilje rasta i razvoja privrede su među najvažnijim pitanjima koja su istraživana u ekonomskoj teoriji. Održivost i razvoj privrede su prethodno bili povezivani sa različitim faktorima u različitim ekonomskim školama mišljenja, poput prirodnih resursa, radne snage, uključujući i veštine, produktivnost i obrazovanje, preduzetništvo, tehnologiju i inovacije. Kapital je kasnije uključen u klasičnu ekonomsku teoriju kao ključni element. Bez značajne akumulacije kapitala drugi proizvodni faktori imaju manji značaj. Promene dodate vrednosti kao posledica dostupnosti postojećeg, po troškovima prihvatljivog kapitala, smatraju se prihvatljivim. Razvoj bankarstva i sofisticiranost finansijskog sektora postepeno postaju veoma značajni za svaku naciju i održiv razvoj njene privrede, o čemu govore i sledeća istraživanja:

- Paun i dr. (2019) su, u svojim istraživanjima o uticaju finansijskog sektora i bankarstva na sofisticiranost i održivost razvoja privrede, došli do rezultata koji potvrđuju važnost ove veze, što je konzistentno i sa ekonomskom teorijom;
- McKinnon (1973) u svojim radovima zastupa tvrdnju da unapređenje usluga banaka i finansijske aktivnosti doprinosi povećanju rasta privrede;
- King i Levine (1993) rezultatima istraživanja potvrđuju tezu da se pružanjem više povoljnijih finansijskih fondova privredi stimuliše razvoj privrede i njena održivost na tržištu;
- Testiranja koja su u svojim radovima izvršili teoretičari Demetriades i Hussein (1996) upućuju na povezanost finansijskog razvoja i privrednog rasta u 16 analiziranih zemalja u razvoju, uključujući i povezanost bankarstva sa privrednim razvojem;
- U 1990-tim i 2000-tim godinama, mnogi teoretičari su svoje nalaze o privrednom razvoju bazirali na rezultatima istraživanja koja upućuju na pozitivan uticaj bankarskog sektora. Banke, vršeći skrining kapaciteta privrede, smanjuju rizike plasmana sredstava i unapređuju alokaciju kredita. Japan, na primer, koji nema bankocentričan ekonomski sistem je uticao da se kompanije u razvoju više oslanjaju u 20. veku na svoj akcijski kapital, o čemu pišu Miwa i dr. (2000), koji su istraživali ulogu centralnih banaka u razvoju nacionalne privrede na primeru japanskih preduzeća i nisu utvrdili da su ona rasla samo na osnovu bankarskih kredita, već i kroz tržište akcija i ulaganja vlastitog kapitala;
- Calderon i Liu (2003) su u svojim radovima ispitivali isprepletanost finansijskog i privrednog razvoja koristeći rezultate istraživanja iz 109 zemalja u periodu od 1960 - 1994. godine. Rezultati ovih istraživanja su istakli dugoročni pozitivan uticaj finansijskog razvoja, uključivo i razvoj bankarstva na razvoj privrede, posebno u naprednim, razvijenim zemljama;
- Podršku politici ponude bankarskih kredita dali su Hshin i Reichert (2006) testiranjem uzročne povezanosti (Granger kauzalnošću i Odedokun modelom) finansijskog sektora i banaka sa razvojem privrede u zemljama u razvoju. Njihov model je u potpunosti potvrdio jaku povezanost između razvoja bankarskog sektora, ponude kredita i rezultata privrednog razvoja;
- Caporale i dr. (2009) su svoja istraživanja o povezanosti finansijske bankarske funkcije i razvoja privrede sproveli u 10 zemalja EU u periodu od 1994-2007. godine i došli do zaključka da su berze i tržište novca još uvek nedovoljno razvijeni i da je u to vreme njihov doprinos privrednom razvoju bio ograničen, te da uticaj ide od finansijskog razvoja ka privrednom;
- Istraživanja povezanosti bankarstva sa privrednim razvojem koja je sproveo Owdeh (2012) uputila su na direktnu povezanost rasta bankarskog sektora i rezultata privrede i ekonomske

efikasnosti (primer Libanona). U periodu od 1992 - 2012. godine istraživali su vezu između bankarskog sektora i privrednog razvoja u Jordanu i utvrdili da su razvoj bankarskog sektora i razvoj privrede tesno povezani preko tražnje kredita;

- Petkovski u Kjosevski (2014) su istraživali da li je na razvoj privrede u 16 zemalja Centralne i Jugoistočne Evrope uticao razvoj bankarskog sektora, davanje bankarskih kredita privatnom sektoru u privredi, kamate i racija, kao nezavisnih varijabli, i prihoda privrede kao zavisne varijable, gde su utvrdili da su bankarski krediti i visoki nivoi kamata imali nezadovoljavajući uticaj na privredni razvoj;
- Skorašnjim istraživanjima Medjahed i Gherbi (2016) o uticaju bankarskog sektora na razvoj privrede u 11 MENA zemalja u peirodu od 1980 - 2012. godine, došli su do rezultata koji upućuju na nezadovoljavajući, pa i negativan uticaj bankarskog sektora na razvoj privrede na kratki i dugi rok;
- Prochniak i Wasiak (2017) su, analizirajući uticaj finansijskog sistema na privredni razvoj u 28 zemalja EU u periodu od 1993 - 2013. godine, bankarskim varijablama poput domaćeg kredita pruženog od strane banaka, racija kapitala u odnosu na sredstva, tržišne kapitalizacije preduzeća, koje su bile uključene u analizu kao nezavisne varijable, i bruto domaćeg proizvoda kao zavisne varijable, verifikovali pozitivnu korelaciju između bankarskog sektora i razvoja privrede;
- Bongini i dr. (2017) su istraživali ulogu razvoja finansija i banaka na privredni razvoj i rast u Centralnoj i Jugoistočnoj Evropi između 1995-2014. godine, tj. da li privreda ima ekonomske koristi od prisustva banaka u stranom vlasništvu u njihovim zemljama, gde je potvrđen uticja banaka na lokalni privredni razvoj.

2.2 Definicije i pojmovi koji se koriste u radu

U daljem tekstu se daju neke definicije pojmova koji se koriste u radu:

2.2.1 Pojam finansijskog tržišta

Ovde se navode neki od autora koji bliže definišu pojam finansijskog tržišta:

- Mishkin (2006) o finansijskim tržištima govori kao o tržištima na kojima se sredstva raspoređuju preusmeravanjem sredstava ka onima kojima ona nedostaju od subjekata koji raspolažu viškovima sredstava. Za pojedinca je važno poznavanje finansijskih tržišta, jer može da utvrdi svoju finansijsku poziciju i iskoristi sistem na najbolji način, kao što je za menadžera firme ili finansijskog profesionalca podjednako važno kako da investira sredstva na tržištu;
- Šoškić i Živković (2011) smatraju finansijsko tržište skupom svih finansijskih transakcija u širem smislu, odnosno organizovano mesto trgovine finansijskim instrumentima u užem smislu. Sigurna i efikasna finansijska tržišta su temeljni element ekonomskog rasta, razvoja i blagostanja tržišnih privreda;
- Ritter i dr. (2009) objašnjavaju finansijskog posrednika institucijom koja uzima sredstva od jedne grupe investitora i preraspoređuje ih ulaganjem u finansijsku aktivu.

2.2.2 Definicija banke

Ovde se navode definicija banke prema nekim od teoretičara:

- Mishkin i Eakins (2005) smatraju smanjivanje transakcionih troškova prednošću, kao i uklanjanje asimetričnih informacija u vidu negativne selekcije i moralnog hazarda;
- Mishkin (2006) banke smatra finansijskim institucijama koje primaju depozite i odobravaju kredite;
- Prema Ritter-u i dr. (2009) banke su glavni čuvar novčane mase u ekonomiji, zajedno sa drugim finansijskim posrednicima, predstavljaju značajan izvor sredstva za firme i potrošače;
- Šoškić i Živković (2011) smatraju banku finansijskom institucijom sa dugoročnom tradicijom, a kredit jednim od prvih bankarskih poslova.

2.2.3 Pojam kredita

Osnove nauke, društva i privrede nastale su od znanja koja su imale civilizacije još pre nove ere, utemeljene u doba antičke Grčke i starog Rima, a razvijaju se, napreduju i evoluiraju svakodnevno. Tu spada i bankarstvo i kredit, potiču iz tog doba i začeti su u domenu menjačkih, založnih i kreditnih poslova. Neki od autora u svojim radovima o kreditnim poslovima navode sledeće:

- Hadžić (2009) navodi da su menjački, založni i kreditni poslovi postojali već u starom veku (u Vavilonu, na Kipru, kod Egipćana i starih Grka, kod Sumeraca i Asiraca). Postojanje gradova-država koje su kovale svaka svoj novac, otvorilo je mogućnost, prvo, za razvoj menjačkih poslova, a kasnije, nakon stvaranja privatnih kuća koje su se bavile skladištenjem robe, zlata i dragocenosti, uz naplaćivanje kamate za čuvanje i pozajmljivanje, i za kreditno-depozitne poslove. Pojava prvih banaka modernog tipa vezuje se za srednji vek.
- Banca di Genova osnovana je 1320. godine, a kasnije se javljaju i prve emisione banke, (Švedska banaka osnovana 1668.);
- Mishkin i Eakins (2005) tvrde da je savremena bankarska industrija započela 1782. godine osnivanjem Bank of North America u Filadelfiji. Istorijat bankarstva usko je povezan sa razvojem kredita kao bankarskog posla, budući da se potreba za kreditom razvijala sa razvojem društvenog i državnog uređenja. Kredit se kroz vreme razvijao od forme naturalnog kredita do forme novčanog kredita, koji je kao posao pratio trgovačke transakcije. Sa višim i složenijim stepenom uređenja, nakon otpočinjanja trgovine među gradovima i državama, usled kolonijalizma, industrijalizacije i kasnije ratova, razvijali su se novi oblici kredita – državni i međunarodni zajmovi.
- Poverenje (od reči credo, credere, što znači verovati) je još jedna konstanta koja prati kredit od početka njegovog nastanka;
- Kada se govori o kreditu kao bankarskom poslu, Barjaktarović (2010) ga definiše kao dužničko-poverilački odnos u kome se ustupaju prava raspolaganja novcem od strane zajmodavca, banke kao poverioca, korisniku – zajmoprimcu, pod određenim uslovima na određeno vreme.

Tržište kredita, ponuda i tražnja vremenom se sve više razvijaju. Na strani tražnje su tu pojedinci (građani, uključujući penzionere i studente, ponegde i nezaposlene), kompanije (od mikropreduzeća do korporacija), banke, razni finansijski, institucionalni i državni investitori i institucije, pa i same države, sa sve raširenijim potrebama, a kao davaoci kredita, pojavljuju se sve specijalizovanije institucije (od banaka, preko štedno-kreditnih udruženja, do kreditnih sindikata).

Kreiranje bankarskog kredita predstavlja primarni posao za banku, s obzirom na to da krediti čine najveći deo bankarske aktive i često donose najveći deo poslovnog prihoda u tradicionalnom bankarskom poslovanju (Rose & Marquis, 2012). Mobilizatorska funkcija banaka kao finansijskih institucija govori da one posreduju između pojedinaca sa viškom kapitala i drugih sa manjkom kapitala, odnosno prikupljaju (mobilišu) viškove (u vidu depozita) i plasiraju ta sredstva tamo gde su nephodna putem kredita, istovremeno utičući na efikasnu alokaciju kapitala. Ovo je osnovna funkcija kredita i glavni značaj kredita za privredu. Budući da je kredit način da se dođe do potrebnog novca, on omogućava da se održi kontinuitet proizvodnje na potrebnom nivou, bez obzira da li se radi o mikro preduzeću, preduzetničkoj firmi ili multinacionalnoj kompaniji. Takođe, osim održavanja nivoa proizvodnje, kredit daje mogućnost firmi da investirajući podigne nivo proizvodnje i tako zadovolji tražnju na tržištu, utičući time na uređivanje ponude i tražnje na tržištu.

Neke osnovne funkcije kredita bi mogle da se sažmu u sledeće:

- Mobilizatorska funkcija,
- Obezbeđenje kontinuiteta reprodukcije,
- Obezbeđenje likvidnosti i stabilnosti privređivanja,
- Regulacija ponude i tražnje na tržištu,
- Stimulacija međunarodne ekonomske razmene,
- Relativizacija postojećih regionalnih razlika u razvijenosti, te
- Kontrolna funkcija.

2.2.4 Podela kredita

Podela kredita prema Rose & Hudgins-u (2005) započinje osnovnom podelom prema sledećim kriterijumima: prema obliku, nameni (svrsi), tj. upotrebi, ročnosti, prema poveriocu i dužniku, načinu obezbeđenja, tipu i načinu plaćanja kamate i načinu povlačenja kredita. Nadalje se podela kredita vrši prema:

- obliku u kojem se krediti daju: naturalni (jedan od najstarijih oblika), robno-novčani (odobravale su ga kompanije između sebe) i novčani kredit (danas najzastupljeniji i odnosi se na davanje i vraćanje u novcu);
- nameni (svrsi) odnosno prema upotrebi na: potrošački (namenjen pojedincima i porodicama, koji predstavljaju potrošače i uzimaju ga za različite namene kako bi zadovoljili svoje potrebe) i proizvođački (utiču na porast proizvodnje preko povećanja platežno sposobne tražnje);
- roku dospeća: kratkoročni sa dospećem do 2 godine, srednjoročni sa dospećem od 2 - 10 godina, i dugoročni, preko 10 godina;
- davaocu kredita, poveriocu: privatni (odobrava banka ili neka druga privatna institucija), bankarski, javni (odobrava država ili centralna banka), domaći (poverilac sa domaćeg tržišta), inostrani krediti (odobreni od strane MMF-a, Svetske banke, fondova Evropske unije, Evropske investicione banke);
- kriterijumu ko je dužnik, korisnik kredita, dele se na: industrijski (komercijalni), zajmove finansijskim institucijama, zanatske kredite, preduzetničke, start-up kredite, državne, trgovačke, poljoprivredne, zajmove pojedincima (krediti stanovništvu);
- kriterijumu obezbeđenja kredita postoje: lični (personalni), pokriveni (realni);

- kriterijumu plaćanja kamate, postoje: kamatni (sa fiksnom, promenljivom kamatnom stopom i kombinovani krediti) i beskamatni;
- kriterijumu povlačenja kredita, oni mogu biti: jednokratni (isplaćuju se u jednoj tranši) i sukcesivni;
- posebne vrste kredita: poslovni i kratkoročni poslovni zajmovi.

2.2.5 Definicije pojmova koji se koriste u radu

Internet je povezan sa novim tehnologijama u finansijskim delatnostima, a posebno sa elektronskim bankarstvom. ARPANET, prvu računarsku mrežu, koja označava i začetak Interneta, osnovala je Agencija za napredne istraživačke projekte pri Ministarstvu odbrane SAD–a, ARPA. Internet je osnovala nacionalna fondacija za nauku (NSF), kao naslednika ARPANET–a, 1980. godine, povezavši na ovu mrežu preko računarskih centara u svojim institucijama mnoge istraživače, univerzitete i studente. Broj korisnika i aplikacija na Internetu je značajno porastao prelaskom sa tekstualnih sadržaja na multimedijalne i jednostavne aplikacije za korišćenje i pretraživanje internet sadržaja. ***Elektronsko bankarstvo*** omogućava da se putem Interneta pristupi banci nezavisno od vremena rada banke, 24 časa dnevno, sedam dana u nedelji. Brz je, efikasan i pouzdan sistem koji omogućava obavljanje platnog prometaelektronskim putem, gde klijent treba da poseduje računar odgovarajućih tehničkih karakteristika i da ima mogućnost pristupa Internetu.

Kriptografija se može posmatrati kao primena matematičke teorije u svrhu postizanja određenog stepena sigurnosti ili tajnosti. Primena kriptografskih teorija i funkcija pomaže da se postignu ciljevi poput poverljivosti, autentičnosti i integriteta podataka. Kibernetski prostor, virtuelni prostor i svet potiču od engleske reči sajberspejs (cyberspace), što predstavlja univerzum okruženja, kao što je Internet, gde se komunicira preko povezanih računara, nezavisno od fizičke udaljenosti.

Tabela 2.2: Pojmovi finansijskih inovacija

AML/CFT	Aktivnosti protiv pranja novca i borba protiv finansiranja terorizma
AI	Veštačka inteligencija je oblast računarskih nauka koja naglašava stvaranje inteligentnih mašina koje rade i reaguju kao ljudi (IFC, Međunarodna finansijska korporacija – WB, Svetska banka).
API	API Application Programming Interface je skup rutina, protokola i alata za izgradnju softverskih aplikacija.
BigTech	BigTech se odnosi na velike, globalno aktivne tehnološke kompanije sa relativnom prednošću u digitalnoj tehnologiji (BCBS).
Big Data	Obeležavanje velikih količinh različitih vrsta podataka, proizvedenih velikom brzinom iz mnogih različitih izvora (kao što je internet, senzori, društveni mediji, podaci o finansijskim tržištima itd.), koji se obrađuju, često u realnom vremenu, pomoću IT alata (moćni procesori, softver i algoritmi). (ESAs diskusija o upotrebi velikih podataka).
Cloud services	Usluge u tehnologiji oblaka, model koji omogućava sveobuhvatni, praktični, mrežni pristup zajedničkom centru konfiguriranih računarskih resursa (npr. mreže, serveri, skladišta, aplikacije i usluge) koje se mogu brzo obezbediti i upravljanjem ili interakcijom provajdera (EBA Preporuke za Cloud Outsourcing).
Crowdfunding	Crowdfunding je praksa finansiranja projekta ili poduhvata podizanjem novčanih doprinosa od velikog broja ljudi. Često se vrši preko internet registara koji olakšavaju prikupljanje novca za pozajmljivača (pozajmljivanje) ili izdavaoca (kapital). (BCBS).
Crypto-assets	Digitalna sredstva zabeležena na distribuiranoj knjizi
DLT	Distribuirane knjige koje koriste nezavisne računare (nazvane- čvorovi) za snimanje, deljenje i sinhronizaciju transakcija u njihovim odgovarajućim elektronskim knjigama (umesto držanja centralizovanih podataka kao u tradicionalnoj knjizi).
eIDAS Regulation	Uredba o regulisanju eIDAS-a o elektronskoj identifikaciji i poverenju za elektronske transakcije na unutrašnjem tržištu (Uredba EU br. 910/2014).
FinTech	Fintech označava talas inovativnih savremenih finansijskih kompanija početnika (startup), koje koriste nove tehnologije za tradicionalne finansijske usluge, a koje mogu rezultirati novim poslovnim modelima, aplikacijama, procesima ili proizvodima sa povezanim materijalnim efektom na finansijska tržišta i institucije i pružanje finansijskih usluga.
Innovation hub	Novi aranžman sa nadležnim u okviru inovacionog sedišta. U njemu se angažuju lica sa ugovorom i bez njega kako bi razgovarala o pitanjima koja se odnose na FinTech (deljenje informacija i stavova) i tražila pojašnjenje o usklađenosti poslovnih modela sa regulatornim okvirom, licenciranim zahtevima (tj. individualnim uputstvima za firmu za tumačenje važećih pravila).
Robo-advisors	Robo-savetnici su aplikacije koje kombinuju digitalne interfejse i algoritme, a mogu uključiti i mašinsko učenje, kako bi pružile usluge automatizovanih finansijskih preporuka (FSB/BCBS).

Izvor: Autor

Kada se govori o likvidnosti, obično se misli na sposobnost izmirenja tekućih obaveza na vreme. Stoga Hadžić (2009) princip likvidnosti definiše kao mogućnost banke da blagovremeno odgovori svojim obavezama prema Narodnoj banci Srbije, državi, i svojim klijentima u svakom trenutku. Jedan od osnovnih principa kojima se banka vodi jeste upravo princip likvidnosti. Pokazatelj likvidnosti se meri na dnevnom nivou. Prema izveštajima o bankarskom sektoru Narodne banke Srbije, pokazatelj likvidnosti bi trebalo da iznosi preko koeficijenta 1.

Među najvažnije pokazatelje profitabilnosti Jović (2008, str.267-268) izdvaja prinos na aktivu (Return on Assets – RoA), prinos na kapital (Return on Equity – RoE) i neto kamatnu maržu (Net Interest Margin – NIM). Jović (2008, str. 270) tvrdi da su kretanja RoA preko 2% visoka, oko 1% prosečna, a ispod 0,5% niska.

Treba naglasiti da je Bazelskim sporazumom utvrđena vrednost adekvatnosti kapitala na 8%. Uvek je aktuelno pitanje koliki nivo kapitala treba da održava banka da bi obezbedila nesmetano poslovanje. Odlukom o adekvatnosti kapitala (NBS, 2010, str. 11), čiji nivo od 12% je banka dužna da održava, definiše se odnos kapitala i rizične aktive banke.

Herfindal-Heršmanov indeks (HHI) vezan je za koncentraciju, a određuje udeo pojedine banke u ukupnom sektoru. Prema Vukoviću (2006, str.8) indeks se izračunava kao zbir kvadrata pojedinačnih udela u jednoj celini. Vrednost ovog pokazatelja do 1000 znači da nema koncentracije u sektoru, vrednosti između 1000-1800 ukazuju na postojanje umerene koncentracije, a preko toga je u pitanju izražena koncentracija.

Fnansijska transakcija u kojoj neko privredno društvo koje ima potraživanja (npr. po izdatim fakturama – računima) prodaje ta potraživanja trećoj strani, koja se zove Faktor, po sniženoj ceni, jer od Faktora momentalno dobija gotovinu koja je neophodna za dalje održavanje poslovanja, naziva se faktoring. Ova finansijska transakcija ima prvenstveno funkciju finansiranja, ali i upravljanja potraživanjima i njihovu naplatu. Za klijenta su prednsoti ove transakcije u povećanju likvidnosti, poboljšanju kreditne sposobnosti i konkurentske pozicije, vršenju usluge naplate potraživanja, kontaktiranja dužnika i izveštavanja, ali I za banku mogućnost uvećanja prihoda.

Zakon o investicionim fondovima republike Srbije ove institucije definiše smatra središtem određenog kolektivnog investiranja, gde se prikupljaja različita vrsta novčanih sredstva i ulaže u imovinu, sa ciljem ostvarivanja prihoda i smanjenja rizika ulaganja. Podrazumevaju pasivno investiranje i aktivnu štednju.

3 ISTORIJSKI RAZVOJ BANKARSTVA U SRBIJI

3.1 Uvod

Istorija finansijskih institucija u Srbiji obuhvata period od preko 150 godina. Novac i bankarstvo Srbije preživeli su dve imperije, dve okupacije, dva svetska rata, balkanske i građanske ratove, desetine raznih valuta, različite nazive države, nacionalizacije, likvidacije, te stalne promene naziva i organizacionih oblika na osnovu stotina propisa koji su pripadali različitim pravnim sistemima. Novčane ustanove su morale prinudno da se sele i da napuštaju svoje raskošne građevine, što zbog rušenja, što zbog novih vlasnika ili odluka vlasti. Razvoj bankarstva u Srbiji je u radu uslovno podeljen na četiri velika perioda sa specifičnim unutrašnjim podelama:

- Prvi period obuhvata razvoj bankarstva u Srbiji od 1860-1945. godine, od prvih početaka finansijskih institucija, pa do posle Drugog svetskog rata, sa specifičnostima unutrašnjih perioda: razvoj bankarstva od prvih početaka finansijskih institucija do Drugog svetskog rata (1860-1940) i bankarstvo za vreme okupacije Kraljevine Jugoslavije sa pravnim okvirom bankarstva između dva svetska rata;
- Drugi period obuhvata Bankarstvo posle okupacije Srbije, 1941-1945. godine;
- Treći period se odnosi na vreme nakon Drugog svetskog rata (1946-1999), sa unutrašnjim specifičnostima perioda: bankarstvo u periodu samoupravljanja i transformacije banaka (1954-1991), raspad SFRJ (1989-1992) godine; te
- Četvrti period obuhvata vreme početaka savremenog bankarstva Srbije od 2000-2017. godine sa unutrašnjim specifičnostima - restrukturiranje i likvidacija banaka u Srbiji, 2000-2002. godine; privatizacija banaka, ubrzani rast i tranzicija, 2003-2007. godine; period uticaja svetske ekonomske krize na bankarstvo u Srbiji, 2008-2011. godine; i vreme konsolidacije i razvoja savemenog bankarstva u Srbiji, od 2012-2017. godine.

Kao najznačajniji autori većeg broj studija, monografija i hrestomatija o istoriji nacionalnog novca i nacionalnim finansijskim ustanovama javnih finansija u Srbiji napisanih poslednjih nekoliko decenija, mogu se navesti sledeći (Tabela 3.1):

Tabela 3.1: Neki od najznačajnijih autora istorije bankarstva u Srbiji

Autor	Studija, monografija, rad
Rozenberg, V. (1937)	Strani kapital u privredi Jugoslavije, Institut za Ibidrijska pitanja, Beograd
Rozenberg, V., Kostić J. (1940)	Država, banke, inostrani i domaći kapital u službi privrede, Institut za Ibidrijska pitanja, Beograd
Dimitrijević, S. (1958)	Strani kapital u privredi Jugoslavije, Beograd, Nolit
Gajić, D. (1965)	Karakteristike razvoja bankarstva između dva svetska rata, Ekonomski fakultet, Beograd
Ugričić, M. (1967)	Novčani sistem, Beograd
Tasić, A. (1967)	Jugoslovensko bankarstvo između dva rata, SANU
Avramović, D. (1994)	Program moneterne rekonstrukcije i ekonomskog oporavka Jugoslavije, Privredni pregled, Beograd
Gaćeša, N. (1998)	Prilozi za istoriju bankarstva, N.S., Matica srpska
Dugalić, V. (1999)	Narodna banka Srbije 1884-1941, Jugoslovenski pregled, Beograd
Gnjatovic, D. (2000)	Stari državni dugovi, Beograd, Jug.pregled
Milatović, I. (2000)	Poslovno bankarstvo 1996-1999, Jugoslovenski pregled
Bešlin, B. (2001)	Nacionalizacija banaka sa stranim kapitalom posle I svetskog rata, Matica srpska, N.S.
Krkljuš, Lj. (2001)	Opšti pravci propisa u bankarstvu u Jugoslaviji između dva svetska rata, Matica srpska, N.S.
Rudić, A. (2001)	Istorija bankarstva, Novi Sad, Matica srpska
Đere, Z. (2001)	Nastanak i razvoj bankarstva u Vojvodini do 1890, N.S., Matica srpska
Pal, T. (2001)	Razvoj i uloga bankarstva od 1890 – 1918, Matica srpaska, N.S.
Aleksić, V. (2002)	Banka i moć, 1928-1945, Beograd, Stubovi kulture
Mitrović, A. (2004)	Strane banke u Srbiji, 1878-1914, Beograd, Stubovi kulture
Kovačević, I. (2004)	Narodna banka Srbije, 1992-2003, Jug. Pregled, Beograd
Kršev, B. (2007)	Finansijska politika Jugoslavije 1918-1941, Prometej, N.S.
Jeremić, Z. (2009)	Finansijska tržišta, Beograd, Singidunum.
Jeremić, Z. (2011)	Profit u senci rizika, Beograd, Ekonomist media group
Kovačević, I. (2012)	Poslovno bankarstvo u Srbiji, 1921-2011, UBS

Izvor: Autor

U ovom delu rada prezentuje se istorija bankarstva na teritoriji vazalske Kneževine Srbije i Kraljevine Srbije od početka 19.veka, tokom perioda pre Prvog svetskog rata, pa do posle Drugog svetskog rata, uslovi razvoja bankarstva, kao i koliko je vazalna država u Srbiji bila aktivna u organizaciji kreditnih sredstava. Procenjuje se struktura sektora, stopa ekspanzije, veličina i faktori rasta i značaj bankarstva za razvoj privrede tog perioda.

3.2 Razvoj bankarstva u Srbiji od prvih početaka do posle Drugog svetskog rata

3.2.1 Razvoj bankarstva od prvih početaka do Prvog svetskog rata

Prema Kindlebergeru (1987), kao i u mnogim drugim evropskim zemljama, počeci srpskog bankarstva vezani su za kasni 14. i 15. vek, tj. za privatne bankare iz italijanskih gradova Venecije, Firence, Đenove i Milana. Tokom vladavine Cara Dušana (1331-1355), u Srbiji se pozajmljivanje

novca, odnosno davanje novca na kamatu, smatralo nezavisnom profesijom. Pozajmica je bila poznata kao kamatnik, što potiče od reči kamata, a znači interes. Plaćanje kamate na kredit je u srednjevekovnoj Srbiji bilo prihvatljivo (u mnogim evropskim zemljama kamata je bila zabranjena pod uticajem dogmi Katoličke crkve, koja je smatrala svaki interes oblikom zarade). U pogledu kreditnih operacija nije bilo drugih zabrana, osim one, po kojoj zajmodavac ne može da bude crkveno lice, monah (prema srpskim srednjevekovnim pisanim dokumentima). Krediti su uplaćivani u novčanom obliku, stranoj kovanici, pa je vršena transakcija u domaću kovanicu, srpski srebrni dinar iz 13. veka. Ovi krediti su bili osigurani nekom vrstom zaloge - nakitom ili drugim pokretnim dragocenostima, prihodom od zemlje ili suverena (u slučaju da je pozajmljivač kralj ili car). Izuzetno retko, krediti su izdavani bez zaloga. Zalog nije bio definisan, ne samo da bi se zaštitio interes zajmodavca, već i interes zajmoprimca (Taranovski 2002). Ovako osigurani krediti su bili široko rasprostranjeni u srednjevekovnoj Srbiji u 14. veku. Pored pozajmljivanja, u bankarstvu su se bavili i ostalim bankarskim poslovima, te prema literaturi autora koji su obrađivali drugu polovinu 14.veka, spominju se depoziti sa plaćanjem kamate kao formalni bankovni posao.

Srednjevekovna Srbija je imala veoma dobro razvijenu privredu tokom prve polovine 15.veka, čiji prosperitet je bio rezultat sveobuhvatnih ekonomskih, političkih i diplomatskih mera koje je preduzimao srpski vladar Despot Stefan Lazarević (1377-1427), koji se istorijski smatra jednim od najvećih srpskih državnika svih vremena (Kalić, 2001). Osim tradicionalne poljoprivrede i rudarstva, domaća i spoljna trgovina (posebno izvoz srebra) posebno su procvetali tokom njegove vladavine, uprkos tome što je bio dvostruki vazal - turski i mađarski. Spolja je tome doprinela nestašica hrane i talasi gladi u bližem okruženju u to doba. Smanjena proizvodnja srebra u Evropi usled iscrpljivanja glavnih evropskih rudnika srebra (u današnjoj Nemačkoj, Austriji, Češkoj Republici i Slovačkoj), veliki evropski trgovinski deficit sa zemljama Dalekog istoka (Allen, 2009) prouzrokovali su ozbiljne monetarne probleme, s obzirom da je srebro bilo glavni monetarni metal u Evropi. Rudnici su zatvarani, proizvodnja srebrnih novčića u Europi je pala, došlo je do nedostatka novca, smanjenja i deflacije cena. Ovako teška situacija u Evropi bila je, međutim, povoljna za srednjevekovnu Srbiju. Bogati rudnici srebra u zemlji su povećali proizvodnju i izvoz srebra u prvoj polovini 15.veka. Tadić, u zborniku o privredi Dubrovnika i srpskih zemalja u prvoj polovini 15.veka (1968) procenjuje da je srpski izvoz srebra samo u Dubrovnik u periodu od 1427-1432. godine bio oko 25 tona godišnje, iz čega je vidljiv značaj Srbije kao jednog od primarnih proizvođača i dobavljača srebra na evropsko tržište. Dok su mnoge evropske zemlje bile suočene sa smanjenjem vrednosti svojih valuta, Srbija je povećavala vrednost svoje valute - srebrnog dinara. Godine 1407, Despot Stefan Lazarević je povećao težinu srebrnog dinara sa prosečnih 0,30-0,43 grama na 0,82-1,2 grama (Stojaković, 2006). Prema Petroviću (1933-34), težina novca je uspešno održavana daljih 50 godina, a ponovo je pala je na samo 0,34 grama zbog finansijskih potreba države koje su izazvali ratovi sa Turcima. Svi ovi ekonomski i monetarni tokovi koji su podstakli bankarske aktivnosti iznenada su prekinuti 1459. godine, kada je Srbija pala pod vladavinu Otomanskog carstva i suverenitet centralne monetarne vlasti u Istanbulu, koja je uvela vlastiti feudalni ekonomski i monetarni sistem. Srbija je izgubila pravo da obnovi svoj srebrni dinar. Srpski narod je napustio gradove i preselio se daleko od glavnih puteva, živeći od pa je u ovim jedinicama smanjena potreba za novcem. Trgovina je postala isključivo pravo Turaka, Cincara i grčkih trgovaca. U takvim okolnostima, srpsko srednjevekovno bankarstvo izgubilo je šansu za razvoj za vreme ove okupacije, što je trajalo skoro naredna četiri veka.

U procesu postepenog oslobađanja od Otomanske vladavine, različitim autonomnim i ekonomskim pravima intenziviranim od početka 19. veka, ponovo su stvorene mogućnosti za ekonomski i monetarni razvoj Srbije, koje su dovele i do stvaranja prvih banaka 1860-ih i 1870-ih godina. Među prvim autonomnim pravima važnim za finansijski razvoj bilo je pravo prikupljanja poreza koje je Vojvoda Miloš Obrenović, vođa II Srpskog ustanka, dobio 1815. godine.

Od početka 19. veka do Prvog svetskog rata, proširena je teritorija Srbije i njeno stanovništvo se povećalo. Paralelno sa sticanjem autonomnih prava u pregovorima sa Otomanskom imperijom, knez Miloš (srpski vladar u periodu od 1780-1860) je vodio aktivnu politiku kolonizaciju, imigraciju srpskog naroda iz drugih zemalja, naročito iz Austrije. To je dovelo do porasta broja stanovnika između 1815. i 1839. godine. Posle 1839. godine, nastavljen je rast broja stanovnika imigracijom, ali i prirodnim priraštajem, tako da se između 1834. i 1874. godine stanovništvo skoro udvostručilo - od 0.678 na 1.353 miliona stanovnika. Prema demografskim podacima Srbije za 1874. godinu, vidljivo je, ipak, da je udeo gradske populacije bio samo 10%, a u glavnom gradu Srbije, Beogradu živelo je samo 2% ukupnog srpskog stanovništva, većinu su i dalje činili seljaci, a glavna grana privrede bila je poljoprivreda. Međutim, pošto su veliki broj imigranata činile zanatlije i trgovci, koji su uglavnom bili naseljeni u gradovima, oni su doprineli daljem oživljavanju proizvodnje i trgovine, promeni privredne strukture, njenoj modernizaciji i razvoju kreditnih aktivnosti. Najraniji predlozi za stvaranje banaka pojavili su se 1808. Nisu bili podstaknuti većom tražnjom za novcem i kreditima od strane rastuće poslovne zajednice, već potrebom za finansiranjem kupovine oružja i drugih ratnih potrepština protiv Otomanske vladavine (Milić, 1998), što su zagovarale bogatije srpske starešine tokom Prvog ustanka (1804-1813).

Prepreku razvoju trgovine i finansijskih odnosa u Srbiji je, pored monopolskog položaja kneza Miloša i njegovih bliskih partnera (članova porodice, prijatelja i državnih službenika), koji su ometali razvoj trgovine i kredita, činio i haotični monetarni sistem sa novcem u opticaju. U periodu od ustanaka do 1868. godine koristile su se 43 turske vrste novca i stranog novca - 10 vrsta zlatnog, 28 vrsta srebrnog i 5 vrsta bakarnog novca. U cilju olakšavanja plaćanja, srpske vlasti su izdale valutne liste, kojima su odredile devizne kurseve turskih i stranih valuta u srpskoj knjigovodstvenoj jedinici pod nazivom groš (Dugalić, 1999). Sam groš je uveden mnogo ranije, u periodu austrijske okupacije Srbije od 1717. do 1739. Zakonom iz 1873. godine prvi put je u Srbiji zakonski uređen novčani sistem. Po priznanju državne nezavisnosti, na Berlinskom kongresu 1878. godine, usvojen je Zakon o kovanju srpske srebrne monete. Monetarni novac koji se nalazio u opticaju polovinom prošlog veka nije bio dovoljan za podmirenje potreba, a zelenaška kamata je bila i do 50%. Nedostatak novca i kreditnih sredstava za privredna ulaganja uticao je na inicijative za osnivanje banke iz 1845. godine. Inicijatori su bili trgovačko-zanatlijski odbori, mladi intelektualci školovani u inostranstvu (Cvijetić, 1964). Hatisherifs-om iz 1830. i 1833. godine, Srbiji su data relativno široka unutrašnja autonomna prava kojima je i formalno postala vazalna kneževina Otomanskog carstva pod ruskim protektoratom. Kasnije, 1838. godine, još jednim Hatisherif-om, poznatim kao Turski ustav Srbije (pošto je ukinut Sretenjski ustav 1835), definisan je i unutrašnji državni poredak u Srbiji i regulisana druga socijalna i ekonomska pitanja. Srpske vlasti su sprovele razne unutrašnje ekonomske i zakonodavne mere, koje su omogućile prelazak sa bartera na tržišnu ekonomiju, veću monetizaciju privrede i usvajanje zakonskog okvira za ekonomske aktivnosti i poslovanje organizacija. Prema Vuču (1955), najvažnije mera bile su:

- Ukidanje turskog feudalnog sistema u Srbiji (1833-1835),
- Uvođenje naplate poreza u novčanom iznosu (1835),
- Davanje neograničenih prava zemljoradnicima, srpskim seljacima (1839), i
- Usvajanje principa slobodne trgovine.

Usvajanje i primena slobodne trgovine odvijala se u sledećim periodima:

- Otomanske jurisdikcije, koja je omogućila srpskom narodu trgovinu na celoj teritoriji Osmanskog carstva (1830), i
- Periodu kada su Srpske vlasti počele da uklanjaju zabrane kneza Miloša propisane za unutrašnju trgovinu, odredbom o slobodnoj trgovini odobrenom Ustavom iz 1838. godine. U praksi, ova faza je počela 1839. godine državnom uredbom kojom je omogućeno slobodno otvaranje privatnih maloprodajnih objekata u srpskim selima.

Pravno, od posebnog značaja za ekonomska i kreditna pitanja bili su:

- Građanski zakon iz 1844. godine, kojim je priznata puna neograničena privatna svojina građanima Srbije, regulisani kreditni odnosi i definisana partnerstva, i
- Komercijalni akt iz 1860. godine. Odredbama Zakona o trgovini sveobuhvatno je regulisana trgovina i vrste partnerstava i data mogućnost formiranja više partnerstava poput: javnog (neograničenog), mešovitog (sa ograničenom odgovornošću) i akcionarskog društva (ograničena odgovornost).

Sve do 1905. godine prihodi od srpskog izvoza služili su za otplatu državnih dugova. Odlukom vlade o Zakonu o pomoći industrijskim preduzećima iz 1873. godine povlašćena preduzeća bila su oslobođena carina na uvoz mašina i materijala, što je sputavalo trgovinu, a bilo je malo industrijskih preduzeća sposobnih da pokrenu industrijski razvoj zemlje koristeći date podsticaje (Jovanović, 1990).

Počeci kreditiranja javljaju se u kneževini Srbiji sredinom XIX veka. U cilju smanjenja budžetskog deficita, Kneževina izdvaja iz svojih rezervi 250.000 cesarskih dukata radi davanja na ukamaćenje, ali samo uz sigurnu garanciju. Zbog visine jemstva, korisnici ovih sredstava postaju izvoznici, uvoznici i viša klasa, te sada oni dalje kreditiraju seljake, ali pod nepovoljnijim uslovima. Izgradnja autonomnog ekonomskog i institucionalnog okvira, zajedno sa rastom unutrašnje i spoljne trgovine, proširenje teritorije, kao i povećanje broja stanovnika, povećalo je i potražnju za novcem i kreditima u Kneževini Srbiji. U periodu od 1815. do 1830. godine glavna ekonomska aktivnost koja je podsticala oživljavanje ekonomskog života, kao i kreditne operacije, bila je trgovina Potrebe za kapitalom su zadovoljavane komercijalnim kreditima, poznatijim kao veresija, u početku, jer su krediti u novcu bili retki, a bilo je malo bogatih trgovaca koji su mogli da daju takve zajmove. Dalju prepreku činila im je monopolistička snaga kneza Miloša, koji je koncentrisao političku i ekonomsku moć, kontrolisao trgovinu direktnim i indirektnim zabranama, licencama, propisima o trgovinskim sajmovima i kreditnim odnosima između trgovaca, kao i kontrolom cena. Da bi ograničio konkurenciju od drugih trgovaca u Srbiji i osigurao svoju monopolsku poziciju, knez Miloš je zabranio korišćenje komercijalnih kredita za izvoz goveda u Austriju, što je ozbiljno ugrozilo većinu malih trgovaca. Korišćenje komercijalnih kredita takođe je bilo zabranjeno u unutrašnjoj trgovini. Međutim, u praksi se ta zabrana nije poštovala, pošto je komercijalni kredit bio od presudnog značaja

za nesmetano sprovođenje spoljne i unutrašnje trgovine, pa su trgovci nastavili da ga koriste bez obzira na zabranu. Vidljivo je da je komercijalni kredit – veresija, označio početak kreditnih operacija u Srbiji u prvoj polovini 19. veka. Pored pribavljanja veresije, mali trgovci u Srbiji razvili su praksu stvaranja međusobnog partnerstva kao načina za prevazilaženje nedostatka novca i kapitala. Partnerstvo je bilo poznato kao - ortakluk. Obično je jedno partnerstvo brojalo od dva do deset pojedinaca. Kasnije su ona bila poznata kao trgovinska kompanija.

U periodu od 1815. do 1830. godine partnerstva su bila široko rasprostranjena, ne samo među trgovcima, već i među zanatlijama i drugim privrednicima. Korišćenje komercijalnih kredita u partnerstvu dovodilo je do preklapanja kreditnih odnosa između strana, što se vrlo često završavalo sporovima. Partnerstva koja su spontano nastajala u ovom periodu bila su začeće kasnijih akcionarskih društava. Godine 1820. bilo je 56 velikih izvoznika u Srbiji. Glavni gotovinski poverilac bio je Knez Miloš (Milić, 1959). Trgovci iz Srbije, viši državni službenici, Turci i drugi stranci bili su njegovi dužnici. S vremenom se grupi gotovinskih poverilaca pridružila nova klasa malih trgovaca i vlasnika konoba. U pregovaranju o zajmu svaki poverilac bi određivao nivo kamatne stope prema sopstvenom mišljenju o kreditnoj sposobnosti dužnika. Zbog odsustva bilo kakvih propisa o kreditima, s jedne strane, i velike potražnje za novcem i kreditima, s druge strane, postojala je tendencija određivanja vrlo visokih kamatnih stopa, od 50% i 120% godišnje (Gnjatović, 2013).

Srpski seljaci su došli u težak položaj. Iako oslobođeni okova feudalnog sistema i neograničenih vlasnika svoje zemlje, sada su bili uhvaćeni u mrežu svojih pohlepnih poverilaca. Da bi sprečio potpunu propast poljoprivrednika, a u pokušaju da ih zaštiti od previsokih kamata, knez Miloš je 1836. godine, doneo propise o zaštiti minimalnog zemljišta i baštine sa kućom i stokom, koje seljak nije mogao založiti za zajam. Međutim, kako je Srbija bila zemlja malih poljoprivrednih dobara, ovim je sam razvoj hipotekarnih kredita srpskim seljacima bio otežan, pošto su ovakva zakonska ograničenja hipotekarnih kredita za poljoprivredu bila na snazi tokom celog trajanja Kraljevine Srbije (ukinuta su osnivanjem Privilegovane agrarne banke 1929. godine). Godine 1836. započeta je praksa davanja gotovinskih kredita iz javnih sredstava. Prva takva sredstva bili su crkveni fondovi i fondovi za siromašne (Glomazić, 1933), a do 1856. godine su i drugi javni fondovi postali izvor kredita s rokom dospeća od tri godine i kamatnom stopom od 6%. Godine 1837 knez Miloš je propisao maksimalnu godišnju kamatnu stopu na kredite od 12%. Da bi se unapredila organizacija kreditiranja, vazalska država Srbije usvojila je sledeće mere 1839. godine:

- Uspostavljanje institucije Državnog bankara, ovlašćenog da vrši međunarodna plaćanja i ugovara strane zajmove u ime države Srbije. Na to mesto su imenovani samo situirani srpski trgovci koji su dobijali proviziju za svoj rad, i
- Usvajanje Uredbe o zajmu iz državnog trezora, kao prvog zvaničnog akta kojim su uređene kreditne aktivnosti u vazalnoj državi Srbiji. Prema Uredbi, kredit je morao biti obezbeđen nepokretnom imovinom, sa godišnjom kamatnom stopom od 6%, sa ograničenim minimalnim iznosom kredita (50 dukata, kasnije promenjen na 300), ali bez ograničenja visine maksimalnog iznosa. Povećanjem minimalnog iznosa, mali zajmoprimci, kojima su ovi krediti bili i najpotrebniji, praktično su izgubili mogućnost pristupa povoljnim sredstvima iz državnog trezora. Zato su bogati trgovci i viši državni zvaničnici pozajmljivali sredstva sa 6% kamate, a zatim dalje pozajmljivali isti taj novac malim zajmoprimcima.

Bankrot malih privrednika i poljoprivrednika bio je sve češći. I pored toga, režim nije mnogo činio za ekonomski razvoj i poboljšanje davanja kredita (Jovanović, 1925; Cvijetić, 1970). Zakon o kreditiranju građana iz prvih državnih fondova donet je 1858. godine. Izdvojeni javni i sudski fondovi objedinjeni su u Upravu fondova unutar Ministarstva finansija, a kreditiranje se vršilo uz garanciju države. Kao nadoknadu za državnu pomoć, deo kamata i celokupna dobit Upravnog fonda odlazila bi u državni trezor. Iako Uprava fondova nije bila potpuno nezavisna finansijska institucija, mogla bi se smatrati pretečom odgovarajuće hipotekarne banke, u koju je postepeno preoblikovana pomoću novog akta o hipotekarnim zaduženjima. Tada su osnovani: Beogradski kreditni zavod, Smederevska kreditna banka, 1871. Okružne štedionice u Kragujevcu, Valjevu, Šapcu, kasnije u Užicu, Čačku, Kruševcu, Smederevu, 1871. Banka Požarevac, i 1873. Srpska banka Dunav, Svilajnac. Okružne štedionice radile su do 1898. godine, kada su ukinute, a Uprava fondova transformisana je u Hipotekarnu banku. Zakon o javnim berzama donet, 1886. godine, omogućio je potpuniji uvid u ponudu i tražnju, javno formiranje cena, proširenje tržišta za domaće poljoprivredne proizvode. Veze između bankarskog sektora i novčanih zavoda odnosile su se na ekonomske prilike, prodaju robe u trgovinama na pozajnicu i odloženo plaćanje. Najviše novčanih zavoda (87) osnovano je u periodu od 1906-1912. godine, isključivo privatnim kapitalom.

Srpski trgovci, koji su bili veoma aktivni u izradi predloga nacionalne banke za izdavanje novčanica, uspostavili su odnose sa inostranim bankama, naročito onima iz Beča i Budimpešte, te su 1869. godine osnovali Prvu srpsku banku, sa ciljem da podstaknu razvoj trgovine i proizvodnje u zemlji i promovišu svoje trgovinske odnose sa inostranstvom. Banka je bila univerzalnog tipa, akcionarska, Garancijom Vlade Srbije nijednom drugom stranom akcionarskom društvu nije bilo dozvoljeno da osnuje banku u Srbiji u narednih pet godina. Međutim, banka nije dobila privilegiju da izdaje bankarske zapise, tako da se bavila samo novčanim transakcijama. Od samog početka, Prva srpska banka mobilisala je većinu kapitala podizanjem kredita kod inostranih banaka. Domaći štedni računi bili su od sekundarnog značaja. Zbog snažnog uticaja svog inostranog partnera, banka je puno uložila u različite projekte van Srbije, izvozila je kapital iz Srbije iako je u zemlji bila velika nestašica novca i kapitala. Ulaganja banke u domaća preduzeća bila su neznatna. Kada je buknula monetarna i ekonomska kriza u Austro-Ugarskoj u drugoj polovini 1872. i 1873.godine, Prva srpska banka suočila se sa problemom likvidnosti zbog otkaza stranih zajmova i povlačenja domaće štednje. Ministarstvo finansija Srbije joj je pružilo delimičnu pomoć, ali gubici proizašli iz stranih investicija su se nagomilali, a glavni dužnici bili su članovi Upravnog odbora i zaposleni u banci koji nisu bili u mogućnosti da otplate svoje kredite na vreme. Godine 1874. banka je objavila otpis, ali bezuspešno, te je 1875. godine ušla u likvidaciju.

Specijalna petogodišnja monopolska privilegija data Prvoj srpskoj banci, kao jedinoj banci sa inostranim kapitalom, onemogućila je priliv stranog kapitala u druge banke osnovane do 1873. godine. U pogledu kapitala, ove čisto domaće banke bile su male, izuzev beogradske kreditne kuće čiji je početni odobreni kapital bio visok, te je ona 1874. godine, učestvovala u saniranju Prve srpske banke. Prava srpska banka je preživela monetarnu i ekonomsku krizu u periodu 1872-73. zahvaljujući svojoj opreznoj bankarskoj politici. Propast Prve srpske banke, politička nestabilnost i ratovi sa Turcima u periodu 1876-1877. prekinuli su proces stvaranja banaka do 1878. godine. Paralelno sa stvaranjem prvih banaka, srpske vlasti su preduzele niz monetarnih reformi koje su pokrenule proces povratka monetarne suverenosti i nestanak stranih novčića iz opticaja. Posle više od četiri veka, Srbija je 1868. godine ponovo pokrenula kovanje nacionalnih kovanica (Zakon o tome je usvojen 1873.

godine), čime je ponovo uspostavljen srebrni dinar kao srpska nacionalna valuta. Dinar je proglašen jedinom zakonskom valutom u Kneževini Srbiji, a pravo kovanja pripalo je isključivo državi. Kao nacionalna monetarna jedinica, dinar je definisan prema francuskom franku. Samo nekoliko meseci po sticanju političke nezavisnosti 1878. godine, usvojen je Zakon o nacionalnoj valuti Srbije, koji je zamenio Zakon iz 1873. godine. Zakonom o kretanju srpske nacionalne valute državi je dato pravo kovanja nacionalne valute i utvrđeno je da će dinar biti kovan u zlatu, srebru i bakru. Krajem 1878. godine monetarni uslovi su bili zreli za stvaranje Narodne banke. Zakon o Narodnoj banci donet je 1882, godine i ona je osnovana 1884. godine isključivo domaćim kapitalom, a kao emisiona ustanova imala je jaku političku i ekonomsku dimenziju. Iz Belgijske narodne banke preneto je iskustvo upravljanja, te je 1894. godine osnovana Beogradskae berza, kao samostalna, privatna institucija. Država je vršila nadzor ispravnosti poslovanja, bez mešanja u njenu organizaciju, upravljanje i rukovođenje. Zbog malog broja industrijskih preduzeća i nedovoljno jakih novčanih proizvoda, Akcionarstvo, tek u povoju nije moglo da bude oslonac berzanskog poslovanja. 1896. godine, kao osnov za osnivanje banaka donet je Zakon o akcionarskim društvima

U Vojvodini je 1878. godine formirana zajednička Austrougarska banka, s monetarnom nadležnošću Privilegovane narodne banke Austrije osnovane 1817. godine na području Mađarske, a time i Vojvodine. Novčarstvo je bilo dozvoljeno na osnovu Trgovačkog zakona iz 1875. godine o slobodnom udruživanju kapitala. Osnivanje Novosadske štedionice, zatim Somborske, Vršačke i Zemunske, a 1868. godine još njih deset, vršeno je po proceduri za osnivanje banaka. Ugarska poštanska štedionica osnovana je 1886. godine, a dostigla je 4.000 poslovnih jedinica, od kojih je u Vojvodini bilo 300. Centralni kreditni zavod je osnovan 1890. godine u Novom Sadu.

3.2.2 Bankarstvo u vreme okupacije Kraljevine Jugoslavije

Srbija je tokom šest godina ratovanja, od Prvog balkanskog rata 1912. do stvaranja Kraljevine SHS, pretrpela velika ljudska stradanja i materijalna razaranja, pustošenje sela i imanja. Unitarno uređenje Kraljevine SHS (stvorena u decembru 1918.) nije formalizovalo teritorijalno proširenje koje je zemlja dobila kao pobednica 1918. Finansijsko zakonodavstvo nije bilo ujednačeno na celoj teriroriji, vrednost novca i cena nije bila regulisana (Gnjatović, 1991). Kraljevina SHS je u početku koristila i krune emitovane od strane Austorugarske banke, da bi ih zamenila 1922. za dinarsko-krunske novčanice državnog izdanja Kraljevine SHS[1].

Privatni je kapital bio skroman, a javne dugoročne investicije su mogle da se finansiraju samo preko javnih dugoročnih zajmova iz inostranstva, pa je posle rata državi bilo teško da finansira obnovu, a posebno je bila potrebna obnova infastrukture. Vlada je 1921. raspisala prvi unutrašnji javni dugoročni investicioni zajam od 500 miliona dinara na 50 godina, po sporazumu sa konzorcijumom od 100 banaka iz zemlje. Državna hipotekarna banka je 1924. godine zaključila prvi posleratni inostrani dugoročni zajam od 15 miliona švajcarskih franaka na 12 godina, a 1927. nove zajmove. Od 1919. godine učestalo je inflatorno finansiranje budžetskih rashoda i kreditiranje industrije i trgovine, što je prestalo 1922, ali se odrazilo i na vrednost dinara, koji je 1924. godine vredeo 7,45 švajcarskih franaka za 100 dinara (Kovačević, 2011). Vlada je održala stabilnost dinara i zaključila sa Bankom Pariske unije (Konzorcijum francuskih banaka) stabilizacioni zajam na 40 godina sa 7% kamate.

[1] Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca

Zakonom o novcu Kraljevine SHS, ustanovljeno je zlatno-devizno važenje, utvrđena je vrednost dinara u zlatu, a izvoz zlata i deviza je bio slobodan.

Broj osnovanih privatnih novčanih zavoda je bio veliki, 482, ali male koncentrisane snage sredstava, o čemu govore ukupna sredstva po novčanom zavodu. U periodu 1918-1926. godine, u SHS je osnovano 259 novih banaka, a 1922. godine je bilo 500 štedionica i banaka, pretežno porodičnih akcionarskih društava, koja su u prometu imala nekoliko različitih valuta. Usitnjeno bankarstvo sa oskudicom kapitala, pretežno poljoprivredna zemlja, usitnjeni posedi i trgovina, slabo zanatstvo, skromni kapaciteti prerađivačke industrije, bili su karakteristični za finansije privih godina posle Prvog svetskog rata. Za finansije u prvim godinama posle Prvog svetskog rata bilo je karakteristično U narednoj tabeli prikazan je teritorijalni raspored banaka osnovanih u Kraljevini SHS do 1917. godine.

Tabela 3.2: Broj banaka (i koncentracija sredstava) u Kraljevini SHS 1922.

Pokrajina	Broj banaka	Ukupna sredstva (u 000 din)	Prosečna sredstva po zavodu (u 000 din)	Učešće (u %)
Ukupno	482	6.350.818	117.811	100
Srbija, ukupno	318	1.917.940	11.651	9,89
Srbija, uže područje	179	1.335.610	7.462	64,05
Vojvodina	139	582.330	4.189	35,95
Slovenija i Dalmacija	7	430.138	61.488	52,16
Hrvatska	117	3.435.849	29.365	24,92
Bosna i Hercegovina	35	537.150	15.347	13,03

Izvor: Prema Gajiću, 1965.

1918. godine je u zemlji bilo 40 akcionarskih banaka, koje su bile privlačne zbog velike tražnje kredita. U međuratnom periodu osnovana je samo jedna štedionica javno privatnog karaktera, Štedionica i založni zavod Beograda 1929. godine, sa malim sredstvima, što je govorilo o manje značajnoj ulozi bankarstva u to vreme (Tabela 3.3).

Tabela 3.3: Broj novčanih jedinica prema vrstama u Kraljevini SHS 1922-1938.

	1922.	1926.	1930.	1934.	1938.
Ukupan broj banaka (a.d)	215	272	266	256	239
Štedionice	-	-	1	1	1
Filijale	37	30	14	9	16
Ukupno (jedinica)	252	302	281	266	256

Izvor: Prema Gajiću, 1965.

Najveće banke su bile: Beogradsko trgovačka banka, Bosanska industrijalna i trgovačka banka i Jadransko podunavska banka, sve pod upravom stranog kapitala. Na teritorijii Srbije, sa sedištem u Beogradu, bile su: Narodna banka Kraljevine Jugoslavije (akcionarsko društvo), Poštanska štedionica, osnovana 1921. (državna banka), Državna hipotekarna banka, osnovana 1922, Zanatska banka, osnovana 1926. (poludržavna banka), i Privilegovana agrarna banka, osnovana 1929. državnim kapitalom. Udeo stranog kapitala je rastao do 1926. godine. 1930. dolazi do ekonomske krize, pada štednje i aktivnosti i slabljenja ekstenzivnog bankarstva. Krajem 1938. godine na teritoriji

Srbije poslovalo je 17 banaka sa učešćem stranog kapitala, ali manjeg učešća nego u drugim delovima Kraljevine.

U Vojvodini su posle 1918. formirani novi novčani zavodi i filijale državnih banaka - Narodne banke Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Državne hipotekarne banke i Zanatske banke - a filijale su imale i zagrebački, ljubljanski, sarajevski novčani zavodi i osiguravajuća društva. Postojali su i neki ogranci stranih, ugarskih banaka, pretvoreni u samostalne novčane zavode poput Trgovačke i obrtne banke u Novom Sadu i Opšte privredne banke u Subotici. U periodu 1923-1931. osnovano je 14 novih zavoda, a zatvoreno likvidacijom njih 69. Godine 1923. bilo je 123 zavoda, najviše sa nemačkim kapitalom, 41; srpskim 35; mađarskim 34; slovačkim 7; i rumunskim 6. Akcionarski kapital srpskih banaka činio je oko 60%, nemački oko 25%, a mađarski oko 11%. U Vojvodini, je bankarstvo bilo brojno, sa 144 zavoda, ali usitnjeno. Štedionice su bile vrlo raširene u Austrougarskoj monarhiji. U Sremskoj Kamenici i Inđiji su osnovane prve zemljoradničke kreditne zadruge. Davale su kredite svojim članovima za nabavku poljoprivrednih mašina, zajednički najam zemljišta i obradu. 1918. godine, posle državnog ujedinjenja nasleđene razlike u pravnim sistemima stvarale su sve veći jaz u oblasti poljoprivrednog kredita, te su zakoni Kraljevine Jugoslavije bili kočnica razvoju poljoprivrednih kredita i finansiranju poljoprivredne proizvodnje (Kršev, 1998). Na osnovu dekreta 1931. godine, štedionice su se osnivale i na nivou banovina. Među poslednjima je 1932. godine osnovana Štedionica Dunavske banovine, kao akcionarsko društvo, u kojoj je ban ukazima raspoređivao dividendu.

Kraljevina SHS je, kao jedna od naslednica Austrougarske monarhije, a i kao zemlja pobednica u Prvom svetskom ratu, stekla određena prava prema imovini poražene imperije. Na osnovu zakona Kraljevine Srbije iz 1915. i kasnije 1920, imovina stranih državljanja u Vojvodini je stavljena pod njenu upravu i izvršena je nacionalizacija banaka sa stranim kapitalom: Austrougarske banke, filijala mađarskih banaka, Ugarske poštanske štedionice, osiguravajućih društava i manjinskih novčanih zavoda. Austrija je odgovorila protivmerom, stavljajući pod sekvestar svu imovinu državljana Kraljevine SHS, da bi sprečila odliv mađarskog i austrijskog kapitala u inostranstvo. Međusobno ukidanje sekvestara učinjeno je 1924. godine, a upravu nad bankama su do 1925. godine preuzeli vlasnici i nedržavna tela. Prinudna uprava u periodu 1919-1925. godine negativno je uticala na rad tih banaka.

Između dva svetska rata uticaj bankarstva na razvoj privrede odvijao se u okviru monetarne reforme (1868-1878). Veliki posedi su direktno ili indirektno kreditirani od strane velikih poštanskih, agrarnih i stranih banaka. Beogradska zadruga (započela pomaganjem najsiromašnijih trgovaca i zanatlija) kreditirala je početke srpske industrije. Banke su bile vlasnici ili glavni suvlasnici preduzeća agrarne industrije (stvarni vlasnici većeg broja velikih poseda, pored veleposednika koji su bili stvarni vlasnici), kontrolisale su i krupnu trgovinu, naročito trgovinu poljoprivrednih proizvoda. Tokom carinskog rata je Privilegovana izvozna banka je dala veliki doprinos kreditiranju srpskih izvoznika.

Tabela 3.4: Najznačajnije banke i udruženja u Kraljevini Jugoslaviji

	Naziv	Godina osnivanja
Državne, privilegovane, specijalizovane banke u Kraljevini Jugoslaviji		
1	Privilegovana Narodna banka Kraljevine Jugoslavije	1884. Preimenovana u NB SHS 1920., a Zakonom iz 1931. u NB Kraljevine Jugoslavije (Akcionarsko društvo, emisiona funkcija)
2	Poštanska štedionica Kraljevine Jugoslavije	1921. (prva nova državna finansijska ustanova u novoj državi)
3	Državna hipotekarna banka	1922. (Naslednica Uprave fondova. Emitent i administrator zajmova u inostranstvu, hipotekarni kredit)
4	Zanatska banka Kraljevine SHS	1926. (Kreditiranje zanatstva, najskuplji krediti, iako se država kao ključni akcionar odrekla poreza i dividendi)
5	Privilegovana agrarna banka	1929. (U osnivačkom kapitalu su učestvovale bez države, zemljoradničke zadruge, preduzeća, opštine, oblasti i esnafi. 1936. država je preuzela sve dugove i umanjila ih za 50%)
Strane banke u Kraljevini Jugoslaviji		
1	8 filijala stranih banaka	1922. Engleske trgovinske banke, Bečke Bank-Ferajn, Francusko–srpske banke, Srpsko- američke banke, Francuske hipotekarane banke, Rusko-slovenske banke, Srpsko- švajcarske banke, i Praške kreditne banke
2	Srpska kreditna banka	1883. (prva moderna banka sa stranim kapitalom u Srbiji, sa filijalama, najveća u Šapcu kao centru izvoza poljoprivrede)
3	Banka Andrejević KO	1888. (Mešovita banka, najjači oslonac ugarskog kapitala. 1903. dokapitalizovana u akcionarsko društvo. Likvidirana posle Prvog svetskog rata.)
4	Francusko-srpska banka	1919. (Otomanska banka, pravno turska, po kapitalu i upravi britansko-francuska. Tri puta jača od najjačih tadašnjih banaka u Srbiji).
5	Jadransko –podunavska banka	1924. (Specijalizovana za nekretnine i hipotekarne kredite. Srpska banka je imala 60% učešća).
6	Odiseja Viner bank ferajn	90. tih 19.veka; 1928. promenila ime u Opšte jugoslovensko bankarsko društvo sa jevrejskim kapitalom.
Bankarska udruženja		
1	Udruženje banaka	1921. Beograd
2	Savez novčanih i osiguravajućih zavoda	1926. Zagreb
3	Udruženje vojvođanskih banaka	Novi Sad
4	Društvo bančinih zavoda	Ljubljana
5	Organizacija novčanih zavoda	Sarajevo

Izvor: Prema: Gaćeša, 1998; Mitrović, 2004; Aleksić, 2002; Kršev, 2001.

Kriza u poljoprivredi se odrazila i na bankarstvo koje mu je bilo glavni kreditor, obzirom da je Jugoslavija bila izrazito agrarna zemlja. Usitnjeni poljoprivrednici nisu bili u stanju ni da primaju, ni da vraćaju kredite. Agrarna kriza 1926. godine, kao i svetska ekonomska kriza 1929-1931. uticale su na stanje u poslovnom bankarstvu, na drastično opadanje uloga na štednju (pad na 35% od onih iz

1930. u 1935.godini) i stagniranje u osnivanju banaka. Država je preduzela brojne aktivnosti zaštite u ovom sektoru:

- Osnivanje Privilegovane agrarne banke (1929) s namerom oslobađanja dužnika od visokih obaveza, ali i saniranja privatnih banaka na početku krize;
- Promene propisa, pripreme za rešavanje zemljoradničkih dugova, odlaganje plaćanja za 55 krupnijih novčanih zavoda 1932. godine;
- 1934. godine je 291 akcionarsko društvo (49% od svih privatnih banaka) i 20 štedionica (40% svih štedionica u zemlji) dobilo odobrenje za odlaganje plaćanja od 3-6 godina po posebnim odredbama;
- Sanacija kroz revalorizaciju nepokretnosti, smanjenjem vrednosti kapitala;
- Refundiranje novčanih zavoda koji su investirali u poljoprivredu više od 50% svojih sredstava (Uredba iz 1931. o zaštiti zavoda i njihovih poverilaca), i obaveze banaka da mesečno isplaćuju štedne uloge u odnosu na visinu štednje; i
- 1939. godine donete su prve mere za podržavljenje bankarstva.

Vlasnici štednih uloga prodavali su ih u početku za 75% vrednosti za gotov novac, a kasnije za mnogo manje.

Kraljevina SHS je nasledila pravne tekovine i državno-pravni okvir iz ranijih perioda šest pravnih regiona - Hrvatske i Slavonije, Dalmacije i Slovenije, Vojvodine i Međumorja, Srbije sa Makedonijom, Crne Gore i Bosne i Hercegovine - kao i različite monete, što je ozbiljno komplikovalo finansijski i socijalni život zemlje. Godine 1921. izvršena je unifikacija valute u dinarsku. Zakon o Narodnoj banci usvojen je u Skupštini 1920. sa važnošću do proglašenja zlatnog važenja, tj. do 1931, kada je Zakonom o novcu Kraljevine Jugoslavije izvršena zakonska stabilizacija dinara (kurs 9,12 švajcarskih franaka za 100 dinara). Kako propisi o bankama nisu bili jedinstveni za celu zemlju, tako nije postojala ni jedinstvena definicija banke. Oblast je bila uređena privatno–trgovačkim pravnim odredbama, menicama, čekovima, stečajem, uz primenu javno-pravnih propisa o poslovanju banaka, poput Zakona o radnjama. Poslovanje državnih kreditnih ustanova je bilo uređeno zakonima donetim za svaku ustanovu posebno. Tako su: Zakon o menicama i Zakon o čeku za Kraljevinu Jugoslaviju doneti 1928, Zakon o stečaju 1929, novi Zakon o radnjama 1931. Godine 1934. usvojene su uredbe o zaštiti novčanih zavoda i maksimiranju kamata. Pripremljeno je nekoliko trgovačkih zakona, ali su važili oni iz prethodnog perioda: Trgovački zakonik za Knjaževstvo Srbiju donet 1860. godine, koji je uređivao i menično pravo, dopunjen Zakonom o mešetarima 1861. i Zakonom o akcionarskim društvima 1896. (Krkljuš, 2001). Korišćena je Praksa diskrecionih odluka jer nisu postojali ni jedinstven trgovački zakon jedinstveni propisi o akcionarskim društvima,. Država je imala važnu ulogu i učestvovala u bankarstvu kao:

- Vlasnik javnih kreditnih ustanova: Državne hipotekarne banke i Poštanske štedionice;
- Vlasnik paketa akcija privilegovanih banaka: Narodne banke, Privilegovane agrarne banke i Zanatske banke;
- Akcionarski kapital državnih kreditnih ustanova je zamenjivala odgovornost države i Narodne banke za sve obaveze novčanih zavoda;
- Preko Narodne banke, jedinstvenih zakona o bankama i niskih kamatnih stopa, uticala je na oporavak privrede;

- Osnivač novih štedionica, državnih i mešovitih banaka; i
- Kontrolor poslovanja u upravljanju finansijama i finansijskim ustanovama.

U periodu od 1935-1939. godine, u razvoj industrije investirano je tri milijarde dinara, čime je povećana vrednost industrijske proizvodnje za više od 50% u odnosu na 1935. godinu. Otvoreni su i javni radovi zbog velike nezaposlenosti, gde je preko državnih privilegovanih banaka u izgradnju puteva i železnice investirano 3.500 miliona dinara. Takođe, preko Privilegovane izvozne banke odvijale su se aktivnosti vezane za glavni privredni zadatak vlade, koji je bio da obezbedi privredni napredak zemlje po smanjenju zavisnosti od Austo-Ugarske. Nakon 1930. prisustvo bankarskog kapitala u privredi Kraljevine SHS bivalo je sve veće, kao i stvaranje finansijskog kapitala. Finansijsko-industrijsko-trgovinske korporacije su posredstvom domaćih banaka osvajale nova tržišta, posebno u sektoru sirovina. Glavni nosioci povezivanja sa privredom, učešćem u kapitalu preduzeća, bile su, po uzoru na Evropu, krupne domaće banke, u čemu je na teritoriji Srbije prednjačila Jadransko–Podunavska banka iz Beograda, sa udelom u 18 preduzeća. U zapadnim krajevima zemlje je to bilo još izraženije - Prva hrvatska štedionica iz Zagreba sa svojim filijalama je imala direktan udeo u 123 preduzeća. Ovo je bila praksa banaka sa inostranim kapitalom, koje su imale učešće u 189 industrijskih preduzeća, pa su kroz pretvaranje inokosnih preduzeća u akcionarska društva i učešće u osnivanju preduzeća uticale na povezivanje bankarstva i industrijskog kapitala u Kraljevini SHS. Paralelno je rastao i uticaj finansijskog kapitala na vlast, obezbeđivanje državnih sredstava intervencije za saniranje posledica sopstvenog lošeg upravljanja u preduzećima i dr.

3.3 Bankarstvo u vreme okupacije Srbije 1941. godine

Posle 1941. godine jugoslovenska teritorija je bila rasparčana na manje jedinice, a srpsko područje na pet okupacionih delova. Godine 1941. likvidirana je Narodna banka Kraljevine Jugoslavije i započeta je zamena predratnog dinara novčanicama srpskog dinara koje je emitovala Srpska Narodna banka kao okupatorska tvorevina, a takođe je zamenjen i jugoslovenski srebrni novac.

Odluke o novčanom sistemu objavljene su u službenim publikacijama u Srbiji., ali su donete u Berlinu. Novoosnovana Srpska narodna banka je bila formalno samostalna, ali suštinski pod upravom okupatora, čemu je bila podređena i kreditna politika i politika poslovnih banaka, jer se prvenstveno kreditirala ratna mašinerija okupatora eksploatacijom sirovina iz Srbije i plaćanjem prema inostranstvu kroz centralni kliring u Berlinu, koji je bio centar evropskog platnog prometa. Jedini organi Srpske narodne banke predviđeni Uredbom iz 1941. godine bili su guverner i nemački komesar. Sličnu sudbinu su imale i druge finansijske institucije, a privatne su bile rasparčane na pojedina okupaciona područja Kraljevine, te su samo delimično preživele okupaciju. Okupatorsko obeležje celokupnog bankarskog poslovanja na srpskom okupacionom području dato je Naredbom o privremenom redu bankarskog poslovanja i novčanog saobraćaja. Ona je sadržala i odredbe o blokadi svih jevrejskih potraživanja. Postojala je značajna koncentracija kapitala sa maksimalnom kontrolom okupatora, a broj domaćih novčanih zavoda je drastično smanjen likvidacijom. Interes okupatora je bio vidljiv i u poslovanju banaka, usmeravajući ga na kreditiranje preduzeća važnih za okupatora, ratnu privrede, izvoz, upis državnih prinudnih zajmova, kao i likvidaciju starih poslova. Osnovni cilj je bio smanjenje aktivnosti domaćih banaka za domaće potrebe i obezbeđenje interesa okupatora. Usvojene su: Naredba o privremenom radu bankarskog poslovanja i novčanog saobraćaja 1941, Uredba o regulisanju poslovanja banaka i Uredba o likvidaciji kreditnih ustanova (1943). Ovim su

sve banke, osim Srpske narodne banke, bile izložene striktnoj kontroli posebnog nemačkog komesara i Direkcije za nadzor. Broj banaka na teritoriji Srbije 1943. godine pod nemačkom kontrolom prikazan je u Tabeli 3.5.

Tabela 3.5: Broj banaka u Srbiji 1943.

Područje	Ukupno	Odobren rad	Likvidirano	Pretvoreno u druga preduzeća
Ukupno	232 (100%)	58 (25%)	140 (60%)	34 (15%)
Beograd	66	20	26	20
Uža Srbija	125	22	89	14
Banat	41	16	25	-

Izvor: Prema Kovačeviću, 2011.

Okupacione vlasti su osnovale sopstvenu banku sa nemačkim kapitalom, Bankarsko društvo a.d. Beograd, sa ciljem obezbeđenja najvitalnijih interesa kreditiranja, finansiranja i prikupljanja blokirane i opljačkane imovine. Snažan novčani zavod je stvoren pripajanjem još dve banke koji je služio kao sabirno mesto za najveći deo pljačke okupacionih vlasti na teritoriji Srbije i unovčenih jevrejskih i drugih konfiskovanih računa i imovine u korist Nemačkog Rajha. Infrastruktura ove banke je 1945. godine novoj Jugoslovenskoj vlasti poslužila za osnivanje tadašnje Industrijske banke.

Značajnu ulogu u razvoju srpskog bankarstva imala (Matić, 2014) je stalna borba intelektualne elite u Srbiji za stvaranje nacionalnog novca i razvoj državnih finansija, koja je imala zajedničku svest o značaju zdravog novca i zdravih finansija za razvoj privrede Srbije. Među njima se ističe dvanaest velikana srpskih finansija:

1) Kosta Cukić (1826-1879), i 2) grof Čedomilj Mijatović (1842-1932), sledbenici klasične britanske ekonomske misli, u čije vreme je obnovljen nacionalni novčani sistem, osnovana Narodna banka, u opticaju su se prvi put pojavile domaće banknote, izgrađene su prve železničke pruge, zbog čega su bili založeni svi značajniji izvori državnih monopolskih prihoda;

3) dr Mihajlo Vujić (1853-1913), prenosnik duha katedarskih socijalista nemačke istorijske škole, koji je u Srbiju uveo elemente državnog protekcionizma i koji je imao pozitivan uticaj na ekonomski razvoj zemlje, jer je podržao otkupljivanje državnih monopola od stranaca i konverziju državnih dugova i tako omogućio saniranje velikih budžetskih deficita prouzorkovanih državnim dugovima;

4) Laza Paču (1855-1915), lekar koji je budno čuvao red u državnim finansijama i omogućio da se popravi kreditni rejting Srbije na inostranim finansijskim tržištima;

5) Stojan Protić (1857-1923) i 6) Kosta Stojanović (1867-1921) su kao ministri finansija i privrede uspešno izveli Srbiju iz carinskog rata koji je protiv nje vodila umiruća Austrougarska monarhija (dinar je pred Balkanske ratove bio konvertibilna valuta i državne finansije su bile u ravnoteži);

7) dr Vojislav Veljković (1865-1931), doktorant sa Sorbone, zaslužan je za uspešno i efikasno sprovođenje valutne reforme u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca;

8) Đorđe Vajfert (1850-1937) je kao guverner Narodne banke Kraljevine Srbije, iako u izgnanstvu za vreme Prvog svetskog rata, uspeo da sačuva konvertibilnost dinara;

9) dr Velimir Bajkić (1875-1952), jedan od najvećih srpskih ekonomskih teoretičara liberalne orijentacije, zaslužan je za kreiranje modernog zakona o Privilegovanoj narodnoj banci Kraljevine SHS;

10) dr Milan Stojadinović (1888-1961), doktor javnih finansija, predsednik vlade Kraljevine Jugoslavije u godinama pred Drugi svetski rat, ima zasluge za oporavak državnih finansija i nacionalnog novca od kriznih poremećaja. Primenio je principe kejnzijanske ekonomije tražnje. Značajnu ulogu odigrali javni radovi za koje se zalagao (specifične makroekonomske i političke okolnosti toga perioda podrazumevale su kraj liberalnog kapitalizama u Kraljevini SHS usled uvođenja diktature Kralja Aleksandra 1929. godine; period diktature poklapa se sa Velikom ekonomskom krizom; uvođenje državnog kapitalizama u Kraljevinu Jugoslaviju nakon krize);

11) Branislav Čolanović (1922-1998) je kao guverner NB Jugoslavije od 1972-1977. godine imao glavnu ulogu u podršci zdravom novcu i finansijama; zaslužan za osnivanje i početak rada deviznog tržišta i kratkotrajan uspešan period eksterne konvertibilnosti dinara uz primenu režima fleksibilnog umesto fiksnog deviznog kursa (makroekonomske i političke okolnosti - sa drugim svetskim ratom završava se višedecenijski period uspešne borbe za konvertibilnost nacionalne vlaute i uravnotežene državne finansije; ekonomija socijalističke Jugoslavije bila je drugo ime za monetarnu i finansijsku nestabilnost); i

12) dr Dragoslav Avramović (1919-2001), stručnjak Svetske banke od 1994-1996. godine, zaslužan je za uspešnu remonetizaciju monetarnog prostora Srbije i Crne Gore.

3.3.1 Razvoj bankarstva u Srbiji nakon Drugog svetskog rata

Stvaranjem nove Jugoslavije posle Drugog svetskog rata bankarstvo Srbije ulazi u sastav FNRJ i SFRJ. Njegovo učešće, srazmerno visini kapitala u bilansnoj sumi i broju zaposlenih, iznosilo je od 36-39% u odnosu na ukupno bankarstvo zajedničke države. Otcepljenjem bivših jugoslovenskih republika i stvaranjem SR Jugoslavije, srpsko bankarstvo postaje deo jedinstvenog bankarstva nove države. Srazmerno visini kapitala u bilansnoj sumi i broju zaposlenih, srpsko bankarstvo u ukupnom bankarstvu SR Jugoslavije učestvovalo je sa 91-94%. U periodu od 1993-2000. godine bankarski sistem Srbije čine sledeće banke i bankarske organizacije:

- Narodna banka Jugoslavije (NBJ) sa filijalama u Beogradu i Novom Sadu i Zavodom za obračun i plaćana (bivši SDK), koji je na teritoriji Srbije bez Kosova i Metohije posedovao 17 filijala,
- 91 poslovna banka (8 u postupku likvidacije), koje su posedovale 724 poslovne jedinice (602 ekspoziture i 122 filijale),
- Poštanska štedionica koja je posedovala 560 poštanskih šaltera,
- 11 štedno-kreditnih zadruga,
- 27 dilersko-brokerskih berzanskih posrednika, i
- 2 berze: finansijska u Beogradu i robna u Novom Sadu. Zakon o javnim berzama doneo je Kralj Milan Obrenović 1886. godine. U Novom Sadu je 5. marta 1921. godine osnovana „Novosadska produktna i efektna berza“, prva robna berza, sa ciljem regulisanja trgovinskog prometa raznovrsne robe, naročito poljoprivredne. Osnivači su bili najugledni srpski trgovci

i industrijalci. Berza je funkcionisla do 1941. godine, a kasnije je, Uredbom Vlade Republike Srbije iz 1958. osnovana Produktna berza Novi Sad.

U pogledu statusa, NBJ kao monetarna institucija, sa Zavodom za obračun i plaćanje kao jedinstvenom institucijom za unutrašnji obračun i plaćanje, bila je u državnom vlasništvu i odgovarala je zakonodavnom telu - Parlamentu Srbije. Poštanska štedionica bila je u vlasništvu PTT-a kao javnog preduzeća, a sve ostale bankarske i druge organizacije bile su u vlasništvu akcionara-deoničara koji su svoju odgovornost i rizik poslovanja snosili srazmerno svojim ulozima.

Pravni okvir poslovanja bankarskog sistema Srbije činili su zakoni koje je donela SRJ kao što su o: Narodnoj banci Jugoslavije; bankama i drugim bankarskim organizacijama; platnom prometu; deviznom poslovanju; kreditnom odnosu sa inostranstvom; dinaru; o staroj deviznoj štednji; stečaju i likvidaciji banaka i bankarskih organizacija; o berzama, kao i niz raznih podzakonskih akata. Bankarstvo u Srbiji bilo je organizovano kao dvostepeno, sa NBJ kao bankom banaka i guvernerom NBJ kao glavnim bankarom svih banaka u monetarnom, poslovnom i statutarnom smislu. Poslovne banke bile su organizovane kao univerzalne banke privrede i stanovništva, bez specijalizovanih banaka za pojedine oblasti privrede. Ovako organizovan bankarski sistem bio je pod snažnim političkim uticajem, nedovoljno tržišno orijentisan, sa veoma slabom kontrolom i monitoringom i kao takav ostvarivao je gubitke. Počevši od 2000. godine, bankarski sistem Srbije bio je u reformskom procesu koji podrazumeva materijalno-institucionalno restruktuiranje i statutarno tehnološko-kadrovsku reorganizaciju.

Nakon Drugog svetskog rata i oslobođenja Jugoslavije od okupatora, zemlju su karakterisale mnoge teškoće, a posebno ih je bilo u monetarnoj sferi usled toga što je tokom okupacije Kraljevina Jugoslavija bila podeljena u sedam monetarnih zona kojima je upravljao okupator, što su za svako područje emitovane posebne novčanice, koje nisu imale neku veliku vrednost, a nije bio utvrđen ni njihov međusobni paritet, odnosno kurs. Takvo stanje nametnulo je potrebu uklanjanja okupacijskog novca i zamenu za jedinstveni novac, koji bi bio u opticaju u celoj državi. Taj jedinstveni novac je u stvari bio dinar Demokratske Federativne Jugoslavije. Međutim, emisija tog novca bila je otežana, jer su Nemci prilikom povlačenja iz trezora Srpske Narodne banke odneli ne samo sve rezerve odštampanih novčanica, već i sve alate za izradu novčanica iz kovnice novca u Topčideru, uključujući i alate iz predratnog razdoblja. Zbog toga je nova vlast imala zadatak da u najkraćem mogućem roku stvori uslove za emisiju jedinstvenih novčanica. Olakašavajuća okolnost je bila što Nemci nisu odneli, niti uništili, rezerve hartija za izradu novčanica. Povlačenje i zamena novca u svim prilikama je veoma složena operacija, a posebno je taj proces bio složen u uslovima razjedinjenog monetarnog područja. Zbog toga je nova vlast odlučila da se sa povlačenjem i zamenom novca počne pre nego što je cela zemlja i bila oslobođena od okupatora. Tako je januara 1945. godine utvrđen paritet dinara i dolara (SAD) od 1:50 (jedan $ USD jednako 50 dinara), a 1947. godine utvrđen je paritet jugoslovenskog dinara od 17,7734 miligrama čistog zlata. Ovakav paritet kasnije je priznao i Međunarodni monetarni fond.

Demokratska Federativna Jugoslavija nije mogla da funkcioniše bez bankarskog sektora, zbog čega je nova vlast prvo obnovila rad banaka od opšteg značaja, nasleđenih od Kraljevine Jugoslavije. Uporedo je likvidirala okupacijske finansijske institucije i one banke i druge finansijske institucije iz predratne Kraljevine Jugoslavije koje nisu odgovarale novom sistemu. Nova vlast donela je odluku

da sa radom nastave sledeće banke: Narodna banka Kraljevine Jugoslavije, Državna hipotekarna banka, Poštanska štedionica, Privilegovana agrarna banka i Zanatska banka, vodeći računa da bankarski sistem čine banke koje su imale različitu nadležnost, radi finansiranja različitih grana privrede.

Ove banke zadržale su nadležnosti koje su imale i u predratnom periodu, kao i kompletnu mrežu svojih filijala. Pored ovih banka, sredinom 1945. osnovana je Industrijska banka u cilju finansiranja privrede razorene u ratu. Ova banka je osnovana državnim kapitalom. Privatne banke, čiji akcionari nisu bili okupatori ili njihovi saradnici, takođe su obnovile rad. U svakoj novoosnovanoj republici osnovana je po jedna banka, a u Vojvodini je osnovana Privredna banka Vojvodine, koja je nakon određenog vremena pripojena Privrednoj banci Srbije.

Bankarski sistem nove države sačinjavala je mreža finansijskih institucija koje su činila državna, zadružna i privatna bankarska i osiguravajuća preduzeća. Državnu mrežu bankarskih institucija činile su bankarske institucije osnovane na saveznom, republičkom i mesnom nivou. Narodna banka, Poštanska štedionica, Državna hipotekarna banka, Zadružna banka i poljoprivredna banka-Agrarna banka, Zanatska banka i Državna investiciona banka bile su savezne kreditne institucije.

Republičke privredne banke osnovane su u svim republikama, sa zadatkom da prikupljaju slobodna novčana sredstva, organizuju platni promet i kratkoročno kreditiraju privredu. Gradske i mesne finansijske institucije u kratkoročnom poslovanju oslanjale su se na republičke privredne banke, a u dugoročnom poslovanju na Državnu investicionu banku. Pored državnog sektora bankarstva, funkcionisao je i zadružni i privatni bankarski sektor. Zadružni sektor obuhvatao je kreditne i osiguravajuće zadruge. Privatni bankarski sektor mogao je da funkcioniše samo pod uslovom da dobije saglasnost od ministra finansija. Pre davanja saglasnosti za rad privatnih banaka, ministar finansija vršio je reviziju dozvola za rad (Izveštaj Finansijskog instituta Ministarstva finansija, 1949). Nova država je, odmah po završetku rata, imala formiran mešoviti bankarski sektor u kome je Narodna banka imala ulogu banke banaka. U ovakvom bankarskom sistemu privreda je kratkoročno finansirana preko legalizovanih predratnih privatnih banaka, saveznih bankarskih institucija i zemaljskih banaka (Ugričić, 1967). Pored toga što je Narodna banka imala funkciju banke banaka, ona je preuzela i funkciju organizovanja platnog prometa i bila glavni nosilac tog posla. U skladu sa tim funkcijama, tokom februara 1946. godine, osnovana je i obračunska služba plaćanja između saveznih i zemaljskih bankarskih preduzeća sa posredovanjem od strane Narodne banke FNRJ.

Narodna banka je otpočela svoju delatnost odmah nakon oslobođenja Beograda, iako još nije bila oslobođena cela zemlja. Ona je svoju funkciju obavljala preko poverenika nove vlasti. Krajem novembra 1945. godine, na predlog ministra finansija Savezne vlade, a ukazom bivših kraljevskih namesnika, predratni guverneri i viceguverneri koji su živeli u emigraciji razrešeni su dužnosti i postavljena je nova uprava Narodne banke. Na ovaj način uspostavljen je kontinuitet sa Narodnom bankom Kraljevine Jugoslavije. Ukazom je za guvernera postavljen Tanasije Zdravković, trgovac iz Beograda i predratni član Nadzornog odbora Narodne banke.

Godine 1945. donet je Zakon o uređenju i delovanju kreditnog sistema, koji je za stanje zemlje i prilike kada je donet bio dobro koncipiran. Međutim, u cilju stvaranje planske privrede, Vlada FNRJ je 1945. godine donela Uredba o spajanju kreditnih preduzeća iz državnog sektora na osnovu koje su Poštanska štedionica FNRJ, Zanatska banka FNRJ, Zadružna i poljoprivredna banka FNRJ,

Industrijska banka, Jugoslovenske i Republičke privredne banke pripojene Narodnoj banci FNRJ sa prenosom nadležnosti, što je završeno 1947. godine (nisu bile obuhvaćene gradske i mesne štedionice). Ova fuzija nije bila kraj promena u bankarskom sektoru. Odluka o otkupu akcija Narodne banke FNRJ, Industrijske banke Jugoslavije, Zanatske banke FNRJ, Zadružne i poljoprivredne banke FNRJ je doneta 1946. godine, te su uporedo sa otkupom akcija od ovih banaka, dugoročna sredstva, dugoročni zajmovi i krediti ovih banaka preneti na Državnu investicionu banku.

Kratkoročno poslovanje je bilo koncentrisano u Narodnoj banci FNRJ. Na ovaj način Narodna banka FNRJ, pored osnovne emisione funkcije, imala je i funkciju kratkoročnog finansiranja privrede. Narodna banka FNRJ je zadržala funkciju obavljanje platnog prometa u zemlji i inostranstvu, izvršenje svih državnih budžeta, prikupljanje štednje, ali i izdavanje potrošačkih bonova, čime je imala punu kontrolu nad finansijskim sektorom.

Državna investiciona banka obavljala je poslove dugoročnog kreditiranja. u platni promet i blagajničku službu je uklju čena Poštanska štedionica po spajanju sa Narodnom bankom FNRJ. Time je formiran jedinstveni platni promet na celoj teritoriji nove države. Ovo je bio i jedini pozitivni rezultat reforme, odnosno centralizacije bankarskog sektora, pri čemu je Narodna banka neposredno odobravala kredite. Narodna banka FNRJ bila je podređena ministru finansija, a njome je upravljao guverner i viceguverneri. Ukinut je Zbor akcionara i drugi organi uprave. Uredbom o organizaciji i poslovanju Narodne banke FNRJ iz 1947. godine, Narodna banka obavljala je sledeće funkcije[2]:

- Izdavanje novčanica, čuvanje vrednosti domaće valute, obavljanje platnog prometa, kratkoročno kreditiranje, poslovi kontrole bankarskog sektora, obavljanje blagajničke službe po državnom budžetu, i vođenje računovodstva izvršenja državnog budžeta.

Nova vlast je 1946. godine, u skladu sa svojim opredeljenjima, otpočela likvidaciju privatnih kreditnih organizacija i banaka, a ceo postupak sproveden je tokom 1946. i 1947. godine[3].

Nova vlast zatekla je 819 banaka, od koji je konfiskovala 95, likvidirala 720, a četiri je spojila u jednu, koju je kasnije takođe nacionalizovala. Od ukupnog broja bankarskih preduzeća koja su poslovala u Srbiji, njih 80% je likvidirano (Tabela 3.6).

Tabela 3.6: Broj banaka u Srbiji 1947.

	Zatečeno/Nasleđeno Ukupno	Konfiskovano pa likvidirano	Likvidirano	Fuzionisano pa nacionalizovano
Srbija	613	57	552	4
Ukupno	819	95	720	4

Izvor: Prema Ugričiću, 1967.

Nova vlast je u prvim godinama vladanja likvidirala privatne bankarske institucije, a državne potpuno centralizovala. Ovakvo eksperimentisanje sa finansijskim sektorom trajalo je tokom celog funkcionisanja FNRJ/SFRJ, sve do njenog raspada 1992. godine. Uvidevši da spajanje bankarskih institucija nije dalo očekivane rezultate, odnosno da ne postoje mehanizmi za kreditiranje lokalne privrede, 1948. godine, došlo je do osnivanjua komunalnih banaka, mesnih štedionica i državnih banaka za kreditiranje zadruga. Uporedo sa osnivanjem ovih finansijskih institucija, proširivana je

[2] *Službeni akt FNRJ,1947/78/46*
[3] *Službeni akt FNRJ, br. 51/46*

mreža Narodne banke, tako da je ona krajem 1948. godine imala 582 jedinice. Nova vlast nije imala jasnu orijentaciju zbog čega je ova organizacija je trajala samo četri godine.

Radničko samoupravljanje je uvedeno 1950. godine kao novi decentralizovani privredni sistem. Umesto decentralizacije bankarskog sistema došlo je do ukidanja svih poslovnih banaka. Državna investiciona banka i Državne banke za kreditiranje zemljoradničkih zadruga su spojene sa Narodnom bankom 1952. godine. Istovremeno, komunalne banke su ukinute, a njihovo poslovanje je preneto na Narodnu banku (Rešenje Vlade FNRJ, 1952). Organizacija bankarskog sistema obrazlagana je željom da se novim samoupravnim privrednim sistemom obezbedi jedinstvenu bankarsku organizaciju. Tako je nakon reorganizacije bankarskog sistema 1952. godine Narodna banka postala jedina banka u zemlji, te je, pored osnovne emisione funkcije, imala i funkciju celokupnog kreditiranja i finansiranja privrede, a poverena joj je i funkcija društvene evidencije i kontrole. Proširivanjem svojih nadležnosti, Narodna banka je menjala i svoju organizacionu strukturu i povećavala mrežu svojih jedinica.

Jedinstveni bankarski sistem u uslovima uspostavljanja samoupravnog privrednog sistema, koji je morao voditi računa o zakonima tržišta, pokazao se, ne samo nedovoljno efikasnim, već i disfunkcionalnim, jer je deo ovlašćenja bio prenet na lokalne narodne odbore, odnosno lokalnu samoupravu. Vraćanje na višebankarski sistem uređeno je Uredbom o bankama i štedionicama 1954. godine (Službeni list FNRJ br. 4/54). Po ovoj Uredbi bankarski sistem činile su sledeće institucije:

- Narodna banka FNRJ,
- Komunalne banke,
- Mesne (gradske) štedionice (institucije osnivaju narodni odbori),
- Zadružne štedionice (koje osnivaju zemljoradničke zadruge), i
- Druge banke (čiji se delokrug uređivao prilikom njihovog osnivanja).

Uredbom iz 1954. godine banke i štedionice dobile su status samostalnih privrednih organizacija sa posebnim položajem i svojstvom pravnog lica. Istom Uredbom je takođe regulisano da za obaveze Narodne banke garantuje FNRJ, a za obaveze komunalnih banaka i štedionica njihovi osnivači. Istovremeno je u bankama uveden sistem društvenog upravljanja. Obavljanje unutrašnjeg platnog prometa povereno je bankama, štedionicama i svim poštama u zemlji. Obračun između banaka obavljao se preko Narodne banke FNRJ. Kontrola privrede, ali ne i novoosnovanih banaka ostala je u ingerenciji Narodne banke. Novoosnovane banke imale su ovlašćenje da daju kredite do visine prikupljenih sredstava. Osnivanjem drugih banaka i prenošenjem nadležnosti sa Narodne banke na te banke, došlo je do smanjenja mreže filijala Narodne banke, tako da ih je ostalo samo 112. Nakon 1954. godine bankarski sistem se i dalje razvijao, te su u periodu od 1955. do 1958. godine osnovane tri specijalizovane banke i to:

- Jugoslovenska banka za spoljnu trgovinu osnovana je tokom 1955. godine[4], sa sedištem u Beogradu i filijalama u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani, kao i u drugim važnijim privrednim centrima. Ona je mogla osnivati svoje ekspoziture, agencije i predstavništva u zemlji i inostranstvu. Bankom je upravljao Upravni odbor, a direktora i njegove pomoćnike postavljalo je Savezno izvršno veće. Određeni broj članova Upravnog odbora imenovala je Savezna vlada, a jedan broj birale su skupštine i savezi privrednih komora. Ova banka je prikupljala slobodna

[4] *Službeni list FNRJ br.28/55*

novčana sredstva od privrednih organizacija koje su se bavile spoljnotrgovinskom delatnošću. Imala je zadatak da kreditira spoljnotrgovinsku razmenu i investicione radove u inostranstvu,

- Jugoslovenska investiciona banka je osnovana sredinom 1956. godine[5]. Glavno sedište banke bilo je u Beogradu, postojale su centrale u glavnim gradovima Narodnih republika, a filijale u glavnim privrednim centrima. Banka je imala pravo da osniva svoje ekspoziture. Bankom je upravljao Upravni odbor, čije je članove postavljalo Savezno izvršno veće, a direktora i njegove pomoćnike imenovala je i razrešavala Savezna vlada. Banka je obavljala poslove prikupljanja sredstava i finansiranja investicija, kako i zaključivanja zajmova u zemlji i inostranstvu radi prikupljanja sredstava za finansiranje investicija. Banka je upravljala sredstvima Opšteg investicionog fonda i republičkih, odnosno pokrajinskih-oblasnih fondova za kreditiranje investicija i zajmova za investicije datih iz tih fondova, i
- Jugoslovenska poljoprivredna banka, osnovana je juna 1958. godine[6]. Bankom je upravljao Upravni odbor, čiji je jedan broj članova imenovalo i razrešavalo Savezno izvršno veće, a jedan broj odgovarajuće privredne komore i Zadružni savez FNRJ. Generalnog direktora i njegove pomoćnike postavljalo je i razrešavalo Savezno izvršno veće. Osnovna funkcija banke bila je kreditiranje poljoprivrede i vodoprivrede i finansiranje investicija u ovim oblastima. Takođe, ova banka obavljala je i bankarske poslove u vezi korišćenja društvenih sredstava poljoprivrede i vodoprivrede. Rukovodstva ovih banaka postavljalo je Savezno izvršno veće.

Komunalne banke, zadružne štedionice i mesne (gradske) štedionice su bile lokalne banke. Ove finansijske institucije delovale su samo na teritoriji svojih osnivača. Mreža ovih finansijskih institucija brzo se razgranavala, jer specijalizovane banke nisu mogle da podrže sve potrebe lokalnih subjekata. Broj ovih finansijskih institucija se za samo tri godine povećao oko sedam puta (krajem 1955. godine postojale su 74 ovakve institucije, a krajem 1958. godine bilo ih je 490).

Krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina prošlog veka sprovedena je značajna decentralizacija u privredi i upravi. Tu decentralizaciju nije pratila i decentralizacija u bankarskom sistemu. Zbog toga su, početkom 1961. godine, na lokalne banke preneta sredstava za kreditiranje lokalne privrede. Centralističke banke su i dalje finansirale krupnu privredu. Samo su dve grupe poslovnih banaka postojale nakon izvršenih promena u bankarskom sistemu i to:

- I Grupa banaka. Specijalizovane (savezne) banke koje su ranije osnovane i koje su poslovale na celoj teritoriji zemlje (Jugoslovenska banka za spoljnu trgovinu, Jugoslovenska poljoprivredna banka, Jugoslovenska investiciona banka), i Teritorijalne (teritorijalne i republičke) banke,
- II Grupa poslovnih banaka. Komunalne banke, koje su poslovale na području svoje i nekoliko susednih opština. Komunalne banke predstavljale su osnovne finansijske institucije koje su imale zadatak da kreditiraju lokalnu privredu. Time je njihova uloga porasla, postale su ključan faktor kreditiranja privrede na svom području. Štedionice su bile samostalne bankarske institucije, ali su pripojene komunalnim bankama prema opštinama gde su imale sedište; i Republičke banke.

[5] *Službeni list FNRJ br. 30/56*
[6] *Službeni list FNRJ br. 26/58*

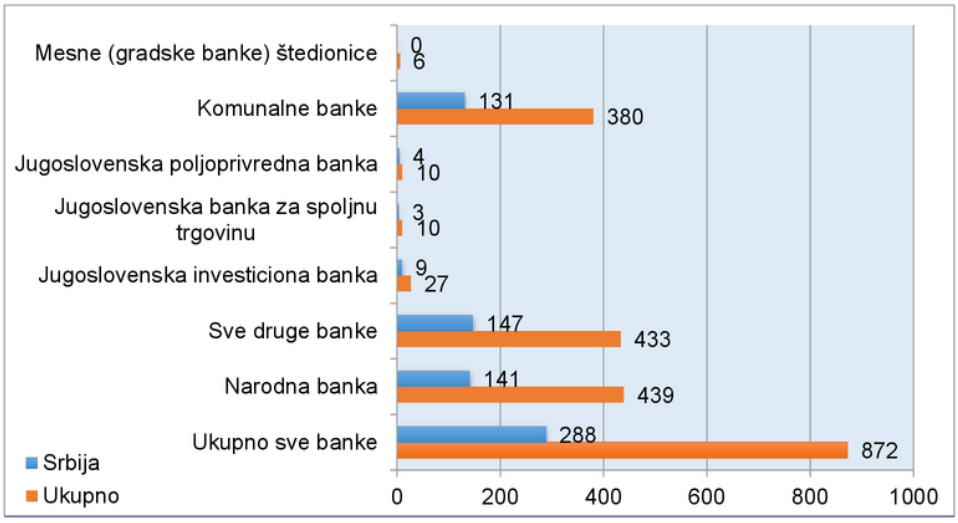
Novim bankarskim sistemom broj poslovnih jedinica svih banaka povećao se za 142, tako da su krajem 1961. godine bankarski sistem Jugoslavije sačinjavale 872 poslovne jedinice, od čega je u Srbiji bilo 288 (Tabela 3.7).

Tabela 3.7: Broj sedišta banaka i štedionica u Srbiji, 31.12.1961.

	Vrsta banaka	Ukupno	Srbija
	Ukupno sve banke	872	288
1	Narodna banka	439	141
2	Sve druge banke	433	147
3	Jugoslovenska investiciona banka	27	9
4	Jugoslovenska banka za spoljnu trgovinu	10	3
5	Jugoslovenska poljoprivredna banka	10	4
6	Komunalne banke	380	131
7	Mesne (gradske banke) štedionice	6	-

Izvor: Autor, prema podacima Narodne banke Jugoslavije, Godišnji izveštaj za 1961.

Grafikon 3.1: Broj sedišta banaka i štedionica u Srbiji, 31.12.1961.

Izvor, Autor, prema podacima Narodne banke Jugoslavije, Godišnji izveštaj za 1961.

Privredna reforma iz 1965. godine imala je značajan uticaj na razvoj bankarstva u zemlji narednom periodu, kao i Ustav iz 1974. godine.

3.4 Bankarstvo u vreme samoupravljanja (1977-1988)

Traganje i eksperimentisanje sa bankarskim sistemom nastavilo se i u periodu samoupravnog socijalističkog sistema. 1977. godine donet je novi Zakon o osnovama kreditnog i bankarskog sistema kojim je data mogućnost osnivanja internih banaka i samoupravnih fondova. Smatralo se da je ovo najpogodniji oblik udruživanja sredstava organizacija udruženog rada. Poslovne banke osnivane su na osnovu samoupravnog sporazuma, koji su zaključivale organizacije udruženog rada i druga društveno pravna lica. Upravljači ovih bankarskih organizacija bili su članovi koji su ih i osnivali. Osnivači poslovnih bankarskih organizacija nisu mogle da budu društveno političke organizacije, a regulisano je da se sredstva udružuju za namene:

– ostvarivanja zajedničkog dohotka, međusobnog kreditiranja, uređivanja međusobnih plaćanja i dužničko-poverilačkih odnosa na osnovu kupoprodaje hartija od vrednosti i kreditiranja na osnovu tih hartija, održavanja tekuće likvidnosti i finansiranja određenih potreba udruženog rada bez obaveze vraćanja.

Istim Zakonom je regulisano da bankarska organizacija svoju poslovnu politiku usklađuje sa planovima drugih učesnika u udruživanju i planovima društveno političkih zajednica. Zapravo, bankarske organizacije i njihova rukovodstva bila su pod uticajem vladajuće komunističke partije i odluke o plasmanima su se, u stvari, donosile van banke.

Organizacije udruženog rada su osnivale internu banku sa svojstvom pravnog lica, koja se bavila novčanim poslovima, bankarskim i kreditnim za organizaciju udruženog rada koja ju je osnovala. Srbija je prihvatala sve eksperimente koje je sprovodila komunističko-socijalistička vlast, pa tako i u bankarstvu. Tokom 1983. godine u Srbiji je poslovalo više od 80 internih banaka, a u celoj zemlji njih 183.

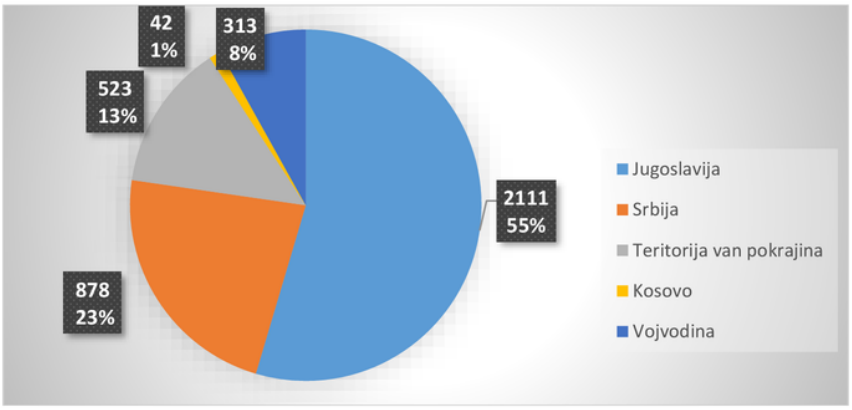
Samostalna osnovna banka nije bila u sastavu udruženih banaka i imala je određenu samostalnost. Ove bankarske institucije imale su ovlašćenje da se bave svim bankarskim poslovima i bile su veoma brojne u Jugoslaviji. U Srbiji je poslovalo 59 osnovnih banaka, koje su osnovale 878 poslovnih jedinica. U celoj zemlji poslovalo je 168 osnovnih banaka sa 1943 poslovne jedinice.

Tabela 3.8: Mreža osnovnih banaka i njihovih poslovnih jedinica na dan 31.12.1963.

	Osnovne banke	Ukupno osnovnih banaka i jedinica
Jugoslavija	168	2111
Srbija	59	878
Teritorija van pokrajina	33	523
Kosovo	8	42
Vojvodina	18	313

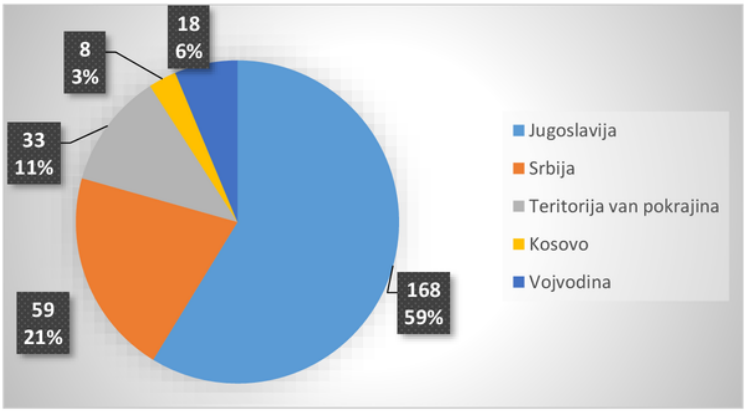
Izvor: Autor, prema podacima NBJ, Godišnji izveštaj za 1963.

Grafikon 3.2: Mreža osnovnih banaka 31.12.1963.

Izvor: Autor, prema podacima NBJ, Godišnji izveštaj za 1963.

Grafikon 3.3: Osnovne banke u Srbiji, 1963.

Izvor: Autor, prema podacima NBJ, Godišnji izveštaj za 1963.

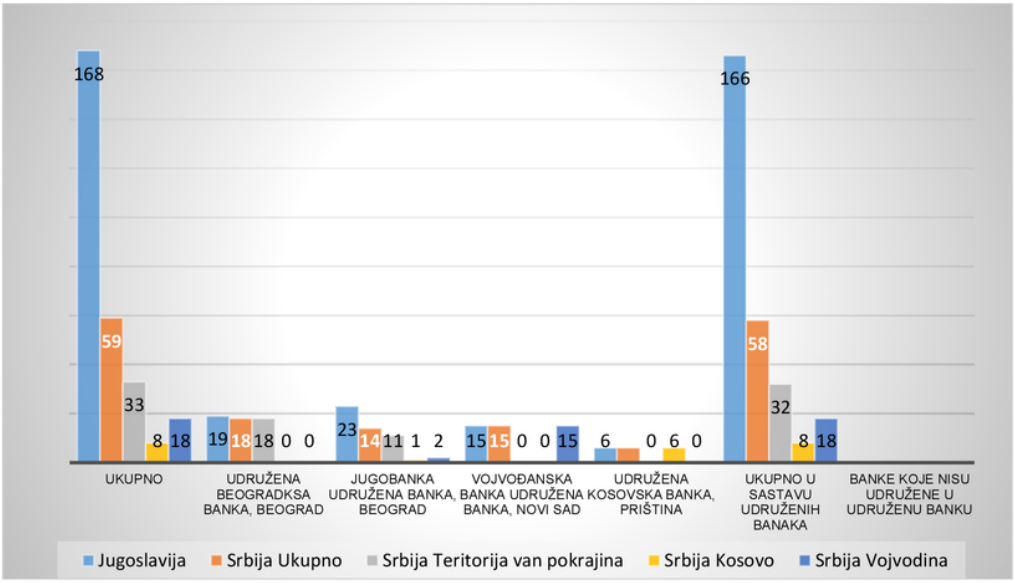
Udružene banke predstavljale su zajedničke banke više osnovnih banaka. One su formirane na osnovu samoupravnog sporazuma o udruživanju u udruženu banku koji su zaključivale osnovne banke, anjima su upravljale osnovne banke, članoicei udružene banke, koje su delegirale svoje delegate. Međutim, budući da je uloga komunističke partije u jednopartijskom sistemu bila izuzetno značajna i da su se zato sve važnije odluke donosile izvan banke, delegati i delegatski sistem bili su samo formalno pokriće za donošenje odluka van banke. Udružene banke obavljale su one poslove koje osnovne banke po prirodi svojih nadležnosti nisu mogle obavljati. Početkom devedesetih godina prošlog veka formiranje udruženih banaka bilo je u ekspanziji. Tako je 1983. godine funkcionisalo devet udruženih banaka u koje se udružilo njih 166 od ukupno 168 osnovnih banaka. U Socijalističkoj Republici Srbiji samo je jedna banka funkcionisala samostalno i nije bila sastavni deo neke udružene banke - Jugobanka, koja je imala najveći broj osnovnih banaka iz drugih republika, njih 19. Krajem 1982. godine na rang listi najvećih banaka u svetu nalazilo se sedam banaka iz bivše Jugoslavije, od kojih su tri bile iz Srbije: na 139. mestu nalazila se Udružena banka Beogradska banka, Beograd; na 193. mestu Jugobanka Beograd; i na 287. mestu Vojvođanska banka - Udružena banka Novi Sad.

Tabela 3.9: Mreža osnovnih banaka u sastavu udruženih banaka Srbije, 1983.

	Jugoslavija	Srbija			
		Ukupno	Teritorija van pokrajina	Kosovo	Vojvodina
Ukupno	168	59	33	8	18
Udružena beogradska banka, Beograd	19	18	18	-	-
Jugobanka Udružena banka, Beograd	23	14	11	1	2
Vojvođanska banka Udružena banka, Novi Sad	15	15	-	-	15
Udružena kosovska banka, Priština	6	6	-	6	-
Ukupno u sastavu udruženih banaka	166	58	32	8	18
Banke koje nisu udružene u udruženu banku	2	1	1	-	-

Izvor: Jugoslovenski pregled br. 4/1984.

Grafikon 3.4: Mreža osnovnih banaka u sastavu udruženih banaka Srbije, 1983.

Izvor: Jugoslovenski pregled br. 4/1984

Jugoslovenska banka za međunarodnu ekonomsku saradnju nastavila je pravno sledbeništvo Fonda za kreditiranje i osiguranje izvoznih poslova formiranog 1968. godine. Ova banka otpočela je sa radom 1979. godine. Članovi ove banke bili su samoupravne interesne zajednice iz oblasti proizvodnje, te zdravstvene i druge organizacije. One su se preko svojih osnovnih banaka udruživale u Jugoslovensku banku. Banke iz Srbije bile su, ili akcionari ili osnivači banaka u inostranstvu kao što su: LHB Internationale Handelsbank AG Frankfurt (1974), Banque Franco - Yugoslav, Paris (1978), Anglo - Yugoslav Bank Ltd., London, (1980).

33

Štedno kreditne organizacije osnivane kao: štedionice (poštanske), štedno kreditne zadruge i štedno-kreditne službe pri zemljoradničkim i zanatskim zadrugama. One su obavljale funkcije: prikupljanja štednih uloga i drugih sredstava od građana, odobravanja kredita građanima, i obavljanja platnog prometa i drugih bankarskih poslova za potrebe građana.

Jugoslaviju je zahvatila ekonomska kriza osamdesetih godina prošlog veka. Kriza likvidnosti bila je posledica dospeća ranije uzetih kredita, a ekonomska kriza posledica strukturnih poremećaja u privredi i nesrazmernog razvoja pojedinih autonomnih jedinica, te prelivanja vrednosti iz jedne autonomne jedinice u drugu. Kriza likvidnosti iz 1980. godine najavila je dugoročnu krizu u bankarstvu u narednom periodu. Kriza u bankarstvu najpre se ispoljila kao pad dinarskih kredita i dinarskih depozita, kao i skraćivanje ročnosti kredita i smanjenje štednje. Godine 1978. štedni ulozi u dinarima iznosili su oko 50% svih štednih uloga, a 1983. godini svega 23%. Ova godina je obeležila nepovoljne rezultate u strukturi štednje, čiji će se nepovoljni trend nastaviti veoma dugo u narednom periodu i negativno obeležiti jugoslovensko bankarstvo.Takođe, inflatorna delovanja znatno su uticala na krizu u bankarstvu.

Savezno izvršno veće je decembra 1983. godine usvojilo Predloge za dogradnju monetarno-kreditnog i bankarskog sistema, te predvidelo utvrđivanje društveno-ekonomskih kriterijuma za racionalizaciju bankarske mreže u zemlji i inostranstvu. Smatralo se da je ona veoma usitnjena i kao takva, neracionalna i nefunkcionalna. Međutim, ovaj dokument nikad nije realizovan, jer su savezne i republičke elite, odmah nakom smrti Josipa Broza, otpočele borbu za prevlast na svim nivoima vlasti.

Karakteristika poslovnog bankarstva u ovom periodu bila je njihova teritorijalizacija. Naime, mali broj banaka širio je svoju poslovnu mrežu u republikama izvan one u kojoj je nastala osnovna ili udružena banka. Tako je 1987. godine od ukupno 149 osnovanih banaka, njih 125 ili 84% su osnovale udružene banke iz matične republike, odnosno autonomne pokrajine, a samo 24 osnovne banke ili 16% njih su bile članice udruženih banaka iz drugih republika ili autonomnih pokrajina. Neefikasnost poslovnog bankarstva bila je i posledica toga što je ukupni poslovni potencijal bio podeljen na veliki broj banaka. Tokom 1988. godine Svetska banka izradila je studiju o sanaciji bankarskog sistema u Jugoslaviji, u čijoj realizaciji je trebalo i ona da učestvuje. Nepovoljne okolnosti na političkom nivou onemogućile su sanaciju bankarskog sistema, s jedne strane, ali i dogovor o zajedničkoj budućnosti republika i pokrajina, s druge strane, što je bio mnogo veći problem nego sanacija samog bankarskog sektora. Istovremeno, jedna i jedina partija koja je bila na vlasti na svim nivoima počela je da se raspada, tako da sanacija bankarskog sektora nije mogla biti realizovana.

Brojne reorganizacije i lutanja u koncipiranju efikasnog bankarskog sistema karakteristike su posleratnog perioda. Sve reorganizacije i promene u bankarskom sistemu odvijale su se na osnovu državnih dekreta ili pod jakim uticajem državnih organa. Bankarski sektor nije imao nikakvu samostalnost u donošenju bio kakvih odluka. Reorganizacije i promene sprovođene su prevashodno iz političkih razloga i nije vođeno računa o potrebama privrede, niti o potrebama samog bankarskog sektora.

Poslovne banke su, u stvari, bile produžena ruka države ili državnih organa, poslovale su pod snažnim uticajem jednopartijskog sistema, jednopartijskog monopola. Političke odluke su bile u osnovi svih poslovnih odluka, a posebno finansijskih plasmana. Posledica političkih odluka o plasmanima bila su brojna nenaplativa potraživanja koja su imala stalnu tendenciju rasta. I pored nepovoljnih političkih prilika, 1989. godine doneti su zakoni o: stranim ulaganjima (Službeni list SFRJ br. 77/89) i o bankama i drugim finansijskim organizacijama (Službeni list SFRJ br. 10/89, i 72/90), koji su po prvi put u posleratnoj istoriji omogućili direktne strane investicije. Zakon o bankama i drugim finansijskim organizacijama stvorio je uslove za radikalnu promenu bankarskog sistema u Jugoslaviji. Ovim Zakonom položaj banaka i drugih finansijskih organizacija značajno se izmenio. Definisane su kao deoničko društvo, samostalni finansijski subjekat koji posluje sopstvenim sredstvima sa osnovnim ciljem ostvarivanja profita, manje snabdevanja klijenata jeftinim kreditima. Takođe, ovim zakonom je regulisano da svaka banka odgovara svojim sredstvima. 154 banke koje su postojale pre donošenja ovih Zakona, transformisane su, te su 62 osnovne i udružene banke postale deonička društva, 91 banka je postala filijala novih banaka, a jedna banka je likvidirala svoje poslovanje. Formirano je i 37 novih banka. Krajem 1990. godine bilo je u Jugoslaviji 99 banaka, od koji su 96 bile deonička društva, a tri društva sa ograničenom odgovornošću.

Reforma bankarskog sistema formalno veoma radikalna, dala je i negativne posledica, jer su akcionari banaka bili i dužnici svojih banaka, te su tako novoformiranim bankama upravljali dužnici koji u banke nisu investirali nikakva nova sredstva. Nakon reforme, bankarski sistem u Jugoslaviji činile

su: domaće banke, mešovite banke, Jugoslovenska banka za međunarodnu saradnju, Poštanska štedionica, štedionice, štedno-kreditne zadruge, štedno-kreditne službe pri zadrugama, bankarski konzorcijumi, Udruženje banka i druge finansijske organizacije Jugoslavije.

Na banke se primenjivao i Zakon o preduzećima koji je regulisao postupak osnivanja banaka, deoničkog društva ili društva sa ograničenom odgovornošću, funkcionisanje, rad i prestanak rada deoničkih društava i društava sa ograničenom odgovornošću. Takođe se primenjivao i Zakon o hartijama od vrednosti, i to one odredbe koje su se odnosile na nadležnosti Savezne komisije za davanje odobrenja o izdavanju hartija od vrednosti, kao i odredbe o deonicama i sve ostale odredbe o poslovanju hartijama od vrednosti.

Jugoslovenska banka za međunarodnu saradnju imala je više funkcija: kreditiranje izvoza opreme, kreditiranje radova u inostranstvu, osiguranje od nekomercijalnih rizika, refinansiranje kredita za poslove izvoza naoružanja i vojne opreme.

Poštanska štedionica funkcionisala je kao jedinstvena finansijska i štedna organizacija na celoj teritoriji Jugoslavije, te je tako obavljala delatnost od posebnog društvenog interesa. Osnivači Poštanske štedionice bila su preduzeća telefonskog, telegrafskog i poštanskog saobraćaja. Infrastrukturu Poštanske štedionice činilo je 4.000 pošta na celoj teritoriji Juogslavije.

Štedionice su bile finansijske institucije koje su poslovale u skladu sa propisima koji su se odnosili na banke. One su obavljale poslove platnog prometa za građane. Štedionice su imale nadležnost da odobravaju kredite preduzećima za potrebe stambeno komunalne privrede, male privrede i za potrebe stambene izgradnje. Štedno-kreditne organizacije podrazumevale su štedno-kreditne zadruge i štedno-kreditne službe pri zemljoradničkim zadrugama, zanatskim i ostalim zadrugama. Osnivači štedno kreditnih organizacija mogla su biti preduzeća, druga pravna lica, zaposleni i građani.

Udruženje banaka Jugoslavije činilo je 69 finansijskih institucija: Poštanska štedionica, štedionice, štedno kreditne organizacije, Jugoslovensko tržište kapitala Beograd, i Tržište novca i kratkoročnh hartija od vrednosti.

Republička udruženja banaka i drugih finansijskih organizacija Jugoslavije postojala su u Sloveniji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, a za područje Srbije, Crne Gore, Vojvodine i Kosova i Metohije postojalo je zajedničko udruženje sa sedištem u Beogradu. Republika Makedonija nije imala udruženje banaka, niti drugih finansijskih organizacija Jugoslavije.

Zakon o bankama (donet 1989. godine, do 1990. godine pet puta menjan i dopunjavan.) doneo je radikalne promene u bankarskom sistemu. U tom u periodu doneta su i dva posebna zakona iz oblasti bankarstva, sve u cilju konsolidacije i sanacije banaka kada za to postoje opravdani ekonomski razlozi. Osnovne promene Zakona o bankama i drugim finansijskim institucijama sastojale su se u sledećem:

Posle 50 godina u zakonodavstvo su uvedena deonička društva i društva sa ograničenom odgovornošću, uveden je institut odobrenja (licenca) za osnivanje banke, kao i cenzus (minimalni iznos osnivačkog kapitala banke). U periodu od 1965-1971. godine definisan je minimalni iznos osnivačkog kapitala za banke. Godine 1989. cenzus je iznosio 2.000.000 dinara, a 1990. 4.000.000 dinara. Banke su bile obavezne da obim i strukturu svog poslovanja usklade sa sopstvenim raspoloživim novčanim sredstvima. Bankama je bio određen limit koji mogu odobriti jednom

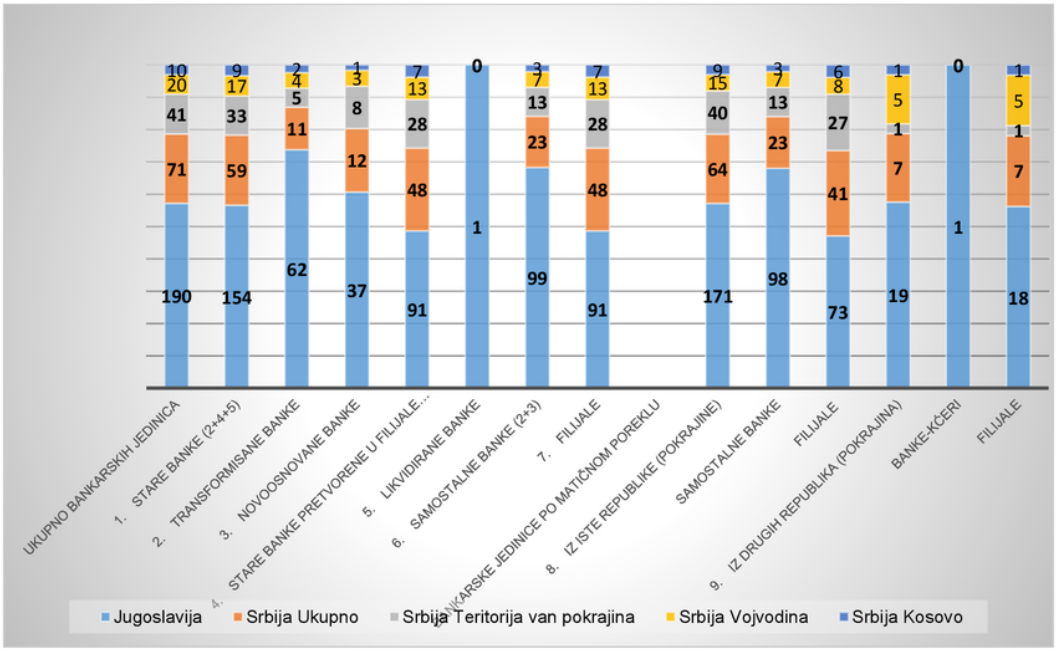
zajmotražiocu. Ovakvim rešenjem trebalo je obezbediti merenje kapitala prema tadašnjim standardima Bazela I. Izuzetno su pooštrene mere protiv nelikvidnih banaka. Naime, protiv banaka koje nelikvidnost ne bi otklonile u roku od tri dana, pokretao se stečajni postupak, koji je bio praćen brojnim teškoćama. Međutim, i pored svih teškoća, tehnička reorganizacija je realizovana u celini.

Tabela 3.10: Mreža banaka i poslovnih jedinica u SFRJ i Srbiji 1990.

	Jugoslavija	Srbija			
		Ukupno	Teritorija van pokrajina	Vojvodina	Kosovo
Ukupno bankarskih jedinica	190	71	41	20	10
Stare banke (2+4+5)	154	59	33	17	9
Transformisane banke	62	11	5	4	2
Novoosnovane banke	37	12	8	3	1
Stare banke pretvorene u filijale banaka	91	48	28	13	7
Likvidirane banke	1	-	-	-	-
Samostalne banke (2+3)	99	23	13	7	3
Filijale	91	48	28	13	7
Bankarske jedinice po matičnom poreklu					
Iz iste republike (pokrajine)	171	64	40	15	9
Samostalne banke	98	23	13	7	3
Filijale	73	41	27	8	6
Iz drugih republika (pokrajina)	19	7	1	5	1
Banke-kćeri	1	-	-	-	-
Filijale	18	7	1	5	1

Izvor: Jugoslovenski pregled broj 1/1991.

Grafikon 3.5: Mreža banaka i poslovnih jedinica u SFRJ i Srbiji 1990.

Izvor: Jugoslovenski pregled broj 1/1991.

U Sloveniji je postojala samo jedna poslovna jedinica čija je matična banka imala sedište van Slovenije, u užoj Srbiji je takođe bila samo jedna takva filijala, u Vojvodini je bilo 5, a u Hrvatskoj 7. Finansijski potencijal banaka bio je takođe neuravnotežen. Tako je pre transformacije bankarskog sistema krajem 1988. godine 9 banaka raspolagalo sa 22% poslovnog potencijala svih banaka. I nakon transformacije bankarskog sistema kroz teritorijalizaicju, poslovni potencijal banaka ostao je neuravnotežen. Prema raspoloživim (ali i nepotpunim) podacima Narodne banke Jugoslavije, 42% banaka raspolagalo je sa samo 15% ukupnog poslovnog potencijala svih banaka, dok je istovremeno 17% banaka raspolagalo sa 85% poslovnog potencijala svih banaka. Srbija je imala 13% od ukupnog broja banaka koje su imale 39% u ukupnom potencijalu svih banaka. Krajem 1990. i početkom 1991. godine započela je dezintegracija udruženih banaka. Beogradska banka a.d. Beograd od 1991. godine nije više poslovala kao jedinstvena banka, svojih 19 najznačajnijih filijala organizovala je kao samostalna deonička društva, a istovremeno je osnovala i Kosovsko-Metohijsku banku d.d. Priština, koja je imala 20 banaka.

U ovom periodu inflacija pokazuje sve svoje negativne efekte. Visoka inflacija i mehanizam revalorizacije prema njenim stopama bili su uzrokom rasta finansijskih izveštaja banaka a ne ektivnost na tržištu. Drugi važan uzrok rasta bilansa poslovnih banaka bio je evidentiranje deviznih pozicija u dinarskim iznosima prema tekućem kursu, koji je imao stalni pad u odnosu na standard. Ovako izražene i vrednovane bilansne pozicije krile su nenaplativa potraživanja i kredite za refinansiranje postojećih kredita, što je bio siguran znak sloma bankarskog sistema.

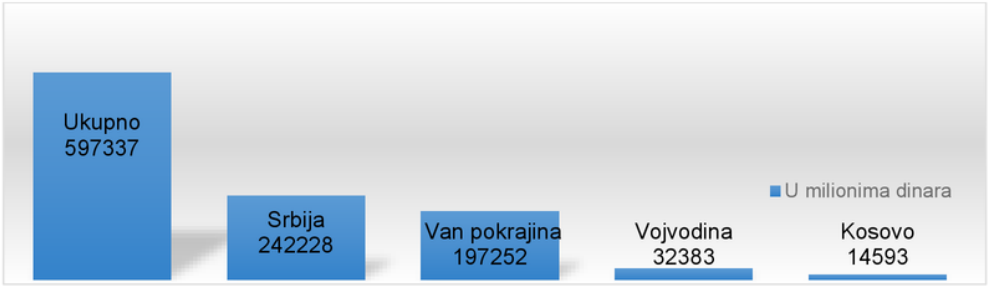
Najveći udeo u ukupnom broju poslovnih banaka imala je Hrvatska, 32%. Najveći udeo u ukupnom poslovnom potencijalu imala je Srbija 41,3%.

Tabela 3.11: Pregled banaka po republikama i pokrajinama Srbije, 1989.

	U milionima dinara	U %
Ukupno	597.337	100
Srbija	242.228	41,2
Teritorija van pokrajina	197.252	34,3
Vojvodina	32.383	5,5
Kosovo	14.593	2,5

Podaci: Autor, prema podacima NBJ, Godišnji izveštaj za 1989.godinu

Grafikon 3.6: Pregled banaka po republikama i pokrajinama, 1989. godine

Izvor: Autor, prema podacima NBJ, Godišnji izveštaj za 1989.godinu

Krajem 1989. godine 17 od ukupno 99 jugoslovenskih banaka spadalo je među 1.000 najvećih banaka u svetu (prema The Banker). Na 359. mestu je bila Beogradska banka d.d, kao najbolje plasirana jugoslovenska banka na svetskoj rang listi (1982. zauzimala je 139. mesto među 500 banaka u svetu).

Tabela 3.12: Deset najvećih jugoslovenskih banaka na listi najvećih svetskih banaka, 1989.

Naziv banke	Bilans 31.12.1989.		Mesto na rang listi	
	Dinara (mlrd)	US$ (mln)	Ekonomska politika (u zemlji)	The Banker - London (u svetu)
Beogradska banka d.d. – Beograd	118.634	10.040	1	359
Jugobanka d.d. - Beograd	81.358	6.885	2	459
Ljubljanska banka d.d. – Ljubljana	46.752	3.957	3	614
Privredna banka Zagreb d.d. – Zagreb	30.138	2.551	4	782
Privredna banka d.d. – Sarajevo	29.900	2.530	5	785
Stopanska banka d.d. – Skoplje	25.023	2 118	6	827
Zagrebačka banka d.d. – Zagreb	22.677	1.919	7	856
Vojvođanska banka d.d. – Novi Sad	20.670	1.749	8	886
GB – Gospodarska banka d.d. Ljubljana	17.720	1.500	9	924
Riječka banka d.d. r – Rijeka	10.684	904	10	980

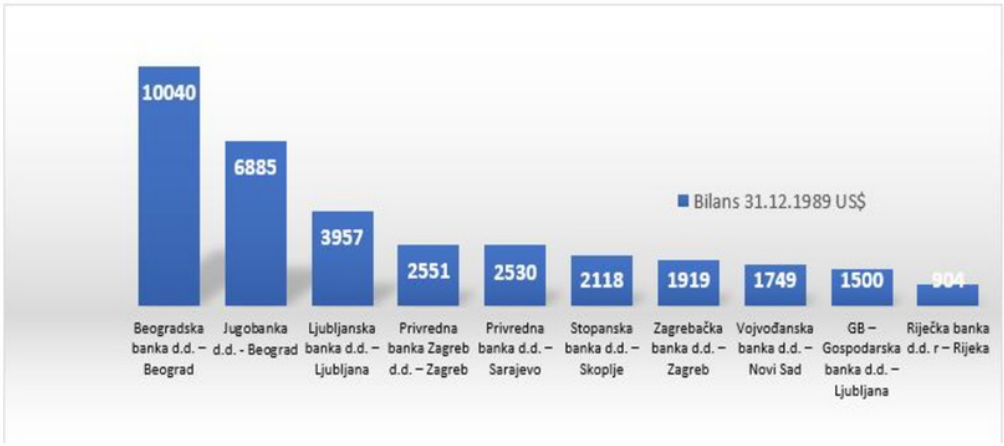
Izvor: Jugoslovenski pregled 1/1991.

Grafikon 3.7: Deset najvećih jugoslovenskih banaka na listi najvećih svetskih banaka, 1989.

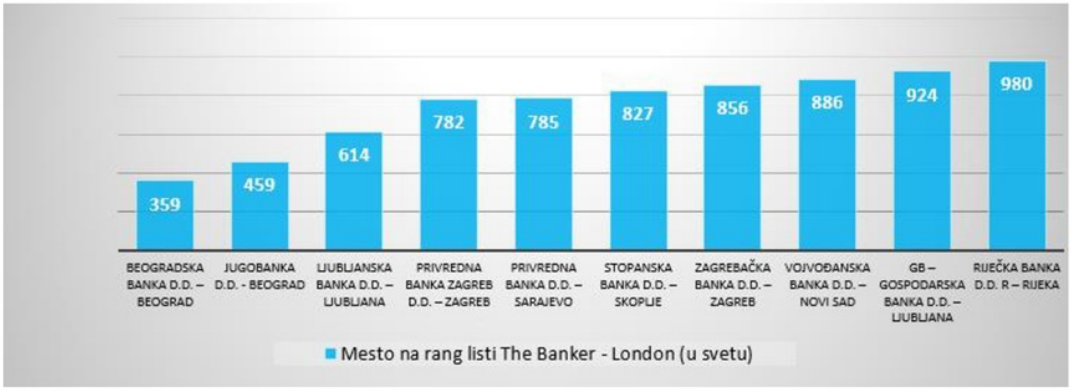
Izvor: Jugoslovenski pregled 1/1991.

Grafikon 3.8: Bilans deset najvećih jugoslovenskih banaka na listi najvećih svetskih banaka 1989. u mln US$

Izvor: Jugoslovenski pregled 1/1991.

Grafikon 3.9: Mesto banaka na svetskoj rang listi The Banker 1989.

Izvor: Jugoslovenski pregled 1/1991.

Zakoni o: Agenciji federacije za osiguranje depozita i sanaciju banaka, i o sanaciji, stečaju i likvidaciji i banaka i drugih finansijskih organizacija, doneti su kako bi se smanjili gubici bankarskog sektora. Istovremeno, jugoslovenska vlada je zajedno sa Svetskom bankom, izradila studiju o sanaciji jugoslovenskog finansijskog sistema. Posebno poglavlje odnosilo se na sanaciju bankarskog sistema. Prema ovoj studiji, program sanacije trebalo je da traje pet godina, a trošak bi iznosio 12 milijadi dolara. Ovaj aranžman sa Svetskom bankom, zbog nesuglasica sa republikama, nikad nije realizovan. Godine 1991. SFRJ se rasformirava i osnivaju se samostalne države. Srbija i Crna Gora formiraju federaciju - Saveznu Repubilku Jugoslaviju, koja se nedugo zatim takođe raspada i formira se zajednica Srbije i Crne Gore. Po osamostaljivanju Crne Gore, Srbija je postala samostalna nezavisna država.

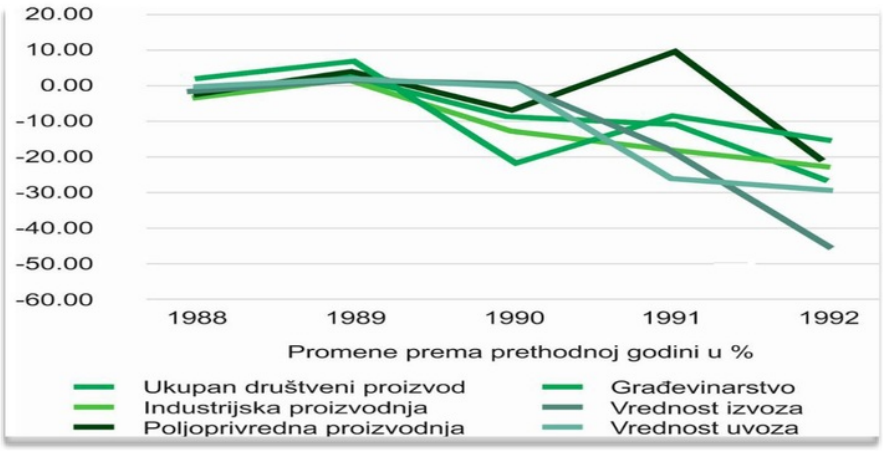
Nakon 1980. godine dolazi do radikalnog smanjenja stope privrednog rasta (1981-1985. prosečna stopa privrednog rasta je bila 0,7%), u periodu od 1986 -1990. godine dolazi do negativnih stopa rasta, prosečno godišnje oko 2,1%.

Tabela 3.13: Osnovni pokazatelji ekonomskog razvoja SFRJ, 1988-1992.

	Promene prema prethodnoj godini u %				
	1988.	1989.	1990.	1991.	1992.
Ukupan društveni proizvod	-1,3	1,9	-8,4	-11,1	-27,0
Industrijska proizvodnja	1,1	1,2	-12,5	-17,6	-22,9
Poljoprivredna proizvodnja	-2,6	4,0	-6,9	9,7	-22,0
Građevinarstvo	2,0	7,0	-22,0	-8,0	-15,0
Vrednost izvoza	-	-	-	-19,1	-45,7
Vrednost uvoza	-	-	-	-25,6	-29,4
Promet u trgovini na malo	-2,0	-13,7	0,5	-1,5	-52,0
Realni neto lični dohodak po radniku	-4,5	-30,8	-27,7	-5,2	-50,5
Ukupan broj radnika	1,2	0,8	-1,8	-6,4	-2,8
Ukupan broj nezaposlenih	3,6	5,0	9,2	7,7	4,9

Izvor: Savezni Zavod za statistiku, 1992.

Grafikon 3.10: Osnovni pokazatelji ekonomskog razvoja SFRJ, 1988-1992.

Izvor: Autor, prema podacima SZS

3.4.1 Period transformacije banaka, 1992 – 1999.

Iako je tokom 1989 i 1990. izvršena transformacija i reorganizacija bankarskog sistema, kada su banke transformisane u akcionarska društva, njihovo poslovanje nije se bitno promenilo na bolje. Planirana sanacija i likvidacija neuspešnih banaka nije sprovedena, jer je već sredinom 1991. godine na teritoriji bivše SFRJ (Slovenija i Hrvatska) započeo građanski rat, koji je imao veoma snažan uticaj na političko-privredni život Srbije. Početkom 1992. godine formalno se raspala SFRJ. Srbija i Crna Gora formirale su dvočlanu federaciju - Saveznu Republiku Jugoslaviju, ali su toj državi, neposredno posle formiranja, uvedene sankcije međunarodne zajednice. Tokom 1993. godine inflacija, odnosno

hiperinflacija, dostigla je jednu od većih stopa u istoriji regiona i na taj način gotovo potisnula domaću valutu iz prometa. U uslovima hiperinflacije i političke nestabilnosti, Narodna banka je izgubila moć da upravlja monetarnim tokovima. Izvori dirigovanih bankarskih plasmana nisu se nalazili u realnim potencijalima bankarskog sektora već u primarnoj emisiji. Pored ovih problema, novoosnovane privatne banke nudile su štednju na devizna sredstva po kamatnim stopama koje su iznosile i do 14% na mesečnom nivou, što je potrajalo kratko (do trenutka kada su ulaganja postala manja od isplata), a nakon toga prevareni građani stajali su danima u redovima da povrate bilo šta od svog uloga. Građanima je država 2000. godine počela da vraća sva uložena sredstava kod ovih banaka (pošto su one prestale sa radom), tako što su potraživanja građana pretvorena u državne obveznice.

U prvim mesecima 1993. godine harala je hiperinflacija, te su se menjački poslovi u stvari odvijali na ulici, a samo privilegovana preduzeća mogla su zvanično da menjaju dinare za devize i obavljaju platni promet sa inostranstvom pod veoma složenim okolnostima. Menjačke poslove je radilo 300 tzv. "štedionica", otkupljujući devize po tzv. "šticovanom" kursu i do 50 puta većem od zvaničnog kursa, ali samo u trenutku otkupa, budući da se kurs menjao i više puta dnevno, dok je vrednost dinara stalno opadala. Rezultat ovakvog stanja bio je da su i tada društvena preduzeća i stanovništvo dobijali dinare minimalne vrednosti, te su, usled ogromne primarne emisije, skoro svi stanovnici postali "milijarderi". Gotovo svake sedmice štampala se nova novčanica sa ogromnim brojem nula. Sredinom 1993. godine rad ovih štedionica je bio zabranjen, a njihovu ulogu preuzele su neke banke. Crno tržište nije nestalo. Tokom cele 1993. godine hiperinflacija je bila visoka, međugodišnji rast cena iznosio je 350 milijardi odsto. Za to vreme, na prostorima bivših republika SFRJ (Hrvatske i BIH) vodio se građanski rat uz njihovo formalno osamostaljivanje, što je dovelo i do raspada jugoslovenskog tržišta. Period od 1992-2000. godine karakterističan je po ubrzanom padu privredne aktivnosti i velikim problemima u bankarstvu. Gomilali su se dugovi koji se nisu mogli vratiti i posledično, prebačeni su na buduće generacije. Najveći negativni uticaj međunarodnih sankcija odnosio se na nemogućnost korišćenja i primene novih tehnologija, što je privredu dovelo do devastiranosti i velike zaostalosti u tehnološkom razvoju. Inflacija, kao zla kob svakog privrednog sistema, svakodnevno je uništavala i obezvređivala već i tako nisku privrednu aktivnost. Novu priliku za poboljšanje dao je Program monetarne rekonstrukcije i ekonomskog oporavka koncipiran pod rukovodstvom guvernera Dragoslava Avramovića. Uveden je fiksni devizni kurs, koji je prema DEM imao paritet 1:1. Fiksiranjem deviznog kursa dinara u odnosu 1:1 prema DEM, delimičnim, a nakon toga i potpunim ukidanjem sankcija SR Jugoslaviji (polovinom 1996. godine), stvorili su se uslovi za oporavak privrednih aktivnosti i stabilizaciju cena. Međutim, taj trend oporavka bio je zaustavljen smenom guvernera Avaramovića sredinom 1997. godine. U međuvremenu doneti su i novi propisi iz oblasti fianansijskog sektora, ali oni nisu bitno uticali na njegovo funkcionisanje, jer nisu ni bili primereni stvarnim okolnostima. Radilo se o:

- Zakonima donetim 1993. godine o: NBJ i o bankama i drugim finansijskim organizacijama koji su uveli neke bitne novine. Ovi propisi onemogućivali su da se banka može osnovati kao društvo sa ograničenom odgovornošću, već samo kao akcionarsko društvo. Broj osnivača banke takođe je smanjen. Naime, po Zakonu iz 1989. godine, minimalan broj osnivača banke bio je 10. Po novim zakonskim rešenjima, osnivači banke mogla su biti samo dva lica, pravna ili fizička, domaća ili strana. Zakon o Narodnoj banci Jugoslavije u velikoj meri je bio usklađen sa zakonima koji regulišu položaj i funkciju narodnih banaka u tržišnoj privredi.

Ovim zakonskim rešenjima Narodna banka je ustanovljena kao jedinstvena i samostalna emisiona finansijska institucija kojoj je u nadležnost stavljen i platni promet. Međutim uvođenje platnog prometa preko bankarskog sistema, odnosno ukidanje platnog prometa preko bivšeg SDK, odnosno ZOP-a, dogodilo se tek desetak godina kasnije. U formalnom smislu, banke, odnosno bankarski sistem, imale su svoju samostalnost. Međutim, osnivači banaka i korisnici sredstava-kredita bila su preduzeća u društvenom ili državnom vlasništvu. Ova preduzeća funkcionisala su pod snažnim uticajem vladajuće (socijalističke) partije, a taj se uticaj prenosio i na poslovanje banaka, jer su osnivači bili i najveći korisnici kredita.

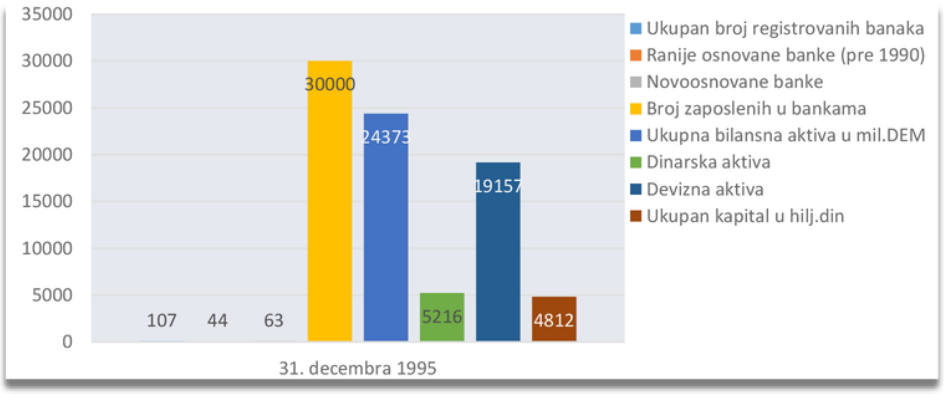
Tabela 3.14: Pokazatelji poslovanja banaka u Srbiji, 1995.

	31. decembar
Ukupan broj registrovanih banaka	107
Ranije osnovane banke (pre 1990)	44
Novoosnovane banke	63
Broj zaposlenih u bankama	30.000
Ukupna bilansna aktiva (u mil DEM)	24.373
– Dinarska aktiva	5.216
– Devizna aktiva	19.157
Ukupan kapital (u hilj.din)	4.812
Ranije osnovane banke	oko 80%
Novoosnovane banke	oko 20%

Izvor: NBS

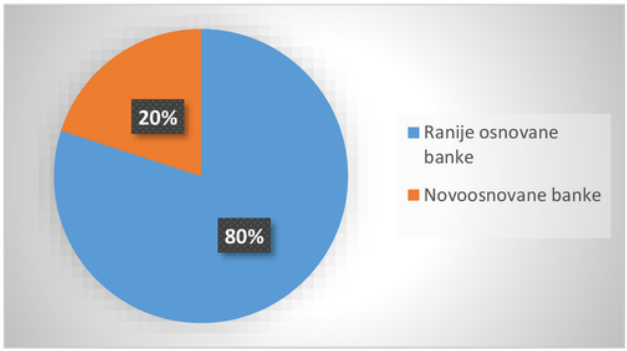
Omogućeno je osnivanje novih banaka sa dva osnivača (pravno ili fizičko lice), te je u Srbiji, osnovan veliki broj malih banaka. Krajem 1995. godine, broj banaka dostigao je 100 (ranije ih je bilo 40), od čega su njih 63 bile male novoosnovane banke koje su u ukupnom kapitalu svih banaka učestvovale sa samo 20%.

Grafikon 3.11: Osnovni pokazatelji bankarstva na dan 31.12.1995.

Izvor: Autor, prema podacima NBJ, Godišnji izveštaj za 1995.

Grafikon 3.12: Istorijski pokazatelji o vremenu osnivanja banaka na dan 31.12.1995.

Izvor: Autor, prema podacima NBJ, Godišnji izveštaj za 1995.

Karakteristika onog dela bankarskog sektora u kome su bile ranije osnovane banke ogledala se u tome da se najveći deo poslovanja obavljao u šest najvećih banaka. Na prvom mestu bio je holding Beogradske banke a.d. Beograd, koji je obuhvatao 20 banaka. Na drugom mestu bila je Jugobanka a.d, koja je sačinjavala bankarsku grupu od centrale u Beogradu, četiri glavne filijale, dve specijalizovne filijale i 12 banaka. Na trećem mestu nalazila se Vojvođanska banka a.d. Novi Sad, koja je imala svojih 11 glavnih filijala i 12 poslovnih jedinica. U inostranstvu su mrežu poslovnog bankarstva Jugoslavije činile: Anglo-Yugoslav Bank Ltd., London, zatim LHB Int. Handelsbank A.I. Frankfurt i Banque Franco Yugoslav, Paris, kao i agencije Beogradske banke u Njujorku i na Kipru.

Pre Zakona o bankama i drugim finansijskim organizacijama iz 1989. godine banke su u svojoj aktivi imale deponovanu deviznu štednju kod Narodne banke Jugoslavije, a u pasivi staru deviznu i dinarsku štednju koju nisu mogle da vraćaju. Pored ovih negativnih elemenata, dodatni negativni element bio je i to što su ove banke bile visoko zadužene u inostranstvu. Stanje u ovim bankama imalo je za posledicu da gotovo nijedan sanacioni program nije mogao dati odgovarajuće pozitivne rezultate. Naime, u uslovima spoljnjeg zida ekonomskih i drugih sankcija, zabrane stranih investicija i blokade računa u inostranstvu, i onemogućavanja trgovine na međunarodnom tržištu, samo potpuna normalizacija finansijskih i drugih trgovinskih odnosa, uz punu kontrolu svih novčanih tokova i transakcija, mogla je da stvori uslove za sanaciju finansijskog sektora. Uspostavljanje dobrih poslovnih odnosa sa stranim kreditorima, odnosno subjektima međunarodnog finansijskog tržišta i inostranim poveriocima je bilo izuzetno važno. U ovom periodu uočeno je da fiksni devizni kurs pariteta 1RSD jednako 1 DEM onemogućava privredni rast i razvoj, zbog čega je 1995. godine on promenjen u paritet 1 DEM jednako 3,3 RSD, dok je 1998. došlo do nove devalvacije RSD, tako da je utvrđen novi paritet u odnosu 1 DEM jednako 6 RSD. Istovremeno sa promenom pariteta RSD i DEM donet je i zakon koji je omogućio rešavanje nasleđenog problema stare devizne štednje tako što je mesečno isplaćivano po 150 DEM. Ove isplate su počele u junu 2000. godine. Zakonom o platnom prometu iz 1998. godine regulisano je da platni promet iz ZOP-a pređe u bankarski sektor od početka 2000. godine. Međutim, pošto bankarski sektor nije bio spreman za realizaciju platnog prometa, ovaj rok je prvo pomeren za jednu godinu, a nakon toga za još jednu godinu. Negativni uticaj na privredu i bankarski sektor imali su nemiri na Kosovu i Metohiji 1998. i NATO bombardovanje 1999. godine.

1999. godine je izmenama i dopunama Zakona o bankama izvršena dogradnja bankarskog sektora sa ciljem ukrupnjavanja bankarskog sektora. Da bi se taj cilj postigao regulisano je da banke moraju

stalno održavati novčani deo akcionarskog kapitala od 5 miliona USD. Kao krajnji rok za dostizanje ovog nivoa akcionarskog kapitala postavljen je jun 2000. godine. Budući da sve banke nisu uspele da obezbede postavljeni cenzus, došlo je do gašenja nekih od njih, do spajanja dveju ili više banaka u jednu, ili do preuzimanja manjih banaka od strane većih. Usled ovakve reorganizacije broj banaka se smanjio sa 106 sa kraja 1998. godine na 83 u 2000. godini. Dodatnim izmenama Zakona o bankma regulisano je i da se svaki kredit, drugo potraživanje ili garancija data povezanim licima smatra najvećim mogućim kreditom koji može da pređe 5% kapitala banke.

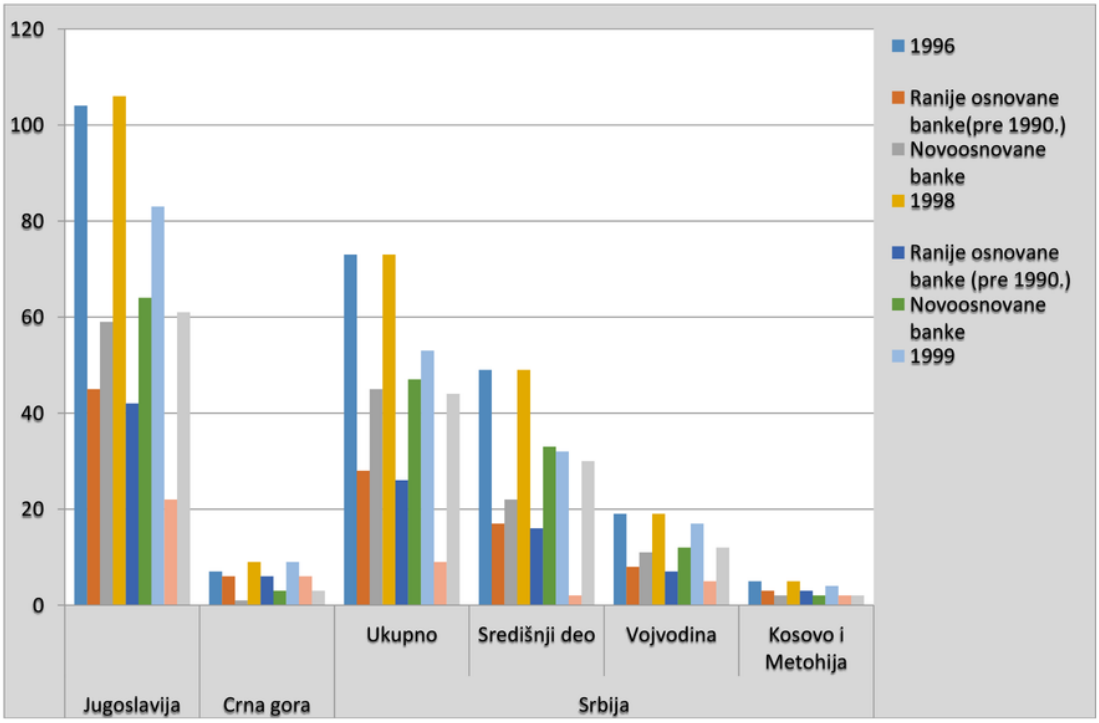
Uslovi u kojima je poslovao bankarski sektor u poslednjoj deceniji prošlog veka bili su izuzetno nepovoljni: sankcije međunarodne zajednice koje su više puta pooštravane, agresija NATO snaga sa tromesečnim bombardovanjem zemlje, privredno i tehnološko zaostajenje. U ovim uslovima nije mogla da se realizuje funkcionalna i kvalitetna reforma bankarskog sektora. Ali, i pored toga, učinjeni su određeni pomaci i promene ka boljoj i funkcionalnijoj organizaciji i funkcionisanju bankarskog sektora - došlo je do ukrupnjavanja bankarskog sektora, Beogradskoj banci a.d. Beograd pripojeno je 20 banaka, a Jugobanci a.d. Beograd pet banaka.

Tabela 3.15: Broj i teritorijalni raspored banaka, stanje na dan 31.12. 1999. godine

	Jugoslavija	Crna Gora	Srbija			
			Ukupno	Središnji deo	Vojvodina	Kosovo i Metohija
1996.	104	7	73	49	19	5
Ranije osnovane banke (pre 1990.)	45	6	28	17	8	3
Novoosnovane banke	59	1	45	22	11	2
1998.	106	9	73	49	19	5
Ranije osnovane banke (pre 1990.)	42	6	26	16	7	3
Novoosnovane banke	64	3	47	33	12	2
1999.	83	9	53	32	17	4
Ranije osnovane banke (pre 1990.)	22	6	9	2	5	2
Novoosnovane banke	61	3	44	30	12	2

Izvor: Autor, prema podacima NBS, Godišnji izveštaj za 1999. godinu.

Grafikon 3.13: Broj i teritorijalni raspored banaka, na 31.12.1999.

Izvor: Autor, prema podacima NBS, Godišnji izveštaj za 1999.

Prema Matiću (2000), razorena privreda NATO bombardovanjem nije bila u mogućnosti da ispunjava obaveze prema bankama, pa je time usložen ionako već komplikovan odnos banaka i privrede a smanjeno je i učešće privrede u potencijalu banaka (8% na dan 31.12.1999.godine).

Tabela 3.16: Makroekonomski pokazatelji Srbije u 1999.

Indikatori	U mil RSD	Nominalni rast u %	Realni rast u %	Udeo u BDP
Domaći bruto proizvod	146.092	14,9	- 19,3	100
Robni deficit (zvanični kurs $)	- 19.829	11,5	-9,5	13,5
Javni prihodi	77.392	11,4	-23,1	53,0
Lični prihodi stanovništva	127.061	26,5	-13,3	87,0
Penzije	18.245	18,9	-16,1	12,5
Zarade po svim osnovama	32.671	10,6	-23,3	22,4

Izvor: Konjukturni barometar Ekonomskog instituta br. 64/2000. str. 7.

Navedeni pokazatelji ukazuju na realni pad svih prikazanih makroekonomskih pokazatelja.

Tabela 3.17: Finansijski rezultat bankarskog sektora 1999. (u 000 din.)

Podbilans	Dobit	Gubitak	Ukupan finansijski rezultat	
			Dobit	Gubitak
Finansijsko poslovanje	5.719.790		5.719.790	
Operativno poslovanje		3.720.958	1.998.832	
Rezervisanje	972.275		2.971.107	
Neposlovni vanredni prihodi i rashodi		1.717.227	1.253.880	
Revalorizacija		1.111.217	142.663	
Porezi i doprinosi na dobit			- 31.530	
Neto dobit			111.133	

Izvor: NBS, Godišnji izveštaj za 2000.

Pozitivni finansijski rezultat ostvarilo je 45 od 72 analizirane banke u ukupnom iznosu od 247.735.000 RSD. Ako se posmatra struktura dobiti po bankama, onda proizilazi da je jedna banka ostvarila 44,7% dobiti u odnosu na ukupnu dobit svih banaka, a tri banke su ostvarile dobit u ukupnoj dobiti od 73,4%. Negativni finansijski rezultat ostvarilo je 8 poslovnih banaka u ukupnom iznosi od 136.602.000 RSD. Izmene Zakona o računovodstvu u 1999. godini su omogućile da banke svoj negativan finansijski rezultat revalorizacije mogu da prikažu i na aktivnim vremenskim razgraničenjima (AVR), te su nepokriveni revalorizacioni rashodi iz 1999. godine iz bilansa prikazani u bilansu uspeha u 2000. godini, što su iskoristile 34 banke. Analiza strukture rashoda pokazuje da tri vrste rashoda imaju stalni rast: revalorizacioni rashodi, neposlovni i vanredni rashodi i rashodi operativnog poslovanja.

Fiskalna politika je takođe veoma značajno uticala na poslovanje banaka u tom periodu (ukupna fiskalna davanja bankarskog sistema u 1999. godini iznosila su 1.590.189.000 RSD, sa najvećim učešćem poreza i doprinosa na zarade (54,7%).

1998. godine je započeo proces tranzicije na prostoru bivše SFRJ. Ovaj proces obuhvatio je između ostalog i oblast finansijskog tržišta, tj. bankarstva, kao dominantni oblik finansijskog tržišta i finansijskog sistema. Obrasci savremnog bankarstva, su u SFRJ postojali još šezdesetih godina prošlog veka. Tranzicija bankarskog sistema načelno je podrazumevala prinudnu privatizaciju. Sama privatizacija bankarskog sektora nije imala za cilj da odmah podstakne i podupre transformaciju privrednog sistema, jer je taj zadatak ostavljen za budućnost. U vreme tranzicije i prinudne privatizacije, reforma bankarskog sektora se nalazila u velikim problemima, jer je bila opterećena akumulisanim i potencijalnim gubicima po osnovu kursnih razlika i revalorizacije kapitala. Kursne razlike su nastajale po osnovu devizne štednje građana i kredita kompanija i banaka prema inostranstvu, koje je bankarski sektor preuzeo zajedno sa NBJ da bi socijalizovao rizik ulaganja stanovništva, odnosno rizik poslovanja kompanija. Uvećavnje fiksnog kapitala bez generisanja likvidnih sredstava za vraćanje bankarskih kredita bilo je moguće revalorizacijom kapitala. Ovi gubici zahtevali su sistemsku sanaciju, jer su bili akumulisani do nivoa jedne četvrtine pasive ukupnog bankarskog kapitala. Pored toga, bankarski sektor nagomilao je i potencijalne gubitke po osnovu nenaplativih kredita, jer je finansirao nenaplative kredite odobravanjima novih, a svoje trenutne gubitke pretvarale u buduće. Banke nisu, kako je nalagala poslovna logika, obustavile finansiranje dužnika koji nisu bili likvidni, niti su izdvajale rezervacije po osnovu takvih kredita. Zbog toga je

bankarski sektor veći broj kredita plasirao u otplatu ranije datih kredita, a manje u finansiranje proizvodnje. Reforma bankarskog sistema iz 1988. i 1989. godine, odnosno njegova tranzicija, trebalo je da obezbedi prevazilaženje problema u bankarstvu putem transformacije u deonička i akcionarska društva, odvajanjem upravljačke i vlasničke funkcije, shvatanjem svih oblika rizika, oslobađanjem od pritiska države-autonomnost bankarskog sistema, i sanacijom banaka. Osnova reforme bankarskog sistema je, u stvari, bila sanacija banaka koja je podrazumevala eleminisanje potencijalnih gubitaka radi omogućavanja finansiranja i ozdravljenja kompanija iz realnog sektora. NBJ je u saradnji sa međunarodnim savetnicma sačinila model sledeće strukture za individualnu i opštu sanaciju banaka:

Tabela 3.18: Model sanacije bankarskog sistema u SFRJ iz 1990. godine.

Opšta sanacija		
Imovinska rehabilitacija	Neuslovna	Otpis
		Reprogram
Dohodovna rehabilitacija	Neuslovna	Kamatna politika
	Uslovna	Otkup loših kredita
		Otpis kapitala
Individualna sanacija		

Izvor: NBJ

Ovaj model sanacije banarskog sektora u SFRJ nije realizovan zbog raspada savezne države. Sanacija bankarskog sisitema u periodu 1991-1998. godine praćena je hiperinflacijom (1993. i 1994.) i stihijskim osnivanjem novih banaka po Zakonu o bankama (iz 1993.). Negativne posledice po bankarski sektor usled visoke inflacije: nagomilavanje dugoročnih dinarskih kredita pirvredi i nestanak velikog kapitala banaka, imale su za pozitivnu konsekvencu po korporativna društva, jer su dovele do toga da dug bude pretvoren u dobit. Ne postoje pouzdani podaci koliki su se gubici bankarskog sektora po ova dva navedena osnova prelili u dužničku dobit kompanija, iz razloga što revizija bilansa banaka nije uvažavala međunarodne računovodstvene standarde kojima su definisana pravila finansijskog izveštavanja u privredama sa inflacijom, odnosno hiperinflacijom. Tokom 1994. godine izvršena je monetarna reforma putem koeficijenata revalorizacije, što je obezbedilo određenu kapitalnu osnovu (umanjenu), ali je obezbedilo i revalorizaciju potraživanja akcionarskih uloga vlasnika banaka-kompanija. Dakle, hiperinflacija je prouzrokovala stihijsku sanaciju kompanija, ali ne i sanaciju bankarskog sektora. Posebno je važno istaći da je u bilansima banaka spoljni dug zadržan u deviznom znaku, koji nije imao potpuni odraz u potraživanjima od kompanija. Isto tako, u bilansima banaka zadržana je u deviznom znaku i tzv. stara devizna štednja, koja se isplaćivala u dinarima, ali prema važećem kursu. Jednostranom odlukom države obaveze prema stranim poveriocima nisu izvršavane, što je omogućilo predah, ali istovremeno i stvorilo negativne kursne razlike.

Zakon o bankama iz 1993. godine omogućio je formiranje privatnih banaka sa malim cenzusom. Na taj način izmenjena je struktura bankarskog sektora u pravcu većeg učešća privatnih banaka, no one nisu povećale ukupan bankarski kapital. Nekontrolisano formiranje i funkcionisanje banaka van pravila bankarskog poslovanja imalo je za posledicu i njihov stečaj. Stečaj ovih banaka pokazao je da one nemaju imovinu, ali zato imaju visoke obaveze prema građanima (Jugoskandik, Dafiment). Zbog dugotrajne nelikvidnosti u ovom periodu licencu je izgubilo 20 banaka.

3.5 Savremeno bankarstvo Srbije, 2000-2017.

Posle velike strukturne rekonstrukcije početkom 2000. bankarski sektor u Srbiji je započeo brz proces tranzicije, ali, ipak, kasno u poređenju sa drugim zemljama u istočnoj i centralnoj Evropi, s obzirom na domaći i inostrani dug i nivo kreditne aktivnosti. Prelazak je bio zahtevan zadatak, jer konsolidacija velikih postojećih banaka nije bila moguća i ulaz stranih banaka je bio neizbežan. Razvoj bankarskog sektora bio je veoma brz u pogledu povećanja kapitala, imovine, prikupljenih depozita, kreditiranja i zapošljavanja. U pozadini novog kreditnog buma, finansijsko produbljivanje se u poslednjih nekoliko godina ubrzalo, u velikoj meri nadoknađujući kasni početak bankarske reforme. Međutim, brzina konvergencije u odnosu na nivo zemalja JIE, kao i visok stepen evroizacije, uticali su na probleme sa finansijskom stabilnošću, pri čemu su kreditni i devizni rizici predstavljali glavne izazove.

Period razvoja bankarstva Srbije posle 2000. godine bi mogao uslovno da se podeli na:

1. Period od 2000-2007. godine, kao period tranzicije i rasta bankarskog sektora. Unutar ovog perioda su karakteristična dva perioda:
   1.1. 2000-2002. period likvidacije i restrukturiranja banaka, i
   1.2. 2003-2007. period tranzicije bankarskog sektora

2. Period svetske ekonomske krize, 2008-2011. godine, te

3. Period od 2012. do 2017. godine (krajnja godina obrade u radu), kao period konsolidacije i razvoja savremenog srpskog bankarstva.

Svaki od ovih perioda istorije srpskog bankarstva prezentovan je kroz karakteristike ekonomskog i pravnog okvira, strukture bankarskog sektora, indikatora poslovanja banaka, racija poslovanja banaka i kreditne aktivnosti.

3.5.1 Period restrukturiranja i likvidacije banaka u Srbiji, 2000-2002.

Makroekonomski ambijent u Srbiji na kraju 2000. godine karakterisao je rast privredne nelikvidnosti, gubici u poslovanju u svim sektorima i izuzetno složeni dužničko poverilački odnosi između preduzeća i banaka. Pokazatelji makroekonomskih indikatora dati su u Tabeli 3.19.

Tabela 3.19: Rast makroekonomskih pokazatelja, 2000. (stope)

Redni broj	Vrsta pokazatelja	Stopa rasta
1.	Nominalni devizni kurs	42,9
2.	Cene na malo	113,9
3.	Novčana masa	91,7
4.	Javni prihodi	115,4
5.	Prosečna plata	125,3

Izvor: Saopštenje SZS i bilten NBJ

Iz navedenih podataka vidljiv je visok rast prikazanih makroekonomskih pokazatelja. Devizni kurs je porastao za 42%, ali su zato cene na malo porasle za 113%, pre svega zbog inflatornih očekivanja

i rasta novčane mase za 91%. Rast javnih prihoda i plata je takođe bio visok, što je ukazivalo da se privredna aktivnost kreće u pravcu stagnacije. Opšti privredni indeksi u 2000. godini su takođe bili nepovoljni (Tabele 3.20).

Tabela 3.20: Pregled opštih privrednih indeksa u 2000.

Red. broj	Pokazatelj	III 2000/ XII 1999.	IX 2000/ XII 1999.	XII 2000 / XII 1999.
1.	Fizički obim proizvodnje	123	117	110
2.	Vrednost izvoza	129	125	113
3.	Vrednost uvoza	137	107	104
4.	Cene na malo	134	179	272
5.	Troškovi života	140	201	283
6.	Nezaposlenost	105	108	107

Izvor: Indeks SZS broj 2/2001.

Vidljiv je pad fizičkog obima proizvodnje, uz pad izvoza i uvoza, ali i uz visok rast cena na malo. Ovakvo stanje u najvećem delu posledica je pada fizičkog obima proizvodnje, uz istovremeni veoma visok rast troškova života. U ovakovom negativnom ambijentu i banke su ostvarile gubitak (47.144.888.000 dinara, Matić, 2000).

Nedostaci bankarske prakse ovog perioda bi, prema KPMG-u (2001), mogli da se definišu kao: potencijalni gubici velikih banaka (½ ukupne imovine), široka diskriminacija različitih klijenata u bankarskoj praksi odobravanja kredita, slaba funkcija revizije i kontrole, zloupotreba propisa, slabosti u upravljanju bankama i ljudskim resursima.

Ovaj period u razvoju banaka u Srbiji specifičan je po procesu restrukturiranja, likvidaciji najvećih domaćih banaka i ulasku stranih banaka na tržište Srbije, a odvijao se u karakterističnom poslovnom, makroekonomskom ambijentu. Stopa inflacije u Srbiji svedena je 2002. na 14,8%, održana je stabilnost kursa dinara, snižen opšti nivo kamatnih stopa na 19%, smanjena je i stopa obavezne rezerve sa 24,5% na 20%, čime je bankama ostavljen veći prostor za povoljnije kreditne plasmane. Tokom 2002. godine banke su privredi odobrile preko 500 miliona evra investicionih kredita. Učešće deficita tekućeg bilansa (bez donacija) u društvenom proizvodu bilo je 12,9% u 2002. Nastavljen je proces remonetizacije kao odraz poverenja u domaću valutu. Realna novčana masa porasla je na blizu dve milijarde dolara (koliko je iznosila u decembru 2002.). Povećano je poverenje u domaći bankarski sektor (rast štednje stanovništva). Zamena valuta EU koje su prestale da važe u evro sprovedena je 2002. godine. Došlo je i do porasta konkurencije i uvođenja novih bankarskih proizvoda na domaće finansijsko tržište. Priliv stranog kapitala po osnovu privatizacije banaka je u potpunosti promenio strukturu kapitala u sektoru.

Tabela 3.21: Pravni okvir razvoja banaka u Srbiji, 2001-2002.

Godina	Propisi
2001.	Narodna banka Jugoslavije (NBJ) sprovodi sveobuhvatnu procenu sektora, elaborira strategiju restrukturiranja banaka (uz pomoć MMF-a i Svetske banke). Doneta Odluka Narodne banke o kategorizaciji banaka.
	Osnovana je Raiffeisenbank Jugoslavija.
	Donet Zakon o rehabilitaciji, stečaju i likvidaciji banaka i Zakon o Federalnoj agenciji za osiguranje depozita i rehabilitaciju banaka.
	Zatvoreno je 19 malih i nedovoljno kapitalizovanih kreditnih institucija.
2002.	Likvidirane su četiri velike banke (Beobanka, Beogradska banka, Investbanka i Jugobanka), koje su učestvovale sa 57% u bilansnoj sumi i 37% u radnoj snazi sektora.
	Donet je Zakon o deviznom tržištu.
	NBJ uspostavlja Centralni kreditni registar za evidentiranje podataka o bankarskim potraživanjima od velikih dužnika.
	Usvojene su izmene Zakona o bankama i drugim finansijskim organizacijama i proširena ovlašćenja NBJ, koja modifikuje propise i nadzorna pravila bez parlamentarne saglasnosti. Proširena je klasifikacija imovine i pravila obezbeđenja, tako da je minimalni kapital za banke povećan na 10 miliona eura.
	Srbija pokreće izdavanje državnih obaveznica od 4,2 milijarde evra (obveznice štednje) u zamenu za zamrznute devizne depozite domaćinstava. Delimičnom nacionalizacijom Vlada Srbije dobija većinski udeo u 16 srednjih banaka (koji čini više od jedne polovine ukupne bilansne sume sektora) pretvaranjem državnih potraživanja (u vezi sa garancijama za devizne obaveze banaka u Pariskom i Londonskom klubu, vezane za zamrznute devizne depozite) u akcije radi pojednostavljenja procesa privatizacije u sektoru.
	Mere monetarne politike
2002.	Ponderisana je prosečna kamatna stopa na vrednosne papire od 12, 8%.
	Zahtevi rezervi
2002	Na 11,8% su obavezne rezerve komercijalnih banaka na depozite u domaćoj valuti smanjenje i nametnute nove obavezne rezerve na istom nivou za devizne depozite.
2002	Povećane su obavezne rezerve sa 11, 8% na 20%.

Izvor: Autor, kompilacija dokumenata NBS

Osnova za tržišno orijentisano bankarstvo u Srbiji (Barisitz, 2003) postavljena je zakonima o: bankrotstvu, o bankama i drugim finansijskim organizacijama i o platnom prometu, jer se, kao rezultat ovih preduzetih mera, bankarstvo Srbije počelo oporavljati.

Srpski bankarski sektor započeo je tranziciju 2000. godine, kao poslednji među zemljama Centralne i Istočne Evrope. Duboka ekonomska političkea kriza uticala je slabo stanje u bankarskom sistemu i gorem nego što je to bio slučaj sa privredom. Ukupan obim kreditnih linija bio je 14% samo u odnosu na deceniju ranije, dok je pad realne ekonomije bio oko 45-50% u odnosu na BDP (Živković, 2001). Loša pozicija bankarskog sektora uzrokovana je: ukupnim dugovima prema stranim poveriocima, uglavnom Londonskom i Pariskom klubu poverilaca, EBRD-u i IFC-u (procenjenim na 3,4 milijarde dolara); dugovima prema građanima u vezi sa neoperativnim deviznim depozitima (procenjenim na 3,3 milijarde dolara); gubicima samog bankarskog sektora u vezi sa hiperinflacijom tokom perioda 1992/9 od oko 8-10 milijardi dolara; i vrlo slabom pozicijom Centralne banke u odnosu na političke vlasti.

Da bi se stanje popravilo uveden je zdrav nadzor i finansijska disciplina od strane Narodne banke Srbije (NBS), koja je postajala sve nezavisnija od Vlade. Odabrane su banke prema rezultatima kapitalnog popisa, sa predviđenom kaznom i do gubljenja licence (23 banke su izgubile licencu, a došlo je do prinudnog spajanja 18 banaka). Pošto je rehabilitacija najvećih banaka zahtevala 21 milijardu USD dolara (Živković, 2001), NBS je odlučila da povuče dozvole za četiri najveće banke početkom 2002. godine (Beobanku, Beogradsku banku, Jugobanku i Investbanku), što je bio jedinstven događaj u istoriji srpskog bankarstva. Dozvolu za pokretanje investicija dobilo je pet stranih banaka. Počelo je rešavanje problema zamrznutih deviznih depozita i omogućeno izdavanje državnih obveznica.

Proces privatizacije bio je veoma važan za povećanje efikasnosti bankarstva i integraciju u evropski bankarski sistem. Glavni problem je predstavljala činjenica da su te kompanije istovremeno bile i glavni dužnici. S druge strane, bilo je nekoliko desetina malih banaka u privatnom vlasništvu koje su osnovane tokom devedesetih. Zakon kojim su regulisani dugovi prema stranim poveriocima, čime su neke banke bile (delimično) nacionalizovane, usvojen je 2002.godine. Vlada je postala akcionar 13 banaka i većinski vlasnik u 8 slučajeva. Prema poreklu, glavno interesovanje su pokazali grčke banke (4), italijanske (2) i austrijske (2).

Restrukturiranje banaka preduzeto u 2001. i 2002. godini je stabilizovalo sektor. Posle toga su strani strateški investitori počeli više da se interesuju. Postojalo je više načina za promenu vlasništva (Barjaktarović, 2009), ali, kako je tržište otvoreno za nove investitore, dat je prioritet metodu privatizacije banaka direktnom prodajom stranim strateškim investitorima. Otpuštanje radnika u bankama u periodu 2001-2002. godine izazvalo je veliko smanjenje ukupnog broja zaposlenih u Srbiji. Istovremeno su snažna potražnja za bankarskim uslugama i repozicioniranje banaka u borbi za tržišni udeo doveli i do porasta zaposlenosti u bankama. Krajem perioda (2002), bankarskim sektorom dominirale su državne i društvene banke, ali su kreditne institucije iz inostranstva u roku od godinu dana udvostručile svoje učešće u ukupnoj aktivi (više od jedne četvrtine). U sektoru su mnoge domaće banke još uvek bile opterećene nasleđem prošlosti, pa su konkurentske banke sa stranim vlasništvom brzo prikupile veliki deo ubrzano rastućih novih depozita i postale ključni pokretači rasta kredita. U pogledu kapitala bankarskog sektora, strane banke su na kraju 2002. godini imale tržišni udeo od 19%, dok je istovremeno njihovo učešće u ukupnoj aktivi bankarskog sektora bilo 27% (niže nego u mnogim drugim CESEE zemljama gde je to bilo između 68-98%). Krajem ovog perioda banke su se (NBS) delile na:

- Transformisane banke, nastale pre 1989, a nakon stupanja na snagu Zakona o bankama iste godine, pretvorene su u akcionarska društva, i
- Novoosnovane banke kao akcionarska društva nakon stupanja ovog Zakona na snagu.

Po udelu u kapitalu, privatne domaće banke su bile u većini, dok su strane banke i banke sa pretežnim inostranim kapitalom imale mali udeo. Analizom poslovanja svih 49 banaka (bez 4 velike banke nad kojima je otvoren stečaj 2002.), vidljivo je sledeće stanje:

- 19 transformisanih banaka. Učešće ovih banaka u bilansnoj sumi je bilo 90%, uključujući 57% bilansne sume 4 velike likvidirane banke. 60% bilansne sume je bilo imobilisano obavezama prema stranim poveriocima, Pariskom i Londonskom klubu, IBRD-u, IFC-u, starom deviznom štednjom, i potraživanjima od SRJ; i

- 30 novoosnovanih banaka. Imale su 10% bilansne sume, delom osnovane fiktivnim uplatama u osnivački kapital, sa kratkoročnim izvorima sredstava kao kreditnim kapitalom, koji su plasirale svojim firmama u zemlji ili preko off- shore jedinica u inostranstvu. Ugrožavale su svoje deponente i dovodile u opasnost ceo bankarski sistem mogućom lančanom reakcijom u slučaju njihove eventualne propasti.

Hronološki se ova transformacija može prikazati kao:

- Akvizicija Jubanke a.d. Beograd od strane Alpha Bank Srbija a.d. Beograd, što je bio i početak rada ove banke,
- Osnivanje Opportunity štedionice,
- Gašenje 4 najveće banke, sanacija i spajanje 23 banke,
- Prokupačka i Vranjska banka su pripojene Niškoj banci,
- Transformacija Poštanske štedionice u univerzalnu banku,
- Početak rada nove domaće banke Nacionalna štedionica, i
- Dolazak Hypo Alpe Adria banke.

U ovom periodu je Narodna banka izvršila kategorizaciju svih banaka, podelivši ih u četiri sledeće grupe:

- A – zdrave banke (solventne banke sa dobrom kapitalnom osnovom)
- B – solventne banke sa nedovoljno kapitala i mogućnošću da taj problem reše,
- C – nesolvente banke od važnosti za sistem, koje će nadalje poslovati pod upravom Agencije za osiguranje depozita, i
- D – nesolventne banke bez važnosti za bankarski sistem zemlje (u nadležnosti trgovinskog suda).

Tabela 3.22: Kategorizacija banaka

A kategorija	B kategorija
1. AIK banka a.d. Niš	1. National bank of Greece a.d. Beograd
2. Alco banka a.d. Beograd	2. Novosadska banka a.d. Novi Sad
3. Atlas banka a.d. Beograd	3. Panonska banka a.d. Novi Sad
4. Čačanska banka a.d. Čačak	4. Poljoprivredna-investiciona banka a.d. Novi Sad
5. Continental banka a.d. Novi Sad	5. Privredna banka Beograd a.d. Kragujevac
6. Credy Bank a.d.	6. Privredna banka a.d. Pančevo
7. DDOR banka a.d. Novi Sad	7. Prva preduzetnička banka a.d. Beograd
8. Delta banka a.d. Beograd	8. Raiffeissen bank Jugoslavija a.d. Beograd
9. Dijamant banka a.d. Zrenjanin	9. Raj banka a.d. Beograd
10. Eksim banka a.d. Beograd	10. Societe Generale Yugoslav Bank a.d. Beograd
11. HVB banka Jugoslavija a.d. Beograd	11. Srpska regionalna banka a.d. Beograd
12. JUBMES banka a.d. Beograd	12. Trust Banka a.d. Beograd
13. Jubanka a.d. Beograd	13. Univerzal banka a.d. Beograd
14. Jugbanka a.d. Kosovska Mitrovica	14. Vojvođanska banka a.d. Novi Sad
15. Kapital banka a.d. Beograd	15. YU Garant banka a.d. Beograd
16. Komercijalna banka a.d. Beograd	16. Zepter banka a. d. Beograd
17. Kreditno-eksportna banka a.d. Beograd	

C kategorija	D kategorija
1. Jugobanka a.d. Bor	1. MB Union a.d. Beograd
2. Niška banka a.d. Niš	2. Astra banka a.d. Beograd
3. Pirotska banka a.d. Pirot	3. Omega banka a.d. Beograd
4. Prokupačka banka a.d. Prokuplje (pripajanje Niškoj banci)	4. Beobanka a.d. Beograd
5. Vranjska banka a.d. Vranje (pripajanje Niškoj banci)	5. Pešter banka a.d. Novi Pazar
	6. Beogradska banka a.d. Beograd
	7. Požarevačka banka a.d. Požarevac
	8. BC Bankcredit a.d. Beograd
	9. Privredna banka a.d. Novi Sad
	10. Control banka a.d. Beograd
	11. Šabačka banka a.d. Šabac
	12. International Investment banka a.d. Beograd
	13. SERB banka a.d. Beograd
	14. Investbanka a.d. Beograd
	15. Slavija banka a.d. Beograd
	16. Izvozna banka a.d. Beograd
	17. Srpska komercijalna banka a.d. Niš
	18. Jugobanka a.d. Beograd
	19. Stankom banka a.d. Beograd
	20. Jugoslovensko-mediteranska banka a.d. Beograd
	21. Valjevska banka a.d. Valjevo
	22. Mega-Com banka internacional a.d. Priština

Banke kojima je dat rok za dokapitalizaciju	
1. Agrobanka a.d. Beograd	6. MB banka a.d. Niš
2. Dunav banka a.d. Beograd	7. Meridian bank a.d. Novi Sad
3. Postbanka a.d. Beograd	8. Metals banka a.d. Novi Sad
4. Turist banka a.d. Beograd	9. Micro finance banka a.d. Beograd
5. Kulska banka a.d. Kula	10. YUEKI banka a.d. Beograd
Banke kod kojih je uvedena administracija	
1. Centro banka a.d. Beograd	2. Nacionalna štedionica-banka a.d. Beograd

Izvor: Kovačević (2011, str. 161).

Razlike kod banaka su postojale u aktivi, kao i u kapitalu.

Tabela 3.23: Karakteristike banaka u Srbiji

Opis	Broj	Aktiva (u mil. DEM)	Neto akcijski kapital (u mil. DEM)	Zaposleni
Ukupno	**74**	**18.254**	**-8.329**	**23.870**
A	9	1.207	361	1.348
B	36	957	105	2.214
C	6	12.613	-7.871	13.560
D	22	3.575	-905	6.748

*Van kategorizacije ostalo je pet banaka: 4 zdrave, likvidne, podkapitalizovane, kojima je dat rok za dokapitalizaciju (Agrobanka, Dunav banka, Postbanka i Turist banka Beograd) i 1 pod nadzorom NBJ kao problematična (Centro banka Beograd)

.Izvor: NBS, 2001.

Narodna banka Srbije je tokom 2002. godine nastavila da sprovodi mere s ciljem podržavanja makroekonomske stabilnosti, kao osnovnog preduslova privrednog rasta, kroz dalje obaranje stope inflacije, stvaranje uslova za međunarodno priznanje konvertibilnosti dinara, pripreme za efikasan prenos platnog prometa u banke i dodatno jačanje supervizije banaka.

Indikatori poslovanja banaka u periodu 2000-2002. godine ukazuju da je 31 poslovna banka iskazala gubitak, od čega su gubici 10 poslovnih banaka činili 92% ukupnih gubitaka, a gubici samo tri banke su učestvovali sa celih 87,5% u ukupnom gubitku. Visina gubitka kod pet poslovnih banaka imala je za rezultat potpuni gubitak kapitala. Ukupnu dobit od 838.424.000 dinara ostvarila je 51 banka, od čega je 52,8% dobiti ostvarilo 7 banaka. Posebno je važno uočiti da iskazani gubici nisu samo istopili kapital, već je veliki deo njih ostao nepokriven.

Tokom 2000. godine, obeležja monetarnih kretanja koja su negativno uticala na poslovanje banaka i ceo bankarski sektor bila su: rast novčane mase M1 i M2 (ova sredstva korišćena su za finansiranje proizvodnje i deficita javne potrošnje), blago smanjenje novčane mase (M1) na 35% u odnosu na prethodnu godinu kada je iznosila 40%, veće učešće obavezne rezerve, i restriktivna monetarno kreditna politika. Kamatna politika banaka, uzrokovana stalnim rastom cena na malo, kao i teškoćama u naplati roba i kapitala, uticala je da se kamatne stope formiraju ispod nivoa cena na malo, a zbog problema vezanih za oporezivanje prihoda od redovnih i zateznih kamata, došlo je do novog gubitka na supstanci, te su banke počele da primenjuju strožije kriterijume za klasifikaciju aktive. Devalvacijom dinara u decembru 2000. godine uspostavljeni su realni odnosi vrednosti u imovinskim bilansima banaka. Razlika pozitivnih i negativnih kursnih razlika iznosila je 26.073.068.000 dinara, što je dovelo do pozitivnog rezultata u revalorizacionom podbilansu i, na taj način ostvarilo pozitivan

uticaj na ukupan finansijski rezultat. Pozitivan rezultat iz ovog podbilansa omogućio je pokrivanje nepokrivenih rashoda revalorizacije kapitala, koji su iznosili 23.715.162.000 dinara.
Struktura kreditnog portfolija banaka jeste jedan od razloga negativnog rezultata bankarskog sektora u 2000. godini. Naime, dinarska kamatonosna aktiva iznosila je svega 9,2%, a u ukupnoj bilansnoj aktivi svega 5,5%, što je bilo nedovoljno za uspešno poslovanje banaka. Visok iznos rizične aktive dodatno je doprineo negativnom finansijskom rezultatu bankarskog sektora. Istovremeno je postojala i nepovoljna struktura kamatonosne aktive zbog plasmana u obaveznu rezervu i obavezan i dobrovoljni upis blagajničkih zapisa NBJ. Ovi plasmani nosili su negativne kamatne stope. Takođe, 15,36% kamatonosne dinarske aktive odnosili su se na dugoročne kredite, posebno u oblasti poljoprivredne proizvodnje, koji su pretvoreni u javni dug federacije i kratkoročne selektivne kredite. Ovi krediti su kasnije konvertovani u dugoročne kredite sa negativnim kamatnim stopama, shodno Zakonu o pretvaranju kratkoročnih potraživanja iz primarne emisije u dugoročne kredite. Najveće učešće u kamatonosnoj aktivi predstavljaju kratkoročni dinarski krediti koji su iznosili 61,57%, što je bilo svega 3,36% ukupne bilansne aktive. Fiskalna politika u 2000. godini oporezovala je sve vrste prihoda u bankarstvu. Ukupna fiskalna davanja bankarskog sektora u 2000. godini iznosila su 3.344.695.000 dinara.

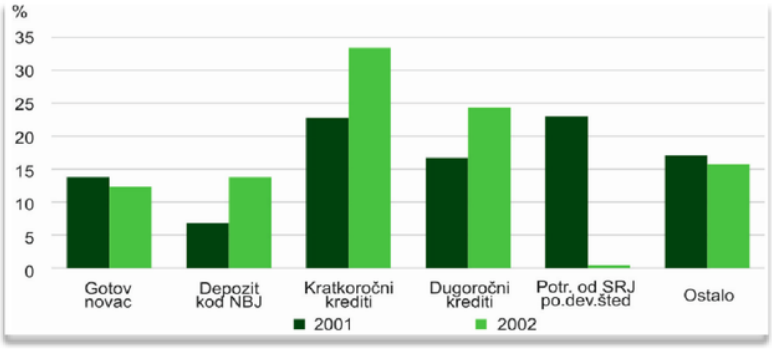
Tabela 3.24: Pregled potraživanja banaka od domaćih preduzeća na dan 31.12.2000. (u 000 RSD)

Vrste potraživanja	Iznos potraživanja	Dospela potraž. u		Ispravka vrednosti u	
		Apsolutnom iznosu	%	Apsolutnom iznosu	%
Kratkoročni krediti	15.786.458	5.584.834	21,8	3.809.280	24,7
Dugoročni krediti	4.588.213	-	-	371.075	2,4
Potraživanje kamata i naknada	13.932.000	13.932.000	54,3	7.847.811	77,8
Svega u RSD	20.374.671	19.516.863	76,1	12.028.166	77,9
Kratkoročni krediti	18.416.989	4.340.228	16,9	2.975.031	19,3
Dugoročni krediti	119.346.207	-	.	151.661	1,0
Potraživanja kamata i naknada	1.782.177	1.782.177	6,9	279.142	1,8
Svega u stranoj valuti	137.763.196	6.122.405	23,9	3.405.834	22,1
UKUPNO	158.137.867	25.639.239	100	15.434.000	100

Izvor: Reklasifikovani bilans stanja banaka na dan 31.12.2000.

Početkom 2001. godine bankarstvo u Srbiji je imalo izražene probleme u poslovanju, što se prvenstveno ogledalo u: niskom nivou realne kamatonosne aktive, sa daljim uticajem na nisku profitabilnost banaka; stopama prinosa na kapital; insolventnosti najvećih domaćih banaka (sa udelom u ukupnoj bilansnoj sumi bankarstva od 57%); izraženoj nelikvidnosti; odsustvu odgovarajuće interne kontrole i eksterne revizije; poljuljanom poverenju u banke (0,3 milijarde evra je bila devizna štednja 2001). U 2000. godine bilo je 86 banaka koje su podlegale kategorizaciji, da bi se zatim taj broj smanjio na 50. Kao najbitnije stavke aktive izdvojene su: gotovina i gotovinski ekvivalenti, depoziti kod Narodne banke, kratkoročne HoV i ostali plasmani, dugoročne HoV, učešće u kapitalu, krediti, stalna sredstva i ostala aktiva. U 2001. godini krediti su učestvovali u aktivi sa 39,66%, potraživanja po osnovu devizne štednje postojala su samo u toj godini i iznosila su skoro 23%, najniži iznos nerizične aktive iznosio je 162,5 mlrd dinara, a rizične aktive samo 26 mlrd. dinara.

Grafikon 3.14: Aktiva poslovnih banaka u Srbiji, 2001-2002.

Izvor: NBS, Godišnji izveštaj o bankarskom sektoru, 2002.

Pasiva (depoziti, uzeti krediti, obaveze po osnovu HoV, ostala pasiva, rezervisanja i kapital) pokazuje da su najveći činioci depoziti i uzeti krediti na strani obaveza, i kapital kao izvor sredstava. Učešće depozita se kretalo na nivou 32% tokom 2001. godine. Obaveze po osnovu HoV su se smanjivale, kao i učešće rezervisanja, i činile su oko 10%. Kretanje najnižih činilaca u ovom periodu, poput obaveza po osnovu emitovanih HoV, rezervisanja i ostale pasive, bilo je ispod 200 mlrd dinara. Drugu najveću kategoriju u apsolutnom iznosu činili su uzeti krediti. Kapital banaka je 2001. godine iznosio oko 16% potraživanja. Obaveze transformisanih srpskih banaka po dugoročnim deviznim kreditima bile su velike (5 milijardi SAD dolara prema zemljama Pariskog i Londonskog kluba u kojem je, dug banaka u stečaju i likvidaciji bio 90%). Kretanje neto rezultata tokom posmatranog perioda pokazuje da je bankarski sektor ostvarivao gubitak (2002. je bio oko 27 mlrd dinara, što je najveći gubitak u posmatranom periodu), koji je nastao usled nasleđa ratnog stanja, oduzimanja dozvola za rad najvećim bankama, visokih vanrednih troškova i troškova rezervisanja.

Tabela 3.25: Pokazatelji poslovanja bankarskog sektora Srbije, 2000-2002.

	2000.	2001.	2002.
Broj banaka	86	48	50
Broj zaposlenih	26.075	22.804	18.914
Aktiva banaka (u mil dinara)	799.029	899.329	359.007
Kapital (mil RSD)	23 600	46.186	63.587
2002.			
Banke u stanom vlasništvu (od ukupnog broja)			12
Broj organizacionih jedinica			960
Tržišno učešće banka u društvenom vlasništvu (% ukupnih sredstava)			49,4%
Tržišno učešće banaka u stranom vlasništvu (% ukupnih sredstava)			27,0%
Tržišno učešće 5 najveći banaka (% ukupnih sredstava)			46,6%
EBRD indeks reformi u bankarstvu			2,3

Izvor: EBRD

Pokazatelji likvidnosti banaka za period 2000-2002. godine (prema izveštajima o NBS, 2002) su bili: racio likvidnosti banaka je 2002. iznosio 2,92%, a likvidna sredstva su bila 26,4% od ukupnih sredstava, što pokazuje njihovo zadovoljavajuće kretanje.

Koeficijent adekvatnosti kapitala je 2000. godine, bio 0,7% (ispod propisanog minimuma od 8%). Početak 2001. godine obeležen je adekvatnošću kapitala od skoro 21,9%, da bi već sledeće godine

bio na 30,40%. (gde je koeficijent velikih kredita bio 158,30%, a koeficijent trajnih ulaganja u osnovna sredstva u preduzeća 37,70%).

Banke su na kraju 2002.godine imale gubitak u poslovanju od 27.408 mil. dinara.

Tabela 3.26: Poslovanje banaka, 2001-2002. (u mil RSD)

	2002.		2001.	
	Iznos (mil din)	Broj banaka	Iznos (mil din)	Broj banaka
Gubitak	28.318	23	11.198	19
Dobitak	910	26	675	30
Finansijski rezultat (2-1)	-27.408	49	-10.523	49

Izvor: NBS, Godišnji izveštaj o bankarskom sektoru, 2002.

Tabela 3.27: Neki elementi stabilnosti bankarskog sektora Srbije, 2002.

Odabrani faktori	**2002.**
Kreditni rizik	
Stopa rasta kredita (% godišnja promena)	–32,0
Krediti privatnom sektoru (% godišnja promena, uključena i javna peduzeća)	–34,6
Tržišni rizik	
Rizik kursa	
Otvorena pozicija kursa (% od regulatornog kapitala)	23,8
Kapacitet apsorpcije šokova	
Gubici na izdatim kreditima (% od nenaplativih sredstava)	65,0
Racio adekvatnosti kapitala	30,6
Tržišno učešće banaka u stranom vlasništvu (% od ukupnih sredstava)	27,0

Izvor: Autor, kompilacija podataka iz izveštaja NBS

Kretanje zbirnog tržišnog učešća najvećih 5 i najvećih 10 banaka Srbije u 2001. i 2002. (NBS, Izveštaji NBS o bankarskom sektoru 2001; 2002) pokazuje, da se ono 2001. kretalo: 2 najveće banke činile su 1/3 bilansne sume, 2/3 banaka činilo je 1/5 bilansne sume, a 2002. godine: 3 najveće banke činile su 35,7%, a 5 najvećih banaka je imalo tržišno učešće od 46,6%.

Koncentracija i konkurencija u sektoru bankarstva meri se Herfindal Heršmanovim indeksom (HHI) i upućuje na umerenu koncentraciju (1.000-1.800), a preko toga na izraženu koncentraciju. Prema izveštajima NBS o bankarskom sektoru, ovaj indeks nije nijednom premašio vrednost od 1.000, osim u 2001. godini (2001. je bio 1.139, a 2002. 627), što samo govori o nepostojanju koncentracije. Dakle, bankarsko tržište u Srbiji u posmatranom periodu nije bilo koncentrisano.

Krediti su predstavljali najveći udeo aktive tokom svih godina, te su tako u 2001. iznosili 115,60 milijardi dinara, a 2002. 182,80 milijardi dinara.

Tabela 3.28: Krediti banaka privredi 2002.

	2002.
Krediti privredi (% od ukupnih sredstava banke)	42,5
Depoziti privrede kod banaka (% od ukupnih sredstava banke) obaveze	21,8

Izvor: NBS

Učešće privrede u strukturi kredita banaka kretalo se oko 75% u 2001. godini. Valutna struktura dinarskih i deviznih kredita u ovom periodu pokazuje rast obe kategorije kredita, ali uočljiviji je veći rast kredita u devizama. U učešću kredita prema valutama je primetno standardno visoko učešće kredita u evrima na nivou od 50-60%. Dinarski krediti su bili zastupljeni u procentu oko 27-30%. Kratkoročni krediti su bili na višem nivou od dugoročnih i kretali se u rasponu od 66-166 mlrd RSD, dok su dugoročni bili na nivou od 49 - 76 mlrd RSD. Učešće kratkoročnih kredita u ukupnim kreditima je bilo veće i ono je iznosilo u proseku 58%.

Analiza depozita. Prema izveštajima Narodne banke Srbije, u 2001. godini najveći deponenti bili su preduzeća i stanovništvo sa 49,3% odnosno 24,4%, a 2002. isti samo sa učešćem od 35,3% odnosno 33,9%.

3.5.2 Period privatizacije banaka, ubrzanog rasta i tranzicije, 2003-2007.

Makroekonomski i pravni okvir razvoja bankarstva u periodu 2003-2007. upućuju na veoma brz i stabilan rast bankarstva, prvenstveno zahvaljujući sprovedenom procesu restrukturiranja, likvidaciji domaćih banaka, liberalizaciji i otvaranju domaćeg tržišta za investiranje. Zbog visokog rasta bankarskih kredita u 2006.godini i visoke inflacije, mere NBS da ublaži posledice ovih trendova bile su koncentrisane na: povećanje visine obavezne rezerve na zaduživanje u inostranstvu, ograničavanje dinarskih kredita fizičkim licima u odnosu na osnovni kapital, prvu emisiju obveznica (u visini od milijardu dinara na rok od pola godine, sa kamatom od 24%), sa ciljem da se smanji tražnja i inflacija.

Opšte stanje u bankarskom sektoru Srbije u celom periodu 2003-2007. bilo je znatno bolje nego u privredi. U ovom periodu doneti su novi zakoni i propisi u oblasti bankarstva (Tabela 3.29).

Tabela 3.29: Neki propisi iz oblasti bankarstva, 2003-2007.

Godina	Propisi
2003.	Donet Zakon o platnom prometu; Ukinuti Zavodi za obračun i plaćanje (Zavodi za obračun / ZOP) i zamenjeni bankarskim poravnanjem; Donet novi zakon o računovodstvu koji od svih kreditnih institucija zahteva da usvoje MRS (međunarodne računovodstvene standarde) kao trajni računovodstveni okvir.
	Donet novi Zakon o NBS. NBJ postaje NBS -Narodna banka Srbije.
	Eurobank EFG (Grčka) pripojila je Postbanku, postaje Eurobank EFG štedionica.
2004.	Osnovan Kreditni biro (Udruženje banaka Srbije).
	Stupio na snagu novi Zakon o likvidaciji i stečaju preduzeća. Banka Intesa je pripojila Delta banku (za 335 miliona EUR). Alpha Bank (Grčka) je kupila Jubanku.
	Minimalni racio adekvatnosti kapitala je povećan na 10%.
	Donet je novi Zakon o osiguranju depozita. Agencija za osiguranje depozita (AOD) obezbeđuje obavezno osiguranje depozita fizičkih lica, pokrivenost do 3.000 EUR.
	NBS postaje nadležna za superviziju sektora lizinga.
	Donet je novi Zakon o bankama. Ključna regulatorna pitanja usklađena su sa osnovnim Bazelskim principima i direktivama EU, uveden je konsolidovani nadzor, integrisan sistem upravljanja rizicima i pooštrene granice izloženosti povezanim stranama.
2006.	Minimalni racio adekvatnosti kapitala je povećan na 12%.
	Rekapitalizacija Komercijalne banke (najveće držane banke).
	Vojvođanska banka prodata the National Bank of Greece (za 360 miliona EUR).
	Mere Monetarne politike

2003.	Ponderisana prosečna kamatna stopa na HoV, koje se koriste u operacijama otvorenog tržišta od strane NBS.
	Zahtevi rezervi
2003.	Povećanje obavezne rezerve sa 20% na 23%. Smanjenje obavezne rezerve sa 23% na 22%. Smanjenje obavezne rezerve od 22% na 20%. Smanjenje obavezne rezerve sa 20% na 18%.
2004.	Povećanje obavezne rezerve za 3 procentna poena sa 18% na 21%.
2005.	Proširenje osnove obavezne rezerve uključivanjem inostranih pozajmica sa rokom dospeća do 4 godine, a u slučaju novih inostranih pozajmica, bez ograničenja ročnosti bez obzira na ročnost. Širenje obavezne rezerve deviznih rezervi uključivanjem obaveza prema podređenim i povezanim bankama. Istovremeno, povećanje stope obavezne rezerve u stranoj valuti sa 21% na 26%. Povećanje obavezne rezerve deviznih rezervi banaka na 29%. Povećanje obavezne devizne rezerve na jedinstvenu stopu od 38% i pokretanje obavezne rezerve od 10% za lizing kompanije.
2006.	Povećanje stope obaveznih deviznih rezervi na 40%.
2007.	Narodna banka Srbije usvojila je novu Odluku o obaveznim rezervama banaka kod NBS.
	Administrativne mere
2004.	Uvođenje obaveznog učešća od najmanje 20% od iznosa kredita i ograničenja za mesečne otplate na najviše 30% neto prihoda domaćinstva.
2006.	Ograničavanje obima plasmana stanovništvu na 200% akcijskog kapitala banaka.
2004.	Minimalna devizna likvidnost u odnosu na deviznu štednju smanjena je sa 50% na 47%, kasnije na 41%.

Izvor: Autor, prema dokumentima NBS

Indeks reforme bankarskog sektora EBRD-a za Srbiju (*indeks meri kvalitet regulacije banaka i supervizije, bankarske konkurencije i nivo finansijskog produbljivanja*) je bio relativno umeren, 2,7 (na skali od 1 do 4+, niži od naprednijih ekonomija CESEE).

Tabela 3.30: Indikatori strukturnih i insitucionalnih reformi u Srbiji, 2004-2007.

	2004.	2005.	2006.	2007,
Preduzeća				
Privatizacioni prihodi (% od BDP)	7,7	10,2	17,4	20,2
Udeo privatnog sectora u BDP (%)	na	Na	na	55,0
Industrija u ukupnoj zaposlenosti (%)	27,4	25,9	24,3	23,0
Promena produktivnosti rada u industriji (%)	12,5	9,0	14,2	12,9
Investicije/BDP (%)	29,7	23,7	24,1	28,2
EBRD indeks privatizacije malih firmi	3.3	3.3	3.7	3.7
EBRD indeks privatizacije velikih firmi	2.3	2.7	2.7	2.7
EBRD indeks reforme preudzeća	2.0	2.3	2.3	2.3
Finansijski sektor				
Broj banaka (strano vlasništvo)	43 (11)	40 (17)	37 (22)	35 (21)
Učešće sredstava državnih banaka (%)	23,4	23,9	14,9	15,7
Učešće sredstava banaka u stranom vlasništvu (%)	37,7	66,0	78,7	75,5
Domaći krediti privatnom sektoru privrede (% BDP)	24,8	30,7	30,8	35,3
Od toga hipotekarni krediti (% BDP)	0,7	1,4	2,4	3,8
Kapitalizacija berze (% BDP)	13,7	23,1	33,3	54,4
Vrednost trgovine na berzi (% kapitalizacije tržišta)	Na	na	16,3	14,6
Izdate euroobveznice (% BDP)	0,0	0,0	0,0	0,4
EBRD indeks reformi bankarskog sektora	2.3	2.7	2.7	2.7
EBRD indeks reformi ne-bankarskih finansijskih institucija	2.0	2.0	2.0	2.0

Izvor: EBRD, Izveštaj za 2007.

Vrlo zapažen privredni rast Srbije u 2007. godini (rast BDP po stopi od 7,3%) uz umerenu inflaciju uprkos jakim inflatornim pritiscima, naročito u drugoj polovini godine, označen je od strane izvršnih direktora MMF-a kao rezultat uspešno sprovedenih strukturnih reformi i privatizacije i dobro vođene monetarne politike u prethodnih sedam godina. Monetarna politika u 2007. godini, naročito u poslednjem kvartalu, bila je pred velikim izazovom rasta agregatne tražnje zbog ekspanzivnog rasta novčanih agregata. Situaciju je dodatno komplikovao apresijacijski jaz realnog deviznog kursa usled nominalne apresijacije dinara na jednoj strani i rasta inflacije, na drugoj. Efikasnom upotrebom raspoloživih instrumenata (tržišnih i klasičnih – obavezna rezerva), NBS je restriktivnom politikom uspela da realizuje ciljnu stopu inflacije (bazna inflacija 5,4%) u okvirima definisanim novom monetarnom politikom koju sprovodi od sredine 2006. godine. Takvom politikom očuvana je finansijska stabilnost u zemlji. Iako je vrlo uspešno koristila tržišne instrumente, NBS je i dalje zadržala obaveznu rezervu kao jedan od ključnih instrumenata regulacije, pa je ovaj instrument i u 2007. godini, kao i u prethodnoj, uticao na efikasnost upotrebe sredstava u bankama preko visokih oportunitetnih troškova imobilizacije potencijala banaka.

Broj banaka na domaćem tržištu znatno je opao, za razliku od drugih tranzicionih privreda, od 108 pre procesa tranzicije na 35 krajem 2007. U skladu sa sveukupnim razvojem bankarskih aktivnosti, bankarska mreža je značajno porasla, ukupan broj organizacionih bankarskih jedinica na kraju 2007. godine iznosio je 2.435, od čega, 519 filijala, 1.544 ekspoziture i 80 organizacionih jedinica. Ukupna zaposlenost u bankarstvu je bila više od 29 hiljada (NBS, 2009). Bankarski sektor je upravo najveći rast doživeo u periodu 2003-2007. godine, tj. sve do početka svetske ekonomske krize 2008. godine.

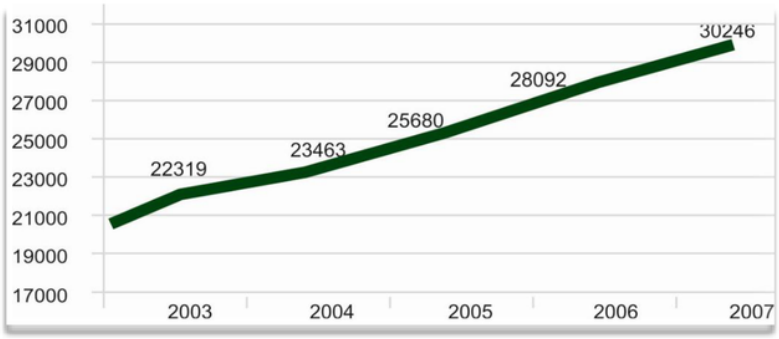
Tabela 3.31: Karakteristike bankarskog sektora, 2003-2007.

	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.
Broj banaka	47	43	40	37	35
Banke u stanom vlasništvu	16	11	17	22	21
Broj zaposlenih (u 000)	22,3	23,5	25,7	28,1	30,2
Broj organzacionih jedinica	1.465	1.709	1.867	2.158	2.435
Tržišno učešće banka u društvenom vlasništvu (% ukupnih sredstava)	34,1	23,4	23,9	14,8	14,8
Tržišno učešće banaka u stranom vlasništvu (% ukupnih sredstava)	38,4	47,7	66,0	78,7	75,5
Tržišno učešće najveći 5 banaka (% ukupnih sredstava)	46,2	46,9	50,3	47,2	44,6
Herfindahl-Hirschmann indeks*	599	599	665	614	578
EBRD indeks reformi u bankarstvu	2.3	2.3	2.7	2.7	2.7

Izvor: NBS, EBRD

Austrijska grupa banaka (uključujući Bank Austria, koja je članica Unicredit Grupe) imala je oko 40% ukupnog učešća stranih investitora (u smislu sredstava) ili oko 30% ukupne imovine bankarskog sektora u Srbiji 2007. godine. Prema podacima BIS-a o konsolidovanim stranim potraživanjima izveštajnih banaka (na osnovu neposrednih potraživanja), izloženost austrijskih banaka u Srbiji bila je niska - 1,8% ukupne izloženosti stranih banaka.

Grafikon 3.15: Kretanje broja zaposlenih u bankarskom sektoru Srbije u periodu 2003-2007.

Izvor: Izveštaji NBS o bankarskom sektoru

Nakon prvog talasa privatizacije srpski bankarski sistem je promenio vlasničku strukturu. Na početku tranzicije, 65% banaka (prema ukupnoj aktivi) su bile državne (društvene), 21% privatne, a samo 4% strane. Od 2007. godine strane banke postale su glavni igrači, pošto je 76% ukupne aktive bilo povezano sa tim bankama, 16% sa državnim bankama i 9% sa domaćim privatnim bankama (NBS, 2009).

Tabela 3.32: Privatizacija banaka u peiodu 2003-2006.

Naziv banke	Godina prodaje	Investitor	Prodajna cena (mil evra)
Jubanka	2003.	Alpha bank S.A.	152,0
Novosadska banka	2005.	Erste bank AG	73,2
Continental banka	2005.	NLB	49,5
Nacionalna štedionica	2005.	EFG bank	44,4
Niška banka	2006.	OTP bank	14,2
Vojvođanska banka	2006.	National Bank of Greece	385,0
Panonska banka	2006.	Intesa San Paolo	112,0

Izvor: Marinković & Ljumović, 2011.

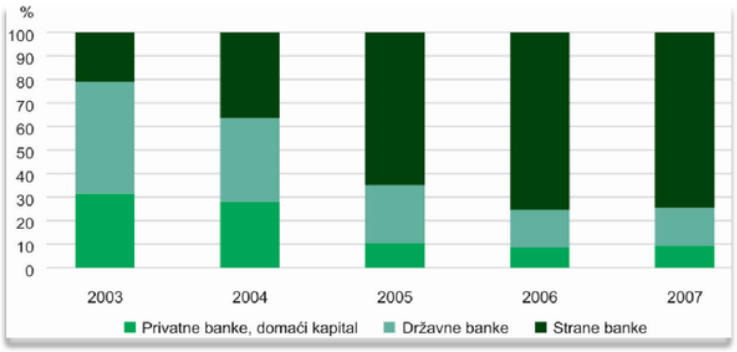
Kako je najveći broj stranih banaka u tom periodu prošao kroz pripajanja, akvizicije ili kupovinu domaćih banaka (samo dve banke su imale svoju mrežu filijala, dok su ostale na tržište ušle akvizicijom ili dokapitalizacijom), svaka od njih je težila da svoju organizacionu mrežu poboljša i poveća, što je rezultiralo otvaranjem poslovnica, ekspozitura i šaltera. Kretanje banaka u vlasništvu domaćih lica je pratilo kretanje ukupnog broja banaka, sa trendom pada svih ovih godina. Državni udeo u kapitalu banaka smanjen je sa 47% u 2003 na 21% u 2007. Povećan je udeo stranog kapitala sa 23% na 71% (Tabela 3.33).

Tabela 3.33: Indikatori poslovanja prema vlasničkoj strukturi banaka, 2003-2006.

	Broj banaka		Udeo (%)	
	2003.	2006.	2003.	2006.
Ukupno	43	38	100,0	100,0
Strani akcionari	11	18	22,9	71,2
Domaća lica	19	9	30,4	7,5
Republika Srbija	17	11	46,7	21,3

Izvor: NBS, Izveštaji po godinama

Grafikon 3.16: Vlasnička struktura banaka u Srbiji, 2003-2007.

Izvor: NBS, 2007.

U 2006. godini broj banaka u vlasništvu stranih lica postaje veći od broja banaka u vlasništvu domaćih lica. U periodu 2003-2006. broj domaćih banaka pao je za 60%, sa 36 banaka na 22 banke, dok se broj banaka u vlasništvu stranih lica duplirao, sa 11 na 22 banke. Upravo u tom periodu oduzeto je najviše dozvola za rad domaćim bankama, poput Kapital banke, Dijamant banke i Raj banke. Najviše banaka je otišlo u stečaj ili likvidaciju: MB banka, Borska banka i Kreditno-eksportna banka, a neke su se međusobno spojile. Od 2004 do 2007. broj stranih banaka je u porastu, a onda se održava stalan broj na oko 17. Do 2006. godine veći je broj privatnih banka u odnosu na državne.

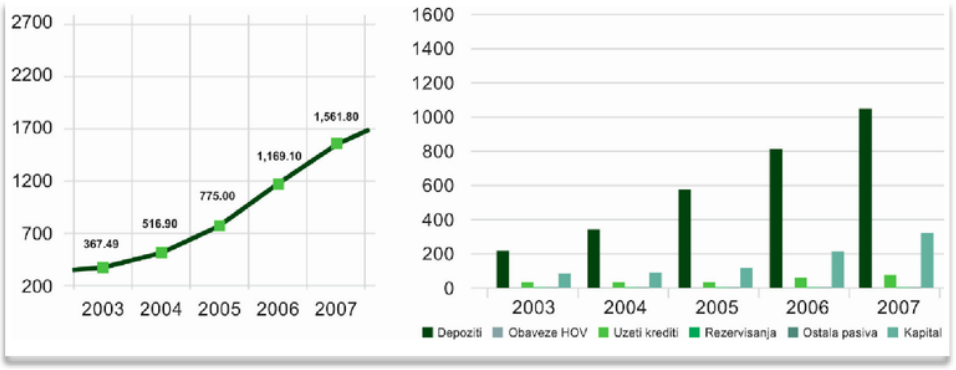
Tabela 3.34: Transformacija bankarskog sektora Srbije u periodu 2003-2007.

2003.	2004.	2005.	2006.	2007.
LHB banka preuzela je Prvu preduzetničku banku a.d. Beograd. Oduzeta dozvola Kapital banci koja je kasnije likvidirana. Trust banka je akvizicijom pripojena Volks banci. Stečaj Borske banke i prestanak rada Dijamant banke a.d. Zrenjanin. MicroFinance Bank menja ime u ProCredit Bank.	Poljoprivredna-investiciona banka a.d. je pripojena Delta banci. Oduzeta dozvola za rad Raj banci. Srpska regionalna banka je pripojena Credy banci. Pirotska banka je pripojena Niškoj banci.	Continental banka a.d. preuzeta je od strane NLB banke. Metals banka je akvizicijom pripojila DDOR banku a.d. Novi Sad Banca Intesa je kupila Delta banku. Piraeus banka preuzima Atlas banku. Eksim banka a.d. pripojena je HVB banci. OTP banka kupuje Niška banku. Meridian banka dokapitalizovana je od strane Credit Agricole banke. Novosadsku banku je preuzela ERSTE banka. EFG preuzima akcije Nacionalne štedionice	NLB je na svetskom tržištu sebi priključila LHB banku. Likvidacija Dijamant banke a.d. Zrenjanin. Otvoren proces likvidacije nad Kreditno-eksportnom bankom. OTP banka kupuje Kulsku i Zepter banku. MB banci otvorena je likvidacija. Akvizicija Vojvođanske banke od strane Nacionalne Banke Grčke. YU garant banka menja naziv u Srpska banka. Turist banka, koja je promenila ime u Nova banka, postaje Findomestic banka, a kasnije ulazi u BNP Paribas grupu. Marfin banka preuzima Centro banku.	Alco banka, koja je u međuvremenu promenila ime u A banka a.d. Beograd, prodata je belgijskoj KBC banci. HVB banka postaje UniCredit banka. Banka Nacionalna štedionca akvizicijom postaje deo EFG banke.

Izvor: Autor, kompilacija izveštaja NBS

Glavni rezultat tržišnih reformi u bankarskom sektoru ogledao se u povećanju učešća bankarskog sektora (ukupne aktive) u ukupnom BDP na 2/3 od ukupnog BDP-a. To je omogućio brz razvoj svih bankarskih kategorija, naročito u periodu 2004-2007. Ukupna aktiva komercijalnih banaka na kraju 2007. godine iznosila je više od 19 milijardi evra.

Grafikon 3.17: Kretanje nivoa aktive i pasive bankarskog sektora Srbije, 2003-2007. (u mlrd din)

Izvor: Izveštaji NBS o bankarskom sektoru, 2003; 2004; 2005; 2006; 2007.

Struktura aktive (koju čine potraživanja za kamatu i naknadu, nematerijalna ulaganja, odložena i tekuća poreska sredstva, stalna sredstva namenjena prodaji i aktivna vremenska razgraničenja), upućuje na to da su krediti predstavljali njenu najveću stavku tokom celog perioda, sa najvećim učešćem u 2004. od 70.48%; zatim depoziti kod NBS sa maksimumom od 35% u 2006; kratkoročne HoV; te gotovina i gotovinski ekvivalenti. Bilansna aktiva je povećana sa 452.868 miliona dinara u 2003. na 1.678.369 miliona dinara u 2007. Sa aspekta rizičnosti aktive (aktiva se deli na A, B, V, G, D kategorije, gde je rizična - V, G, D, a nerizična aktiva - A i B), udeo najkvalitetnije aktive (kategorije A i B) bio je oko 55%. Glavni instrumenti regulacije bili su obavezna rezerva i kamatna stopa.

Tabela 3.35: Aktiva bankarskog sektora u Srbiji, 2003-2007. (u mil din)

	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.
Aktiva banaka (mil din)	452.868	624.497	914.191	1.274.287	1.678.369

Izvor: Statisitčki bilten NBS, 2007.

Analiza pasive pokazuje da su najveći činioci bili depoziti i uzeti krediti na strani obaveza i kapital kao izvor sredstava do maksimuma od 75% u 2005. godini. Nakon 2007. godine učešće uzetih kredita ponovo raste na 10-15%, a učešće kapitala se ustaljuje na oko 20%. Obaveze po osnovu HoV se sa godinama smanjuju, kao i učešće rezervisanja, a udeo ostale pasive raste od početka dvehiljaditih. Rezervisanja su činila oko 10% pasive na početku perioda. Poverenje u bankarski sistem je u potpunosti oporavljeno, jer su ukupni depoziti u isto vreme dostigli više od 12 milijardi evra. Kreditna aktivnost se takođe brzo povećala i dostigla je 9,5 milijardi evra. Kapital se kretao: 86 mlrd din u 2003. godini; 108 u 2004; 126 u 2005; 216 u 2006. i 329 mlrd din u .2007. godini. Ukupan kapital srpskih banaka iznosio je 4,1 milijardu evra. Kretanje neto rezultata tokom posmatranog perioda pokazuje nisku vrednost kapitala 2003. godine, ali najavljuje fazu oporavka u periodu 2004-2007. Ceo period karakteriše stalni rast dobiti bankarskog sektora Srbije sa maksimalnom vrednošću od

34,7 mlrd dinara. To je ujedno najveća dobit od početka tranzicije. Od 2005. godine bankarski sektor Srbije je po prvi put postao profitabilan u celini (ukupna dobit 280 miliona eura), iako desetak banaka nije bilo profitabilno. Prema podacima Narodne banke Srbije, povećano je direktno zaduživanje privrede, stanovništva i banaka u inostranstvu (kratkoročno zaduživanje banaka u inostranstvu 2006. dostiglo je milijaradu evra, trostruko više od 2005.). Ukupna bilansna suma bankarskog sektora se u relativnom smislu udvostručila u odnosu na 2003, na 70% na kraju 2007, ali je i dalje bila ispod nivoa naprednijih zemalja u tranziciji kao što su Mađarska, Slovenija ili Hrvatska.

Tabela 3.36: Indikatori bankarskog sektora Srbije, 2007.

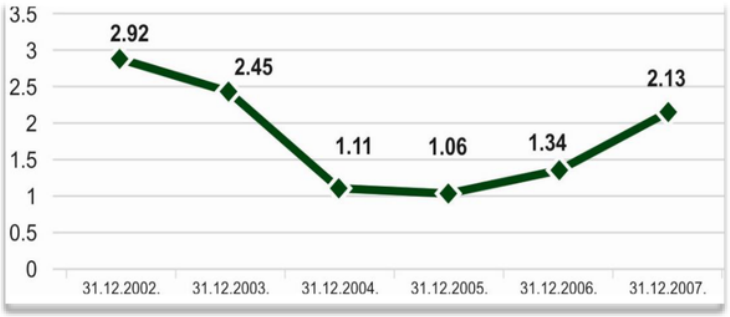
	2007.
Ukupne obaveze banaka	1235
Ukupni kapital banaka	328

Izvor: Statistički bilten NBS, 2011.

Nivo ukupnih plasmana banaka u zemlji (bez plasmana kod NBS) na kraju 2007. iznosio je 827.412 miliona dinara, sa godišnjim rastom od 233.076 miliona dinara u odnosu na 2006. ili 40%. Uočljiva je i strukturna neravnoteža u pogledu finansijske pozicije i snage. Četri banke su bile vodeće na domaćem tržištu, a još osam banaka su brozo rasle svojim tržišnim učešćem.su beležile relativno brz uspon. Veći deo je još uvek bio daleko od zadovoljavajuće finansijske pozicije i snage, pošto je bilansna veličina 23 banke činila tek 26,7% ukupne bilansne mase na nivou sektora. Iako je bilansna veličina na nivou sektora beležila visok rast od 33,8% (1.554.905 mil dinara) u 2007. u odnosu na prethodnu godinu, nominalni kapital bio 52%, a realni rast 51%, za veći deo bankarskog sektora Srbije, aktivnosti na planu kapitalnog jačanja i viši nivo efikasnosti angažovanih sredstava su i dalje bili apsolutni prioriteti.

Kada se govori o likvidnosti, sposobnosti izmirenja tekućih obaveza na vreme, od 2003-2005. godine ovaj racio je opadao. Upravo 2005. je bio najniži, sa koeficijentom od 1.06 i približio se standardnom kriterijumu, a pred kraj te godine je beležio i vrednosti ispod jedinice, što je ukazivalo na nelikvidnost bankarskog sektora u tom periodu. Ipak, od kraja 2005. godine ovaj pokazatelj raste do 2007. godine do vrednosti od 2.13. Prema Jeremiću (2009, str. 213-214) postojeći povećan rizik likvidnosti u Srbiji se tih godina krize nije osetio zbog brže kreditne ekspanzije.

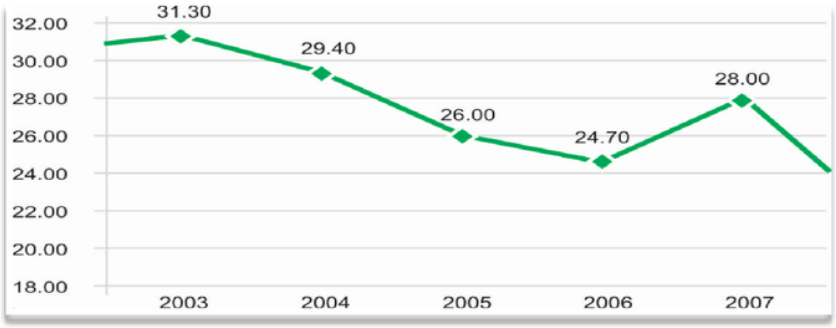
Grafikon 3.18: Kretanje pokazatelja likvidnosti bankarskog sektora Srbije u periodu 2003-2007.

Izvor: Izveštaji NBS o bankarskom sektoru, 2003; 2004; 2005; 2006; 2007.

U delu analize pasive vidljiv je stalan rast nivoa kapitala. Kretanje adekvatnosti kapitala može se videti na Grafikonu 3.19.

Grafikon 3.19: Kretanje pokazatelja adekvatnosti kapitala bankarskog sektora Srbije, 2003-2007.

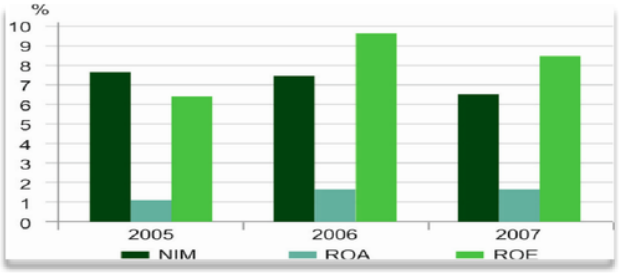

Izvor: Izveštaji NBS o bankarskom sektoru, 2003; 2004; 2005; 2006; 2007.

Do 2006. godine evidentiran je pad adekvatnosti kapitala na 24,7%, ali i rast 2007. na skoro 28%. Adekvatnost kapitala bankarskog sektora Srbije uvek je bila iznad propisanog kriterijuma. Pad adekvatnosti kapitala svakako jeste jedan od pokazatelja prisutnosti krize u bankarskom sektoru, ali čini se da je, zahvaljujući visokim vrednostima ovog pokazatelja, bankarski sektor uspeo da ublaži prvi udar svetske ekonomske krize. Upravo visoke vrednosti ovog pokazatelja i stalan rast nivoa kapitala pre perioda krize, kao i jaka kapitalizacija banaka, učinili su da bankarski sektor amortizuje prve udare krize i bez većih posledica prođe kroz period.

Od 2005. bankarski sektor Srbije je po prvi put postao profitabilan u celini (ukupna dobit 280 miliona eura). Uočen je blagi pad neto dobitka u periodu 2003-2007. Kretanje NIM je u periodu 2005-2007. godine bilo uvek između 6-8%; prinos na aktivu je sa početnih 1,13% rastao do 2007. godine; prinos na kapital je imao sličnu putanju, njegova vrednost je na početku iznosila 6.46%, a zatim u periodu 2006-2007. bio je na nivou od 8-10%, (Grafikon 3.20).

Grafikon 3.20: Kretanje pokazatelja profitabilnosti bankarskog sektora Srbije, 2005-2007.

Izvor: Izveštaji NBS o bankarskom sektoru, 2005; 2006; 2007.

Na promene u upravljanju kreditnim rizikom uticali su novi odnosi u upravljanju kapitalom i rast najkvalitnije aktive u strukturi kreditnih portfolija banaka, koji je bio praćen i rastom kredita uprkos restriktivnosti monetarne politike. Nakon nekoliko godina smanjenja, odnos troškova i prihoda značajno je porastao od 2005. godine, uglavnom zbog brze ekspanzije mreže banaka i značajnog povećanja broja banaka.

Ukupna otvorena devizna pozicija bankarskog sektora na kraju 2007. godine iznosila je 14,8% regulatornog kapitala sektora, što je u proseku bilo znatno ispod regulatornog zahteva (najviše 30%

u to vreme), što je odgovaralo oko 2,5% od ukupnih sredstva. U svetlu veoma niskog i postepenog smanjenja udela vlasništva banaka (učešća preduzeća) u ukupnoj aktivi, izloženost bankarskog sektora riziku na berzi je zanemarljiva. Rizici likvidnosti su se značajno smanjili u poslednjih nekoliko godina, s obzirom na to da je odnos likvidne aktive i ukupne aktive značajno porastao sa 16,8% u 2004. na oko 40% u 2006. i 2007. godini. To se uglavnom može pripisati znatnom povećanju hartija od vrednosti koje se mogu refinansirati sa NBS. Odnos kratkoročnih potraživanja prema kratkoročnim depozitima se smanjio sa 62,6% u 2005. na 42,7% u 2007. Standardni pokazatelji kapitala pokazivali su dobro kapitalizovan bankarski sektor, daleko iznad regulativnog minimuma od 12%. 2007, kao i porast koeficijenta adekvatnosti kapitala za oko 3 procentna poena na 27,9%.

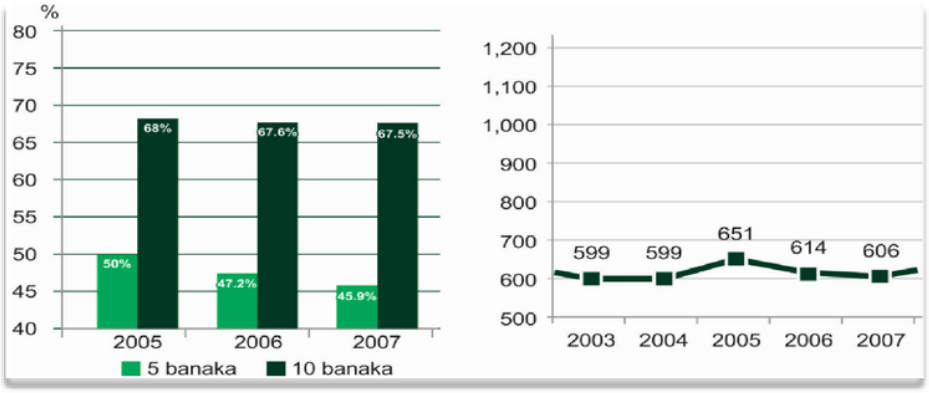
Tabela 3.37: Neki elementi stabilnost bankarskog sektora Srbije, 2003-2007.

Odabrani faktori	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.
Kreditni rizik					
Stopa rasta kredita (% godišnja promena)	30,7	47,9	49,5	15,0	36,4
Krediti privatnom sektoru (% godišnja promena, uključena i javna preduzeća)	32,5	46,9	52,0	16,2	39,2
Tržišni rizik					
Rizik kursa					
Otvorena pozicija kursa (% od regulatornog kapitala)	14,4	16,9	15,8	21,1	14,8
Rizik likvidnosti					
Racio likvidnosti	2.45	2.19	2.06	2.41	2.06
Likvidna sredstva (% od ukupnih sredstava)	19,5	16,8	28,8	41,4	38,1
Kapacitet apsorpcije šokova					
Gubici na izdatim kreditima (% od nenaplativih sredstava)	62,8	67,7	56,3	38,5	28,8
Racio adekvatnosti kapitala	31.3	27.9	26.0	24.7	27.9
Tržišno učešće banaka u stranom vlasništvu (% od ukupnih sredstava)	38,4	37,7	66,0	78,7	75,5

Izvor: Autor, kompilacija podataka iz izveštaja NBS, 2003; 2004; 2005; 2006; 2007.

Udeo bilansne aktive banaka u ukupnoj bilansnoj sumi bankarskog sektora pokazuje da su početkom 2004. godine, prema visini bilansne sume, banke svrstavane u četiri kategorije: do 1 milijardu RSD, između 1-5 mlrd RSD, između 5-10 mlrd RSD i preko 10 mlrd RSD. Kako je aktiva bankarskog sektora tokom godina rasla, kategorije su se promenile i podrazumevaju: do 5 mlrd RSD, između 5-10 mlrd RSD, između 10-20 mlrd RSD, između 20-45 mlrd RSD i preko 45 mlrd RSD.

Grafikon 3.21. Kretanje zbirnog tržišnog učešća najvećih 5 i najvećih 10 banaka bankarskog sektora Srbije i HHI, 2005-2007.

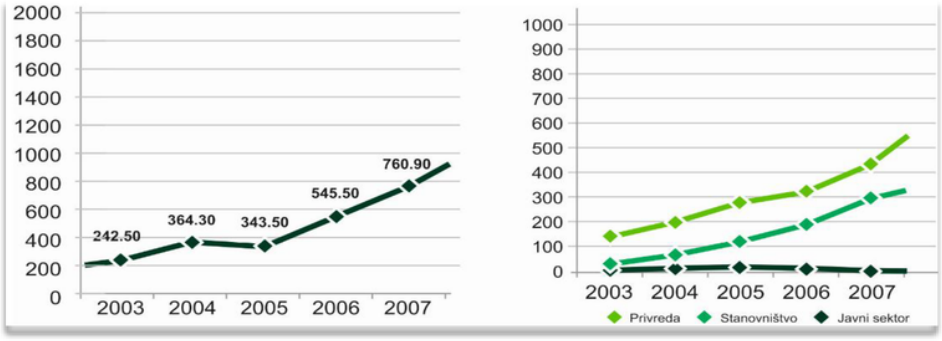
Izvor: Izveštaji NBS o bankarskom sektoru, 2003; 2004; 2005; 2006; 2007.

Godine 2003. 4 najveće banke su činile 43,4%, 8 najvećih banaka 57,8%; 2004. su 3 najveće banke činile 34%, a 6 najvećih banaka 52%.

Koncentracija merena Herfindal-Heršmanovim indeksom pokazuje da bankarsko tržište u Srbiji nije bilo koncentrisano u posmatranom periodu.

Krediti bankarskog sektora privredi u 2003. učestvovali su u ukupnim bankarskim kreditima sa 76%, a 2007. sa 56%, ali su krediti stanovništvu rasli mnogo brže. Krediti su predstavljali najveći udeo u aktivi banaka tokom celog perioda 2003-2007. godine sa vidljivim rastom. Prema njihovoj strukturi, najveće iznose kredita ostvarila je privreda.

Grafikon 3.22: Ukupni krediti privredi, 2003-2011.

Izvor: NBS, Izveštaji bankarskog sektora za: 2003; 2004; 2005; 2006; 2007.

Valutna struktura dinarskih i deviznih kredita pokazuje rast obe kategorije kredita, ali uočljiviji je veći rast kredita u devizama. U jednom trenutku, tokom 2003. i 2004.godine, dinarski krediti bili su u višem iznosu nego devizni, ali već u narednim godinama dominantni postaju devizni krediti. Tada je učešće dinarskih kredita iznosilo 59%, ali je bilo na nivou od 35-40%, dok je kretanje učešća deviznih kredita na višem nivou, između 50-60%, zavisno od godine. Ročna struktura kredita (kretanje kratkoročnih i dugoročnih kredita) upućuju na to da su kratkoročni krediti bili na višem nivou od dugoročnih, krećući se od 66 do 166 mlrd RSD, dok su dugoročni bili na nivou od 49 do 76

mlrd RSD. Ovo dalje implicira da je učešće kratkoročnih kredita u ukupnim kreditima bilo veće i u proseku iznosilo 58%.

Tabela 3.38: Krediti banaka privredi 2003-2007.

	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.
Krediti privredi (% ukupnih sredstava banaka)	43,3	43,1	40,6	29,9	30,3
Depoziti privrede kod banaka (% ukupnih baveza)	21,4	18,5	19,0	22,2	20,4

Izvor: Autor, kompilacija podataka Udruženja banaka

Tabela 3.39: Krediti banaka privredi Srbije, 2007.

	2007.	
	mlrd din	%
Ukupno	760,9	100,0
Privreda	437,4	57,5
Stanovništvo	302,5	39,8
Javni sektor	14,0	1,8
Ostalo	7,0	0,9

Izvor: NBS, kvartalni izveštaji

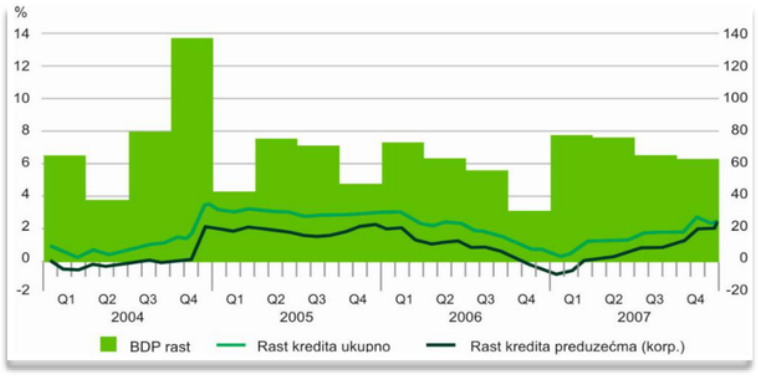
Tabela 3.40: Učešće bankarskih kredita privrede u BDP, 2005. (%)

	2005.
Sredstva banaka/BDP (%)	46,4
Depoziti privrede (privatni sektor) u BDP (%)	25,1
Krediti privredi (privatnom sektoru) u BDP (%)	25,0

Izvor: Barisitz, 2008.

U 2006. godini ukupni krediti su premašili oročene depozite za 60%, a dugoročno zaduživanje u inostranstvu olakšalo je neusklađenost ročnosti. Brza ekspanzija kredita zahtevala je pažljiv nadzor. (Schaechter, 2004, str. 21).

Grafikon 3.23: BDP Srbije i rast kredita privredi, 2004-2007.

Izvor: NBS, Izveštaji o bankarskom sektoru, 2004; 2005; 2006; 2007.

Dinamičan element u maloprodajnim kreditima je hipotekarna pozajmica, koja je porasla desetostruko u odnosu na 2004. godinu, da bi do kraja 2007. dostigla 12% (hipotekarni krediti, koji su osigurani od strane Nacionalne kompanije za osiguranje stambenih kredita i izuzeti od obavezne rezerve, Gardo 2005, str. 60). Tokom perioda deprecijacije dinara do 2005. godine, rast udela deviznih i indirektnih kredita bio je sličan strukturi depozita, pri čemu se udeo povećao na skoro 90% ukupnih kredita. Sledi pad od 76% u junu 2007. Uprkos kreditnom bumu, udeo loše imovine (potraživanja klasifikovana od strane NBS u kategorijama C, D i E) u ukupnoj aktivi od preko 30% bio je prilično visok, kako zbog uvođenja strožih pravila o klasifikaciji gubitaka, tako i zbog ubrzane primene prudencijalnih odredbi (Haivard & Vestphal, 2006, str. 26). Učešće nekvalitetnih kredita u kreditima preduzećima je poraslo sa 5,6% u 2006. na 5,9% u 2007.

S obzirom na to da je privreda Srbije i dalje pokazivala niz strukturnih slabosti, ekonomski rizici izazvani ubrzanjem rasta kredita u 2004. godini (bez obzira na inicijalno skroman obim kredita) bili su dovoljni da izazovu ozbiljnu zabrinutost nadležnih organa. Osim finansijskih rizika (povećanje indirektne devizne izloženosti banaka), makroekonomski rizici (visoka stopa inflacije) podstakli su NBS na nove mere, koje je ona preduzela u dva osnovna pravca - uzdržavanje ili obezbeđivanje kredita denominovanih u stranoj valuti.

Do 2006. privredi su pripadali viši nivoi depozita i ona je predstavljala najvećeg deponenta. Privreda je takođe beležila rast depozita iz godine u godinu, tako da su se vrednosti kretale od 96 mlrd RSD. Veći deo depozita se odnosio na privredna društva, a manji na javna preduzeća. Od manjih deponenata izdvajaju se: javni sektor, sektor finansija i osiguranja, preduzetnici i drugi komitenti, čiji su se depoziti kretali od 50-100 mlrd RSD, zavisno od kategorije. Uočava se da je na početku perioda bilo veće učešće depozita privrede, ali se stanje menja već 2004, kada su učešća gotovo izjednačena. Ročna strukturu depozita u ovom periodu upućuje na vrlo nisko učešće dugoročnih depozita, gde do 2005. preovlađuju depoziti po viđenju sa prosečno 70% učešća, a od početka perioda sve vreme raste učešće kratkoročnih depozita. Obe kategorije se nalaze između 40-50%. Inače, za obe kategorije može se reći da su kratkoročne (depoziti po viđenju su zapravo novac koji se svakog trenutka može podići). U 2006. devizni depoziti su na višem nivou od dinarskih, iznosili su oko 440 mlrd RSD, a dinarski 230 milijardi i od tog trenutka nastaje sve veći jaz između ove dve kategorije depozita. Učešće deviznih depozita u ukupnim depozitima postepeno je poraslo na oko 67%.

3.5.3 Uticaj svetske ekonomske krize na bankarstvo u Srbiji, 2008-2011.

S aspekta makrokonomskog i pravnog okruženja, karakterističan je uticaj političke neizvesnosti na makroekonomski ambijent. Bruto domaći proizvod je imao znatno niže stope rasta, a svi vodeći indikatori su pokazivali smanjenje ekonomske aktivnosti od 2009. godine. Srbiju je, uz stabilan bankarski sektor, od prvog talasa krize spasila upravo fleksibilna (tržišna) politika deviznog kursa, koja je, uz visoke devizne rezerve, doprinela stabilizaciji finansijskog tržišta i u uslovima naglog smanjenja devizne likvidnosti i povlačenja devizne štednje građana od nešto manje od milijardu evra ili 17% ukupne štednje, a da nije sprovedena prevremena naplata potraživanja banaka, niti su korišćena sredstava poreskih obveznika. Likvidnost bankarskog sektora je u 2008. očuvana upravo zahvaljujući obazrivoj monetarnoj i prudencijalnoj politici koju je NBS vodila u prethodnih nekoliko godina, a koja je finansijski sistem učinila otpornijim na prelivanje efekata krize. U toku 2010. ekonomija i finansijsko tržište na globalnom nivou bili su suočeni s novim izazovima, koji su imali

neposredan uticaj na privrednu aktivnost i stabilnost finansijskog sistema zemlje, kao i na mere i politike koje je sprovodila NBS. Ekspanzivna monetarna politika u velikim valutnim sistemima (USD, EUR, GBP), privredni zastoj i ozbiljni fiskalni izazovi na periferiji evrozone, nestabilnost premije rizika pojedinih zemalja i regiona (uključujući i našu), centralnim bankama su nametnuli nove izazove i potrebu za donošenjem nestandardnih mera u sferi monetarne politike i održavanja stabilnosti finansijskih sistema. Ono što je specifično za monetarnu politiku NBS u 2010. godini jeste da je u samo jednoj godini bila prinuđena da odgovara na dva vrlo izražena cenovna pritiska prouzrokovana istim faktorom, koji je delovao u suprotnom pravcu u odnosu na drugu polovinu godine. Svetsku privredu u 2011. godini obeležila su dva znatno različita polugodišta, što se odrazilo i na ekonomske prilike u Srbiji. Posle nastavka relativno snažnog oporavka u prvoj polovini godine, vođenog visokom aktivnošću zemalja u razvoju i rastom cena na svetskim finansijskim i robnim tržištima, u drugoj polovini godine globalni privredni rast pokoleban je političkom nestabilnošću na Bliskom istoku i ugrožen produbljivanjem krize javnog duga u Evropskoj monetarnoj uniji. Nakon Grčke i Irske, Portugal je postao treća zemlja zone evra koja je zatražila zvaničnu pomoć Evropske unije i Međunarodnog monetarnog fonda. Grčka je primila svoj drugi paket pomoći, dok su Italija i Španija započele programe vrlo ozbiljnih budžetskih reformi. Problemi javnih finansija rubnih zemalja zone evra doveli su, putem rasta rizikopremija, do daljeg rasta i inače visokih troškova zaduživanja tih država, a posledično, i banaka, privrede i stanovništva u tim zemljama.

Zbog direktne i indirektne, stvarne i potencijalne izloženosti dužničkim hartijama od vrednosti finansijski ugroženih zemalja zone evra, gotovo celokupan evropski bankarski sektor suočio se s dodatnim teškoćama u pristupu tržištu kapitala.

Da bi bilo izbegnuto naglo smanjenje kreditne aktivnosti i očuvana finansijska stabilnost, Evropska centralna banka je u drugoj polovini godine pristupila sprovođenju širokog paketa nestandardnih mera monetarne politike. U takvim okolnostima ispoljilo se naličje uticaja privreda Evropske unije na privredu Srbije u vidu usporavanja privrednog rasta i kreditne aktivnosti. Manji kreditni rast uočen je, pre svega, kod banaka u grčkom vlasništvu, čija se bilansna imovina smanjila za 8%. Banke iz rubnih zemalja zone evra imale su na kraju godine vlasništvo nad bezmalo 40% bankarskog sektora Srbije, što je bio delimičan razlog za nastavak nepovoljne dinamike kreditne aktivnosti.

Ako se izuzmu tržišni izazovi, najveće iskušenje bankarskom sektoru predstavljao je 2011. prelazak na novi regulatorni okvir usklađen sa principima Bazela 2. Taj proces je, uz operativno prilagođavanje, iziskivao i dokapitalizaciju velikog broja banaka, koja je posebno obavljena u poslednjem tromesečju 2011. Poverenje građana u bankarski sektor Srbije, kao važno uporište njegove vitalnosti, ispoljavalo se, između ostalog, u rastu štednje stanovništva od 6,6% u 2011. godini. Ograničenja za dalji razvoj bankarskog razvoja mogu se videti u domaćim faktorima, kao i u nerestruktuiranim preduzećima. Prostor za dalji napredak bio je u okončanju procesa privatizacije i dalje (delimično) državnih banaka, u daljoj koncentraciji postojećih banaka, i u razvoju finansijskog tržišta.

Tabela 3.41: Indikatori strukturnih reformi u Srbiji, 2008-2010.

	2008.	2009.	2010.
Preduzeća			
Privatizacioni prihodi (% od BDP)	21,4	23,1	Na
Udeo privatnog sektora u BDP (%)	60,0	60,0	60,0
Industrija u ukupnoj zaposlenosti (%)	22,0	21,5	Na
Promena produktivnosti rada u industriji (%)	7,0	-3,2	Na
Investicije/BDP (%)	28,6	22,8	Na
EBRD indeks privatizacije malih firmi	3.7	3.7	3.7
EBRD indeks privatizacije velikih firmi	2.7	2.7	2.7
EBRD indeks reforme preduzeća	2.3	2.3	2.3
Kapitalizacija berze (% BDP)	28,1	26,5	Na
Vrednost trgovine na berzi (% kapitalizacije tržišta)	6,8	5,0	Na
EBRD indeks reformi bankarskog sektora	3.0	3.0	3.0
EBRD indeks reformi ne-bankarskih finansijskih institucija	2.0	2.0	2.0

Izvor: EBRD

NBS je prve mere od nastanka krize donela već u oktobru 2008. Radi povećanja devizne likvidnosti bankarskog sektora oslobodila je banke polaganja obavezne rezerve na inozaduživanje i subordinirane kredite, zahvaljujući čemu je zaduživanje u inostranstvu postalo znatno jeftinije i stimulativnije. Promenila je i strukturu obavezne devizne rezerve oslobađanjem oko 350 miliona evra, što je takođe pozitivno uticalo na deviznu likvidnost banaka, kao i na potražnju za dinarima. U decembru je objavila i drugi paket mera, koji je upotpunio oktobarski paket. Uz dodatno jačanje devizne likvidnosti banaka i očuvanje postojećeg kvaliteta i obima portfelja bankarskog sektora, ovim merama se posredno delovalo i na sposobnost klijenata banaka da u novonastalim okolnostima i dalje uredno izmiruju svoje obaveze prema finansijskim institucijama. U decembru su bankama vraćena dodatna 594 miliona evra po osnovu izmenjene strukture obavezne rezerve koja se drži kod NBS, pri čemu je istovremeno destimulisano prevremeno vraćanje tih sredstava u inostranstvo. Zatim je, na inicijativu NBS, postignut dogovor poslovnih banaka, koji je ona podržala izmenama svoje regulative, a kojima je klijentima banaka omogućeno da lakše prevazilaze privremene poteškoće pri otplati kredita tako što im je pružena mogućnost prevremene otplate kredita bez naknade, produženje roka otplate do godinu dana za kredite koje koriste, konverzija kredita indeksiranih u stranoj valuti u dinarske i konverzija kredita indeksiranih u švajcarskim francima u evre.

Restriktivnim merama monetarne politike Narodne banke Srbije u drugoj polovini 2010. uspostavljena je stabilnost na deviznom tržištu nakon snažnih deprecijacijskih pritisaka prisutnih od maja, pre svega zbog povećanja premije rizika zemlje. Ono po čemu se Srbija izdvajala od ostalih zemalja u regionu jeste novembarsko poboljšanje prognoze kreditnog rejtinga, sa negativnog na stabilan (koje je utvrdila agencija Fitch Solutions, 2010), što je, uz povećanu referentnu kamatnu stopu, dovelo i do povećanog deviznog priliva nerezidenata i jačanja domaće valute krajem godine. Sektor banaka i ostalih finansijskih institucija potvrdio je u 2010. godini da je i dalje stabilan i otporan na potencijalne šokove iz domaćeg ili međunarodnog okruženja. NBS je nastavila da, kao supervizor i regulator, održava stabilnost bankarskog sektora i ukupnog finansijskog sistema, kao i da regulatorni okvir prilagođava zahtevima makroekonomskog okruženja i međunarodnim standardima supervizije. Izmenama Odluke o klasifikaciji bilansne aktive i vanbilansnih stavki banke koje su usvojene

precizirani su uslovi pod kojima reprogramiranje, produženje roka otplate kredita dužnicima banke, ne utiče negativno na ocenu nivoa preuzetog kreditnog rizika i, posledično, rezervisanja za potencijalne gubitke, u skladu s kriterijumom urednosti u izmirivanju obaveza dužnika.

Tabela 3.42: Dalja transformacija banaka, 2008-2011.

2008.	2009.	2010.	2011.
Alco banka, koja je u međuvremenu promenila ime u A banka a.d. Beograd, prodata je belgijskoj KBC banci. HVB banka postaje UniCredit banka. Banka Nacionalna štedionica akvizicijom postaje deo EFG banke. Panonska banka a.d. Novi Sad pripojena je Banca Intesi. Dolazak Moskovske banke.	Meridian banka menja ime u Credit Agricole.	Metals banka je pripojena Razvojnoj banci Vojvodine. Credy banka a.d. Kragujevac postaje KVM banka a.d. Kragujevac. Privredna banka Pančevo pripojena je Poštanskoj štedionici. Kosovsko metohijska banka a.d. Zvečan menja ime u Dunav banka i postaje deo Dunav grupe.	Uvedena je prinudna uprava u Agrobanku.

Izvor: Autor, prema podacima NBS

U 2008. od 34 postojeće banke, 75% je bilo u stranom vlasništvu. 2009. godine poslovale su 34 banke, od kojih je u većinskom vlasništvu stranih akcionara bilo dvadeset banaka. U 2010. je bilo 33 banke, koliko i u 2011. Tokom 2010. godine struktura finansijskog sektora se nije bitnije promenila u delu koji je bio pod supervizijom Narodne banke Srbije. Maksimalan broj zaposlenih u bankarskom sektoru iznosio je 32 hiljade u 2008. Trend smanjenja broja zaposlenih lica u bankarskom sektoru Srbije započet 2009. godine, nastavljen je, te je na kraju 2011. godine u radnom odnosu bilo 29.228 lica, što je za 659 lica manje nego na kraju 2010.

Tabela 3.43: Karakterisitke bankarskog sektora, 2008-2011.

	2008.	2009.	2010.	2011.
Broj banaka	34	34	33	33
Banke u stanom vlasništvu	20	20		21
Broj zaposlenih (u 000)	31,3	31,2	29,9	29,2
Broj organzacionih jedinica	2.564			

Izvor: NBS, EBRD

Najveći broj banaka imao je bilansnu sumu od 10 do 50 milijardi dinara. Trend ukrupnjavanja se nastavljao, tako da je najznačajnija banka po visini bilansne sume u ukupnoj bilansnoj sumi bankarskog sektora učestvovala sa 14,3%, a najvećih pet banaka sa 46%. Prema vlasničkoj strukturi, u periodu 2010-2011 raspodela zaposlenih je bila sledeća - udeo zaposlenih u domaćim bankama sa stranim kapitalom bio je veći u odnosu na domaće banke u domaćem vlasništvu i po dva do tri puta. Udeo zaposlenih u bankama sa domaćim vlasništvom se smanjivao, a u domaćim bankama sa stranim vlasništvom rastao, što je jednim delom bila i posledica prelazaka zaposlenih između banaka. U

vlasničkoj strukturi bankarskog sektora su tokom godine zabeležene promene, posebno u pogledu kapitala. Banke u vlasništvu stranih akcionara povećale su svoje učešće i u ukupnoj bilansnoj sumi (za 5,5%) i u kapitalu (za 16,4%).

Bilansna suma bankarskog sektora je na kraju 2011. godine iznosila 2.649.928 mln dinara, što je za 116.398 mln dinara ili 4,6%, više u odnosu na kraj 2010.

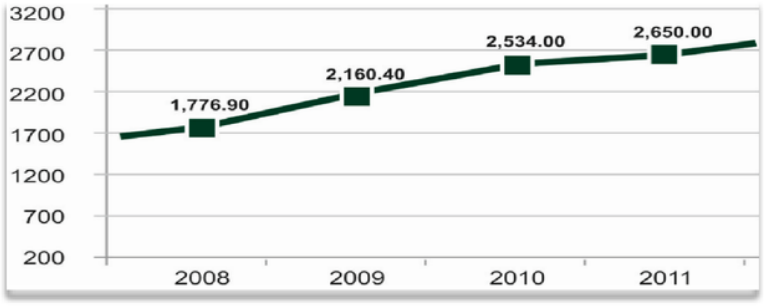
Tabela 3.44: Vlasnička struktura bankarskog sektora, 2009-2011.

	Bilansna suma	Učešće (%)	Kapital	Učešće (%)
2009.				
Ukupno	2.160.411	100,0	447.487	100,0
Domaće banke:	555.543	25,7	120.247	26,9
Državne	377.805	17,5	67.961	15,2
Privatne	177.738	8,2	52.286	11,7
Strane banke	1.604.868	74,3	327.240	73,1
2010.				
Ukupno	2.533.530	100,0	497.967	100,0
Domaće banke:	670.859	26,5	144.687	29,1
Državne	453.828	17,9	86.811	17,5
Privatne	217.031	8,6	57.876	11,6
Strane banke	862.671	73,5	353.280	70,9
2011.				
Ukupno	2.649.928	100,0	545.880	100,0
Domaće banke:	685.129	25,9	134.829	24,7
Državne	472.146	17,8	74.614	13,7
Privatne	212.983	8,1	60.215	11,0
Strane banke	1.964.799	74,1	411.051	75,3

Izvor: Autor, kompilacija podataka iz godišnjih izveštaja NBS o bankarskom sektoru, 2009; 2010;2011.

U strukturi aktive banaka, najveći udeo imaju dati krediti i depoziti (55,5%). Od ukupnih kredita i depozita polovina je (622.200 miliona dinara) plasirana preduzećima, a 419.904 miliona dinara stanovništvu i preduzetnicima. Bankarski sektor je usporio kreditnu aktivnost kao reakciju na povećan rizik ulaganja u uslovima krize. Nakon drugog talasa krize, 2011. godine došlo je do usporavanja rasta aktive bankarskog sektora Srbije.

Grafikon 3.24: Kretanje nivoa aktive bankarskog sektora Srbije, 2008-2011. (u mlrd din)

Izvor: Izveštaji NBS o bankarskom sektoru, 2008; 2009; 2010; 2011.

Ukupna neto aktiva banaka 2011. je bila 2.476 milijardi dinara (24,2 milijarde evra), ukupni kapital 5,1 milijardi evra (520 milijardi dinara).

Tabela 3.45: Aktiva bankarskog sektora Srbije, 2008-2011.

	2008.	2009.	2010.	2011.
Aktiva banaka (mil din)	1.916.650	2.336.046	2.741.266	2.696.364
Ukupne obaveze banaka	1.357	1.713	2.036	1.856
Ukupni kapital banaka	420	447	49	520

Izvor: Statistički bilten NBS, 2011.

Grafikon 3.25: Aktiva banaka u Srbiji, plasirani ukupni krediti i depoziti, 2010.

Izvor: Autor, prema podacima NBS

Valutna struktura aktive je većinski u stranoj valuti (63%, 2011. godine). Zaduživanje banaka u inostranstvu je povećano. Udeo javnog sektora u ukupno odobrenim kreditima banaka je porastao sa 1,8% (2008) na 12,4% (2010).

Tabela 3.46: Aktiva banaka prema vlasničkoj strukturi, 2011.

	Aktiva		Dobit		Kapital	
	mlrd din	%	mlrd din	%	mlrd din	%
Ukupno	2.476	100	17,8	100	520	100
Domaće banke	670	27	4,3	24	149	29
Državne	461	19	3,2	18	91	17
Privatne	209	8	1,1	6	59	11
Strane banke	1.806	73	13,4	76	371	71
Italija	523	21	8,3	47	97	19
Austrija	444	18	5,4	30	115	22
Grčka	400	16	(0,2)	-1	83	16
Francuska	223	9	0,5	3	38	7
Ostale banke	215	9	(-5)	-3	37	7

Izvor: NBS, Izveštaj za II kvartal 2011.

Tabela 3.47: Kvalitet aktive banaka u Srbiji, 2009-2011. u %

	2009.	2010.	2011.
Krediti poljoprivredi u odnosu na ukupne kredite	3,1	3,0	2,8
Krediti industriji u odnosu na ukupne kredite	17,9	19,3	17,2
Krediti trgovini u odnosu na ukupne kredite	17,3	16,6	14,7
Krediti građevinarstvu u odnosu na ukupne kredite	5,3	6,9	6,2
Ostali krediti preduzećima u odnosu na ukupne kredite	9,8	9,7	10,9
Krediti fizičkim licima u odnosu na ukupne kredite	32,9	34,1	32,4
– Od čega: stambeni krediti u odnosu na ukupne kredite	13,8	15,4	15,0
Krediti ostalim sektorima u odnosu na ukupne kredite	13,8	10,5	15,7
Bruto problematični krediti u odnosu na ukupne bruto kredite	15,7	16,9	19,0
– Neto problematični krediti u odnosu na ukupne neto kredite	8,5	9,8	10,5
Regulatorna rezervisanja za bilansnu izloženost u odnosu na bruto problematične kredite	142,5	133,6	121,4

Izvor: Autor, kompilacija podataka NBS

U strukturi aktive banaka 2010. godine najveći udeo imaju dati krediti i depoziti, sa učešćem od 64,4%, opozivi depoziti i krediti sa 16,1%, i gotovina i gotovinski ekvivalenti 5,5%. Od ukupno datih kredita i depozita, 776.819 mln dinara je plasirano privrednim društvima, a 462.719 mln dinara stanovništvu. U odnosu na 2009. godinu, bankarski sektor je imao znatno višu stopu kreditnog rasta, 36%. Kod kredita datih privrednim društvima i stanovništvu stopa rasta je iznosila po 25%.

Povlačenje štednje građana bila je, pored skoka kursa, jedna od najznačajnijih posledica finansijske krize po poslovanje bankarskog sektora, ali je taj problem tokom 2009. godine prevaziđen. 2010. godine, u strukturi ukupnih izvora sredstava od 2.533.530 mln dinara, najveće učešće od 59,4% imali su depoziti, od čega se na transakcione depozite odnosilo 12,4%, na kapital 19,7%, a na primljene kredite 13,7%. Depozitni potencijal banaka iznosio je 1.504.761 mln dinara ili 59,4% ukupne pasive. Povećanje depozitnog potencijala u 2010. godini za 203.526 mln dinara ili 15,6%, ostvareno je prvenstveno po osnovu povećanja deviznih štednih depozita stanovništva (za 165.785 mln dinara), tako da su depoziti stanovništva činili preko polovine ukupnih depozita bankarskog sektora. u kapitalu raspodelom u rezerve banke radi obezbeđenja od eventualnih budućih gubitaka.

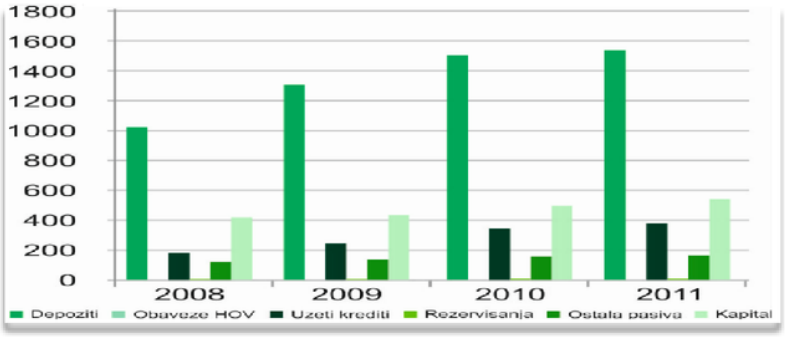
Na kraju 2011. u strukturi ukupnih izvora sredstava od 2.649.928 mln dinara, najveće učešće od 57,6% imali su depoziti (od čega se na transakcione depozite odnosilo 13,9%), zatim kapital (20,6%) i primljeni krediti (14,6%). Depozitni potencijal banaka iznosio je 1.526.097 mln dinara. Njegovo povećanje u 2011. za 21.336 mln dinara ili 1,4%, ostvareno je prvenstveno po osnovu povećanja transakcionih i štednih depozita.

Tabela 3.48: Struktura kapitala banaka, 2008-2011. (u mil. din)

Kapital (31. decembra)	2008.	2009.	2010.	2011.
Ukupno	419.887	419.887	497.967	545.880
Akcijski kapital i ostali	332.725	340.740	369.409	409.972
Rezerve	74.169	104.467	130.279	150.203
Dobitak	35.749	29.359	30.981	37.835
Gubitak	22.756	27.079	32.702	52.130

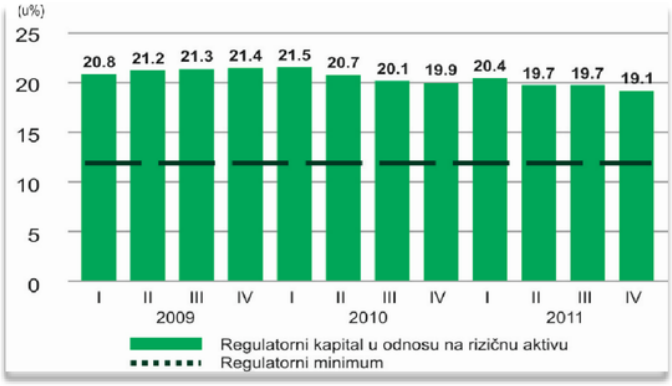
Izvor: Autor, prema izveštajima NBS.

Grafikon 3.26: Kretanje pasive bankarskog sektora Srbije, 2008-2011. (u mlrd din)

Izvor: NBS, Izveštaji o bankarskom sektoru, 2008; 2009; 2010; 2011.

Grafikon 3.27: Kretanje kapitala bankarskog sektora Srbije, 2009-2011.

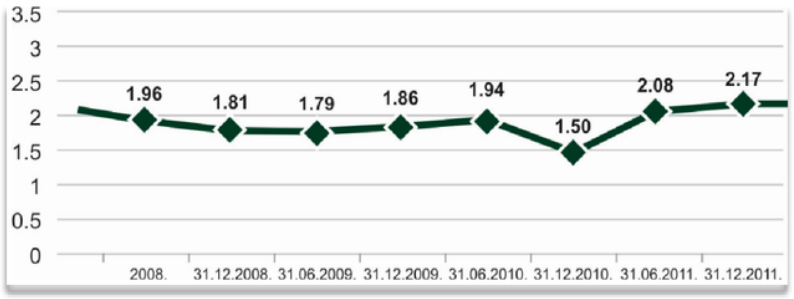

Izvor: NBS, Izveštaji o bankarskom sekotru, 2009; 2010; 2011.

Kretanje neto rezultata tokom posmatranog perioda pokazuje da je za 2008. godinu karakterističan stalni rast dobiti bankarskog sektora Srbije sa maksimalnom vrednošću od 34,7 mlrd RSD, što je ujedno najveća dobit od početka tranzicije. U periodu od 2009. do 2011. i dalje ne postoji dosledan trend, jer se naizmenično smenjuju rast i pad dobiti ovog sektora.

Pokazatelj likvidnosti je do kraja 2010. godine odražavao vrednost od 1,96%, a nakon malog pada na 1,5%, a svakako opet iznad kriterijuma, do kraja posmatranog perioda u 2011 pokazatelj likvidnosti imao je vrednost od 2,2%, što govori o likvidnosti bankarskog sektora Srbije (Jeremić, 2009, str. 213-214). Kovačević (2012, str. 173) ističe da su delom za to zaslužne i mere Vlade Srbije za podsticaj kreditne aktivnosti, podržane od strane MMF-a. Likvidnost bankarskog sektora izdržala je test krize i to je, uz adekvatnost kapitala, jedan od uspeha bankarskog sektora.

Grafikon 3.28: Kretanje likvidnosti bankarskog sektora Srbije, 2008-2011.

Izvor: NBS, Izveštaji o bankarskom sektoru, 2008; 2009; 2010; 2011.

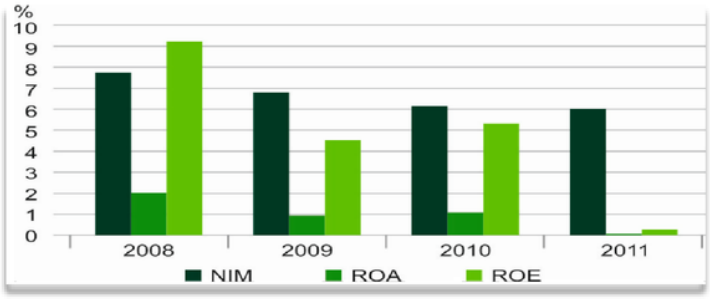
Tabela 3.49: Likvidnost bankarskog sektora u Srbiji, 2008-2011. (%)

	2008.	2009.	2010.	2011.
Likvidna aktiva prvog reda u odnosu na ukupnu bilansnu aktivu	31,1	28,7	23,8	27,5
Likvidna aktiva prvog reda u odnosu na kratkoročne obaveze	49,3	43,9	38,1	45,6

Izvor: Autor, kompilacija podataka NBS

Kada se radi o kretanju profitabilnosti, tj. neto rezultatima bankarskog sektora, može se uočiti blagi pad neto dobitka nakon 2008. godine, a zatim i nešto veći pad nakon 2010. Banke su za 2011. godinu iskazale pozitivan finansijski rezultat od 1.252 mln dinara.

Grafikon 3.29: Kretanje profitabilnosti banaka u Srbiji, 2008-2011.

Izvor: Autor, prema podacima NBS, Izveštaji o bankarskom sektoru, 2008; 2009; 2010; 2011.

Iz ovih kretanja može se zaključiti da prvi udar krize nije uticao u velikoj meri na pokazatelje profitabilnosti, dok se analizom kretanja nakon 2011. godine uočava da je drugi talas krize imao značajne efekte po bankarski sektor Srbije.

Tabela 3.50: Profitabilnosti banaka u Srbiji, 2008-2011. (%)

	2008.	2009.	2010.	2011.
Prinos na aktivu	2,1	1,0	1,1	0,1
Prinos na capital	9,3	4,6	5,4	0,2
Kamatna marža u odnosu na prosečnu bilansnu aktivu	5,7	5,1	4,6	4,6
Kamatna marža u odnosu na ukupne poslovne prihode	64,2	67,0	68,3	72,0
Poslovni rashodi u odnosu na ukupne poslovne prihode	59,0	62,6	63,5	61,8
Poslovni rashodi u odnosu na prosečnu bilansnu aktivu	-5,2	4,8	4,3	3,9
Rashodi zarada u odnosu na poslovne rashode	41,2	41,9	41,1	41,9

Izvor. Autor, prema podacaima NBS

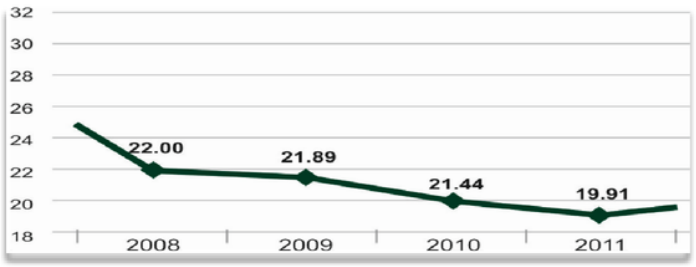
Odlukom o *adekvatnosti kapitala* (NBS, 2010) pokazatelj adekvatnosti kapitala trebalo je da bude jednak odnosu kapitala i rizične aktive banke, pri čemu je banka bila dužna da ga održava na nivou od 12%.

Tabela 3.51: Adekvatnost kapitala banaka u Srbiji, 2008-2011.

	2008.	2009.	2010.	2011.
Regulatorni kapital u odnosu na rizičnu aktivu	21.9	21.4	19.9	19.1
Osnovni kapital u odnosu na rizičnu aktivu	17.9	16.5	15.9	18.1
Bilansni kapital u odnosu na bilansnu aktivu	23.6	20.7	19.7	20.2

Izvor: Autor, prema podacima NBS, Izveštaji o bankarskom sektoru, 2008; 2009; 2010; 2011.

Grafikon 3.30: Kretanje adekvatnosti kapitala bankarskog sektora Srbije, 2008-2011.

Izvor: Autor prema podacima NBS, Izveštaji o bankarskom sektoru, 2008; 2009; 2010; 2011.

Kretanje adekvatnosti kapitala početkom krize, 2008. godine, je niže od minimalne vrednosti od 19,11% iz 2011. godine. Pad adekvatnosti kapitala svakako jeste jedan od pokazatelja prisutnosti krize u bankarskom sektoru, ali je, zahvaljujući visokim vrednostima ovog pokazatelja, bankarski sektor Srbije uspeo da ublaži prvi udar svetske ekonomske krize. Upravo visoke vrednosti ovog pokazatelja i stalan rast nivoa kapitala pre perioda krize i jaka kapitalizacija banaka u tom periodu, učinili su da bankarski sektor amortizuje prve udare krize i bez većih posledica prođe kroz taj period. Kada se posmatra tržišno učešće i koncentracija, polovinu aktive bankarskog sektora drži 5 najvećih banaka, a 10 najvećih banaka drži skoro 70%, što znači da su drugih pet banaka znatno manje od prvih pet. U obe kategorije primetan je pad do 2010. godine, sa neznatnim povećanjem 2008. godine, a potom sledi rast do posle 2011. godine.

Tabela 3.52: Tržišno učešće banaka, koncentracija, 2008.

	2008.
Tržišno učešće banka u društvenom vlasništvu (% ukupnih sredstava)	15,9
Tržišno učešće banaka u stranom vlasništvu (% ukupnih sredstava)	75,0
Tržišno učešće najvećih 5 banaka (% ukupnih sredstava)	46,2
Herfindahl-Hirschmann indeks	621

Izvor: NBS, EBRD

Tabela 3.53: Najveće banke u Srbiji, 2008. (po visini sredstava i tržišnom učešću)

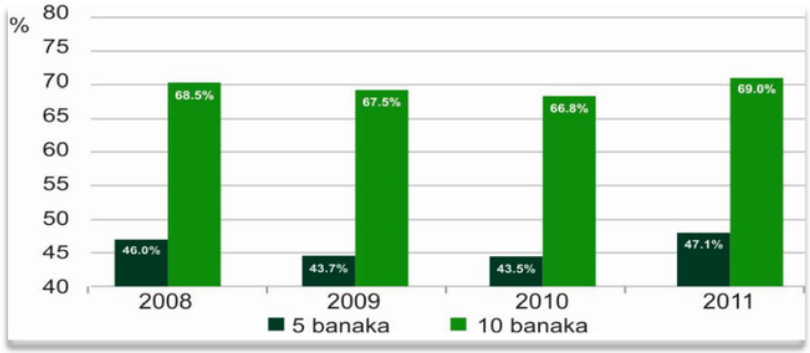
	Banke	Sredstva ukupno (mil EUR)	Tržišno učešće (%)
1	Banca Intesa a.d. Glavni akcionar: Intesa Holding International (93%), IFC (7%)	2.758,9	13,1
2	Raiffeisen banka a.d. Beograd Glavni akcionar: Raiffeisen International Beteiligungsholding (100%)	2.078,8	9,9
3	Komercijalna banka a.d. Beograd Glavni akcionar: Republika Srbija (42,6%), EBRD (25%)	1.985,6	9,5
4	Hypo Alpe-Adria-Bank a.d. Beograd Glavni akcionar: Hypo Alpe-Adria-Bank International AG (99,9%)	1.576,2	7,5
5	Eurobank EFG štedionica a.d. Beograd Glavni akcionar: EFG Eurobank Ergasias Athens (55,2%), EFG New Europe Holding (42,7%)	1.287,9	6,1
6	Agroindustrijska komercijalna banka AIK banka a.d. Niš Glavni akcionar: ATEBANK (20,3%), Irva Beograd (9,6%), IBT (5,9%)	1.067,4	5,1
7	Vojvođanska banka a.d. Novi Sad Glavni akcionar: National Bank of Greece (100%)	1.041,3	5,0
8	Unicredit Bank Srbija a.d. Beograd Glavni akcionar: Bank Austria AG (99,9%)	1.002,2	4,8
9	Société Générale banka Srbija a.d. Beograd Glavni akcionar: Société Générale S.A. (100%)	838,1	4,0
10	ProCredit Bank a.d. Beograd Glavni akcionar: ProCredit Holding (83,3%), Commerzbank (16,7%)	790,6	3,8
11	Alpha Bank Srbija a.d. Beograd Glavni akcionar: Alpha Bank A.E. Athens (100%)	739,2	3,5
12	Volksbank a.d. Beograd Glavni akcionar: Volksbank International AG (95,7%)	679,7	3,2
13	OTP banka Srbija a.d. Novi Sad Glavni akcionar: OTP Bank (90,4%)	573,1	2,7
14	Erste Bank a.d. Novi Sad Glavni akcionar: Erste Bank der Österreichischen Spar kassen AG (74%), Steiermärkische Sparkasse (26%)	551,1	2,6
15	Poljoprivredna banka Agrobanka a.d. Beograd Glavni akcionar: Republika Srbija (20,1%), Hypo Kastodi (6,7%)	481,9	2,3

Izvor: Autor prema podacima NBS

Banca Intesa je 2008. godine bila najveća srpska kreditna institucija sa tržišnim udelom od 13,1%, a zatim austrijska Raiffeisen banka (9,9%) i još uvek delomično državna Komercijalna banka (9,5%).

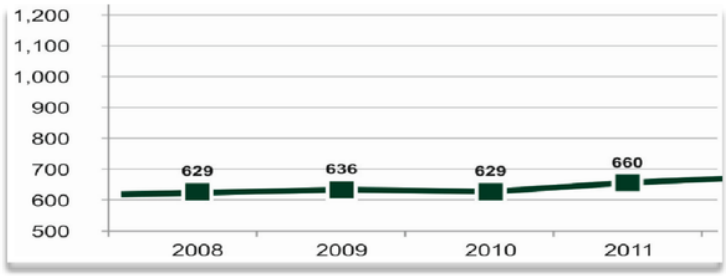
Pet najvećih banaka zajedno u junu 2008. godine činilo je 46,2% ukupnog bilansa stanja u Srbiji, što odražava relativno nizak stepen koncentracije.

Grafikon 3.31: Kretanje zbirnog tržišnog učešća najvećih 5 i najvećih 10 banaka bankarskog sektora Srbije u periodu 2008-2011.

Izvor: Autor, prema podacima NBS, Izveštaji o bankarskom sektoru, 2008; 2009; 2010; 2011.

Grafikon 3.32: Kretanje HHI aktive bankarskog sektora Srbije, 2008-2011.

Izvor: Autor, prema podacima NBS, Izveštaji o bankarskom sektoru, 2008; 2009; 2010; 2011.

Prema gornjim podacima, bankarsko tržište u Srbiji nije bilo koncentrisano u posmatranom periodu 2008-2011. Tržište se koncentriše, budući da se HHI povećava iz godine u godinu, do maksimalne vrednosti od 660 u 2011. Niska koncentracija treba da ukaže na visoku konkurenciju, pa tako deset banaka ima tržišno učešće preko 70%, a veliki broj banaka ima malo tržišno učešće, i upravo tu se vodi borba za tržište.

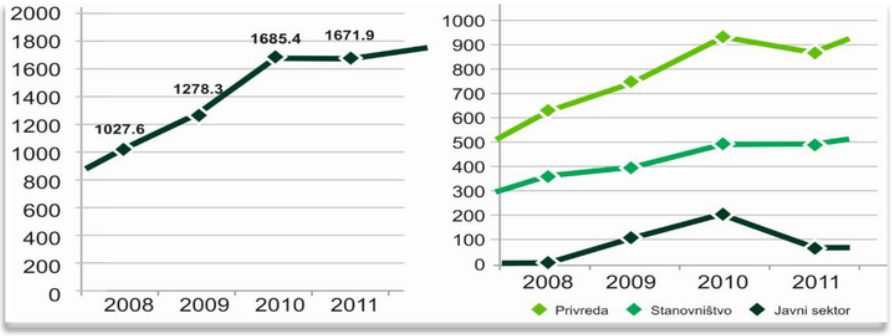
Ukupni krediti bankarskog sektora rasli su u posmatranom periodu istorije bankarstva u Srbiji i 2008. godine bili su 1.117 milijardi dinara. Iako su krediti privredi činili više od 60% ukupnih kredita, krediti stanovništvu su rasli mnogo brže.

Tabela 3.54: Bankarski krediti privredi Srbije, 2008-2011.

	2008.		2009.		2010.		2011.	
	mlrd din	%	mlrd din	%	mlrd din	%	mlrd din	%
Ukupno	1.027,6	100,0	1.278,3	100,0	1.685,4	100,0	1.720,9	100,0
Privreda	632,2	61,5	750,4	58,7	936,4	55,6	940,4	54,6
Stanovništvo	364,3	35,5	395,0	30,9	501,3	29,7	512,9	29,8
Javni sektor	17,3	1,7	118,0	9,2	209,5	12,4	210,3	12,2
Ostalo	13,8	1,3	14,9	1,2	38,3	2,3	57,3	3,4

Izvor: Autor, kompilacija podataka Udruženja banaka

Grafikon 3.33: Bankarski krediti u Srbiji, 2008-2011.

Izvor: Autor, prema podacima NBS, Izveštaji o bankarskom sektoru, 2008; 2009; 2010; 2011.

Učešće kredita privredi u bruto društvenom proizvodu 2008. godine bilo je 41,4%.

Tabela 3.55: Učešće kredita privredi u BDP-u Srbije, 2008.

	2008.
Domaći krediti privatnom sektoru privrede (% BDP)	41,4
Od toga hipotekarni krediti (% BDP)	5,7

Izvor: Autor, kompilacija podataka Udruženja banaka

Tabela 3.56: Struktura kredita privredi u Srbiji, 2008. (%)

	2008.
Krediti poljoprivredi u odnosu na ukupne kredite	3,3
Krediti industriji u odnosu na ukupne kredite	18,4
Krediti trgovini u odnosu na ukupne kredite	16,9
Krediti građevinarstvu u odnosu na ukupne kredite	5,8
Ostali krediti preduzećima u odnosu na ukupne kredite	8,1
Krediti (iskazani i indeksirani u stranoj valuti) u odnosu na ukupne kredite	68,8
Depoziti (iskazani i indeksirani u stranoj valuti) u odnosu na ukupne depozite	71,8
Krediti nefinansijskom sektoru u odnosu na depozite nefinansijskog sektora	125,3
Krediti nefinansijskom i nedržavnom sektoru u odnosu na depozite nefinansijskog i nedržavnog sektora	127,1
Krediti (iskazani i indeksirani u stranoj valuti) u odnosu na depozite (iskazane i indeksirane u stranoj valuti)	109,8
Depoziti u odnosu na ukupnu bilansnu aktivu	57,7
Obaveze (iskazane i indeksirane u stranoj valuti) u odnosu na ukupne obaveze	74,3

Izvor: Autor, prema podacima NBS

Pogoršanje stanja privrede u periodu 2009-2011, kao posledica finansijske i ekonomske krize u svetu i zemlji, uticalo je da ukupni krediti bankarskog sektora u kašnjenju dužem od 90 dana u 2011. iznose 311 milijardi dinara (18,5% ukupno odobrenih kredita). Visoko rizični krediti (NPL) 2009. godine iznosili su 202 milijarde dinara (15,7% ukupno odobrenih bruto kredita).

Tabela 3.57: Problematični krediti u Srbiji, 2008-2011.

3Q	2008.	2009.	2010.	2011.
Bruto problematični krediti u odnosu na ukupne bruto kredite	11,28	15,69	16,92	18,79
Neto problematični krediti u odnosu na ukupne neto kredite	5,3		29,0	30,8

Izvor: Autor, prema podacima NBS, Izveštaji o bankarskom sektoru, 2008; 2009; 2010; 2011.

Ovi krediti pokriveni su rezervama banaka sa 149,4%. Bankarski sektor je, prema izveštajima NBS, bio suočen sa nedostatkom finansijskih izvora iz inostranstva, razduživanjem kapitala, teškoćama u prikupljanju potraživanja, padom učešća stranih direktnih investicija u ukupnim investicijama sa 68% u 2006. na 24% u 2010. godini, smanjenjem inostrane tražnje i povećanjem spoljnog duga (74% BDP-a). Od 2009. godine (Živković, i dr., 2007.) započeo je oporavak, odnosno prestanak trenda recesije, što je zahtevalo monetarnu relaksaciju, smanjenje stope obavezne rezerve i dalje smanjenje referentne kamatne stope.

3.5.4 Period konsolidacije i razvoja savremenog bankarstva u Srbiji, 2012-2017.

U privredi Srbije, na početku posmatranog perioda u 2012. godini, dogodile su se mnoge nepovoljne tendencije: opadanje aktivnosti privrede, izvoza, povećanje i fiskalne neravnoteže, porast inflacije, pad zaposlenosti, restriktivnost monetarne politike, slabljenje dinara, usporavanje kreditne aktivnosti banaka i rast problematičnih kredita, a međunarodno okruženje je imalo sledeće makroekonomske karakteristike (Tabela 3.59).

Tabela 3.58: Međunarodno okruženje – makroekonomski pokazatelji, 2012-2013.

Realni rast BDP, % (paritet kupovne moći)	2012.	2013.
Svet (ukupno)	3,3	3,6
EU	-0,2	0,5
SAD	2,2	2,1
Zemlje u razvoju	5,3	
Rast svetske trgovine, %	3,2	
Stopa nezaposlenosti, %		
Evrozona	11,2	11,5
SAD	8,2	8,1
Potrošačke cene, godišnje promene, %		
Razvijene ekonomije	1,9	1,6
Zemlje u razvoju	6,1	5,8
Rast cene nafte, u $US, godišnje promene, %	2,1	-1,0

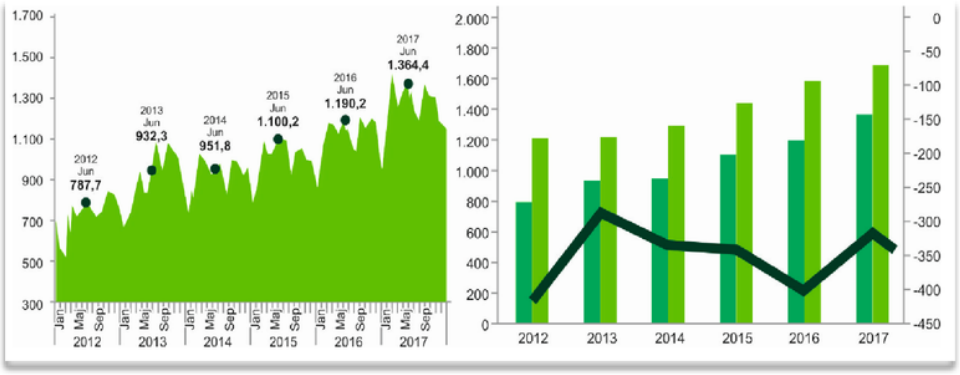
Izvor: MMF, WEF, 2012.

Na opreznost je upućivala mogućnost da ovakav globalni ambijent izazove iznenadna pomeranja u tokovima kapitala, usled povlačenja kapitala iz zemalja u usponu, pa i iz Srbije. Međutim, zahvaljujući jačanju domaćih makroekonomskih osnova i poboljšanoj makroekonomskoj perspektivi zemlje, Srbija je otpornija na moguće negativne uticaje iz međunarodnog okruženja, o čemu svedoči i znatan pad premije rizika Srbije, povećanje kreditnog rejtinga od strane sve tri rejting agencije koje prate Srbiju, kao i uspešno završene revizije stand-by aranžmana s Međunarodnim monetarnim fondom.

U 2017. godini ukupan robni izvoz je beležio dvocifrene stope rasta, pri čemu je rast izvoza prerađivačke industrije dodatno ubrzan (sa 11,6% u 2016. na 13,6% u 2017). Na kraju godine devizne rezerve Srbije su i dalje bile na adekvatnom nivou koji obezbeđuje zaštitu od eksternih rizika i iznosile su 9.961,7 miliona evra, čime je obezbeđena pokrivenost uvoza robe i usluga. Inflacija se kretala unutar granica cilja, 3,0 ± 1,5%. Realni rast bruto domaćeg proizvoda iznosio je 1,9%, pretežno

podstaknut nastavkom pozitivnih tendencija u prerađivačkoj industriji i većom aktivnošću u uslužnim sektorima.

Grafikon 3.34: Izvoz Srbije, 2012-2017.

Izvor: Autor, prema podacima SZS

Pozitivni fiskalni trendovi nastavljeni su i tokom 2017, u najvećoj meri zahvaljujući rastu domaće tražnje, boljim rezultatima privrede, oporavku tržišta rada i većoj efikasnosti naplate poreza. Kao rezultat toga, ukupni prihodi su realno porasli za 4,0%, a ukupni rashodi realno su smanjeni za 1,7%, čemu je značajno doprineo pad rashoda po osnovu kamata. Pozitivna fiskalna kretanja i dospeće evroobveznice emitovane 2012. u iznosu od 750 miliona dolara, doprineli su i opadajućem učešću javnog duga u bruto domaćem proizvodu, započetom u 2016. Učešće javnog duga u projektovanom bruto domaćem proizvodu tokom 2017. smanjeno je za 10,4 procentnih poena na 61,5%.

Tabela 3.59: Pokazatelji makroekonomskih kretanja u Srbiji, 2012-2017.

	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.
Bruto društveni proizvod, u mil EUR	31.683,1	34.262,9	33.318,6	33.491,0	34.616,6	-
BDP, realni rast, u %	-1,0	2,6	-1,8	0,8	2,8	2,0*
Spoljnoekonomska razmena, u mil EUR						
Izvoz robe	8.738,9	10.996,7	11.158,6	12.040,5	13.432,1	12.556,3
Izvoz robe, %	3,5	25,8	1,5	7,9	11,6	13,5
Uvoz robe	14.716,7	15.469,0	15.490,4	16.387,4	17.067,9	15.919,7
Uvoz robe, %	3,3	5,1	0,2	5,8	4,2	13,9
Deficit robne razmene	-5.977,9	-4.472,3	-4.331,8	-4.347,0	-3.635,8	-3.363,4
Deficit robne razmene, % BDP	-18,9	-13,1	-13,0	-13,0	-10,5	-
Strane direktne investicije, neto, u mil EUR	752,8	1.298,1	1.236,3	1.803,8	1.899,2	1,994,2
Monetarni i devizni pokazatelji, kraj perioda						
Krediti privredi, mil dinara	1.223.868	1.110.046	1.138.708	1.160.575	1.126.108	1.096.668
Vrednost dolara u odnosu na dinar, prosek perioda	88,12	85,17	88,54	108,85	111,29	108,84
Vrednost evra u odnosu na dinar, prosek perioda	113,13	113,14	117,31	120,73	123,12	121,81
Broj zaposlenih, prosek, u 000	1.866	1.865	1.845	1.896	1.921	1.972
Stopa nezaposlenosti, MOR	23,9	22,1	19,2	17,7	15,3	13,1[11]

Izvor: NBS

Tabela 3.60: Dalja transformacija banaka u Srbiji, 2012-2017.

2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.
Volksbanka postaje Sberbanka. Oduzeta dozvola Agrobanci, otvorena Nova Agrobanka, oduzeta dozvola Novoj Agrobanci.	KBC banku, 100% akcija, kupio je Telenor (ukupna aktiva 0,1 mlrd evra aktiva), dok je Societe Generale banka preuzela kreditni portfolio. Moskovska banka postaje VTB banka. Oduzete dozvole za rad Razvojnoj banci Vojvodine i Privrednoj banci Beograd. Miodrag Kostić je u 2014. godini povećao udeo akcija u AIK banci sa 36% na 50,4%.	Oduzeta dozvola Univerzal banci. Telekom kupio Dunav banku.	Turska Halk banka kupila je Čačansku banku. Početak rada Mira Bank, banke Royal Group iz Ujedinjenih Arapskih Emirata. Investicioni fond Advent International i Evropska banka za obnovu i razvoj preuzeli su austrijsku državnu Hipo Group Alpe Adria, koja sada posluje kao banka Addiko.	Dva srpska privrednika kupila su podružnicu slovenačke NKBM banke u Srbiji, koja sada posluje kao Direktna banka Kragujevac. Češka Ekspobank, u vlasništvu Igora Kima, kupila je Marfin banku u Srbiji.	Banka Kine započela je svoje poslovanje u Srbiji. AIK banka, šesta po veličini banka u Srbiji, dogovorila je preuzimanje grčke Alpha banke. Direktna banka Kragujevac kupila je 100 odsto akcija u Findomesticu, podružnici BNP Paribasa.

Izvor: Autor, prema podacima NBS i Raiffeisen Research, CEE Banking Sector Report, 2017

Propisi doneti u oblasti bankarstva:

- Usvajanje Strategije za rešavanje problematičnih kredita u avgustu 2015. godine, praćeno realizacijom svih aktivnosti predviđenih Akcionim planom, i donošenje Odluke o računovodstvenom otpisu bilansne aktive u 2017. godini, predstavljaju ključne etape u procesu rešavanja pitanja NPL u bankarskom sektoru Srbije. Efikasnim regulatornim merama uvedenim od strane Narodne banke Srbije i posvećenošću banaka nastavku aktivnosti rešavanja pitanja NPL, u 2017. godini ostvareni su rekordni rezultati u pogledu smanjenja bruto NPL pokazatelja;
- Cilj Strategije za rešavanje problematičnih kredita iz 2015. je bio da podstakne rešavanje pitanja NPL i ukloni prepreke u sistemu koje su sprečavale pravovremeno rešavanje NPL, kao i da uspostavi sistem koji će sprečiti akumulaciju NPL sa negativnim efektima po privredni rast i finansijsku stabilnost. Za skoro dve i po godine primene tržišnog pristupa rešavanju pitanja NPL predviđenog Strategijom, i uz primenu Odluke o računovodstvenom otpisu

bilansne aktive, krajem 2017. došlo je do znatnog smanjenja ukupnih NPL na 9,8%, što je za 12,4% manje nego u periodu kada je Strategija usvojena;

- Domaći regulatorni okvir za superviziju banaka zasnovan je na standardima Bazel-a III. Naime, u okviru napora da kontinuirano unapređuje pravni okvir za superviziju banaka, a u skladu sa međunarodnim standardima i propisima EU, NBS je usvajanjem seta podzakonskih akata privela kraju uvođenje standarda Bazel-a III. Navedenim propisima je određeno da se, sa datumom početka uvođenja standarda Bazel-a III (30. jun 2017), propisani minimalni pokazatelji adekvatnosti kapitala spusti sa 12% na 8%, kao i da se paralelno utvrde mere za očuvanje kapitala za strukturni sistemski rizik, zaštitni sloj kapitala za sistemski značajne banke). Novim propisima postiže se usklađenost sa zahtevima iz Uredbe EU (br. 575/2013), pa se uvode: sva tri pokazatelja adekvatnosti kapitala, novi standardi za obračun kapitalnih zahteva za kreditni, tržišni, operativni i kreditni rizik po osnovu sekjuritizacije; povoljniji ponder rizika za izloženosti obezbeđene hipotekama na poslovnim nepokretnostima; novi kapitalni zahtev za pozicije iz portfolija namenjenog trgovanju korelacijama; kapitalni zahtev za prekoračenje limita izloženosti u knjizi trgovanja banaka; propisana je obaveza upotrebe parametra stressed VAR (Value-at-Risk) u obračunu kapitalnih zahteva za tržišne rizike, kao i pokazatelj leveridža i pokazatelj pokrića likvidnom aktivom;
- Praćenje pripreme banaka za početak primene MSFI 9 i objavljivanje neophodnih izmena propisa.

Bankarski sektor Srbije je prema vlasništvu imao sledeću strukturu u periodu 2012-2017.godine:

- 2012. godine u Srbiji su radile 32 banke, od kojih: 8 državnih, 3 privatne i 21 strana banka, te 9 ostalih,
- 2013. godine u Srbiji je radilo 30 banaka, od kojih: 6 državnih, 3 privatne i 21 strana banka, te 9 ostalih,
- 2014. godine u Srbiji je radilo 29 banaka, od kojih: 6 državnih, 2 privatne i 21 strana banka, te 9 ostalih,
- 2015. godine u Srbiji je radilo 30 banaka, od kojih: 6 državnih, 1 privatna i 23 strane banke, te 11 ostalih,
- 2016. godine u Srbiji je radilo 30 banaka, od kojih: 6 državnih, 2 privatne i 22 strane banke, te 10 ostalih, i
- 2017. godine u Srbiji je radilo 29 banaka, od kojih: 6 državnih, 2 privatne i 21 strana banka, te 13 ostalih banaka.

Bankarski sektor je 2012. godine imao 28.394 zaposlenih, 2013. godine 26.380, a 2014. godine, 25.106 zaposlenih radnika (Tabela 3.62).

Tabela 3.61: Struktura bankarskog sektora Srbije, 2015-2017. prema vlasništvu

	Broj banaka	Zaposleni		Poslovne jedinice	
		Broj	%	Broj	%
2015.					
Ukupno bankarski sektor	30	24.257	100%	1.730	100%
U domaćem vlasništvu	7	5.752	23,7%	473	27,3%
Državne	6	5.142	21,2%	416	24,0%
Privatne	1	610	2,5%	57	3,3%
U stranom vlasništvu	23	18.505	76,3%	1.257	72,7%
Italija	2	4.155	17,1%	248	14,3%
Austrija	3	3.397	14,0%	214	12,4%
Francuska	4	4.412	18,2%	291	16,8%
Grčka	3	2.558	10,5%	213	12,3%
Ostali	11	3.983	16,4%	291	16,8%
2016.					
Ukupno bankarski sektor	30	1.719	100,0%	23.847	100,0%
U domaćem vlasništvu	8	511	29,7%	6.045	25,3%
Državne	6	433	25,2%	5.229	21,9%
Privatne	2	78	4,5%	816	3,4%
U stranom vlasništvu	22	1.208	70,3%	17.802	74,7%
Italija	2	244	14,2%	4.237	17,8%
Austrija	3	213	12,4%	3.236	13,6%
Francuska	4	283	16,5%	4.215	17,7%
Grčka	3	206	12,0%	2.533	10,6%
Ostali	10	262	15,2%	3.581	15,0%
2017.					
Ukupno bankarski sektor	29	23.055	100,0%	1.627	100,0%
U domaćem vlasništvu	8	6.488	28,1%	546	33,6%
Državne	6	5.279	22,9%	443	27,2%
Privatne	2	1.209	5,2%	103	6,3%
U stranom vlasništvu	21	16.567	71,9%	1.081	66,4%
Italija	2	4.188	18,2%	236	14,5%
Austrija	2	2.630	11,4%	180	11,1%
Francuska	2	2.322	10,1%	179	11,0%
Grčka	2	1.896	8,2%	108	6,6%
Ostali	13	5.531	24,0%	378	23,2%

Izvor: NBS, Bankarski sektor u Srbiji, 2017.

Poslovne banke u Srbiji nastavile su pozitivno da posluju. Krediti i potraživanja sa 62,5% imaju najznačajniji udeo u neto aktivi bankarskog sektora. Takođe je značajno učešće kategorije finansijska sredstva raspoloživa za prodaju (16,4%) i gotovina i sredstva kod centralne banke (14,1%), koje su u posmatranom tromesečju iskazale pad učešća od 0,2%.

Tabela 3.62: Aktiva i kapital bankarskog sektora Srbije, 2015-2017. prema vlasništvu (u mlrd din)

	Aktiva		Kapital	
	Iznos	%	Iznos	%
2015.				
Ukupno bankarski sektor	**3.048**	**100,0%**	**619**	**100,0 %**
U domaćem vlasništvu	729	23,9%	139	22,5%
Državne	550	18,0%	87	14,1%
Privatne	179	5,9%	52	8,4%
U stranom vlasništvu	2.319	76,1%	480	77,5%
Italija	796	26,1%	176	28,4%
Austrija	453	14,9%	93	15,0%
Grčka	395	13,0%	90	14,5%
Francuska	316	10,4%	49	7,9%
Ostali	359	11,8%	72	11,6%
2016.				
Ukupno bankarski sektor	**3.242**	**100,0%**	**632**	**100,0%**
U domaćem vlasništvu	756	23,3%	130	20,6%
Državne	561	17,3%	76	12,0%
Privatne	195	6,0%	54	8,6%
U stranom vlasništvu	2.486	76,7%	502	79,4%
Italija	884	27,3%	188	29,8%
Austrija	494	15,2%	95	15,0%
Grčka	403	12,4%	93	14,7%
Francuska	327	10,1%	53	8,3%
Ostali	378	11,7%	73	11,6%
2017.				
Ukupno bankarski sektor	**3.369**	**100,0%**	**667**	**100,0%**
U domaćem vlasništvu	780	23,1%	153	23,0%
Državne	544	16,1%	88	13,2%
Privatne	236	7,0%	65	9,8%
U stranom vlasništvu	2.589	76,9%	514	77,0%
Italija	928	27,5%	188	28,2%
Austrija	426	12,7%	78	11,7%
Grčka	209	6,2%	64	9,6%
Francuska	375	11,1%	50	7,4%
Ostali	651	19,3%	134	20,1%

Izvor: NBS, Bankarski sektor u Srbiji, Izveštaj za IV kvartal, 2017.

Plasmani banaka u finansijska sredstva uglavnom se odnose na plasmane u hartije od vrednosti koje emituje Republika Srbija, što opredeljuje visok nivo sigurnosti i likvidnosti ovog segmenta ulaganja bankarskog sektora.

Podaci NBS o kretanju nivoa aktive bankarskog sektora u ovom periodu upućuju na stalan trend rasta. Banke u vlasništvu države na kraju 2017. godine imale su manje učešće u ukupnoj bilansnoj sumi bankarskog sektora, ali veće učešće u ukupnom kapitalu (za po 1,2%) nego na kraju 2016. godine. Banke u vlasništvu stranih lica nominalno su povećale bilansnu sumu za 4,2%, a kapital za 2,4%. Od stranih banaka najveće učešće u ukupnoj aktivi imale su banke iz Italije (27,5%), Austrije (12,7%) i Francuske (11,1%), iza kojih su banke iz Grčke (6,2%) i Mađarske (5,8%), dok se na banke iz ostalih

zemalja (jedanaest banaka) odnosilo 13,6% ukupne aktive. Bilansna suma banaka je na kraju 2017. bila 3.369,4 mlrd dinara, što je za 3,9% više nego na kraju 2016. godine. Budući da su poslovni modeli banaka okrenuti tradicionalnim kreditno-depozitnim poslovima, najveći deo neto aktive bankarskog sektora činili su krediti i potraživanja, 62,5% krajem 2017. godine, koji samim tim predstavljaju i najznačajniju determinantu kvaliteta aktive. Ostatak neto aktive uglavnom se odnosio na finansijska sredstva raspoloživa za prodaju (16,4%) i gotovinu i sredstva kod centralne banke (14,1%). Najveći deo kredita i potraživanja (91,6%) bio je plasiran komitentima, a ostatak bankama i drugim finansijskim organizacijama.

Ukoliko se posmatraju samo neto krediti, oni su tokom 2017. povećani za 10,2% i na kraju godine iznosili su 1.927,3 mlrd dinara. Njihovo povećanje rezultat je rasta gotovinskih kredita (za 72,2 mlrd dinara) i kredita za likvidnost i obrtna sredstva (za 60,9 mlrd dinara). Posmatrano po sektorima, najznačajniji je rast kredita privrednim društvima i stanovništvu (12,0% i 11,1%, respektivno), koji su na kraju 2017. godine činili 45,2% i 40,0% ukupnih neto kredita, respektivno.

Prema podacima NBS, strukturu izvora finansiranja bankarskog sektora u Srbiji 2016. godine činili su: depoziti sa 69,5%; kapital sa 19,5% i ostale obaveze sa 11,0%.

Grafikon 3.35: Struktura izvora finansiranja bankarskog sektora u Srbiji,2016.

Izvor: Autor, prema podacima NBS, Izveštaj o bankarskom sektoru, 2016.

U strukturi finansiranja bankarskog sektora, kapital je na kraju 2017. godine iznosio 667,1 mlrd dinara i bio je za 5,5% viši nego 2016. godine. Veća profitabilnosti bankarskog sektora u 2017. godini uticala je na porast kapitala. Akcijski kapital je povećan prvenstveno kao rezultat dokapitalizacija od 18,7 mlrd dinara i 16,1 mlrd dinara smanjenja usled pripajanja dveju banaka.

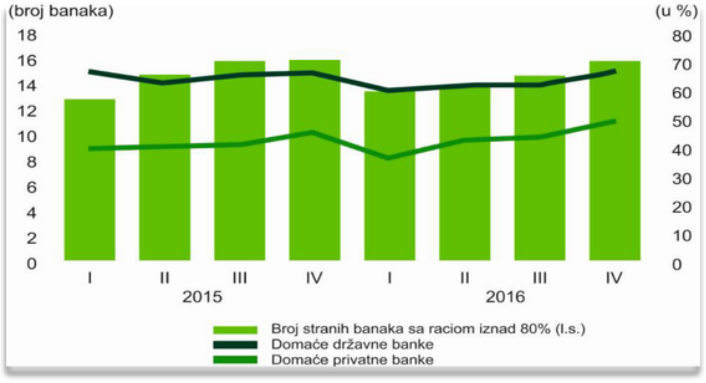
Tabela 3.63: Kapital bankarskog sektora Srbije, 2017. prema vlasništvu

	Kapital (u mil din)	Učešće (%)
Ukupno bankarski sektor	667.116	100,0
U domaćem vlasništvu	153.195	23,0
Državne	88.084	13,2
Privatne	65.111	9,8
U stranom vlasništvu	513.921	77,0

Izvor: Autor, prema podacima NBS, Izveštaj o bankarskom sektoru, 2017.

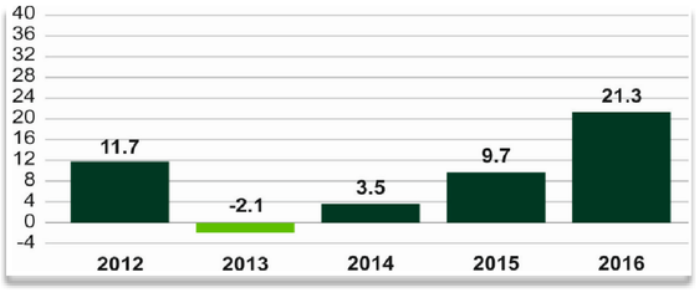
Banke se sve više oslanjaju na stabilne domaće izvore finansiranja u 2017. godini. Na depozite i ostale obaveze prema drugim komitentima, isključujući banke, druge finansijske organizacije i centralnu banku, odnosilo se 66,3% ukupne pasive i kapital od 19,8%.

Grafikon 3.36: Odnos poslovnih rashoda i prihoda, prema vlasništvu banaka u Srbiji, 2015-2016.

Izvor: Autor, prema podacima NBS, Izveštaji o bankarskom sektoru, 2016; 2017.

Grafikon 3.37: Dobitak/gubitak bankarskog sektora Srbije pre oporezivanja, 2012-2016.

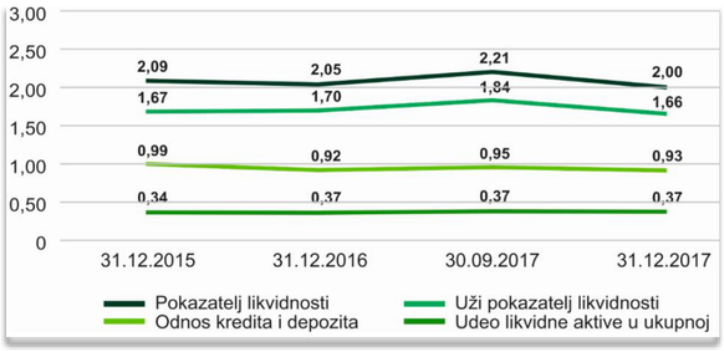
Izvor: Autor, prema podacima NBS, Izveštaji o bankarskom sektoru, 2012; 2013; 2014; 2015; 2016.

U 2017. s dobitkom su poslovale 22 banke, dok je sedam banaka ostvarilo negativan finansijski rezultat.

Likvidnost bankarskog sektora izdržala je test krize i to je, uz adekvatnost kapitala, jedan od uspeha bankarskog sektora u Srbiji. Krajem 2017. godine likvidnost je bila 2,16, a pokazatelj pokrića likvidnom aktivom na nivou bankarskog sektora iznosio je 239,51% (decembra 2016. godine u okviru realizacije Strategije za uvođenje standarda Bazel III u Republici Srbiji usvojena je Odluka o upravljanju rizikom likvidnosti). Domaći bankarski sektor i dalje je izuzetno likvidan, pa rizik likvidnosti predstavlja najmanje izraženi rizik u sistemu. Prosečan mesečni pokazatelj likvidnosti bankarskog sektora u decembru 2017. godine bio je na dvostruko višem nivou od propisanog minimuma (1,0) i iznosio je 2,0. Likvidna aktiva činila je 36,7% ukupne bilansne aktive i 53,1% kratkoročnih obaveza (na 31.12.2017.). Radi daljeg jačanja otpornosti bankarskog sektora na šokove uveden je novi regulatorni pokazatelj likvidnosti koji se primenjuje od juna 2017. godine- pokazatelj pokrića likvidnom aktivom. Ovaj pokazatelj, čija definicija je usklađena sa propisima EU, uveden je u okviru realizacije Strategije za implementaciju standarda Bazel-a III u Republici Srbiji, gde banke

treba da nastoje da im ovaj pokazatelj ne bude niži od 80% (2017). Pokazatelj pokrića likvidnom aktivom obračunat na nivou bankarskog sektora iznosio je 239,5% (2017).

Grafikon 3.38: Indikatori likvidnosti bankarskog sektora Srbije, 2015-2017.

Izvor: Autor, prema podacima NBS, Izveštaji o bankarskom sektoru, 2015; 2016; 2017.

Neka vrsta sumiranog prikaza likvidnosti banaka po kvalitetu aktive u Srbiji, za ceo posmatrani istorijski period 2012-2016. je data u narednoj tabeli.

Tabela 3.64: Likvidnost banaka u Srbiji, po kvalitetu aktive, 2012-2016.

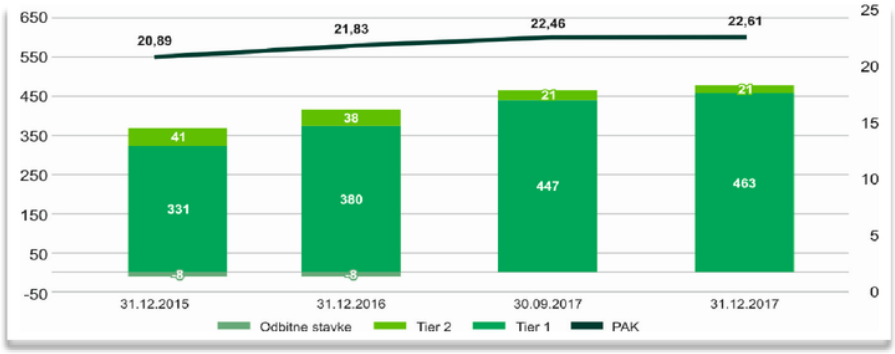
Likvidnost	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.
Likvidna aktiva u odnosu na ukupnu bilansnu aktivu	34,5	38,5	35,6	34,3	36,9
Likvidna aktiva u odnosu na kratkoročne obaveze	57,5	62,2	56,3	52,0	53,7
Likvidna aktiva prvog reda u odnosu na ukupnu bilansnu aktivu	26,8	29,0	27,5	28,1	30,5
Likvidna aktiva prvog reda u odnosu na kratkoročne obaveze	44,8	46,9	43,4	42,5	44,4
Krediti (iskazani i indeksirani u stranoj valuti) u odnosu na ukupne kredite	73,1	70,9	70,0	71,.9	69,3
Depoziti (iskazani i indeksirani u stranoj valuti) u odnosu na ukupne depozite	77,6	73,3	72,1	70,2	69,3
Krediti nefinansijskom sektoru u odnosu na depozite nefinansijskog sektora	119,9	113,8	102,7	99,0	92,0
Krediti nefinansijskom i nedržavnom sektoru u odnosu na depozite nefinansijskog i nedržavnog sektora	117,8	112,5	102,4	100,0	93,3
Krediti (iskazani i indeksirani u stranoj valuti) u odnosu na depozite (iskazane i indeksirane u stranoj valuti)	106,7	105,3	95,9	97,6	89,1
Depoziti u odnosu na ukupnu bilansnu aktivu	59,0	60,7	63,7	65,9	69,5
Obaveze (iskazane i indeksirane u stranoj valuti) u odnosu na ukupne obaveze	80,1	76,7	74,5	72,4	70,7

Izvor: Autor, prema podacima NBS, Izveštaji o bankarskom sektoru, 2012; 2013; 2014; 2015; 2016.

2017. godine je pokazatelj adekvatnost kapitala bio je 22,6%, što je bilo znatno iznad novog regulatornog minimuma od 8% koji je bio u primeni od juna 2017. godine. Prema novim standardima adekvatnosti kapitala usklađenim sa standardima Bazel-a III, sagledavaju se i uže definicije kapitala, kao što su - osnovni kapital i osnovni akcijski kapital u odnosu na određene regulatorne minimume. Zahvaljujući visokoj kapitalnoj poziciji, kao i dobrom kvalitetu regulatornog kapitala, bankarski sektor zabeležio je pokazatelj adekvatnosti osnovnog kapitala od 21,6% i pokazatelj adekvatnosti osnovnog akcijskog kapitala od 21,5%.

Radi usklađivanja s relevantnim pravnim aktima EU u oblasti bankarstva, kao i povećanja otpornosti bankarskog sektora, NBS je donela nove propise kojima se usklađuje sa zahtevima iz standarda Bazel-a III počev od 2017. godine).

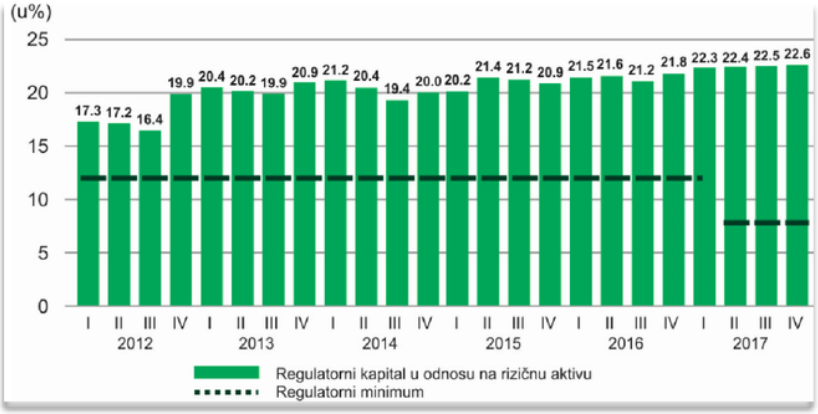
Grafikon 3.39: Adekvatnost kapitala, Regulatorni kapital i PAK (u mlrd RSD, PAK u %)

Legenda: PAK označava regulatorni pokazatelj adekvatnosti kapitala

Izvor: NBS

Grafikon 3.40: Regulatorni kapital banaka u Srbiji, 2012-2017.

Izvor: Autor, prema podacima NBS, Izveštaji o bankarskom sektoru, 2012; 2013; 2014; 2015; 2016; 2017.

Tabela 3.65: Kvalitet adekvatnosti kapitala banaka u Srbiji, 2012-2016.

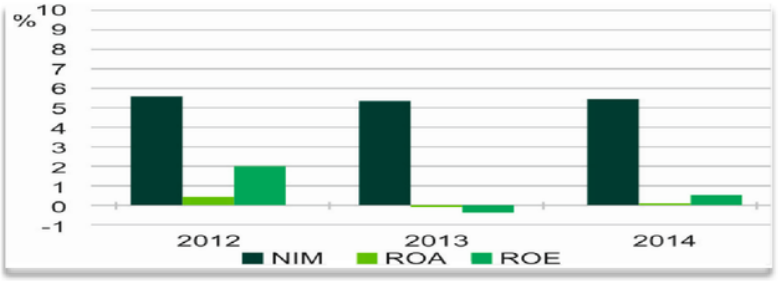
	Kapital / rizična aktiva	Standar Bazel	Minimum
2012.	19,9%	8,0%	12,0%
2013	20,9%	8,0%	12,0%
2014.	20,0%	8,.0%	12,0%
2015.	20,9%	8,0%	12,0%
2016.	21,8%	8,0%	12,0%

Izvor: Autor, prema podacima NBS, Izveštaji o bankarskom sektoru, 2012; 2013; 2014; 2015; 2016.

Bankarski sektor Srbije je i u 2017. godini bio profitabilan, ostvario je pozitivan neto finansijski rezultat pre oporezivanja. S prinosom na aktivu od 2,08% i prinosom na kapital od 10,57% bio je profitabilniji nego 2016. godine, kao i u odnosu na prosek regiona mereno prinosom na aktivu.

Struktura dobiti ukazuje da je poslovni model domaćih banaka i dalje orijentisan ka tradicionalnim bankarskim poslovima. Usled nastavka trenda smanjenja visine aktivnih i pasivnih kamatnih stopa, neto prihodi od kamata su bili manji za 2,9 mlrd dinara (zbog pada i prihoda i rashoda, za 8,7 mlrd dinara i 5,8 mlrd dinara). Iz ovih kretanja može se zaključiti da prvi udar krize nije uticao u velikoj meri na pokazatelje profitabilnosti, dok se analizom kretanja od 2012. godine ka 2017. uočava da je drugi talas krize značajno uticao na bankarski sektor Srbije.

Grafikon 3.41: Kretanje indikatora profitabilnosti banaka u Srbiji, 2012-2014.

Izvor: Autor, prema podacima NBS, Izveštaji o bankarskom sektoru, 2012; 2013; 2014.

Tabela 3.66: Profitabilnost banaka u Srbiji u odnosu na kvalitet aktive, 2012-2016.

Profitabilnost	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.
Prinos na aktivu	0,4	-0,1	0,1	0,3	0,7
Prinos na kapital	2,1	-0,4	0,6	1,6	3,4
Kamatna marža u odnosu na prosečnu bilansnu aktivu	4,3	4,2	4,3	4,3	3,9
Kamatna marža u odnosu na ukupne poslovne prihode	69,2	72,6	71,4	70,7	70,4
Poslovni rashodi u odnosu na ukupne poslovne prihode	66,1	65,3	64,5	62,2	64,8
Poslovni rashodi u odnosu na prosečnu bilansnu aktivu	4,1	3,8	3,9	3,8	3,6
Rashodi zarada u odnosu na poslovne rashode	38,3	39,4	36,7	36,.7	37,7

Izvor: NBS

Porast profitabilnosti poslovnih banaka u Srbiji u 2017. izražen ostvarenim neto dobitkom pre oporezivanja u visini od 68,7 mlrd dinara, pokazuje da je ostvaren značajno viši rezultat nego prethodnih godina. Dobitak u ukupnom iznosu od 73,9 mlrd dinara ostvarile su 22 banke, dok je sedam banaka sa ukupnim tržišnim učešćem od 6,8%, ostvarilo negativan finansijski rezultat u ukupnom iznosu od 5,2 mlrd dinara. Pozicije dobitka i gubitka na nivou bankarskog sektora nešto su koncentrisanije od bilansne sume, tako da 66% ukupnog dobitka sektora opredeljuje pet banaka s najvećim neto dobitkom. 78% ukupnog gubitka sektora odnosi se na tri banke s najvećim neto gubitkom. Prinos na aktivu (ROA) na kraju 2017. godine iznosio je 2,08%, povećanje za 1,40%. u odnosu na 2016. godinu; prinos na kapital (ROE) iznosio je 10,57%, za 7,17 % više u odnosu na 2016. što je uticalo na povećanje profitabilnosti bankarskog sektora na kraju 2017. godine.

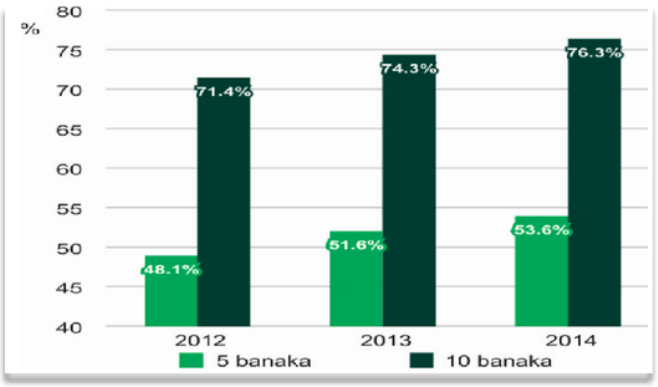
Prema podacima NBS o kretanju tržišnog učešća, prema visini aktive pojedinih odabranih banaka u istorijskom periodu koji se razmatra, mogu se uočiti sledeće kategorije banaka:

– Grupa banaka koja je iz godine u godinu povećavala tržišno učešće, od kojih je najveća Banca Intesa koja je tokom celog perioda povećavala svoje učešće. Najveća državna banka, Komercijalna banka, koja je prepustila svoje mesto banci u italijanskom vlasništvu, druga je

banka u Srbiji i ona je takođe beležila stalni rast tržišnog učešća nakon dokapitalizacije EBRD. UniCredit banka je podigla svoje učešće, a Societe Generale sa oko 4% na 7,5%, prestigavši u jednom trenutku Raiffeissen banku. U ovu grupu spadaju i banke od 5-8. mesta, shodno rastu tržišnog učešća. Poštanska štedionica je povisila tržišno učešće sa 1,49% na skoro 4%. Razlog je verovatno preuzimanje dela klijenata i aktive od zatvorenih banaka. S druge strane, od kada je Sberbanka preuzela Volksbank, njeno tržište je poraslo sa malih 0.1% na 3,75%;

- Banke kojima je tržišno učešće opalo prema visini aktive: Raiffeisen banka koja je, uprkos padu od skoro 9% na 7,5%, uspela da ostane u prvih pet banaka sa tržišnim učešćem; EFG banka, koja je 2009. godine bila četvrta najveća banka, pala je na 7. mesto; Hypo Alpe-Adria banka, koja je iste godine bila peta banka po visini tržišnog učešća, pala je na deveto mesto (pad sa 6,5% na 4%);
- Banke koje održavaju svoje tržišno učešće, poput Credit Agricole (oko 2% tržišnog uščešća), ProCredit Bank, Alpha banke i Erste banke (oko 3%), zatim NBG Vojvođanske banke (oko 4%).

Grafikon 3.42: Zbirno tržišno učešće najvećih 5 i najvećih 10 banaka u Srbiji, 2012-2014.

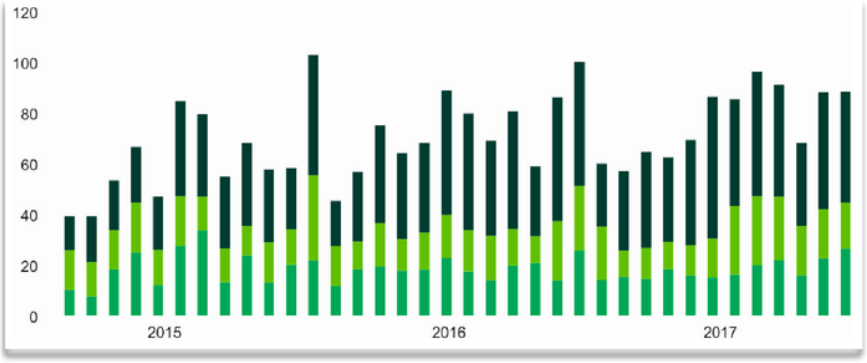
Izvor: Autor, prema podacima NBS, Izveštaji o bankarskom sektoru, 2012; 2013; 2014.

Posmatrano prema visini bilansne sume, na kraju perioda, u 2017, najbrojnija je bila grupa banaka čija je bilansna suma prelazila 100 mlrd dinara. Bilansna suma te grupe činila je oko 82%, a bilansna suma prve tri banke u grupi skoro 40% ukupne bilansne sume bankarskog sektora. Bankarsko tržište Srbije odlikovalo se zadovoljavajućim stepenom konkurencije i niskom koncentracijom aktivnosti. Vrednost Herfindal–Hiršmanovog indeksa ukazuje na odsustvo koncentracije u svim posmatranim kategorijama. U dužem vremenskom periodu najviše vrednosti Herfindal–Hiršmanovog indeksa zabeležene su kod depozita (prevashodno depozita stanovništva), i prihoda od naknada, dok je najniža vrednost zabeležena kod ukupnih prihoda i prihoda od kamata, kao i kod bruto kredita i ukupnih kredita datih stanovništvu. Deset najvećih banaka u Srbiji je 2017. učestvovalo sa 78,4% u neto bilansnoj aktivi, 79,5% u depozitima i 77,7% u bruto kreditima. Stepen tržišne koncentracije, meren indeksom HHI15, blago je povećan u 2017. godini samo u delu kredita, ali je njegova vrednost i dalje znatno ispod 1.000, kao što je to slučaj i u delu bilansne sume i depozita. Ovo potvrđuje da u bankarskom sektoru Srbije ne postoji koncentracija. Koncentracija banaka merena Herfindal-Heršmanovim indeksom (HHI) (Vuković, 2006, str. 8) je, osim 2001. godine (1,139), u istorijskom periodu razmatranja 2012-2017. bila ispod 1000, što je samo potvrdilo da bankarsko tržište u Srbiji

nije bilo koncentrisano. Ipak, kako je vreme odmicalo, HHI se povećavao. Niska koncentracija je trebalo da ukaže na visoku konkurenciju, jer je deset banaka imalo tržišno učešće preko 70%, a veliki broj banaka imao malo tržišno učešće.

Kretanje nivoa kredita tokom posmatranog perioda pokazuje da su krediti predstavljali najveći udeo aktive tokom celog perioda. 2012. godine iznosili su 1.752,10 milijardi dinara, što je i maksimalna vrednost kredita (2001-2014), zatim sledi blagi pad 2013. na 1.686,10 mlrd dinara, te 2014. godine na 1.653,20 mlrd dinara, kad je nivo kredita bio malo niži od onog iz 2010. Krediti privredi iznosili su 711.315 miliona dinara 2015. godine, 881.377 miliona dinara 2016. godine, a 2017. bili su 934.405 miliona dinara, što je za 6% više od prethodne godine.

Grafikon 3.43: Novoodobreni krediti privredi u Srbiji, 2015-2017.

Izvor: Autor, prema podacima NBS, Izveštaji o bankarskom sektoru, 2012; 2013; 2014; 2015; 2016; 2017.

Tabela 3.67: Bruto krediti privredi u Srbiji, 2015-2017.

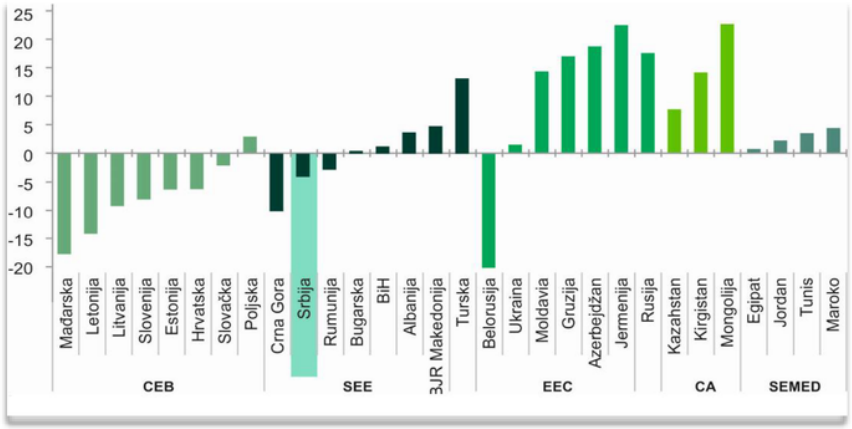
	Iznos (u mil RSD)	Relativna promena u odnosu na prethodnu godinu, u %
2015.		
Ukupni krediti	1.635.081	-0,6%
Privredna društva	**711.315**	**-1,4%**
Javna preduzeća	144.374	0,1%
2016.		
Ukupni krediti	1.972.815	4,6%
Privredna društva	**881.377**	**7,2%**
Javna preduzeća	103.765	-32,6%
2017.		
Ukupni krediti	2.053.649	4,1%
Privredna društva	**934.405**	**6,0%**
Javna preduzeća	85.442	–17,7%

Izvor: Autor, prema podacima NBS, Izveštaji o bankarskom sektoru, 2015; 2016; 2017.

Prema sektorskoj strukturi, najveće iznose kredita je ostvarila privreda. Krediti privredi poslednjih godina kreću se na nivou oko 900 mlrd dinara. Od 2012. godine nivo kredita ovog sektora je opao, ali je viši nego što je bio u periodu pre krize. Ovakva situacija pokazuje da će učešće kredita privredi

biti najveće u ukupnim kreditima. Učešće privrede kretalo se od maksimalnih 75% u 2001. godini do oko 50% u poslednjih nekoliko godina.

Grafikon 3.44: Komparatiavni pregled realnog rasta kredita, 2012. (u %)

Izvor: EBRD

Tabela 3.68: Krediti privrede prema kvalitetu aktive banaka u Srbiji, 2012-2016.

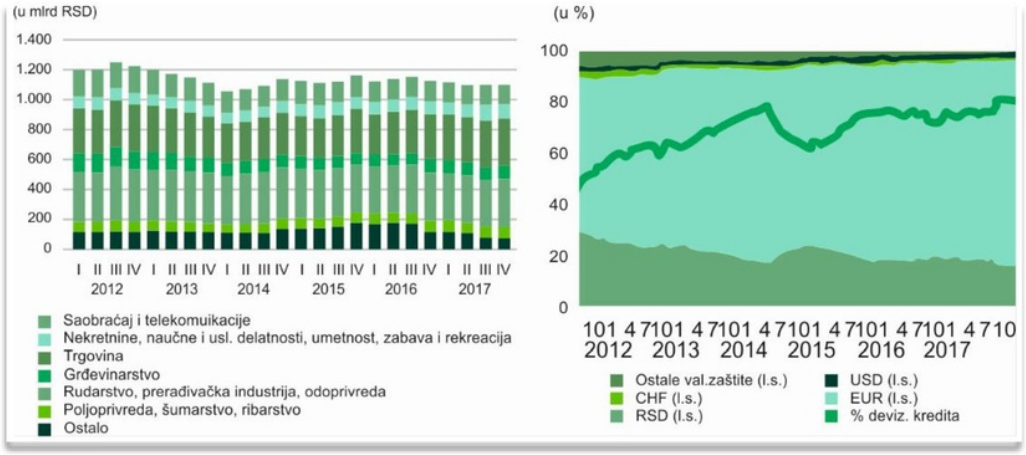
13	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.
Krediti poljoprivredi u odnosu na ukupne kredite	3,0	2,7	3,5	3,7	3,6
Krediti industriji u odnosu na ukupne kredite	17,9	18,4	19,2	18,4	16,.5
Krediti trgovini u odnosu na ukupne kredite	15,0	13,5	13,9	13,9	14,3
Krediti građevinarstvu u odnosu na ukupne kredite	5,8	4,6	4,2	3,8	4,1
Ostali krediti preduzećima u odnosu na ukupne kredite	12,8	11,4	11,5	11,1	10,6
Krediti ostalim sektorima u odnosu na ukupne kredite	12,0	14,0	9,6	10,0	9,6

Izvor: Autor, prema podacima NBS, Izveštaji o bankarskom sektoru, 2012; 2013; 2014; 2015; 2016.

Valutna struktura dinarskih i deviznih kredita upućuje na (2012-2017) dominaciju deviznih kredita, pre svega u evrima, na nivou od 50-60%, ali se dinarski krediti (27-30%) nalaze iznad kredita u američkim dolarima, švajcarskim francima i ostalim valutama. Primećuje se rast nivoa kredita u evrima do 2012. godine i blagi pad nakon toga. Od ostalih valuta, izdavaja se nivo kredita u švajcarskim francima, koji su zbog povoljnih uslova u jednom periodu bili znatno prisutniji u odnosu na ostale valute (2008. su iznosili 12%, kasnije su pali na ispod 6%). Poslednjih godina krediti u dinarima su na nivou od 500 mlrd dinara, krediti u evrima na nivou od oko 1000 mlrd dinara, krediti u švajcarskim francima oko 130 mlrd dinara. Ročna struktura kredita: kratkoročni krediti su bili na višem nivou od dugoročnih i kretali se od 66 do 166 mlrd dinara, dok su dugoročni bili na nivou od 49 do 76 mlrd dinara. Učešće kratkoročnih kredita u ukupnim kreditima bilo je veće i iznosilo u proseku 58%. Krediti preko jedne godine kretali su se između 1000-1200 mlrd din, a krediti preko 5 godina između 200 i 500 milijardi dinara. Iznos dugoročnih kredita najviši je bio 2012. godine sa skoro 550 mlrd dinara. Mnogo manje iznose, do 200 mlrd dinara, beleže ostali kratkoročni krediti. Među njima najviši su iznosi za kredite od 6 do 12 meseci, potom za kredite do 3 meseca i za kredite od 3 do 6 meseci. Očekivano je da zbog visokih iznosa dugoročnih kredita oni imaju najveće učešće u ukupnim kreditima. Njihovo učešće se kreće od oko 60% na početku posmatranog perioda, preko maksimalnih 75% 2012. godine, do 70% poslednjih godina. Krediti sa ročnošću od 6-12 meseci i do

3 meseca imaju slične udele koji se tokom godina kreću od 10-17%. Najmanje učešće ostvaruju krediti od 3 do 6 meseci u opsegu od 5-8%. Krediti u dinarima i u stranoj valuti su: opozivi, po transakcionim računima, prekonoćni (overnight), za likvidnosti i obrtna sredstva, izvozni, investicioni, i gotovinski za plaćanje uvoza robe i usluga iz inostranstva. Krediti dati privrednim društvima su se 2017. povećali najviše u vidu kredita za likvidnosti (za 14,3 mlrd din) i obrtna sredstva privrede. Nominalno smanjenje kreditne aktivnosti na bruto nivou zabeleženo je u sektoru preduzetnika, javnog sektora i kod ostalih komitenata. Sa učešćem od 45,5% u ukupnim bruto kreditima u 2017. sektor privrede je najzastupljeniji.

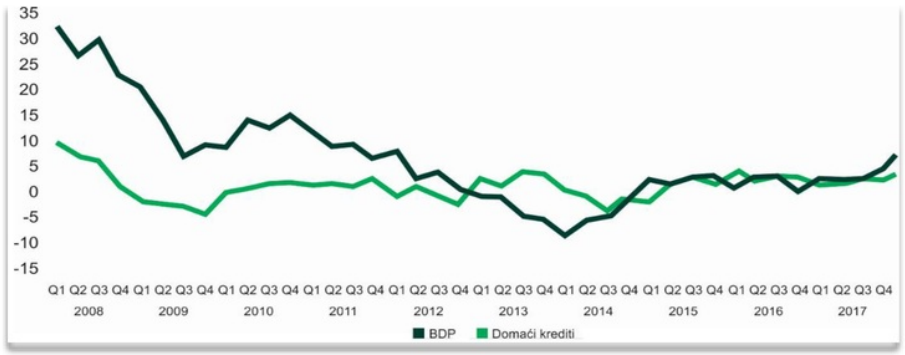
Grafikon 3.45: Bankarski krediti prema privrednim delatnostima i valuti u Srbiji, 2012-2017.

Izvor: Autor, prema podacima NBS, Izveštaji o bankarskom sektoru, 2012; 2013; 2014; 2015; 2016; 2017.

Kreditna aktivnost je rasla u skladu sa rastom privredne aktivnosti, dok se učešće problematičnih kredita smanjivalo, a kamatne stope na dinarske kredite banaka pratile trend sniženja referentne kamatne stope.

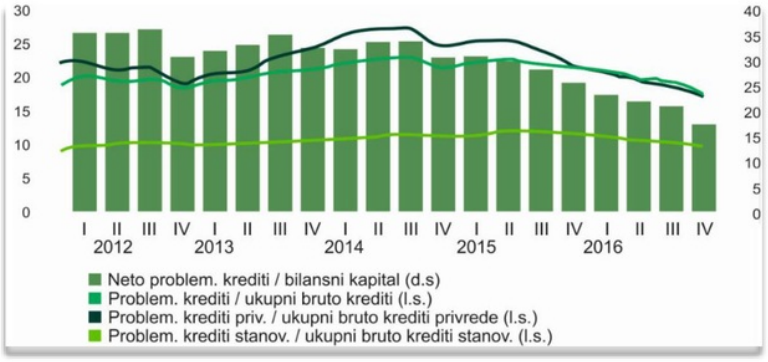
Grafikon 3.46. Kreditna aktivnost banaka i BDP Srbije, 2008-2017.

Izvor: Autor, prema podacima NBS, Izveštaji o bankarskom sektoru, 2008- 2016.

NPL su tokom 2012. i 2014. godine su se smanjili u privredi u odnosu na predhotne godine. Sektor preduzetnika učestvuje na nivou od oko 3%, a sektor privrednih društava smanjuje svoje učešće sa 75% na 55%.

Grafikon 3.47: Problematični krediti u Srbiji, 2010-2016. (u %)

Izvor: Autor, prema podacima NBS, Izveštaji o bankarskom sektoru, 2010: 2011; 2012; 2013; 2014; 2015; 2016.

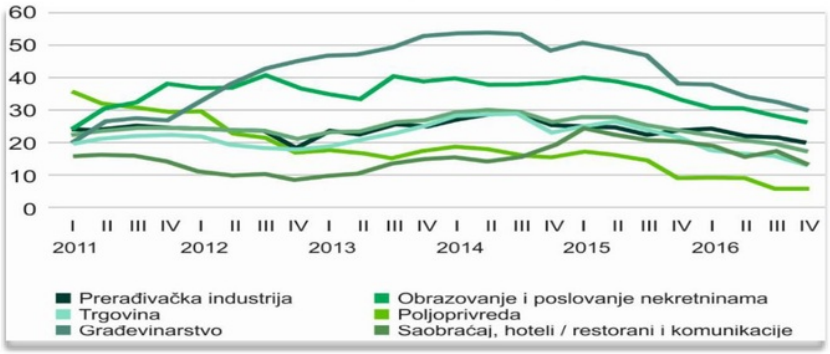
Tabela 3.69: Bankarstvo u Srbiji, NPL krediti, 2012-2016. (%)

IV kvaratal	Problematični krediti / ukupni bruto krediti	Neto problematični krediti / bilansni kapital	Problem. krediti privrede / ukupni bruto krediti privrede
2012.	18,6	31,0	19,2
2013.	21,4	32,7	24,5
2014.	21,5	31,0	24,6
2015.	21,6	25,9	21,7
2016.	17,0	17,6	17,2

Izvor: NBS

Najveće učešće u NPL imala je prerađivačka industrija i rudarstvo. Dve najveće kategorije, rudarstvo i prerađivačka industrija, smanjivale su svoje učešće tokom godina sa 40% na 35% (u jednom trenutku i 30%), a trgovina na veliko i malo sa 30% na 27%. U ovom pravcu se kretalo i učešće poljoprivrede, šumarstva i ribarstva, dok je građevinarstvo udvostručilo svoj udeo za pet godina, a poslovanje nekretninama podiglo sa 7% na 12%.

Grafikon 3.48: Sektorska struktura učešća NPL u ukupnim kreditima privrednih društava, 2011-2016. (u %)

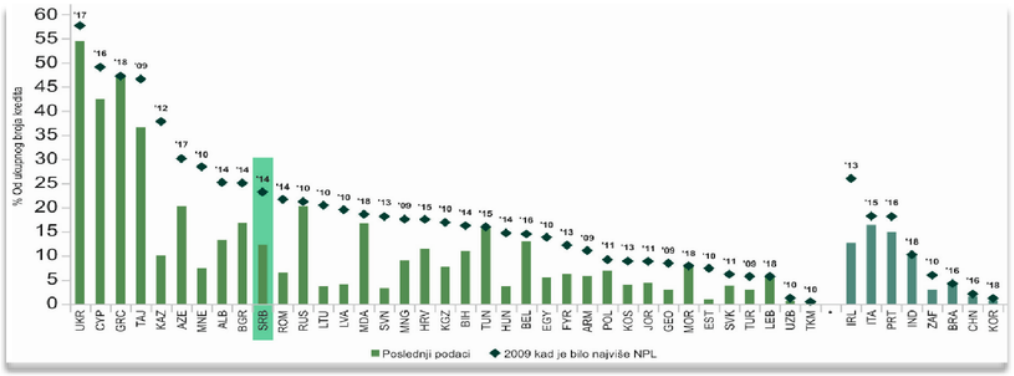
Izvor: Autor, prema podacima NBS, Izveštaji o bankarskom sektoru, 2012- 2016.

Tabela 3.70: NPL krediti prema kvalitetu aktive banaka u Srbiji, 2012-2016.

	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.
Bruto NPL u odnosu na ukupne bruto kredite	18,6	21,.4	21,5	21,6	17,0
Neto NPL u odnosu na ukupne neto kredite	10,4	11,9	11,1	9,5	6,3
Regulatorna rezervisanja za bilansnu izloženost u odnosu na bruto NPL	120,7	113,8	114,5	114,2	118,9

Izvor: Autor, prema podacima NBS, Izveštaji o bankarskom sektoru, 2012- 2016.

Grafikon 3.49: Komparativni pregled NPL, 2009-2017.godine u odnosu na 2009. (kad su bili najveći)

Izvor: EBRD, Svetska banka i Fitch Solutions

Tabela 3.71: Komparativni pregled NPL zemalja JIE, 2016.

Zemlja JIE	Problematični krediti (bruto)	Pokriće problematičnih kredita (bruto)
Bosna i Hercegovina	11,8	74,4
Bugarska	13,2	50,3
Letonija	3,7	89,3
Litvanija	4,9	42,2
Mađarska	7,4	71,8
Makedonija	7,1	109,1
Poljska	4,0	70,2
Rumunija	10,0	54,5
Srbija	**17,0**	**118,9**
Turska	3,2	76,4
Hrvatska	13,6	70,1

Izvor: NBS

Učešće problematičnih kredita u Srbiji u ukupnim kreditima iznosilo je 9,8%, 2017. što je najniža zabeležena vrednost od 2008. godine. Visoka pokrivenost problematičnih kredita rezervama (133,2%), koja je najviša u regionu, značajno je ublažila kanal problematičnih kredita kao mogući uzrok nestabilnosti finansijskog sistema. Učešće problematičnih kredita nalazi se ispod pretkriznog nivoa. Poboljšanju profitabilnosti su u najvećoj meri doprineli jednokratni efekti konsolidacije bankarskog sektora i smanjenje neto kreditnih gubitaka kao rezultat nižih neto rashoda po osnovu indirektnih otpisa plasmana bilansnih pozicija. Smanjenje neto dobitka po osnovu kamata uticalo je u suprotnom pravcu.

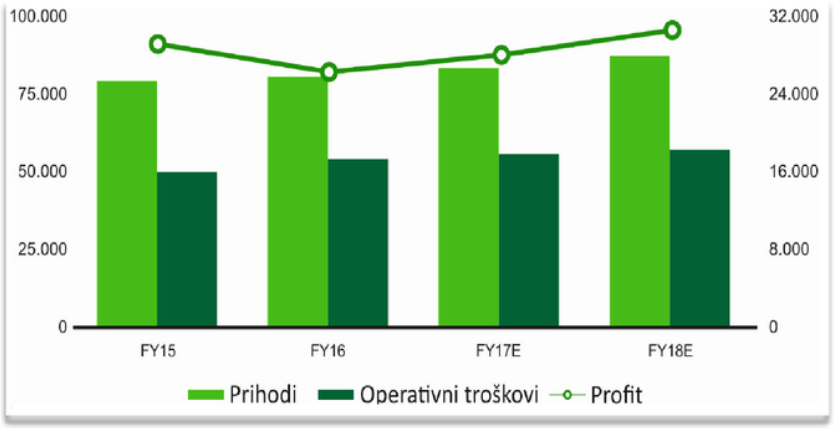
4 SAVREMENE DIGITALNE TEHNOLOGIJE U BANKARSTVU

Ovo poglavlje rada sledi razvoj bankarstva u Srbiji, upućujući na savremene trendove vezane za uticaj novih tehnologija, posebno digitalnih. U tom smislu se prezentuju globalna kretanja bankarskih aktivnosti, uticaj novih tehnologija na tradicionalne finansijske usluge i formiranje novih fintech kompanija. Takođe se upućuje na inoviranje regulacije, supervizije i konkurenciju novih banaka koje ulaze na evropsko tržište, kao i karakteristike i tehnološke imperative ekosistema banaka u budućem razvoju bankarstva u Evropi, kao i uticaj novih tehnologija na savremeno srpsko bankarstvo.

4.1 Globalna kretanja bankarskih aktivnosti

Globalni trendovi u međunarodnom razvoju bankarstva upućuju na geopolitičke promene, koje su dovele do značajnih promena u njemu. U oblasti finansija, najveće globalne banke iz Švajcarske, Velike Britanije i Sjedinjenih Država značajno su smanjile svoje prisustvo na inostranim tržištima. Istovremeno, promene u međunarodnim bankarskim propisima su tražile veću usklađenost sa osnovnim rizikom. Iako neke mere Bazela III još uvek nisu obavezujuće, banke su počele da povećavaju svoj kapital i likvidna sredstva kako bi ispunile zahteve i očekivanja svojih investitora. Globalno finansijsko tržište je, međutim, i dalje duboko međusobno povezano.

Grafikon 4.1: Performanse 6 najvećih američkih i evropskih banaka, 2015-2018. (U mil.US $)

Izvor: Tricumen predviđanja

Godišnji tokovi stranih direktnih investicija, kupovina obveznica i deonica, kreditiranje i ostala ulaganja su se smanjila (prema podacima MMF-a za oko 65%), vraćajući se na nivo udela u BDP-u sa početka 2000. godine.

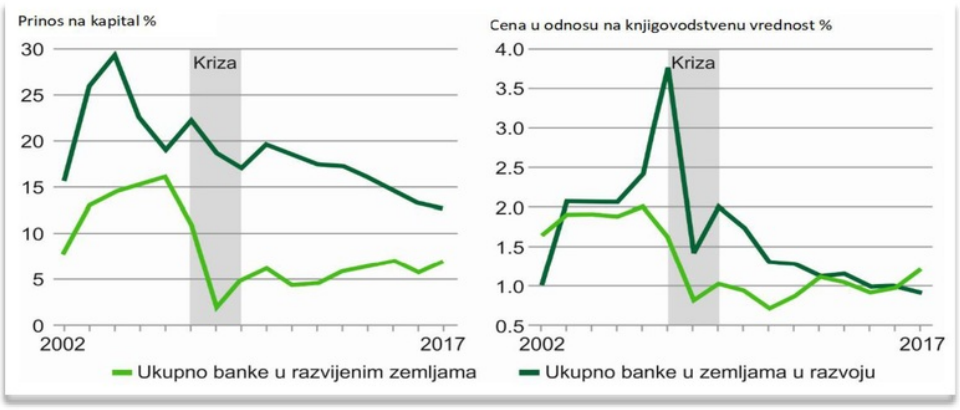
Grafikon 4.2: Globalni prekogranični tokovi kapitala, 1990-2016.

Izvor: Autor, prema podacima MMF-a

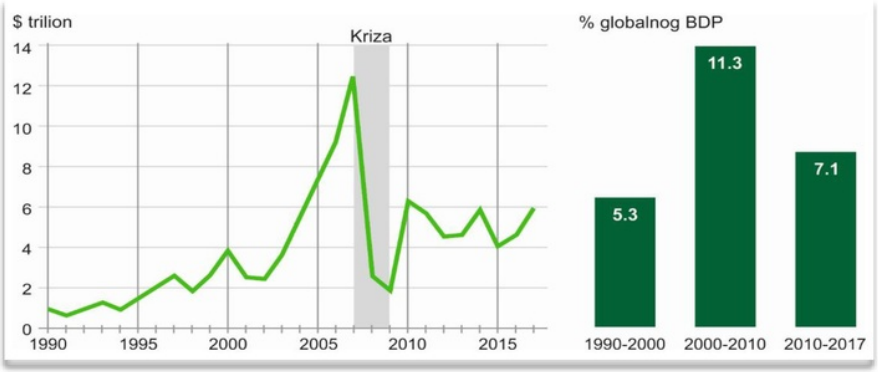
Deset godina nakon početka globalne finansijske krize pojavljuje se nova dinamika finansijske globalizacije kada, umesto sigurne ekspanzije velikih zapadnih banaka na inostrana tržišta, dolazi do smanjenja potrošnje, konzervativizma i ponovnog fokusiranja na domaće tržište. Rezultati analize McKinsey-a (2017. analizirano 1.000 banaka iz 70 zemalja, sa vrednošću ukupnih sredstava od 2 milijarde US dolara) vezani za kretanje racija povraćaja ulaganja dati su u Grafikonima 4.3 i 4.4.

Grafikon 4.3: Kretanje racija bankarstva u razvijenim zemljama i u zemljama u razvoju, 2002-2017.

Izvor: Autor prema McKinsey, 2017

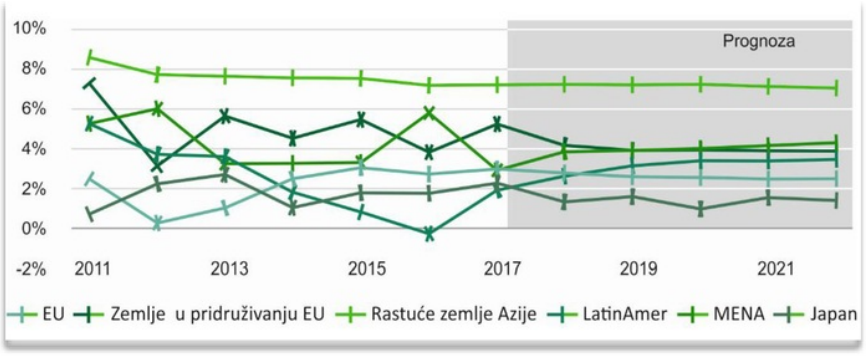
Grafikon 4.4: Kretanje tokova prekograničnog bruto kapitala (SDI, imovina, dužničke obveznice, kreditiranje, druge investicije), 1990-2017.

Izvor: Autor, prema podacima MMF-a

Banke iz drugih razvijenijih ekonomija, posebno Kanade, Japana, i Kine, proširile su svoje delovanje. Uloga Kine u globalnim finansijama raste i Kina sa 16. mesta u 2005. godini dolazi na osmo u 2015. godini, što odražava brz rast njenih sredstava i obaveza u stranim ulaganjima. Kina je sada značajan investitor na mnogim tržištima u razvoju, uključujući Afriku i Latinsku Ameriku, a njen uticaj će se u globalnim finansijama verovatno i nadalje povećavati. Tokovi kapitala, posebno strano pozajmljivanje, ostaju nestabilni. Lokacija je sve manje važan faktor koji utiče na uspešnost poslovanja banaka (po proceni McKinsey Instituta, u 2017. godini ovaj faktor je uticao sa oko 39%), a više od 60 procenata je rezultat poslovnog modela i njegovog izvršenja, strategije i dobro usaglašenih inicijativa. Rast globalnog bankarskog prihoda usporen je na 3 odsto u 2016. godini.

Grafikon 4.5: Rast globalnog BDP, 2011-2021.

Izvor: Autor, prema podacima MMF-a, 2017.

Međunarodni finansijski centri, čija je dodata vrednost često veća i od BDP-a zemalja u kojima se nalaze, kao što su Hong Kong, Irska, Luksemburg, Holandija, Singapur i Švajcarska, ali i nova čvorišta, recimo Bahrein i Mauricijus, od 2007. godine čine jednu trećinu porasta ukupnih globalnih stranih investicija. Svaka od ovih zemalja ima svoje prednosti u kombinaciji niskih poreskih stopa, povoljnijih propisa, razvijene međunarodne bankarske industrije, a centri su kao mesta za ulaganja u instranstvu I privlačenje stranih invsticija.

Globalna bankarska industrija pokazuje kvalitetan oporavak od finansijske krize, ali sa nedovoljnim profitima i povraćajem kapitala (ROE). Trguje se akcijama banaka sa niskim multiplikatorima, što zabrinjava investitore u odnosu na buduću profitabilnost. Banke bi trebalo i same da istraže nove digitalne alate koji im stoje na raspolaganju za efikasniju konkurenciju. Ako bi većina industrije to uradila, procenjuje se da bi banke prihodovale preko 350 milijardi dolara (McKinsey, Panorama fintech, 2017).

Računarska snaga se od sedamdesetih godina prošlog veka godišnje udvostručuje. Proizvedeno je više podataka u poslednje dve godine nego u prethodnih pedeset, povećan je broj interaktivnih uređaja, pametnih telefona, sa još dve milijarde drugih-baleta, senzora, kamera koji stvaraju još više podataka, gde analitički i digitalni alati za njihovo korišćenje transformišu sve aspekte života, uključujući poslovanje i industriju. Bankarstvo prolazi kroz sopstvenu digitalnu revoluciju, sa značajnim implikacijama na upravljanje rizicima.

Prvi elektronski transfer novca izvršen je pomoću telegrafa, preko Western Union-a iz SAD-a 1860. godine. 1918. godine započeo je sa radom Fedvajer, obavlajući usluge telegrafskog transfera novca. Na bazi te ideje, banke u SAD su 1968. godine započele poslovanje bez papira. Formiran je poseban komitet SCOPE — Special Committee on Paperless Entries, s osnovnom namerom da se zasnuje elektronski platni sistem. ACH, Prva automatska klirinška banka (Automated Clearing House) započela je sa radom 1972. godine razvijajući elektronske platne sisteme za plaćanja na veliko. SWIFT, koji dominira u međubankarskom izveštavanju, u vlasništvu je preko 2.200 banaka –članica konzorcijuma.

Automatizaciju transakcija u bankarstvu na malo uz prihvatljive troškove po jednoj transakciji je već sada moguće realizovati pomoću savremenih informacionih i komunikacionih tehnika i tehnologije. Razlikuju se analogne i digitalne elektronske transakcije, gde je na primer, elektronska transakcija analognog tipa- transfer novca putem telegrafa. Trendovi u informacionoj i komunikacionoj tehnologiji, upotreba javnih računarskih mreža (pre svega Interneta), kao i razvoj i primena metoda kriptografije su posebno važni za razvoj tehnologija u bankarstvu na malo (Radovanović, 2000). Troškovi po jednoj transakciji u bankarstvu na malo se smanjuju padom cena računarske obrade podataka, standardizacijom i razvojem bežične komunikacije. Korišćenje kriptografije (Philips, 1999), predstavlja važnu sigurnosnu meru prilikom dizajniranja platnih sistema i protokola.

Velike banke (Banc America, City Group) koje predvode konsolidacije u sektoru, upućuju na buduće trendove koje će predvoditi ogromne finansijske institucijea koje će pakovati investicije i pružati investitorima usluge od osiguranja, preko kredita za kupovinu automobila do avio–karata.

Elektronsko bankarstvo nastalo je spajanjem više tehnologija. Bankomati su bili prvi realizovani projekti ove tehnologije (Automated Teller Machines — ATMs). Automatima se vrši automatizacija isporuke gotovine (progam se pojavio još 1983.).

EFT, jedan od nekoliko sistema za elektronski transfer novca čine: Point–Of–Sale (POS) sistemi, kreditne/debitne kartice i bankomati. First Virtual i CyberCash su funkcionalna dva sistema plaćanja, (SET protokol je u razvoju). Prenos monetarne vrednosti kroz elektronske signale, preko plastične kartice sa uskladištenom vrednošću, koji se zasniva na dve bazične tehnologije - magnetnoj traci mikročipu kao inteligentnoj kartici i fiksnom disku u računaru kao digitalnom novcu - omogućen je novim pristupima savremenih digitalnih kombinacija karakteristikama programa za lične finansije i

elektronsko plaćanja računa i čini dalji korak u razvoju on–lajn bankarstva. Inteligentne kartice, digitalni novac i mikro-transakcijesu novi instrumenti i transakcioni mehanizmi na Internetu.

Nosioci tzv. AA (Anytime Anywhere) elektronskog bankarstva su inteligentne (smart) kartice imaju veliki potencijal kao prenosni uređaji u okviru ove šire koncepcije elektronskog bankarstva, čije su prednosti u multifunkcionalnosti, u kombinaciji njenih funkcija. Mikro–plaćanja koja su predmet interesovanja i rasprava među protagonistima i analitičarima elektronske trgovine čine graničnu oblast elektronskog plaćanja. Do sada je izgrađen samo mali broj funkcionalnih sistema, ali se ubrzano dalje istražuje mogućnost njihovog razvoja.

4.2 Mobilno bankarstvo

Svaki klijent u banci želi da ima konkretan uvid u stanje svog računa i da upravlja svojim fondovima. Ove informacije su u proteklom periodu prikupljane tradicionalno, telefonom, na šalterima banaka (Laukkanen & Paanen, 2008). Rešenje se našlo u e-bankarstvu, a zatim, uz korišćenje mobilnih telefona - u m-banking-u (Sander, 2014). Mobilni korisnik je u stanju da pristupi Internetu preko svoje banke ili druge finansijske institucije koja obavlja neophodnu transakciju (Guraedu, 2002). Prva banka koja je počela da nudi usluge u formi m-bankarstva bila je MeritaNorthBanken 1992. godine. Sedam godina kasnije, oko 90 odsto banaka u Evropi moralo je da ponudi neki vid mobilnog bankarstva (Rajnish & Buse, 2007).

Pošto su nove tehnologije mobilnog plaćanja unapredile tehnološke mogućnosti za stvaranje direktnih veza između korisnika, novih potencijalnih posrednika i novih ekonomskih modela za koordinaciju komercijalnih interesa finansijskih i ne-finansijskih operatera, one su uticale i na promene u industriji plaćanja, ali i na same poslovne modele, jer su se njima objedinile tehnološke inovacije, biometrija, blockchain tehnologija i prenosni elektronski uređaji. Stvorena je alternativa upotrebi gotovine, čekova ili kreditnih kartica. Ova tehnologija se može koristiti za slanje novca bilo gde i bilo kada preko mobilnog uređaja, od početne faze do realizacije transakcije, a uključuje potvrdu i autorizaciju. Rane mobilne transakcije zabeležene su već krajem devede, a PayPal je kao usluga transfera novca lansirana 1999. godine. Usledila je pojava mobilnih novčanika koji su korišćeni za kupovinu karata za filmove, pice i dr. Google je 2011. godine lansirao Google novčanik, što ga je učinilo prvim velikim preduzećem koje je obezbedilo mobilni novčanik kojim potrošači mogu vršiti plaćanja, zarađivati bodove lojalnosti i koristiti kupone. Apple je 2012. godine uveo Passbook za kupovinu avio karata, Apple Pay je 2014. lansirao Android Pay, a 2015. i Samsung Pay.

Elektronska plaćanja su postala šire prihvaćena tek nekoliko godina nakon pojave interneta. Virtuelni tokovi valuta su se razvili kao zajednički proizvod elektronske trgovine, gde je tehnologija omogućila sigurne i sledive online transakcije. Komercijalni ili finansijski operateri su u toj fazi već pokrenuli ideju o privatnim virtuelnim valutama („e-valute“), sa posebnim i ograničenim područjima prihvatljivosti. Na isti način su mnoge zemlje uvele elektronske novčanice za male uplate. Njihovo nesavršeno preklapanje sa pametnim karticama, s jedne strane, i kovanicama i računima, s druge strane (što je dodatno povećalo potrebu trgovaca da koriste specifične elektronske terminale), nije dozvolilo veći uspeh ove tehnologije. Elektronska plaćanja su se kasnije proširila u svetu preko raznih modela (m-plaćanja), u nameri da se iskoriste prednosti brzog razvoja funkcionalnosti mobilnih telefona, velikog uticaja ove vrste terminala u svim zemljama i generacijama potrošača, kao i njihovo

lakše korišćenje u svako doba dana, unutar i van područja pristupa internetu. Posebno interesantne tehnologije m-plaćanja su:

Mala plaćanja na blizinu, kada se obe strane fizički nalaze na istoj lokaciji, u kom slučaju se komunikacija između stranaka vrši direktno, koristeći beskontaktne radio tehnologije (za male isplate, mobilni telefon je daleko efikasniji od elektronskog novčanika, štedi troškove transakcije za korisnike i investicione troškove u specifičnim terminalima za trgovce). Mobilna plaćanja bazirana na blizini koriste različite tehnologije za uspostavljanje komunikacije potrebne za uspešnu transakciju. Ovo je takođe rešenje za prodajno mesto (POS). Near Field Communication (NFC) je najpopularnije sredstvo beskontaktne komunikacije između dva uređaja. Omogućava korisnicima da mahnu NFC telefonom preko NFC-kompatibilnog čitača plaćanja ili mašine za kartice i da prenesu podatke bez dodirivanja uređaja. Uređaji koji podržavaju NFC stvaraju struju radio frekvencije koju snimaju NFC-kompatibilne mašine za plaćanje koristeći identifikator radio frekvencije koji čita informacije i obrađuje plaćanje. NFC je zapravo podskup radio-frekventne identifikacije (RFID) - tehnologije koja omogućava identifikaciju pomoću radio talasa. Transakcije ne zahtevaju višestruke nivoe autentičnosti da bi bile uspešne, a prednosti su praktičnost, bezbednost i brzina. Jedan od glavnih nedostataka je da mu je potreban dodatni hardver, koji obično nije integrisan u pametne telefone ili POS uređaje. Međutim, sve veći broj kompanija sada ulaže u ovu tehnologiju. Google je lansirao Google Pay, koji podržava Mastercard PayPass, a PayPal nudi transfer novca između pametnih telefona. Ove uplate promovisale su i javne vlasti i operateri u razvijenim zemljama (u Francuskoj, iskustvo zasnovano na modelu saradnje realizovano je 2007. godine u dva grada, Caen-u i Strasbourg-u). Sedam banaka, tri francuska mobilna operatera i MVNO predložili su korisnicima IKT uređaje, kojima su mogli da pojednostave svoje male uplate na manjoj udaljenosti. Na primeni elektronskog plaćanja zasnovano je "Payez mobile", veoma blisko plaćanje sistemu smart kartica. Prenos informacija se ostvaruje SIM karticama korisnika mobilnih telefona na terminale sa NFC tehnologijom. Udaljeni model se trenutno promoviše u/ili između zemalja u razvoju, u kojima je finansijsko posredovanje nepotpuno. Floussovo iskustvo pruža dalje primere ove vrste (Flouss je inicijativa uvedena 2006. godine u partnerstvu sa Accord Bank-om i MasterCard-om). Ovaj sistem omogućava da se novac prenosi mobilnim telefonom ili internetom kreditiranjem pametne kartice u rukama primaoca. Brzi odgovor (QR) je novi tip barkoda koji čitaju digitalni uređaji, kao što su pametni telefoni koji su opremljeni kamerom. QR kod je napredni oblik starije verzije dvodimenzionalnog barkoda. Sadrži više informacija i često se koristi za praćenje informacija o proizvodima. Koristi se i za plaćanje. QR kodovi se sastoje od crnih kvadrata u obliku matrice ili rešetke sa belom pozadinom. Čitač QR koda izvlači podatke iz šablona u QR matrici. Uz pomoć QR kodova banke mogu ponuditi višestruke usluge, uključujući transfere komunalnih fondova, plaćanje računa, mobilne dopune i transfere od peer-to-peer ili peer-to-merchants fondova, jer prodavac predaje QR kod za svaku transakciju svom korisniku da izvrši uplatu. QR kod sadrži informacije kao što su broj računa, iznos računa, bankovni podaci prodavca i sve druge relevantne informacije potrebne za vršenje transakcije. Korisnik skenira kod koristeći instaliranu mobilnu aplikaciju, a iznos se zatim oduzima od digitalnog novčanika korisnika. Ovo omogućava potrošačima da isplatu izvrše za nekoliko sekundi. Tehnologija je sigurna, jer se lični podaci ne kompromituju. Trgovci takođe mogu uštedeti na isplatama izvršenim bankama i osigurati da krađa podataka ne potiče sa njihovih prodajnih mesta. Ttelekom operateri, tehnološke kompanije i proizvođači pametnih telefona kao

nebankarski subjekti već učestvuju u plaćanjima zasnovanim na zvučnim talasima - Magnetic Secure Transmission Quick Response Code Univerzum.
Velika udaljena plaćanja daju mogućnost pružanja usluge novčanih transfera iz razvijenih u manje razvijene zemlje, koji se obavljaju putem komunikacione veze, SMS-a ili mobilne aplikacije bez obzira na to gde se platilac nalazi.Transferi izvršeni putem neformalnih kanala, to jest poslati poštom, preko prijatelja ili porodice, predstavljaju 40%-100% obima službenih globalnih transfera. Ovi transferi imaju potencijalno tržište za m-uplate u udaljenoj isplati.

U ovoj tehnologiji, algoritam se koristi za kodiranje podataka u zvučne talase, koji se mogu prenositi bez interneta. Transakcija počinje kada uređaj za plaćanje trgovca generiše zvučni talas koji sadrži zaštićene šifrovane podatke za plaćanje, a koje mobilni telefon kupca prima i prevodi u analogne signale koristeći algoritam. Potom korisnik treba da odgovori na ovaj signal i potvrdi autentičnost kako bi dovršio transakciju. Proizvedeni zvučni talasi su jedinstveni za svaku transakciju i ne utiču na druge pozadinske zvukove. Ova opcija ne zahteva dodatni hardver (za razliku od NFC-a), ali mu je potreban softver. To ga čini pristupačnim rešenjem u zemljama u kojima pametni telefoni nisu pristupačni i ljudi i organizacije moraju da se oslanjaju na osnovne tehnologije za obradu plaćanja. Ova tehnologija koristi magnetni signal za prenos informacija. Magnetne signale, koji su slični magnetnoj traci na tradicionalnoj platnoj kartici, preuzimaju terminali kartice i obrađuju se plaćanja, tako da je tehnologija primenjiva na terminalima za naplatu koji imaju čitač kartica. To je sigurniji način prenošenja informacija o plaćanju od bilo koje druge beskontaktne komunikacije, jer koristi sistem poznat kao tokenizacija, što znači da se broj kartice pretvara u jedinstveni alfanumerički identifikator pomoću vlasničkih algoritama. Jedinstveni identifikator se zatim šalje u platnu mrežu kartice, gde se dešifruje i transakcija je autorizovana. Stvarni broj kartice čuva se u sigurnom trezoru sa procesorom plaćanja i ne ostaje u sistemima provajdera trgovca ili mobilnog novčanika. Samsung Pay koristi tehnologiju sigurnog prenosa magnetnih signala da bi omogućio digitalno plaćanje.

Usluga slanja kratkih poruka (SMS) podrazumeva plaćanje proizvoda i usluga korišćenjem tekstualne poruke koja se šalje putem mobilnog telefona. U ovom obliku plaćanja kupac šalje provajderu mobilnog plaćanja tekstualnu poruku sa svim potrebnim informacijama o transakciji. Provajder briše i poravnava transakciju između prodavca i kupca. Trošak kupovine se ili dodaje mesečnom obračunu ili odbija od pre-paid bilansa. SMS je bio jedan od najranijih načina mobilnog plaćanja, pre dolaska pametnih telefona. Kod ovog plaćanja kupac nije obavezan da dostavi podatke o svojoj kreditnoj kartici ili banci, niti da prilikom transakcije daje lične podatke. SMS plaćanja su popularna u Evropi, posebno za plaćanje parkiranja i kupovinu autobuskih / železničkih karata.

Naplata operatera je način plaćanja preko mobilnog operatera, kojom se omogućava pretplatnicima da kupuju i stavljaju troškove na svoje mesečne telefonske račune. Ovu uslugu olakšavaju provajderi mobilnih usluga, koji povezuju milione potrošača upotrebom jednostavnih i brzih mobilnih plaćanja. Ovaj način plaćanja ne koristi nikakvu bankarsku infrastrukturu. Glavne prednosti korišćenja direktnog fakturisanja od strane operatera su finansijska uključenost i neometano korisničko iskustvo. Glavni nedostaci su slabija sigurnost, velike šanse za prevaru i ogromne naknade za prenos. Osim korišćenja mobilnih novčanika, SMS plaćanja i direktnog fakturisanja operatera, moguće je izvršiti i online plaćanja putem pretraživača telefona, kao što su safari i chrome. Ovo se može uraditi ili ručnim unosom podataka o kartici na e-trgovini, kao što je Amazon, ili korišćenjem mobilnih aplikacija, kao što je PayPal. Ovaj metod je poznat kao plaćanje bežičnim aplikacionim protokolom (VAP), koji je

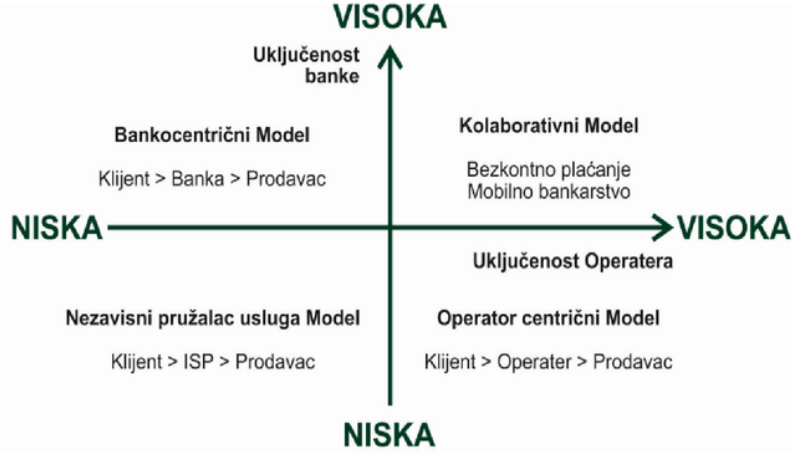
uglavnom korišćen pre pojave pametnih telefona. VAP je u suštini tehnologija koju mobilni telefon koristi za pristup internetu. Ovaj način plaćanja zahteva VAP pretraživač sa ograničenim kapacitetom i internet vezu. Kako mobilna plaćanja zadovoljavaju potražnju za jeftinijim, bržim i praktičnijim uslugama, tradicionalni pružaoci platnih usluga, kao što su banke i kompanije za kreditne kartice, suočavaju se sa velikim izazovima. Tradicionalno, za prihvatanje kreditnih kartica, preduzećima je bila potrebna pomoć banaka ili fiksnog telefona, a kod mobilnog plaćanja nema ovog zahteva I povoljno je za prodavce mobilnog tržišta. Štaviše, za razliku od kreditnih kartica banaka, mobilno plaćanje nije ograničeno brojem transakcija, što ga čini idealnim za male preduzetnike. Podsticaji za klijente i kompanije da sa tradicionalnih oblika plaćanja pređu na movilne oblike su i mogućnosti uštede velikih suma novca na duži rok, zbog nižih transakcioni troškova. Bankarska plaćanja i upotreba gotovine uključuju transakcione naknade za obračun, prebrojavanje i skladištenje, između ostalog, što obično doprinosi troškovima transakcije. Slično tome, u prihvatanju debitnih i kreditnih kartica, preduzeća moraju da plaćaju bankama mesečne naknade i naknade po transakciji, što dodatno povećava njihove troškove. Mobilna plaćanja omogućavaju preduzećima da izbegnu ove troškove. Pored toga, banke se suočavaju sa regulatornim pritiskom da smanje naknade koje naplaćuju za plaćanja i sarađuju sa fintech firmama. Zabrinutost potrošača u vezi sa sigurnošću transakcija koje omogućavaju tradicionalni pružaoci platnih usluga raste, jer sve više njih postaju žrtve ciber napada sofisticiranih hakera i digitalnih kriminalaca. Sa druge strane, platforme za mobilno plaćanje imaju protokole za dinamičku autentifikaciju. Prema Drugoj direktivi o platnim uslugama (PSD2) u Evropi, od banaka se zahteva da podatke o klijentima pružaju kvalifikovanim provajderima platnih usluga i trećim stranama. Ovaj zahtev ima za cilj da poveća konkurenciju i inovacije u sektoru. Međutim, postaji bojazan za banke, jer kompanije kao što su Google, Facebook ili Amazon mogu da objedine sve finansijske informacije o pojedincu sa različitih računa na jednoj lokaciji i pruže usluge plaćanja kroz njihov portal.

Banke i finansijske institucije (FI) - tradicionalni igrači u segmentu usluga mobilnog plaćanja - žele da iskoriste postojeću bankarsku infrastrukturu i poverenje klijenata. Već godinama upravljaju isplatama, što im daje prednost nad njihovim rivalima. Istraživanje Federal Reserve Bank iz Bostona za 2017. upućuje na to, da usluge mobilnog bankarstva nudi sve veći broj finansijskih insitucija, i to sve više, komercijalnim subjektima. Oko 89% ispitanika je već počelo da nudi usluge mobilnog bankarstva, dok 8% planira da pruži usluge u naredne dve godine. U Švedskoj, šest najvećih maloprodajnih banaka razvilo je aplikaciju za mobilno plaćanje pod nazivom Swish, koju koristi gotovo 50% stanovništva. Novi, uspešni igrači u mobilnom prostoru za plaćanje postaju tehnološke kompanije - Fintech firme. To je širi segment, sa kompanijama koje pružaju inovativne tehnologije za digitalna plaćanja, kao što su Visa i Mastercard, sistemi za online plaćanje uključujući PayPal, ili i jedno i drugo. Mreže, aplikacije ili POS rešenja oblici su inovativnih tehnologija i njihovih nosioca. Dobili su široko priznanje od potrošača i brzo rasli u posljednjih nekoliko godina. Ove kompanije su ostvarile prihod i tržišni udeo od FI. Industrija sve više ulaže u poboljšanje sigurnosti i pogodnosti. Lokalni faktori igraju glavnu ulogu kada je u pitanju usvajanje tehnologije.

Mobilno bankarstvo je danas najčešće korišćena aplikacija, jer većina banaka ima svoje mobilne aplikacije. Mobilno bankarstvo se odnosi na upotrebu telefona ili drugih mobilnih uređaja za obavljanje poslova online bankarstva. Korisnik treba da se prijavi sa bankarskom aplikacijom i da proveri detalje računa. Svaka banka može imati drugačiji postupak prijave i verifikacije. Ekonomske modele različitih sistema plaćanja u svojim radovima obrađivali su mnogi autori, a u Grafikonu 4.8.

prikazana su četiri ekonomska modela plaćanja autora Chaix & Torre (2011), prema nivou uticaja dva glavna partnera - operatera i banke, među kojima je i model mobilnog bankarstva.

Grafikon 4.6: Modeli mobilnog plaćanja

Izvor: Chaix & Torre, 2011.

Bliže se ovi modeli mogu definisati na sledeći način:

- U bankocentričnom modelu banka se nalazi u središtu modela, između finansijskog aktera i operatera koji pruža pristup SIM kartici. Ona upravlja transakcijama i distribuira imovinska prava. Zemlje sa razvijenim finansijskom okruženjem i institucijama, kao i korisnici sa velikim brojem veoma malih plaćanja više cene ova rešenja.
- Operater-centrični model podrazumeva centralnu ulogu operatora, podesan je za mali broj velikih udaljenih m-plaćanja i popularan u zemljama u razvoju sa nerazvijenim bankarskim sistemom ili nedovoljno rasprostranjenim;
- Kolaborativni model (ili model saradnje) koristi saradnju u upravljanju zadacima finansijskih posrednika i telefonskih operatera, koji pri tome dele i vlasnička prava. Ovim modelom može da se uvede bankarsko posredovanje u gotovini, a procenjuje se da ima i najveći potencijal za dugoročni razvoj i održivost; i
- Model samostalnog servis provajdera (ISP) podrazumeva nezavisno funkcionisanje između finansijskog aktera i operatera od strane servis provajdera (Google ili PayPal su najčešće povezani sa ISP putem ovog modela plaćanja. Model je prilagođen potrebama korisnika sa mnogo plaćanja i dodatnim uslugama koje može da pruži ISP).

Prenos pružanja usluge finansijskog posredovanja na ne-finansijskog partnera, uglavnom na operatera telekomunikacija, omogućavaju svi gore navedeni modeli. Ove mogućnosti su nastale nakon Lisabonske agende, koja je pokrenula akcioni plan za finansijske usluge 2000. godine, a iza koje slede dve važne inicijative:

- Uvedeno je jedinstveno područje plaćanja u evrima (SEPA u 2008.) radi usklađivanja elektronskih plaćanja za Euroland i pretvaranja nacionalnog tržišta za plaćanja u evrima u jedinstveno tržište,
- SEPA kao regulatorna inicijativa inicirana od strane bankarskog sektora dopunjena je Direktivom o platnim uslugama (PSD, implementirana od 2009. godine na inicijativu regulatora).

Na regulatornom nivou, zakonsko okruženje još nije potpuno prilagođeno m-plaćanjima da bi ga maksimalno pojednostavilo u praksi. Pravila mobilne naplate širom sveta su prvenstveno usmerena na:

- Smanjenje rizika, gde se prioritet pridaje propisima usmerenim na smanjenje rizika i prevara i osiguranje bezbednosti mobilnih transakcija u globalnoj industriji mobilnih plaćanja. Propisi, kao što su Uredba E (SAD) i PSD2 (Evropska unija), imaju za cilj da unaprede bezbednost mobilnih transakcija:
  - U SAD, Uredba E pruža osnovu za razvoj regulatornog okvira za elektronske transfere fondova (EFT) za pojedinačne potrošače. Ovi propisi se primjenjuju na mobilna plaćanja, jer su osnovne isplate u mobilnim plaćanjima sa računa potrošača i putem EFT-a. Regulativom se utvrđuje pravo potrošača da bude javno obavešten o uslovima i odredbama EFT-a. Takođe, predvida mehanizam za rešavanje grešaka za potrošače u slučaju pogrešnih ili neovlašćenih transakcija. Klijentima mora biti predočen način rešavanja eventualnih grešaka. Međutim, propis je ograničen na individualne račune za lične ili porodične svrhe i ne štiti račune potrošača kao što su partnerstvo, korporacije itd. Poboljšanom verzijom PSD-a, EU Direktivom PSD2, namerava da se razvije efikasno i integrisano tržište plaćanja širom Evropske unije, koje bi podstaklo inovacije i povećalo sigurnost. PSD-om se određuje koji tip organizacije može pružati platne usluge. Ima za cilj poboljšanje postojećih pravila i uvođenje evropskog platnog sistema u digitalno doba. Ona uvodi nove i inovativne usluge kroz nove provajdere usluga upravljanja finansijama, omogućavajući bolju zaštitu potrošača kod online kupovine. Putem Application Programming Interface (API) su banke obavezne da pruže podatke o računima klijenata licenciranim provajderima platnih usluga (Payment Service Providers - PSP). Da bi PSP-ovi mogli da se registruju, potrebna im je licenca centralne nacionalne banke. U bankama će i dalje biti bankovni računi, ali će sada platne usluge moći da obavljaju i tehnološke firme (fintech) za upravljanje finansijskim troškovima. Tehnički standardi za pristup PSP-a bankovnim računima stupiće na snagu do sredine 2019. godine, do kada bi finansijska industrija trebalo da ih razvije (Payment Initiation Services PIS) u dogovoru s Odborom za platni promet Evropske banke (Euro Retail Payments Board) ili Berlinskom grupom (Berlin Group). U skladu s EU Uredbom o multilateralnim naknadama za razmenu (Regulation on Multilateral Interchange Fees MIF), koja je stupila na snagu sredinom 2016. godine, PSD2 u većini slučajeva zabranjuje trgovcima da naplaćuju troškove klijentima pri elektronskom plaćanju. Troškovi se ne smeju naplaćivati za: online B2C transakcije (ali ne B2B transakcije), plaćanja debitnim i kreditnim karticama, i ako su PSP-i potrošača (tj. banke potrošača) i trgovca smešteni u EEA. PSD2 donosi i tzv. jaku

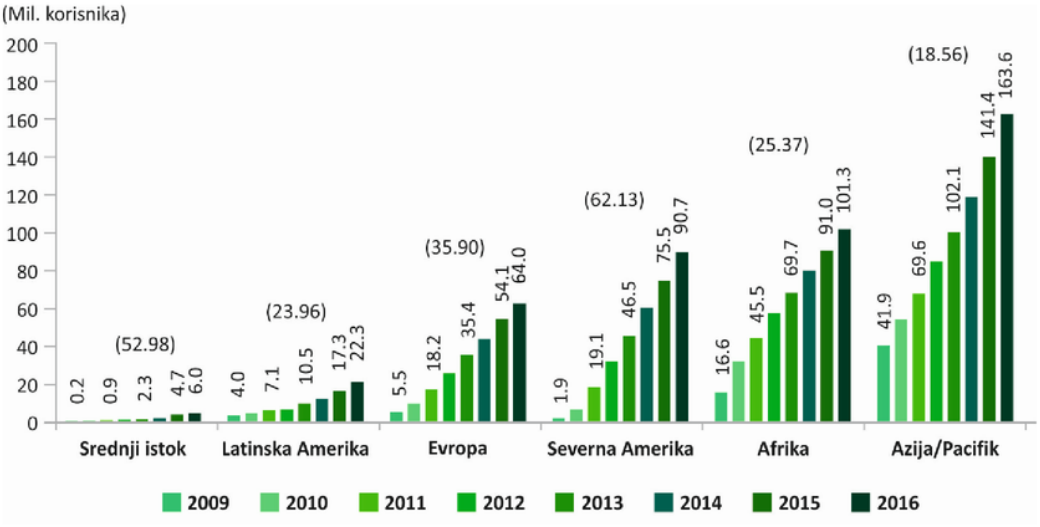
autentifikaciju (Strong Customer Authentication SCA) kod online plaćanja. PSD izričito spominje institucije elektronskog novca (EMI) određene Direktivom o elektronskom novcu (EMD, 2000) i kreira novu kategoriju platnih institucija sa svojim pravilima bonitetnog režima. Ova nova direktiva otvara put mogućem vođenju telekomunikacionih operacija i ISP-a kao centralnih agenata u m-platnim sistemima. Glavna promena koju donosi PSD2 podrazumeva da su pružaoci usluga informisanja o računu (AISP) i pružaoci usluga iniciranja plaćanja (PISP) sada dodati na listu pružalaca usluga plaćanja trećih strana (TPP). AISP-a na njihov zahtev, što mogućava bolje korištenje podataka klijenta za pružanje vrednijih. Potreban je snažan alat za autoidentifikaciju korisnika preko, znanja (lozinke), posedovanja (uređaja) i inherentnih (biometrijskih otisaka), što se rešava verzijom PSD2.

- Standardizaciju, koja je, razvojem novih tržišta koja usvajaju mobilna plaćanja i različite tehnologije i poslovne modele, postala glavna preokupacija mnogih propisa, poput standarda u plaćanju, propisa o kliringu, direktiva o privatnosti podataka i sl.;
- Konkurenciju i transparentnost, čija promocija je od vitalnog značaja za rast industrije plaćanja. Upravljanje plaćanjem, propisi koji se odnose na pre-Paid proizvode za plaćanje i pritisak da se smanje naknade za razmenu kartica su inicijative u ovoj oblasti;
- Inovacije, gde mobilna plaćanja koriste inovativne tehnologije, koje povezuju razvoj monetarnih tokova sa razvojem informacionih mreža. Podsticanje inovacija je zato najvažnije za rast industrije, što se postiže ažuriranjem PSD2 u Evropskoj uniji, UAE-ovim mobilnim novčanikom, uslugama prebacivanja tekućih računa, e-fakturisanjem i sl.
- Za funkcionisanje novog platnog sistema neophodni su preduslovi sigurnosti, brzine i jednostavnosti (3S):
- Bezbednost zahteva da finansijske informacije koje se čuvaju na mobilnim telefonima budu sigurne i da postoji mogućnost kontrole;
- Brzina podrazumeva da se udaljene transakcije obavljaju velikom brzinom, oko pet puta brže od tradicionalnog načina plaćanja (plaćanje mobilnim uređajem traje oko 5 sekundi, dok drugim načinom plaćanja isplata traje oko 22 sekunde); i
- Jednostavnost se ogleda u stalnom nošenju mobilnih telefona, kojima je potrebno manje prostora od novčanika, a većina transakcija se obavlja vrlo lako preko NFC-a, gde je potreban samo pristup terminalu za plaćanje mobilnog telefona. Vall Mobilni novčanik je jednostavno digitalni novčanik. U aplikaciji za mobilni novčanik, korisnik može dodati karticu (debitnu ili kreditnu) i uneti detalje u vezi sa njom. Ovo omogućava korisnicima da izvrše plaćanje za svoje kupovine, plaćanje digitalnog sadržaja i prenos novca putem mobilnih telefona, i da primaju ponude, cashback i nagrade za izvršene transakcije umesto da koriste fizičku karticu.

Vlasti imaju važnu ulogu u razvoju mobilnih plaćanja, kao recimo radne grupe i savetodavna veća privatnog sektora. Tehnički gledano, pitanje sigurnosti ostaje ključno (Linck i dr., 2006). Bezbednost uključuje poverljivost, autentičnost, integritet, autorizaciju i neporecivost, ali i određeni nivo subjektivnog poimanja korisnika tehnologije i prirodu monetarnih tokova. Percepcija elektronskog novca od strane korisnika je drugačija od percepcije uobičajenijih načina plaćanja (Khan & Craig-Less, 2009).

Mnogo je uzroka za povećanje mobilnih plaćanja u svetu - rastuća popularnost pametnih telefona i napredak u tehnologiji i sigurnosnim prostorima, kao i potrebe i preferencije mlađe generacije, što sve čini mobilno plaćanje jednom od najpoželjnijih opcija plaćanja za mnoge. Usvajanje tehnologije mobilnih plaćanja je na različitim tržištima, usled razlika u samim privredama, propisima i bankarskoj infrastrukturi, imalo i različitu dinamiku. Zabeležen je brži rast ovih plaćanja u zemljama u razvoju i brzorastućim privredama, kako zbog brojnog stanovništva bez dostupnih bankarskih usluga, brojnih radnika migranata, tako i zbog prekograničnih transakcija, doznake i dr. (Van Bossuyt & Van Hove, 2007). Rast korisnika mobilnih plaćanja ilustrovan je Grafikonom 4.7.

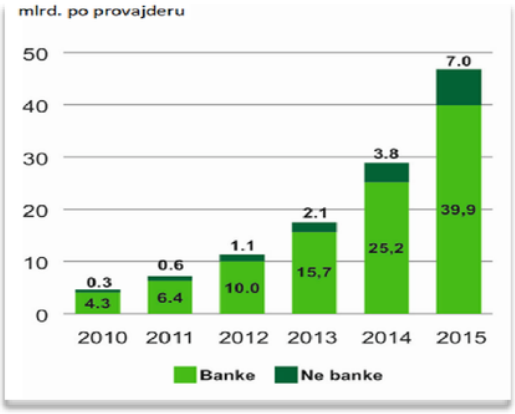
Grafikon 4.7: Broj korisnika mobilnog plaćanja po regionima, 2009-2017.

Izvor: www.statista.com, 2018

Region Azije i Pacifika (APAC) prednjačio je u usvajanju mobilnih plaćanja, te region Evrope i Severne Amerike, pa je tako najveći broj korisnika mobilnih plaćanja u 2016. godini bio (statista.com, 2018), po regionima: Azija i Pacifik (163,6 miliona korisnika), Afrika (101,3 miliona korisnika), i Severna Amerika (90,7 miliona korisnika). Najveći rast ovih plaćanja u periodu od 2009-2016. godine (prema podacima statista.com, 2018) ostvarila je Severna Amerika (CAGR od 62,13%), za njom slede Evropa (35,90%) i Afrika (25,37%). Preko mnogih operatera koji nude usluge poput M-Pesa, MTN Mobile Monei, Tigo Pesa, Orange Money, Vodafone Cash i Airtel Money, je u podsaharskoj Africi bilo impresivno usvajanje tehnologije mobilnog plaćanja. Mobilni novac je dramatično poboljšao finansijsku inkluziju u regionu. Prema istom izvoru podataka, potrošnja putem mobilnih plaćanja značajno je porasla između 2010-2017. godine, sa 53,0 milijarde dolara u 2010. na 721,4 milijarde dolara u 2017. godini, rastući po CAGR od 45,2%. Tokom tog perioda, novčani transferi su činili najveći deo globalne potrošnje mobilnih plaćanja - 68,9%, zatim kupovina robe - 23,3%, i plaćanje računa - 5,1%.

Grafikon 4.8: Rast broja mobilnih plaćanja u svetu preko banaka i ne-bankarskih institucija (u mlrd US $ po provajderu)

Izvor: Autor, prema podacima Capgemini Analysis

Različiti partneri, poput telekomunikacionih operatera, banaka, proizvođača hardvera, softverskih urednika, mreže smart kartica, zainteresovani su za novi sistem i ne-konvergentne poglede na ovu lokaciju (mogućnost koju zastupa kompanija Nokia, lider na tržištu terminala, jeste da se sigurnosni element ugradi u određeni memorijski čip kako bi se zadržala kontrola nad transakcijom i distribucijom imovinskih prava). Glavni operateri su sigurnosni element ugradili u SIM karticu. Drugi uzrok usporenog razvoja m-plaćanja je vezan za održivost ekonomskog modela dogovorenog između različitih aktera.

4.3 Fintech kompanije

Fintech označava pojam za finansijsko-tehnološke kompanije koje koriste tehnologiju za vođenje osnovnih funkcija pružanja finansijskih usluga, utičući na način na koji klijenti skladište, čuvaju, pozajmljuju, ulažu, plaćaju i zaštićuju novac. Finansijske kompanije, uglavnom početnici koji uvode nove tehnologije u tradicionalne finansijske usluge, pokreću gamu finansijskih usluga, od banaka na mreži, do plaćanja, pozajmljivanja, osiguranja i investicionog savetovanja, poznate su kao Fintech firme. Finansijska kriza i recesija dovele su i do novih propisa za finansijske institucije, naročito 2010. godine, sa ciljem da se poveća stabilnost finansijskog sistema i da se bolje zaštite potrošači koji mogu imati poteškoće u proceni rizika od složenih finansijskih proizvoda, što je stvorilo priliku i za nove kompanije, poput fintech-a. Pažljivim prilagođavanjem svojih poslovnih modela, mnogi fintech startup-ovi su u stanju da izbegnu zahtevnije propise nakon krize. Eksplozivni rast industrije finansijske tehnologije nastavljen je 2016. godine zahvaljujući novim trendovima u finansijskoj industriji i mnoštvu fintech investicija (njihov broj je, prema podacima McKinsey Instituta za 2017, bio veći od 2.000 u poređenju sa 800 u 2015.). Prema istom izvoru oko 23 milijarde US dolara rizičnog kapitala je u poslednjih pet godina usmereno u fintech firme, sa značajnim daljim rastom (samo u 2014. US $ 12,2 mlrd, 2016. 15 milijardi US dolara). Fintech je takođe i jedan od najperspektivnijih tehničkih sektora u EU (tehnološke firme u Londonu su 2017. imale rekordne nivoe finansiranja rizičnog kapitala).

Inovativnost u upotrebi podataka je najuzbudljivija oblast inovacije kod fintech firmi koje eksperimentišu sa novim pristupima u ocenjivanju kredita, pri čemu se oslanjaju na big data, velike serije, baze podataka i naprednu analitiku. One pokazuju sposobnost prilagođavanja u predviđanju i razumevanju potreba klijenata i pružanju finansijskih usluga, primenjujući nove mehanizme, koji se kreću od mobilnih telefona do habanja. Sticanjem poverenja kod bankarskih klijenata sa kojima banke ne mogu da posluju, ili kupovinom malih klijanta, pružajući im softver uslugu kojom se nudi poslovanje u celini, dok partner banka isporučuje kredit, fintech companije ostvaruju partnerstva. Fintech firme već sada utiču na preoblikovanje određene oblasti finansijskih usluga: hipoteka, kreditiranje malih i srednjih preduzeća, plaćanja stanovništva i upravljanje bogatstvom, što izlaže riziku 10-40 odsto prihoda banaka (u zavisnosti od posla) do 2025. godine.

U skladu sa zakonskim ciljevima da prati finansijske inovacije, EBA (The European Banking Authority) je u martu 2018. godine objavila FinTech Roadmap (mapu), u kojoj su navedeni prioriteti za dalji rad na finansijskim inovacijama i uspostavljanju FinTech središta znanja - hub-a (Grafikon 4.9).

Grafikon 4.9: Fintech putokaz

Izvor: Autor prema EBA (The European Banking Authority, 2018)

Evropski bankarski organ (EBA) objavio je prve proizvode iz FinTech mape, i to: tematski izveštaj o uticaju FinTech-a na poslovne modele kreditnih institucija i tematski izveštaj o prudencijalnim rizicima i mogućnostima koje Fin Tech omogućava institucijama. Ovi izveštaji deo su novouspostavljenog EBA FinTech središta znanja (Hub-a) i imaju za cilj podizanje svesti unutar predmetne zajednice i bankarske industrije o potencijalnim prudencijalnim rizicima i mogućnostima koje pružaju postojeće i potencijalne FinTech aplikacije, te razumevanje trendova od uticaja na poslovanje banaka. Na poslovne modele operatera iz perspektive održivosti utiču sledeći faktori koji se navode u izveštaju:

- Strategije digitalizacije / inovacije, kojima se želi da se održi korak sa okruženjem koje se brzo menja,
- Izazovi koji proizlaze iz starih IKT sistema,
- Operativni kapacitet za sprovođenje neophodnih promena,

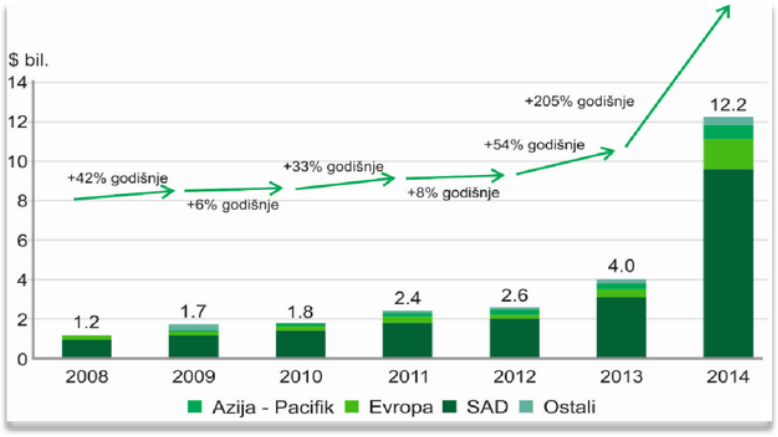
- Interes da se privuku i zadrže talenti, i
- Povećani rizik od konkurencije.

U 2008. godini u Sjedinjenim Državama pokrenuta je digitalna banka Alli, a kasnije su na tržište ušle Monzo, Tandem, N26 i Fidor u Evropi, Digibank u Indiji i B1NK u Kazahstanu, čije su glavne prednosti bile oslobođenje od istorijskih tehničkih ograničenja i troškova vezanih za mrežu. U Evropi, ove digitalne banke mogu da pristupe podacima o klijentima tradicionalnih banaka, sa ponudom nižih naknada korisnicima i inovativnim uslugama koje se lakše mogu prilagoditi potrebama pojedinih kupaca. Ipak, one se suočavaju sa velikim problemima u smislu kupovine, pošto ih je sve više na tržištu, a klijenti oklevaju da napuste poznatu banku. Blockchain može ubrzati i automatizovati transakcije i poboljšati njihovu sigurnost, pa i Fintech-ovi koji se fokusiraju na ovu valutu prikupljaju puno investicija, počevši od bitkoina ka blok-startup-ovima, ka atraktivnijoj tehnologiji koja se može primeniti u finansijskim uslugama.

4.4 Tehnološki imperativi budućeg poslovanja banaka

Kroz istoriju bankarstvo se pokazalo kao jedan od poslovnih sektora najotpornijih na promene u poslovanju izazvane napretkom u društvu, a u novije vreme brzim napretkom tehnologije. Međutim, finansijska kriza je negativno uticala na poverenje u bankarski sistem, kao i kompleksnost mobilnih uređaja, koja je smanjila prednosti fizičke distribucije koje su banke ranije uživale. Pametni telefoni omogućavaju da se vrše plaćanja putem mobilnih telefona i korisnicima pružaju potpuno personalizovane usluge. Pored toga, došlo je do povećanja široko dostupnih, globalno transparentnih podataka. Performanse globalnog bankarsko-privrednog sektora su u padu, ugrožava ih porast nebankarskih kompanija koje funkcionišu na bazi platformi koje se bave najprofitabilnijim delovima bankarskog lanca vrednosti. Novi digitalni učesnici takođe imaju uticaj na performanse banaka, tako što posebno ugrožavaju odnos kupaca i banaka i izazivaju pad marže u maloprodajnim segmentima. Banke takođe gube udeo u nekim proizvodima, naročito na tržištima u razvoju. Smanjuje se uticaj geografije na prihode banaka, a povećava uticaj poslovnog modela, strategije, dobro usaglašenih inicijativa i aktivnosti rukovođenja bankom. Opasnost prekida dosadašnjeg modela poslovanja izazvana pojavom novih pronalazaka u datoj oblasti, uticaće na to da banke neće moći više da čekaju da bi iskoristile potencijal digitalnog poslovanja i tako otelotvorile svoje aktivnosti, već će biti neophodno da otkriju nove alate koji im stoje na raspolaganju i izgrade veštine u digitalnom marketingu i analitici koje su im potrebne da bi se efikasno takmičile. Nivo globalnih ulaganja (prema podacima CB Insights-a) rizičnog kapitala u finansijsku tehnologiju se vrlo brzo povećava (Grafikon 4.10).

Grafikon 4.10: Globalna ulaganja u nove tehnologije u oblasti finansija (US $ mlrd)

Izvor: Autor, prema CB Insights; McKinsey Panorama, 2016.

U svom istraživanju digitalnog rizika McKinsey (2017) nalazi da oko 70 odsto banaka aktivno prati ovaj rizik, a 30 odsto banaka u Evropi uložilo je više od 25 odsto godišnjeg budžeta za pitanja upravljanja digitalnim rizikom. Sve je veći konkurentski pritisak ne-bankarskih zajmodavaca i operatera koji su usavršili svoje ponude za kupce, u velikoj meri automatizovali svoje procese i napravili svoje modele rizika preciznijim. Posledično, oni ugrožavaju tradicionalne banke, jer imaju ukupno niže troškove od oko 33 posto, u poređenju sa oko 55 odsto za iste poslove kod tradicionalnih banaka.

Preko 70% trgovine je bilo elektornski obavljeno u EU u 2017.godini, sa zamenom elektronskim potpisom svojeručnog u najvećem broju procedura (Fogg, 2017). Digitalni kanali, ekspozicija digitalnih sredstava, porast analitike zahteva, potreba da rukovodioci rizika obrate pažnju na rizik modela, viši stepen međusobne povezanosti zahteva preduzeća za budnost od rizika su nove vrste rizika proizašli iz ovih poslovnih modela. Regulatorni troškovi rizika povećani su za više od 50 procenata u poslednjih pet godina, a predviđa se da će se oni i dalje povećavati kao propisi o nadzoru (TRIM i SREP), sistemski rizik (kao što su stres testovi i zahtevi o riziku iz Bazela III), zaštita podataka (GDPR), zaštita korisnika (PSD2), pri čemu se i u oblasti regulative pokreće primena digitalizacije (G-SIB vs. D-SIB). Najvažnije prepreke za predviđanje digitalnih rizika čine zapušteni IT sistemi (85%), izazovi vezani za podatke (70%), kultura banke (45%), nedostatak talenata (40%) i složene organizacione strukture (40%).

Ovome treba dodati i ekosistem bankarskih usluga koji se razvija, nudeći nove načine za preuzimanje vitalnih funkcija. Regulatorni zahtevi za većom transparentnošću i mogućnošću revizije mogu u potpunosti ograničiti sveobuhvatnost i brzinu usvajanja novih digitalnih tehnologija.

Digitalizacija u bankama se, do nedavno, koncentrisala uglavnom na online marketing i servisiranje potrošača, a tek nedavno su banke proširile svoja interesovanja i na druge delove organizacije, uključujući i funkciju digitalizacije rizika, jer su shvatile njen sve veći značaj. Najveće banke su se već oko 70 odsto transformisale u pravcu digitalnog rizika, s ambicijom da se 80 i više procenata procesa rizika u narednih pet godina digitalizuje i namerom da se upravlja informacijama iz šireg i bogatijeg seta podataka, da se automatizuju procesi koje banka kontroliše i da se poveća saradnja sa

drugim akterima kako bi se unapredili i sami procesi donošenja odluka. Korišćenje napredne analitike za dodatno poboljšanje tačnosti i konzistentnosti modela banke je neophodno, u kom smislu valja unaprediti IT sisteme i kvalitet podataka i smanjiti nedostatak lako pristupačnih visokokvalitetnih podataka, što čini glavne izazove u oblasti digitalizacije rizika. Lideri rizika će morati sami da usvoje i adaptiraju koncepte poput iterativnog dizajna, digitalne kulture, znanja o naprednoj analitici i tehnologijama nove generacije, da bi brže pronašli rešenja za nedostatak talenata kao ključnog izazova u digitalizaciji banke.

Funkcija rizika je uključena u hiljade dnevnih odluka banke, zahteva značajnu saradnju u traženju rešenja za digitalni rizik, jer složena organizaciona struktura i jeste jedan od glavnih izazova u digitalizaciji. EBA tradicionalne banke deli u: fintech front-runners, banke reaktivne na revoluciju digitalnih tehnologija u sektoru finansijskih usluga, i banke pasivne prema njima, u kom smislu se procenjuju izazovi koji se postavljaju korporativnom bankarstvu. Tabela (4.1).

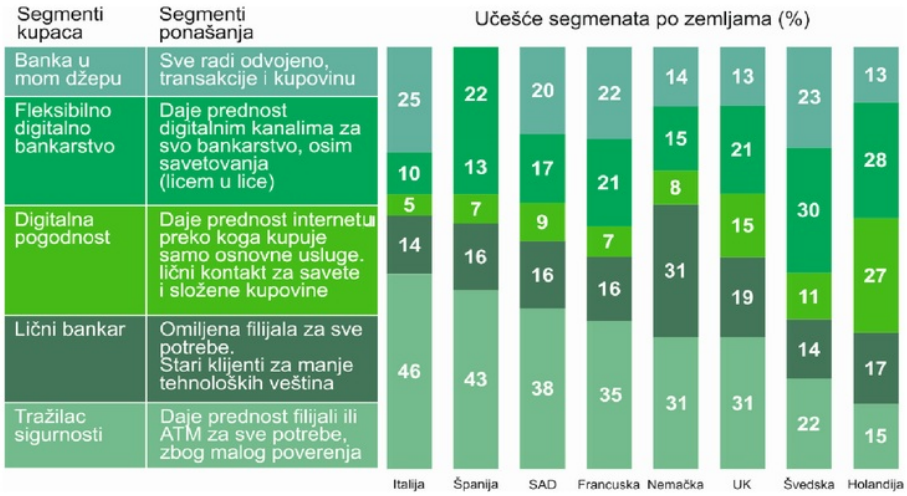
Tabela 4.1: Izazovi za korporativno bankarstvo

Promena uloge finansija	**Razvoj tehnologije**	**Spoljni faktori**
Nova uloga finansijske funkcije	**Tehnologija menja pravila**	**Vodeći spoljni faktori**
Delovati kao poslovni partner	Pratiti nove tehnologije: blokčejn, big data, "oblak" tehnologija, mobilni i društveni mediji	Novi konkurenti menjaju pravila tržišta
Dodatni fokus na troškove i profitabilnost	Korisiti nove tehnologije kao podršku za dodavanje nove vrednosti	Fleksibilnost, da bi se odgovorilo novim standarima računovodstva, poput uvođenja novog standarda osiguranja (IFRS 17) i finansijskih instrumenata (IFRS 9)
Model unapeđen većim orijentacijom na klijenate	Zameniti zastarele sisteme podrške	Agilan odgovor na promene propisa poput: zahteva novog sistema izveštavanja po Solvency II, Švajcaskom Solvency testu (SST), kao i Bazela III i IV.
Digitalno doba iziskuje promene u firmama i njihovim finansijskim funkcijama		
Upravljanje rizikom korporacije (ERM) doređenom digitalnom agilnošću	Automatizacija i robotizacija	Autsorsing i ofšoring
	Big data, analitika podataka	Kontrola usklađenosti

Izvor: Autor prema PWC.

Perspektiva ciklične krize i dalje regulisanje nisu jedini izazovi za banke kao korporacije. Fintech, ekosistemi zasnovani na platformama i vodeće banke u sektoru usmeravaju se na delove lanca vrednosti koji nude direktan pristup klijentu i najveću profitabilnost. Nove finansijske kompanije će verovatno imati najviše koristi od Evropske direktive o platnim uslugama (PSD2), a procenjuje se da će u narednih deset godina ekosistemi zameniti brojne lance vrednosti.

Grafikon 4.11: Rast digitalnih bankarskih kanala prema preferenciji klijenata

Izvor: Autor prema McKinsey Retail Banking Survey, 2018.

Promena ponašanja klijenata i pojava digitalnih tehnologija daju nove mogućnosti za povećanje prodaje i značajno poboljšanje iskustva kupaca. Transformacija pametnih grana se vrši putem:

- Integracije najsavremenije tehnologije grane, jeftinije, pouzdanije i pristupačnije;
- Usvajanja radikalno novih formulara bez kancelarijskog deskriptora na svakoj lokaciji; i
- Korišćenja digitalne tehnologije i napredne analitike za poboljšanje operativnog modela u granama, uključujući personalizovanu prodaju podataka i upravljanje performansama u realnom vremenu, i razvoj veština.

Samo u peirodu 2014-2018. godine banke su uložile milijarde dolara u naporu da digitalizaciju svoje poslovanje. Međutim, neke finansijske institucije su svesne da njihovi digitalni napori nisu dovoljno efikasni, ne uspevaju da generišu povraćaj veći od troškova kapitala, te da je potrebno mnogo energičnije dalje redefinisanje lanca vrednosti bankarske industrije, uvođenje ponude novih digitalnih proizvoda i usluga, bolje servisiranje trenutnih potreba kupaca, povećanje produktivnosti i smanjenje troškova, poboljšanje pristupa klijentima putem digitalnih kanala, prikupljanje iskustava korisnika. Neki digitalni imperativi za tradicionalne banke su navedeni u Tabeli 4.2.

Tabela 4.2: Neki digitalni izazovi za tradicionalne banke

Digitalni uvid vođen podacima	**Integralno iskustvo klijenata**	**Digitalni marketing**	**Digitalno podržane operacije**	**Naredna generacija tehnologije**		**Digitalni faktori podrške**
Obiman ekosistem podataka	Dizajn orijentisan ka iskustvu kupaca	Ciljani digitalni mediji	Digitalizovana prodaja	Arhitektura postepene primene		Digitalno upravljanje talentima
Robusna analitika i infrastruktura podataka	Isporuka iskustva brojnih kanala	Kontent marketing/ zadovoljstvo kupaca	Racionalizacija/ automatizacija procesa	Sajber sigurnost	+	Organizacija/ rukovođenje
Stav 360-stepeni pojedinačnog klijenta	Iskustvo odlučivanja klijenata	Digitalni menadžment prema životnom ciklusu klijenata	Faktori podrške operativnoj izvrsnosti	Agilna isporuka tržištu		Test inovacija/ učeća kultura
Donošenje odluka o ciljanim proizvodima		Aktivnosti marketinga		Prilagođena infrastruktura IT		
Digitalni ishodi						

Izvor: Autor prema Dietz, i dr., 2016.

Mogućnost da banke mogu ponuditi klijentima jednostavan pristup finansijskim proizvodima i usmeravanje višestrukih finansijskih potreba putem jednog, integrisanog kanala, upućuje na, finansijski supermarket. Izgradnja finansijskog supermarketa omogućava bankama da se usredsrede na visoku povratnu stranu ulaganja u industriju (u Velikoj Britaniji 60 procenata auto-osiguranja se prodaje putem agregatora; bankarski bazar u Indiji nudi kompletan servis od preko 50 institucija za više od 23 miliona korisnika). Neki finansijski supermarketi se oslanjaju na preporuke korisnika transakcija, trgovce, i podatke o kupcima koji se generišu sa platforme u cilju izgradnje privilegovanih odnosa sa kupcima.

Kada banka efikasnije koristi svoje interne podatke za operacije dodavanjem novih analitičkih mogućnosti - da kreira novu ponudu, analizira benčmark na bazi svojih podataka, omogućava pojedincima da koriste svoje bankarske akreditive za pristup online uslugama, to upućuje na, monetizaciju podataka. Ovde banke koriste podatke koje već imaju za potvrdu identiteta svojih klijenata, a onda ih obezbeđuju kao siguran način pristupa novim potencijalnim kupcima na nacionalnom nivou. Većina banaka ima bogat skup ekskluzivnih informacija o svojim klijentima (ključni demografski detalji, mesto stanovanja, preferencije njihovog načina života). Kada se koriste odgovorno, uz poštovanje regulatornih ograničenja i uz brigu u vezi sa privatnošću, takve podatke mogu analizirati kompanije iz oblasti van finansijskih usluga: telekomunikacije, maloprodaja, proizvodi za široku potrošnju ili automobili. Bankarske kreditne kartice su primer pristupa podacima o potrošačima i trgovcima koji se mogu prodavati trgovcima na malo. Korišćenjem digitalnih kanala ili novih poslovnih modela, banke mogu ući u nove geografske ili tržišne segmente, što bi bili izuzetno skupo ukoliko bi se koristio tradicionalni pristup.

Tokom proteklih nekoliko godina pojavile su se razne tehnološke kompanije koje su želele da ubrzaju tranziciju novca sa analognog na digitalni. Iako su u prethodnom periodu banke monopolizovale industriju finansijskih usluga, sektor je sporo reagovao na potpunu digitalnu revoluciju koja odražava

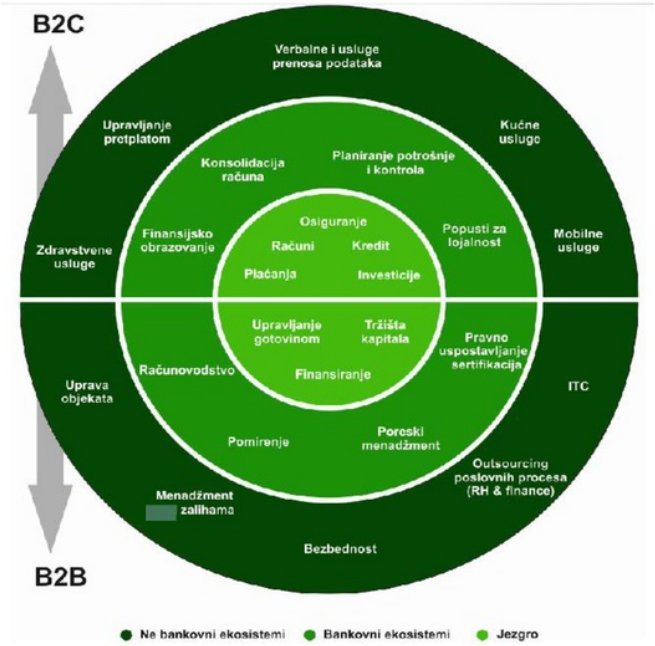
ekonomiju interneta. Prve elektronske kreditne kartice 1958. godine i bankomati 1970, čip, pin i internet bankarstvo, su nadogradnja postojeće tehnologije i usluga. Međutim, sazrevanje interneta i veliki broj istinskih digitalnih inovatora počinje da pravi tradicionalnim finansijskim institucijama konkurentske probleme preko novih digitalnih usluga - peer-to-peer kredita, mobilnih novčanika, crowdfunding-a, Azimo (potrošačima omogućava slanje novca u inostranstvo preko Facebook-a ili mobilnog), i TransferWise (jedna vrsta peer-to-peer transfera), kojima se transformiše način na koji potrošači šalju novac u inostranstvo. Kompanije kao što su Kantok i The Cloud nude realna i transparentna rešenja za međunarodno tržište novčanih transfera. Van industrije međunarodnih plaćanja, kompanije kao što je Zopa, pružaju preduzećima i potrošačima pristup finansijama u trenutku kada banke nisu spremne da kreditiraju. Nasuprot tome, banke su pristupile digitalnom svetu pružajući iste usluge koje nude i tradicionalnim pristupom, samo sada putem novih kanala. Problem je što većina bankarskih procesa i dalje funkcioniše pružajući tradicionalne proizvode, što kao sistem dobro funkcioniše u jednom ogranku, ali ograničava bilo kakvu stvarnu integraciju van njega, zbog čega nije pogodan za višekanalni svet. Izgleda da banke nisu dizajnirane da isporučuju korisnicima povoljne usluge uz niske cene, koje preduzeća i potrošači danas zahtevaju. Internet-finansijske tehnološke kompanije nude istinsku alternativu uslugama plaćanja klijentima tradicionalnih institucija i zauzvrat deluju kao katalizator digitalizacije novca. Njihov ulazak na tržište primorava preduzeća i potrošače da redefinišu ono što očekuju od finansijskih usluga, a time i način na koji mogu da sprovedu finansijske transakcije, transformišući proces na bolje.

4.5 Korporativni ekosistem banaka

Prema O'Kelly & Farah (2017), banke su oduvek bile sastavni deo društva i zadaci onih koji su se potrudili da izgrade virtuelni ekosistem ne razlikuju se mnogo od bankara koji upoznaju svoje klijente, sa kojima mogu imati zajedničke interese, te omogućavaju društveni angažman dva poslovno podudarna ineresa u cilju stvaranja vrednosti i bogatstva za sve. Pojavom raznovrsnih ekosistema banaka i nebankarskih igrača, transformiše se i sam korporativni model. Danas mnogi od najvećih pravnih lica više koriste platforme poput 360T za upravljanje rizikom, softver za upravljanje blagajničkim uslugama (TMS), i poslovno planiranje resursa (ERP) za upravljanje njihovim plaćanjima, obrtnim kapitalom i likvidnošću, umesto digitalnih kanala u vlasništvu banaka. Duboke promene idu ka otvorenim, međusobno povezanim korporativnim funkcijama banaka, takozvanim, ekosistemima. Otvoren ekosistem uključuje različite igrače, koji učestvuju u programu kako bi obezbedili korporativne usluge (finansijske i nekomercijalne finansijske), koje su im potrebne da bi stvorili nove vrednosti za svoje klijente i društvo u širem smislu. Banke ulažu u digitalno iskustvo, zamenjujući zastarele digitalne kanale novim generacijama platformi zasnovnih na najsavremenijm tehnologijama, modularnoj arhitekturi i najnovijim bezbednosnim funkcijama.

Snaga digitalizacije i brzog usvajanja naprednih internet tehnologija sve više rezultira međunarodnim uspostavljanjem fleksibilne i dokazane korporativne arhitekture, nazvane - digitalni ekosistem (Grafikon 4.12).

Grafikon 4.12: Ekosistem banke u tri nivoa

Izvor: Autor, prema McKinsey Company

Digitalni ekosistemi su poznati po svojim strategijama "zidane bašte". Prednosti ekosistema za banke su mnogostruke. Sa razvojem integrisane ekonomije, i uspešna strategija ekosistema može biti ključ za digitalnu budućnost za mnoge tradicionalne banke. Na to upućuje i ekosistem banke u tri nivoa, prikazan na gornjem grafikonu. Naime, prelaskom u ekosisteme van tradicionalnog jezgra, banke mogu da iskoriste svoju postojeću bazu klijenata i operativne kapacitete, ojačaju angažman i prikupe podatke koji će im omogućiti potpuniji pregled potreba kupaca. Mogu da se prošire na bankarske komšije (srednji prsten u krugu ekosistema), pružanjem usluga kao što su: upravljanje računima, faktoring, računovodstvo i analiza tokova gotovine za korisnike malih i srednjih preduzeća. Pionirsku mobilnu aplikaciju za upravljanje novcem i sada je u partnerstvu sa finansijskim institucijama za pružanje ove usluge maloprodajnim kupcima je napravio Fintech start-up Moven. Spoljni prsten u ekosistemu čine neke banke koje su se preselile u nebankarske komšijske delatnosti. Post Bank-a, na primer, postala je najveći provajder usluga mobilne telefonije u Italiji. Širenje van jezgra može omogućiti bankama da formiraju mrežu vrednosti u svim industrijama i kreiraju sopstveni ekosistem, te pruže usluge koje kupci žele, po nižoj ceni i sa većim pogodnostima. Osim generisanja novih prihoda, ovakvi ekosistemi mogu zaštititi banke od stremljenja fintech start-up firmi i digitalnih giganata da napadnu tradicionalno tržište bankarstva.

Mnoge tradicionalne kompanije i banke imaju svoje poreklo u analognom svetu i postepeno počinju sa razvojem sopstvene (digitalne) strategije kako bi ostale konkurentne. Neke poslovne modele, distributivne i komunikacione kanale, proizvode, usluge i procese i kontakte sa klijentima, kao i rukovanje podacima, preispituju i redizajniraju, posebno iz razloga brzih promena na tržištu, gde se uspeh nekih internet platformi sa jakim tržišnim pozicijama ne može zanemariti, pošto su njihovi

poslovni modeli često praćeni snažnim rastom prodaje i zarada i omogućavaju im da ubrzaju proces razvoja mnogih inovacija, projekata i investicija, koje ih čine spremnim za konkurenciju na tržištu.

Prema Pregledu industrije mobilnih plaćanja (Prime indexes, 2018), savremeni *ekosistem* obrade plaćanja uključuje složenu mrežu potrošača, trgovaca, banaka i procesora za plaćanje. Mreža je heterogena, sastavljena od različitih vrsta operatera, različitih tehnologija i operativnih modela. Banke su tradicionalni operatori u ovom prostoru. Međutim, rast mobilnih plaćanja je doveo do novih učesnika, kao što su kompanije za finansijske tehnologije i proizvođači mobilnih telefona, čiji udeo se povećava u softverski zasnovanim rešenjima za plaćanje, sa jedinstvenim karakteristikama koje pokreću više procesa na njihovim platformama. Neki internetski giganti proširuju svoje uticaje na druge sektore i ulažu milijarde evra u postojeće aktivnosti jer im to omogućavaju velika likvidna sredstva. Izazovi proističu iz inteligentne interakciji automatizacije, algoritama samoučenja i kognitivnih sistema. Međutim, to nisu jedine internet platforme koje zalaze u brojne druge sektore. Sa makroekonomske tačke gledišta, napori mnogih start-up i niša igrača (npr. platforme za investiranje i plasiranje kredita, pružaoci usluga mikro plaćanja) takođe treba da budu dobrodošli, jer njihove brze reakcije na tržištu generišu neophodne inovativne podsticaje konkurenciji da primeni internetske tehnologije. Mnogi startup-ovi i operateri tržišnih niša aktivno traže strateške saveze sa većim firmama kako bi iskoristili prednosti infrastrukture, stručnosti i klijenta. Krajnji korisnici nisu samo internetski giganti, uspostavljene firme i startup kompanije, već i potrošači, jer raspon dostupnih proizvoda i usluga postaje sve raznovrsniji, po konceptu koristi za sve. Digitalni ekosistemi su dobri, jer obuhvataju svoje kupce i dobavljače horizontalno i vertikalno duž svog lanca vrednosti i integrišu veliki broj digitalnih sadržaja, mobilnih uređaja, softvera i internet usluga te njihovi korisnici više ne moraju da napuste svoju platformu.

Davaoci platforme na taj način jačaju svoju tržišnu poziciju, sve više šire svoje poslovne aktivnosti van svojih ključnih kompetencija, kako bi se dugoročno usmerili na rast i osigurali da njihovi sopstveni tehnološki standardi budu uspostavljeni unutar njihovih sistema. Sa obimom klijenata i uspešnom strategijom monetarizacije ("zidana bašta"), mnogi od ovih tehnoloških standarda se uspešno uspostavljaju, posebno na međunarodnom tržištu. Zidana bašta je termin koji se koristi za tehnološki koncept koji opisuje razgranato korporativno okruženje. Koncept označava poslovni model u kom proizvođač pokušava da koristi ekskluzivne modele distribucije kako bi zadržao kontrolu nad softverom, mobilnim uređajima (uglavnom hardverom) i sadržajima koji su dostupni samo određenoj grupi kupaca. S obzirom na to da se proizvodi, usluge i hardver mogu lakše monetizovati u zidanim vrtovima nego u otvorenim korporativnim strukturama, segmenti Interneta bi trajno ostali zidani vrtovi. U poređenju sa tradicionalnim, platformno neutralnim internetom, glavni argumenti u korist strategija zidanih bašti uključuju: udobnost, sigurnost, monetarizaciju i pogodnost (Bahr i dr., 2012. str.4). Razmatranje banke kao digitalnog ekosistema je održiva strateška opcija. U prilog tome može se reći da je, *digitalni ekosistem* složeni lanac vrednosti, sastavljen od učesnika koji pružaju sadržaj ili platformu za distribuciju sadržaja. Banke se mogu transformisati u vodeće učesnike digitalnih ekosistema usluga treće strane, koje bi se izgradile na postojećoj infrastrukturi i bazi klijenata.

U praksi, finansijska digitalna platforma podseća na prodavnicu verifikovanih aplikacija poput pametnog budžetiranja, mikro-plaćanja, aplikacija za plaćanje određenih prodavaca, šeme lojalnosti, razmene bitkoina, itd. Ove aplikacije bi klijenti instalirali na platformi i samo ona bi davala saglasnost

za aplikaciju da pristupi svojim podacima preko sigurnog API-ja. U takvoj platformi, klijent bi bio na upravljačkom mestu u odabiru koji korisnički interfejs i funkcionalnost preferira. Uočljiva je borba sedam glavnih globalnih digitalnih ekosistema: Apple, Google, Amazon, Facebook, Tencent, Alibaba i eBai, gde svaki teži da uđe u finansijsku industriju. Većina njih, sa različitim uspehom, već na tome ubrzano radi, (Apple Pay, Google Wallet, Amazon Payments / Amazon Coin, Facebook Payments, Tenpay / VeBank, Alipay, PayPal). Ovi digitalni ekosistemi će predstavljati daleko veću opasnost za banke od njihovih tradicionalnih konkurenata ili pojedinačnih FinTech kompanija (Dapp, 2015). Banke mogu izabrati neki postojeći digitalni ekosistem, pridruživanje nekom od postojećih ili kreiranje vlastitog ekosistema, gde će razmišljanje o konkurenciji u okvirima ekosistema doneti određenu novinu u saradnji banaka i Fintech kompanija (Saunders, 2014; Fingleton Associates, 2014). Digitalni ekosistemi međusobno, kao učesnici na finansijskom tržištu, biće sve spremniji da stupe u druge strateške saveze jedni s drugima, ili sa trećim licima, putem odgovarajućih programskih interfejsa, umrežavajući se u cilju: ostvarivanja veće dodate vrednosti; proširenja ponude digitalnih i mobilnih finansijskih usluga komplementarnim ponudama; nalaženja potencijalnih saradnika za digitalni, mobilni sistem plaćanja ili za privlačne programe lojalnosti kupaca; te veće dostupnosti finansijskih usluga u prodavnici aplikacija za bankarstvo. Ovim bi se obezbedilo da potrošač uvek ima koristi od raznovrsnog finansijskog poslovanja trećih strana.

Digitalna integracija više ne podstiče inovacije samo u pojedinačnim, izolovanim poljima i sektorima, već sve više u odgovarajućim otvorenim (programskim) interfejsima. U budućnosti, kompetencija i iskustvo jednog igrača na zaštićenim tržištima više neće biti važan faktor, već pametne veze između različitih infrastruktura, kao i veštine i sposobnosti koje nude različiti učesnici na tržištu. Upotreba uniformnih i zajednički dogovorenih standarda, kao i kompatibilnih i interoperabilnih sistema i IT struktura, omogućava povezivanje i/ili razmenu hardvera i softvera preko operabilnih interfejsa. Ovo pokreće nove pakete usluga koje se orijentišu na potrošače, od različitih dobavljača u mnoštvu sektora i tržišta, do i uključujući marketing zajednički kreiranog digitalnog (bankarskog) ekosistema.

4.6 Srpsko bankarstvo i nove tehnologije

Banke u Srbiji su prošle kroz proces tehnoloških prilagođavanja. Dobro razvijeno elektronsko bankarstvo započelo je još u Zavodu za obračun i plaćanja, a kasnije u servisima platnog prometa i Centralnog registra. E-bankarstvo Srbije vezano je za usvajanje Zakona o platnom prometu 2003. godine. 2007.godine se već 65% ukupnog platnog prometa odvijalo elektronskim putem (Vuksanović, 2006). Srbija ne zaostaje za zemljama u regionu po obimu e-bankinga, a po e-trgovini - B2B poslovanju još uvek zaostaje.Izražena je podrška sistemu platnih kartica, bankomata, POS terminala banaka, call centra i mobilnih telefona (SMS), te celodnevna dostupnost servisa e-bankarstva. Razvijenost korišćenja elektronskog poslovanja banaka u Srbiji se može pripisati velikom broju stranih banaka koje su ušle na naše tržište i sa svojih matičnih tržišta prenele prakse poslovanja koje su se već pokazale kao dobre. Sve više banaka nudi kartice kojima je moguće plaćanje preko interneta, neke izdaju kartice čija je jedina svrha plaćanje roba i usluga na internetu. Broj bankomata i POS terminala se povećao trideset puta u periodu 2002-2008. (Tabela 4.3).

Tabela 4.3: Bankarski sistemi plaćanja u Srbiji, 2003-2008.

Odabrani faktori	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.
Broj ATMs	204	450	837	1.348	2.074	2.334
Broj post terminala	6.779	16.266	31.816	48.194	55.340	57.246
Broj debitnih kartica (u 000)	632,2	2.129,7	3.476,6	4.382,8	4.686,4	4.621,2
Broj kreditnih kartica (u 000)	10,9	28,2	382,2	857,6	1.039,0	1.060,3
Pitanja memoranduma: broj ATM (na 000 stanovnika)	27,3	60,.3	112,5	181,9	281,6	316,9
Broj debitnih kartica po stanovniku	0,08	0,29	0,47	0,59	0,64	0,63
Broj platnih kartica po stanovniku	0,00	0,00	0,05	0,12	0,14	0,14

Izvor: Podaci iz izveštaja NBS, obrada autora

Broj debitnih i kreditnih kartica značajno je porastao, sa samo 200.000 u 2002. na oko 5,7 miliona u junu 2008. Broj bankomata na milion stanovnika iznosio je oko 320 u 2008. godini. Uporedne brojke za Nemačku, Francusku i Švajcarsku su oko 700, a više od 1,000 za Sjedinjene države i Japan. Broj kartica po stanovniku u Srbiji i dalje je bio prilično nizak (0,64 i 0,14), dok je unutar EU bio oko 1 i 1,5.

Elektronsko bankarstvo (e-banking) i dostupnost njegovih usluga doprinelo je značajnom povećanju baze korisnika, obima poslovanja, proširenju van granica države u kojoj je pozicionirano njihovo sedište (Momirović, 2008; Muñoz-Leiva et al., 2010.

Tabela 4.4: Transakcije plaćanja izvršene preko Interneta korišćenjem platnih kartica u Srbiji, 2013-2015.

	RSD		EUR	
	Broj transakcija	Vrednost transakcija	Broj transakcija	Vrednost transakcija
2015.	740.647	996.771	875.408.365	14.896.743,51
2014.	503.687	2.422.626.438	790.340	45.559.955,18
2013.	186.701	1.027.509.125,13	870.783	44.251.734,49

Izvor: NBS, izveštaji banaka

Tabela 4.5: Bezgotovinski prenos sredstava u Srbiji, 2013-2015. (u mil din)

	Bezgotovinske transakcije					
	2015.		2014.		2013.	
	Broj	Vrednost	Broj	Vrednost	Broj	Vrednost
UKUPNO PRENOS SREDSTAVA – bez računovodstvenog knjiženja	238.825.668	26.653.455	232.674.006	27.059.201	228.080.905	25.688.999
Papirni prenos sredstava	72.284.139	10.768.215	85.139.186	13.042.973	90.885.050	12.254.324
Preko šaltera banke	72.053.190	10.756.940	84.944.923	13.028.986	90.589.025	12.236.852
Telefonom, imejlom, faksom...	230.949	11.275	194.263	13.987	296.025	17.472
Elektronski prenos sredstava	100.148.513	14.778.298	87.880.894	12.684.589	82.956.686	12.668.634
Internet bankarstvo [1]	97.423.005	14.763.847	86.731.037	12.680.214	82.346.926	12.666.801
Mobilno bankarstvo [2]	2.285.286	13.132	870.394	3.695	588.836	1.809
ATM	440.222	1.320	279.463	680	20.924	25
UKUPNO osnov za plaćanje	1.787.078	133.549	1.502.004	124.989	1.587.419	177.503
Ovlašćenja	26.633	3.339	17.967	2.948	13.339	2.245
Menice i hartije od vrednosti	99.979	49.466	115.365	40.831	143.449	66.250
Sudska i druga rešenja ovl. org.	3.184	28	2.580	21	832	13
Prinudna naplata	1.657.282	80.716	1.366.092	81.189	1.429.799	108.994
UKUPNO na bazi ugovorenog odnosa	64.605.938	973.393	58.151.922	1.206.650	52.651.750	588.538
Transakcije plaćanja u korist banke	61.110.220	571.853	54.936.698	526.450	49.956.420	531.306
Transfer zaduženja prema poveriocu – trećoj strani	3.495.718	401.541	3.215.224	680.200	2.695.330	57.232
ODOBRENJE RAČUNA KLIJENTA računovodstvenim knjiženjem	19.126.822	745.515	19.995.813	585.303	19.216.837	507.321
ZADUŽENJE RAČUNA KLIJENTA računovodstvenim knjiženjem	125.999.908	64.414	117.751.326	63.411	115.895.111	63.421

Legenda:
1) Transakcije koje su klijenti inicirali pristupom svojim računima preko interneta (e-bankarstvo).
2) Transakcije koje su klijenti inicirali pristupom svojim računima preko aplikacije na mobilnom telefonu (m-bankarstvo).

Izvor: Banke, MF Uprava za trezor

Tabela 4.6: Broj transakcija i promet karticama na bankomatima i prodajnim mestima u Srbiji, 2010-2015 (u mil dinara)[1]

God.	**Bankomati**			**POS**			**Ukupno br.trans**	**Ukupan promet**[2]
	Broj bank.	Br.trans.	Promet[2]	Br.prod.mest sa POS	Br.trans.	Promet	2+5	3+6
	1	2	3	4	5	6	7	8
2015.	2.705	75.339.103	584.346	65.428	129.472.732	261.019	204.811.835	845.365
2014.	2.632	71.187.978	530.691	64.142	113.151.806	236.438	184.339.784	767.129
2013.	2.673	68.334.949	487.048	59.822	100.486.400	218.516	168.821.349	705.564
2012.	2.785	62.833.608	430.000	62.656	86.826.191	194.262	149.659.799	624.262
2011.	2.830	57.490.112	372.483	58.012	74.729.116	161.486	132.219.228	533.969
2010.	2.857	51.986.007	312.659	57.459	64.210.478	141.573	116.196.485	454.231

Legenda:
1) Broj i vrednost transakcija na bankomatima i POS terminalima u zemlji izvršenih karticama izdatim u zemlji i karticama izdatim van RS
2) Vrednost transakcija karticama na bankomatima i prodajnim mestima iskazana u milionima RSD

Izvor: Izveštaji banaka

Banke u Srbiji se sve više odlučuju da ponude svoje bankarske usluge preko mobilnih telefona. Procenjuje se da preko 70 odsto banaka koje posluju u bankarskom sistemu Srbije pruža klijentima m-banking usluge. Usluge se nude sa mnogo manjom provizijom od tradicionalnog bankarstva, čime je povećan broj m-banking korisnika u poslednje tri godine. Prema podacima Narodne banke Srbije (NBS, 2016), broj korisnika mobilnih banaka konstantno se povećava. U Srbiji je 2013. ukupan broj korisnika mobilnih bankarstva bio 97.150, dok je u 2015. godini taj broj porastao za 464.167. 21

banka 2016. godine pružala usluge mobilne bankarstva (prva ga je uvela Banka Intesa - Intesa Mobi). Ova aplikacija omogućavala je korisnicima da brzo i bezbedno završe plaćanje, kada i gde kupac želi, i bez provizije. Broj aktivnih korisnika Intesa Mobi u 2014. godini, u poređenju sa 2013, zabeležio je rast od 114%. Komercijalna banka svojim klijentima nudi uslugu Mbanke, koja omogućava obavljanje svih vrsta bezgotovinskog prometa bez provizije, internog transfera sredstava sa jednog računa na drugi, otplatu platnih kartica, kao i razmenu poslova, nabavku i prodaju deviza. Novina ove usluge je u tome što je potpuno nezavisno od mobilnog operatera i mreže koju koristi klijent. Za korisnike mobilnih telefona u okviru programa Android OS dostupne su bile 2016. Neke povoljnosti banaka poput: puna kontrola novih m-banking usluga kod UniCredit Banke nad finansijama preko mobilnog telefona, kredit Agrikol banke i dr. ProKredit banka je razvila mBankar aplikaciju, koja omogućava klijentima da izvode različite usluge putem mobilnog telefona. Societe Generale banka je razvila m-banking aplikaciju koja je deo Premium verzije e-Banking-a. Raiffeisen banka nudi novu mobilnu bankarsku aplikaciju koja zadovoljava najviše sigurnosne standarde u elektronskom bankarstvu, pod uslovom da se koristi token. Erste banka je otišla korak dalje i nudi svojim kupcima Erste m-Banking aplikaciju: "Uzmi i plati". Ova opcija omogućava klijentima plaćanje računa sa samo nekoliko jednostavnih klikova bez ponovnog pisanja podataka sa liste. MobiBank PŠ je servis Poštanske štedionice koja omogućava klijentima da regulišu svoje obaveze, plate za različite usluge i plate redovne mesečne račune uz minimalnu naknadu.

Pomoću mobilnih telefona putem aplikacija za mobilno bankarstvo AIK banke, korisnici mogu da nadgledaju promene na računima, da izvode razne transakcije brzo i bezbedno. NLB m-Klik je aplikacija NLB banke koja omogućava plaćanje računa bez ograničenja uz minimalne provizije. OTP banka je omogućavala upotrebu m-banking aplikacije putem šifre aktivacije koja se može dobiti u bilo kojoj ekspozituri OTP Banke, a zatim odabrati jedinstveni PIN kôd koji se koristi za buduću aplikaciju. Pirejska banka je razvila aplikaciju Winbank Mobile za Android telefone. Sberbank je postavila svoj m-banking zahtev, koji dozvoljava plaćanje po nižoj ceni nego na šalterima banke. Aplikacija podržava sve mobilne uređaje sa Android ili WOS operativnim sistemom. Srpska banka je u svojoj ponudi ponudila visoko inovativnu i naprednu uslugu plaćanja preko mobilnog Phone-mBank. Vojvođanska banka je razvila aplikaciju mBank za svoje klijente, sa pristupom preko m-PIN-a poznatom samo korisniku.

Velika ekspanzija mobilnog bankarstva u Srbiji evidentna je još od 2013. kada je Telenor stekao 100 procenata deonica KBC banke i počeo da nudi moderne i inovativne finansijske usluge preko mobilnog telefona, pa je tako Telenor banka postala prva banka u regionu u kojoj je bankarstvo potpuno mobilno.

Telenor Bank je uskladištena na mobilnom telefonu (Android i iOS, podaci kompanije). Predvida se dalje proširenje mobilnog bankarstva narednih godina, jer broj korisnika mobilnih telefona u velikoj meri premašuje broj korisnika interneta

Tabela 4.7: Broj klijenata po vrstama pojedinih platnih usluga u Srbiji, 2013-2015.

	2015.	2014.	2013.
Ukupan broj klijenata	9.032.298	8.811.973	8.475.949
USLUGE			
Internet bankarstvo	1.421.885	1.153.611	991.424
Telefonsko bankarstvo	121.648	98.901	78.773
Mobilno bankarstvo	464.167	179.724	97.150
Trajni nalog	311.736	279.006	249.676
Internet bankarstvo-platna kartica	2.216.610	2.046.054	1.801.724
Internet bankarstvo-internet kartica	92.640	80.074	68.298

Izvor: banke i Ministarstvo finansija - Uprava za trezor

Prema Eurostatu, 2017. godine 16% stanovništva Srbije starosti između 16-74 godine koristilo je usluge interent bankarstva.

Tabela 4.8: Broj korisnika po vrstama određenih platnih usluga u Srbiji, 2017-2018.

	2018.	2017.
Tekući račun	8.562.852	8.423.000
Drugi platni račun	1.175.817	1.206.493
Račun elektronskog novca	40.694	35.533
Telefonsko plaćanje	211.064	201.143
Internet plaćanje	2.341.079	1.935.687
Mobilno plaćanje	1.256.731	1.126.930
Trajni nalog	138.234	132.900
Direktno zaduženje	623.740	587.934
Izdavanje kartice	5.910.847	5.934.256

Izvor: Opšti pokazatelji funkcionisanja platnih sistema Narodne banke Srbije, 2019.

Od kada su banke preuzele platni promet od ZOP-a, koji je bio njegov nosilac i kontrolor, platni promet se u Srbiji obavlja preko poslovnih banaka i javnog poštanskog operatora, kao i 12 platnih institucija i jedne institucije elektronskog novca. U 2017. godini one su platne usluge pružale preko mreže od 1.359 zastupnika. Platne institucije su većinom (83%) u vlasništvu jednog fizičkog lica ili više fizičkih lica. Deset platnih institucija su u vlasništvu domaćih pravnih i fizičkih lica, dok su dve platne institucije u većinskom vlasništvu stranog pravnog lica i stranih fizičkih lica. Institucija elektronskog novca u vlasništvu je domaćih lica (fizičko lice i dva pravna lica). Tokom 2017. godine nastavljen je razvoj tržišta platnih usluga, koji se ogleda pre svega u povećanju broja pružalaca usluga izvršavanja međunarodnih novčanih doznaka na teritoriji Republike Srbije, ali i u razgranatosti mreže zastupnika koji pružaju platne usluge kao zastupnici različitih platnih institucija.

Prema podacima Fintech Srbija za 2018. godinu, najveći tržišni segment čine elektronska plaćanja, čija vrednost ukupnih transakcija u 2018. godini iznosi 895 miliona US dolara, sa prosečnom vrednošću transakcije po korisniku od 229 US dolara.

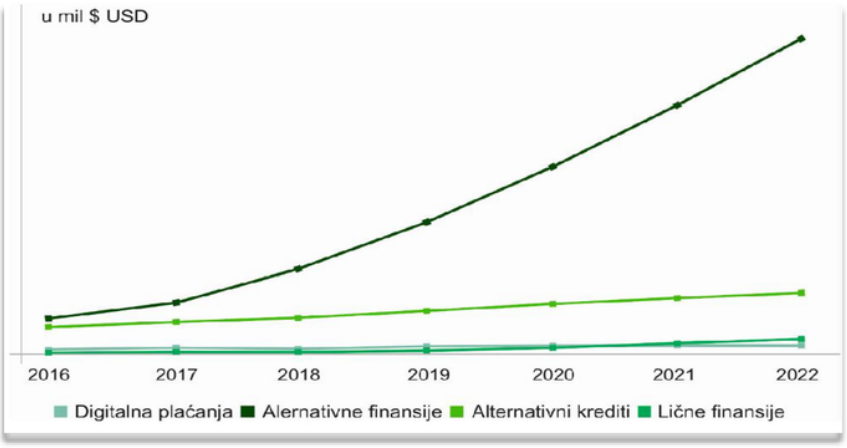
Tabela 4.9: Platne transakcije prenosa novčanih sredstava obavljene e-novcem u Srbiji, 2016-2018.

	Platne transakcije prenosa novčanih sredstava obavljene karticama (osim karticama koje imaju samo funkciju elektronskog novca)					
	Debitne		Kartice sa odloženom naplatom		Kreditne	
	Broj	Vrednost	Broj	Vrednost	Broj	Vrednost
2018.	183.309.612	304.467	6.348.080	16.879	15.017.306	45.138
2017.	150.067.684	247.181	7.080.171	21.418	13.830.866	42.012
2016.	124.161.961	207.247	7.342.678	22.396	13.044.985	38.219
	Platne transakcije prenosa novčanih sredstava obavljene karticama (osim karticama koje imaju samo funkciju elektronskog novca)					
	Debitne ili kartice sa odloženom naplatom		Kreditne ili kartice sa odloženom naplatom			
	Broj	Vrednost	Broj	Vrednost		
2018.	368.452	604	41.125	92		
2017.	409.473	688	49.360	112		
2016.	442.039	755	59.850	144		
	Platne transakcije prenosa novčanih sredstava obavljene e-novcem					
	Karticama na koje se direktno pohranjuje e-novac		Sa računa e-novca		Ukupno karticama i e-novcem	
	Broj	Vrednost	Broj	Vrednost	Broj	Vrednost
2018.	1.477	2	177.827	314	205.263.,879	367.495
2017.	122	0	129.145	210	171.566.821	311.622
2016.	0	0	85.948	114	145.137.461	268.875

Izvor: Pružaoci platnih kartica, NBS

Očekuje se značajno povećanje vrednosti ukupnih transakcija, rast po godišnjoj stopi (CAGR 2018-2022) od 11,0% i ukupna vrednost od 1.359 miliona US dolara do 2022. godine (Grafikon 4.13).

Grafikon 4.13: Ukupna vrednost elektronskih plaćanja u Srbiji, i po korisniku, 2018-2022.

Izvor: Prema podacima Statistike (bazirani na podacima MMF-a) 2018.

S normativnog aspekta, elektronsko poslovanje je uvršćeno i u Nacionalnu strategiju razvoja informacionog društva, kao i elektronska uprava. Zakonski je regulisan elektronski potpis kao garancija identiteta potpisnika i autentičnosti elektronskog dokumenta.

Aspekti bezbednosti i rizika su takođe postepeno sagledavani i normativno uređeni.

5 KARAKTERISTIKE FINANSIJSKOG TRŽIŠTA U SRBIJI

U ovom delu rada prezentuju se finansijske institucije koje deluju na finansijskom tržištu, pristup finansijskim sredstvima od strane privrede i opšte karakteristike ovog tržišta u Srbiji.

5.1 Finansijske institucije

U finansijskom sektoru u Srbiji dominiraju banke kao finansijske institucije, koje čine oko 90% ukupne imovine finansijskog sektora, te i dalje predstavljaju najvažniji kanal finansijskog posredovanja u zemlji. Iako je započelo od vrlo niske baze, poslednjih godina nebankarsko finansijsko posredništvo doživelo je brzi rast i širenje zajedno sa bankama. Ovakva kretanja podstiču tražnju privrede za finansijskim sredstvima, povećavaju prihode stanovništva i poboljšavaju korporativne finansije, kao rezultat napora privrede i restrukturiranja preduzeća (privatizacije). Na strani ponude, sve je veći interes stranih investitora za srpsko finansijsko tržište usled viših profitnih marži i perspektive članstva u EU, kao i restriktivnog pristupa Narodne banka Srbije prema monetarnoj i regulatornoj politici u poslednjih nekoliko godina.

Tabela 5.1: Struktura finansijskog sektora u Srbiji, 2010-2018.godine

Opis	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.
	Broj institucija % u ukupnim sredstvima finansijskog sektora								
Bankarski sektor	33 (91,8)	33 (92,4)	32 (92,6)	30 (92,4)	29 (92,0)	30 (91,6)	30 (91,2)	29 (90,7)	28 (90,4)
Sektor osiguranja	26 (4,2)	28 (4,4)	28 (4,5)	28 (4,8)	25 (5,2)	24 (5,8)	23 (6,1)	21 (6,6)	21 (6,5)
Sektor finansijskog lizinga	17 (3, 6)	17 (2, 8)	16 (2,3)	16 (2,2)	16 (2,0)	16 (1,8)	16 (1,9)	16 (2,0)	17 (2,1)
Dobrovoljni penzioni fondovi (DPF/VPF)	8 (0,6)	9 (0,4)	9 (0,5)	6 (0,6)	6 (0,7)	7 (0,9)	7 (0,9)	7 (1,0)	7 (1,0)
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Narodna banka Srbije

Tabela 5.2: Struktura finansijskog sektora u Srbiji, 2004-2007.

Odabrani faktori	2004.	2005.	2006.	2007.
	% ukupnih sredstava finansijskog sektora			
Bankarski sektor	90,4	88,8	90,5	90,4
Sektor osiguranja	5,5	5,3	4,3	4,1
Sektor finansijskog lizinga	4,1	5,9	5,2	5,5
Dobrovoljni penzioni fondovi (DPF/VPF)	0,0	0,0	0,02	0,17
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0
Sektor osiguranja	5,5	5,3	4,3	4,1
Broj osiguravajućih firmi	40	19	17	20
Broj zaposlenih u sektoru osiguranja	5.926	7.283	7.876	9.697
Premije osiguranja	1,6	2,0	1,9	1,9
Premija životnog osiguranja (% ukupnih premija)	7,5	9,5	10,6	11,0
Sektor finansijskog lizinga	4,1	5,9	5,2	5,5
Broj lizing firmi	12	14	15	17
Broj zaposlenih u sektoru finansijskog lizinga	132	329	388	478
Ukupna sredstva finansijskog lizinga (% BDP)	1,6	3,0	3,3	4,0
Dobrovoljni penzioni fondovi (VPF/DPF)	0,0	0,0	0,02	0,17
Broj DPF menadžment firmi	0	0	1	70
Broj zaposlenih u DPF menadžment firmama	0	0	73	196
EBRD Indeks reformi nebankarskih finansijskih institucija	2,0	2,0	2,0	2,0

Izvor: Narodna banka Srbije

SWOT analiza finansijskih institucija u Srbiji u 2018. godini:

Snaga

- Većina banaka ima koristi od zdravih rezervi kapitala i dovoljne likvidnosti;
- U sektoru osiguranja tržište ima koristi od prisustva multinacionalnih operatera;
- Beogradska berza, iako mala, ima koristi od članstva u SEE Linku;
- Rastuće poverenje potrošača, slobodnji kreditni standardi za nove kredite i niski troškovi pozajmljivanja povećavaju rast kredita;
- Nebankarski finansijski sektor – stabilan i profitabilan, s potencijalom za dalji razvoj;

Slabosti

- Nivo problematičnih kredita u bankarskom sektoru, iako smanjen, ostaje visok;
- Broj listinga na Beogradskoj berzi je ograničen (i državno vlasništvo u mnogim kompanijama ostaje visoko);

Mogućnosti

- Predstojeće članstvo u EU će stvoriti brojne puteve za ulaganje na finansijskom tržištu u Srbiji;
- Povećanje stope vlasništva nad kućama, automobilima, stimulisaće potražnju za neživotnim osiguranjem;
- Nedavni ulaz nove kompanije za upravljanje fondovima ukazuje na potencijal rasta u sektoru investicija.

Pretnje

- Podrška procesu pristupanja EU u nekim sektorima opada, potencijalno ugrožavajući članstvo;
- Ekonomija se u velikoj meri oslanja na EU i Rusiju, te bi padovi na bilo kom tržištu mogli da ometu rast;
- Troškovi potraživanja mogu umanjiti marže i primorati manje osiguravajuće kompanije na odlazak sa tržišta;
- Nerešeni odnosi sa Kosovom mogu negativno uticati na poverenje investitora i stabilnost banaka.

5.1.1 Banke

Pravni okvir

Regulisanje i nadzor bankarskog sektora u Srbiji se smatra visokokvalitetnim, prema ocenama MMF-a. Zemlja je u poslednjih nekoliko godina napravila značajne promene u regulisanju bankarskog sektora usled zahteva za harmonizacijom zakonodavstva sa EU pre članstva i dodatnim ažuriranjima koja se očekuju i u narednim godinama. Bankarski sektor Srbije uspeo je bolje da prebrodi finansijsku krizu od mnogih drugih tržišta u regionu, međutim, usled stečaja nekoliko državnih banaka, vlada je imala obavezu da deponentima isplati skoro milijardu USD. Na tržištu je ostao visok nivo nenaplativih kredita, a postoje i slučajevi neadekvatnog upravljanja i korupcije. Zbog toga je zemlja motivisana da pojača regulaciju i nadzor bankarske industrije u skladu sa EU i međunarodnim standardima. U sklopu ovoga, u 2017. Narodna banka Srbije (NBS) je implementirala nove zahteve za adekvatnost kapitala prema Bazel-u III, zahtevajući minimalni kapital od 8% (6% za kapital prvog reda i 4,5% za osnovni kapital prvog reda). Banke sa više od 10% kreditnog portfolija u stranoj valuti takođe su obavezne da održe sistemski rizik od 3% od tih deviznih plasmana. Pored toga, u junu 2018. NBS je dodala dodatni kapitalni bafer za devet sistemski važnih banaka, postavljen na 1% za šest entiteta i 2% za tri najveće banke u zemlji. U 2017. Novim pravilima narodne banke stimulisnao je rešavanje loših kredita (*NPL*) i bilansa banaka. Ovo je dopunjeno početkom 2018. izmenama Zakona o porezu na dobit u zemlji, koje omogućavaju otpis pojedinačnih potraživanja za *NPL* ako ih priznaje NBS i njhovo klasifikovanje kao poreske odbitne izdatke za banke. U međuvremenu, u 2017. NBS je usvojila nove propise kojima se omogućava lokalnim bankama da primjenjuju nove međunarodne standarde finansijskog izveštavanja (MSFI-9) od početka 2018. godine. Neki najvažniji propisi pravnog okruženja banaka u Srbiji su:

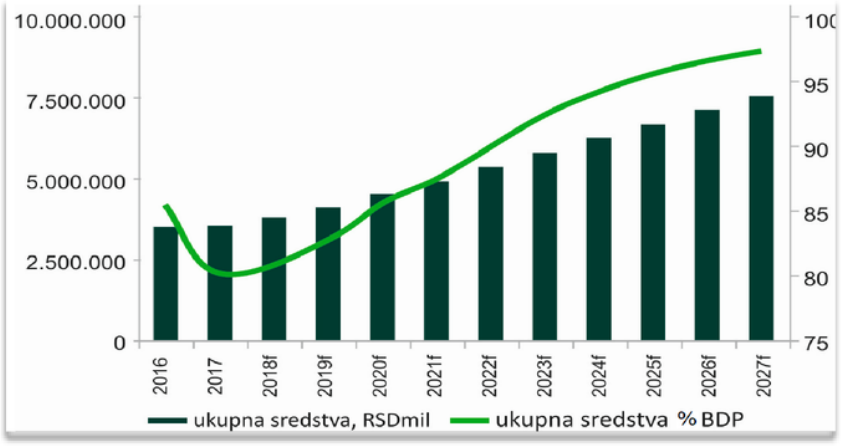
- Zakon o bankama,
- Zakon o Narodnoj banci Srbije,
- Zakon o platnim uslugama,
- Zakon o zaštiti potrošača finansijskih usluga,
- Zakon o sprečavanju pranja novca i finansiranju terorizma, te
- Različite odluke Narodne banke Srbije.

Bankarski sektor nadzire Narodna banka Srbije po Ustavu zemlje, Zakonu o Narodnoj banci Srbije i raznim drugim propisima. Iako je nezavisno i autonomno telo, NBS je odgovorna Narodnoj skupštini. Izvršni odbor, guvernerai savet guvernera, nadzorna uprava, Institut za proizvodnju novčanica i

kovanica (Topčider) i filijale NBS su njena organzaciona struktura. Primarni utvrđeni ciljevi su joj postizanje i održavanje stabilnosti cena i održavanje i jačanje finansijskog sistema. Odgovornosti Narodne banke obuhvataju: utvrđivanje monetarne i devizne politike zemlje, upravljanje deviznim rezervama Srbije, regulisanje i kontrola domaćih i stranih transakcija, izdavanje (i opoziv) operativnih licenci, nadzor poslovanja banaka, provera usklađenosti i primene alata za finansijsku rezoluciju. Narodna banka takođe propisuje dodatne tržišne propise u vezi sa širim zakonodavstvom bankarskog sektora. Nedavne odluke uključuju: Odluku o adekvatnosti kapitala banaka, Odluku o izmenama odluke o zahtevima za izveštavanje banaka, Odluku o upravljanju rizikom likvidnosti od strane banaka i Odluku o izmeni odluke o upravljanju rizicima od strane banaka. Ciljevi ovih odluka usmereni su na usklađivanje Srbije sa standardima Bazela III, dalje poboljšanje kapitalnih zahteva, povećanje nadzora, kontrolu izloženosti banaka riziku likvidnosti i jačanje transparentnosti tržišta.

Prema podacima Narodne banke Srbije, u 2018. godini u zemlji je poslovalo 28 banaka - pet u državnom vlasništvu, tri su privatne domaće banke, a ostatak su inostrane, i šest predstavništva stranih zajmodavaca. Najnoviji učesnik na tržištu je Bank of China Srbija, koja je licencirana u decembru 2016. godine. Strane banke imaju više od tri četvrtine imovine bankarskog sektora i većinu kreditnih aktivnosti.

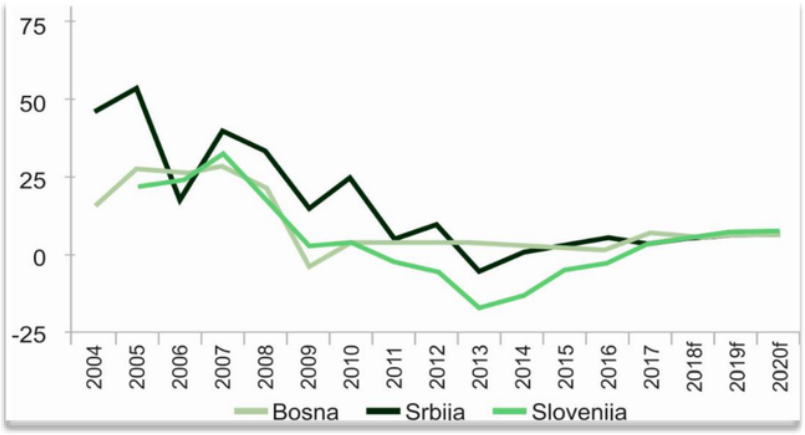
Grafikon 5.1: Kretanje ukupnih sredstava banaka i učešća u BDP Srbije sa projekcijom, 2016-2027.

Izvor: NBS, Fitch Solutions

To pokazuje da je bankarski sektor Srbije otvoreno i atraktivno tržište. Sektor ostaje relativno fragmentiran, ali se postepeno konsoliduje. Ovo je delimično podstaknuto strateškom odlukom nekoliko grčkih banaka da odvoje svoje podružnice u Srbiji i na drugim balkanskim tržištima. Narodna banka Srbije je 2018. godine oduzela dozvolu za državnu svojinu Jugobanci, nakon što ova banka nije uspela da ispuni kapitalne zahteve propisane Zakonom o bankama. Platni promet entiteta i usluge depozita preuzela je Poštanska štedionica. Stanje sektora bankarstva i finansijskih usluga u Srbiji je pozitivno - beleži se rast aktive i kredita, koji bi trebalo da se intenzivira u narednom periodu, podržan padom nezaposlenosti, rastom dohotka i elastičnijom monetarnom politikom. Prema projekcijama Fitch Solutions-a (2018), kreditna aktivnost u Srbiji će nastaviti da se oporavlja u narednim godinama, uz podršku ubrzanog privrednog rasta i povoljnih uslova finansiranja.

Grafikon 5.2: Stopa rasta bankarskih kredita u Srbiji u poređenju sa BiH i Slovenijom, 2004-2020.

Izvor: NBS, Fitch Solutions

Posle usporavanja na 3,5% u 2017, rast kredita od 5,0% postignut je u 2018. sa prognozom od 6,0% u 2019. godini, što je u skladu sa ubrzanim ekonomskim rastom, padom kamatnih stopa i ublažavanjem kreditnih standarda. Državna strategija dinarizacije, koja ima za cilj podsticanje većeg kreditiranja u domaćoj valuti, smanjiće rizik od kursnih razlika i nastaviće da unapređuje temelje sektora. Finansijski krediti su krajem 2017. godine bili ispod 60,0% ukupnih kredita, u odnosu na više od 77,0% u 2015. godini. Visoko učešće kredita denominovanih u devizama moglo bi da vodi ka rastu troškova servisiranja duga ako valuta slabi, što bi na kraju dovelo do veće stope neizvršenja i ugrožavanja nivoa bankovnog kapitala. S tim u vezi, kvalitet aktive mora da nastavi da se poboljšava. Nakon implementacije *NPL*-a direktive vlade i NBS, *NPL* racio treba da nastavi sa opadanjem (odnos *NPL*-a smanjen je na 9,2% u martu 2018. sa više od 13,0% u 2015.).

Struktura finansiranja bankarskog sektora u Srbiji značajno se poboljšala poslednjih godina. Ovo se oslikava u odnosu kredita i depozita, koji je sa maksimuma od 1,40 u 2008. pao na 1,02 na kraju 2017. To znači da je bankarski sektor, koji se ranije oslanjao na netradicionalno finansiranje kredita, povećao svoje oslanjanje na finansiranje depozita, što je stabilniji oblik finansiranja.

Što se tiče adekvatnosti kapitala, može se zaključiti da bankarski sistem u Srbiji ima više od zahtevanog nivoa. Naime, kapital do rizične ponderisane imovine u proseku iznosi 20% od 2008. godine, što premašuje široku marginu koju je Narodna banka Srbije preporučila (12,0%). Visok nivo regulatornog kapitala rizično ponderisanom aktivom je odgovarajući u odnosu na veliki deo problematičnih kredita (*NPL*).

5.1.2 Osiguranje

Pravni okvir

Sektor osiguranja pretrpeo je restrukturiranje velikih razmera u 2004. i 2005. godini nakon što je NBS preuzela odgovornost za regulisanje i nadzor nad osiguravajućim društvima u avgustu 2004. godine. Regulative su bile pooštrene i zatvoreno je oko 15 osiguravajućih kuća. Regulacija i nadzor nad industrijom osiguranja u zemlji posledica je serije reformi u poslednjih nekoliko godina u pripremi za članstvo u EU. U narednim godinama će biti potrebne dodatne izmene, jer EU nastavlja da radi na

poboljšanju uslova kapitalizacije i solventnosti za davaoce osiguranja. U tom smislu i Srbija nastoji da poboljša pravni okvir za veću transparentnost osiguranja na tržištu. Potrebno je da se srpski zakon o osiguranju dodatno uskladi sa zahtevima Solventnosti II, koji su implementirani širom EU početkom 2016. godine. Solventnost II je odgovor na finansijsku krizu u cilju poboljšanja stabilnosti i sigurnosti na tržištu osiguranja, kroz unapređenje upravljanja rizicima, procedure kontrole i povećanje uslova kapitalizacije.

Prema podacima Narodne banke Srbije, zemlja sada sprovodi postupak u fazama (prva faza završena 2017. godine), kako bi se ažurirali zakoni, a koji obuhvata analizu usaglašenosti, analize uticaja usaglašenosti i usklađivanja regulatornog okvira do 2021. godine, kad bi trebalo da se u potpunosti postigne spremnost lokalnih osiguravača da se pridržavaju novih propisa. U 2017. donet je Plan postepenog usklađivanja domaćeg zakonodavstva u oblasti osiguranja i dobrovoljnih penzionih fondova s pravnom tekovinom EU u oblasti inostranih ulaganja institucionalnih investitora, kao i plan primene propisa. Izmene su pretpele sledeće Odluke: Odluka o investiranju sredstava osiguranja, Odluka o tehničkim rezervama, Odluka o sticanju zvanja i usavršavanju ovlašćenog aktuara**.** Narodna banka je odgovorna za: izdavanja i povlačenje operativnih dozvola za rad osiguranja, preduzimanje mera za ozdravljenje osiguravajućih društava koja ne ispunjavaju zahteve u pogledu solventnosti, uključujući i poništenje ugovora, obezbeđivanje uslova zaštite klijenata (koji se odnose na otkrivanje i marketing), a žalbe kupaca ostaju u nadležnosti službi za zaštitu potrošača.

Najvažniji propisi koji definišu pravni ambijent poslovanja osiguranja u Srbiji su Zakon o osiguranju, Zakon o obaveznom osiguranju u saobraćaju, kao i zakoni o: penzijskom i invalidskom osiguranju, stečaju i likvidaciji banaka i društava za osiguranje, dobrovoljnim penzionim fondovima i penzijskim planovima.

Industriju osiguranja zastupa Udruženje osiguravača u Srbiji koje ima 18 članova i koje obavlja stručnu obuku i radi sa vladom i nacionalnom bankom na razvoju i implementaciji Zakona o osiguranju. Takođe predstavlja svoje članove u međunarodnim projektima.

Struktura i poslovanje

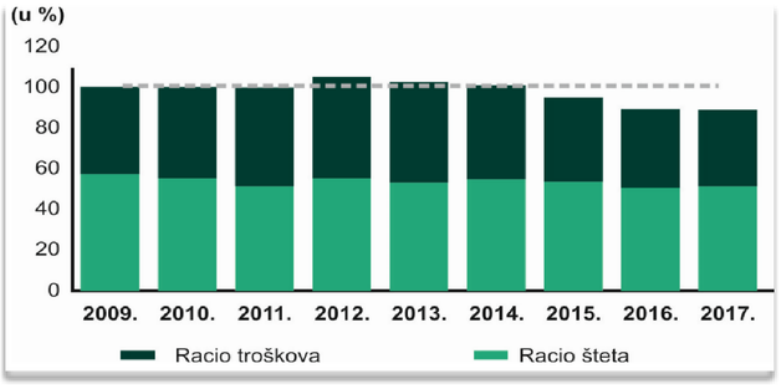
Prema pokazateljima razvijenosti, kao što su odnos ukupne premije i BDP-a i premije po stanovniku, tržište osiguranja u Srbiji manje je razvijeno od tržišta osiguranja zemalja članica EU. Premija je u BDP-u u 2017. godini učestvovala sa 2,1%, što je nepromenjeno u odnosu na 2016, dok je premija po stanovniku iznosila 112 evra. Bilansna suma sektora osiguranja u ukupnoj bilansnoj sumi finansijskog sektora iznosiloa je 6,3% (prema podacima *Swiss Re* za 2016, učešće premije u BDP-u za zemlje članice EU iznosilo je 7,4%, a u grupi zemalja u razvoju 3,2%). Premija po stanovniku za zemlje članice EU iznosila je 2.383 US dolara, a u grupi zemalja u razvoju 149 US dolara.

Sektor koji može privući dalje investicije u Srbiji, je životno i neživotno osiguranje pošto privreda postaje sve integrisanija u EU, a životni standard raste, što je s aspekta razvoja privrede svake zemlje važan činilac, a istovremeno sektor osiguranja podržava i stabilnost finansijskog sistema. Osim kompanija u državnom vlasništvu, lidera na tržištu osiguranja, u ovom sektoru dominiraju i podružnice velikih evropskih osiguranja, koje će verovatno proširiti svoje prisustvo tokom tekuće faze konsolidacije. Tržište osiguranja u Srbiji, posebno sektor životnog osiguranja, je u relativno ranoj fazi razvoja, sa ograničenim stopama pokrivenosti na potrošačkom tržištu.

Iako je ovo tržište jedno od najmanjih regionalnih tržišta, srpski sektor osiguranja privukao je nekoliko značajnih stranih provajdera i postavio standarde za dalji rast. Prema podacima Narodne banke Srbije, u ovom sektoru radi 21 osiguravajuća kompanija koja ima licencu, uključujući i četiri reosiguravajuća društva, od kojih su četiri isključivo životna osiguranja, sedam isključivo neživotnih osiguravača i šest kompozitnih kompanija koje nude obe usluge. Pored toga, tržište se krajem 2017. godine sastojalo od 19 banaka, osam finansijskih lizinga i jednog javnog poštanskog operatera, od kojih su svi licencirani kao agencije za poslovanje, 90 pravnih lica koja obavljaju usluge posredovanja u osiguranju / agenciji, 88 agenata osiguranja i preko 6,600 aktivnih sertifikovanih agenta / brokera u osiguranju.

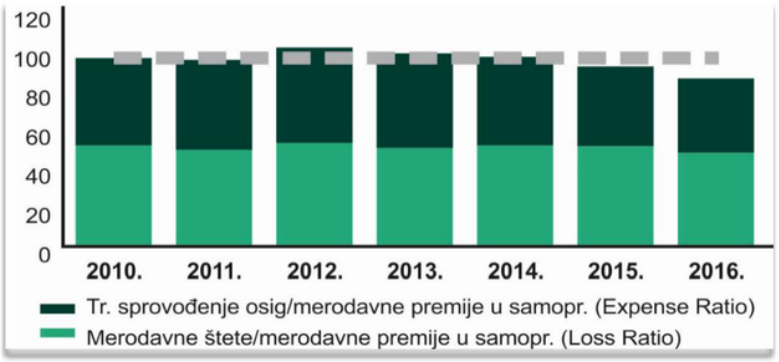
U 2017. godini društva za osiguranje ostvarila su ukupnu premiju od 93,1 milijardu dinara (4,4% više nego u 2016.). U stukturi premije najveće je učešće neživotnih osiguranja od 75,6%, a životnih osiguranja 24,4%. Prema vrsti osiguranja, osiguranje od autoodgovornosti ima najveće učešće u ukupnoj premiji u 2017. godini od 34,4%, zatim životna osiguranja 24,4%, osiguranje imovine 17,9% i osiguranje motorinih vozila – kasko osiguranje 8,4%.

Grafikon 5.3: Kombinovani racio u sektoru osiguranja u Srbiji, 2009-2017.

Izvor: NBS

Grafikon 5.4: Pokazatelji u sektoru osiguranja u Srbiji, 2010-2016. (%)

Izvor: NBS

U odnosu na strukturu vlasništva, prednjače osiguranja sa stranim vlasništvom, dok je domaće dominantno u 25% osiguravajućih preduzeća na srpskom tržištu osiguranja. Najveća pojedinačna kompanija u celokupnom sektoru kao celina je "Dunav osiguranje", domaće preduzeće. Strani učesnici u sektoru osiguranja u Srbiji prvenstveno dolaze iz regiona gde najviše doprinose Austrija i Slovenija, slede Italija, Francuska, Hrvatska, Holandija, Irska, Češka i Rusija.

Tržište životnog osiguranja u Srbiji je relativno malo, sa manje od četvrtine ukupnih bruto premija. Koncentriše se u tri velika pružaoca u inostranom vlasništvu, koja imaju udeo od 65% na tržištu, dok svi drugi provajderi imaju manje od 10% tržišnog učešća.

Tabela 5.3: 10 najvećih osiguravajućih kuća u segementu životnog osiguranja u Srbiji (btt premije u mln $)

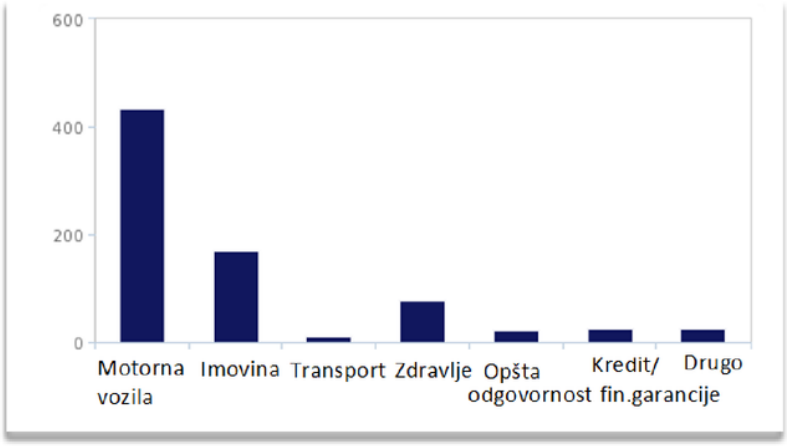
	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.
"Generali osiguranje Srbija" a.d.	30,6	30,3	34,0	35,1	43,3	53,8	60,7	55,2	60,0
"Wiener Stadtische osiguranje" a.d.	29,4	30,3	33,5	31,3	42,2	37,3	35,2	42,8	42,1
"GRAWE"osiguranje a.d.	25,2	25,6	26,7	24,6	26,8	32,4	29,6	28,6	35,1
"Uniqa non life" osiguranje d.d.	8,6	9,0	10,9	11,3	13,9	16,9	16,7	14,9	16,4
"Societe Generale osiguranje" a.d.	na	0,1	1,4	1,2	2,7	4,0	4,3	13,3	15,8
"Dunav osiguranje" a.d.	8,8	9,0	10,9	12,5	14,8	15,3	11,1	11,3	14,5
"Merkur" osiguranje" d.d.	3,8	5,0	6,5	6,9	7,7	8,9	8,8	9,0	13,0
"DDOR Novi Sad" osiguranje a.d.	7,2	6,6	7,5	6,6	7,0	7,6	7,2	8,7	8,7
"TRIGLAV Osiguranje" a.d.	0,7	0,8	0,9	0,8	0,8	0,8	0,7	2,5	4,5
životno osiguranje "AXA Grupe"	na	2,1	1,8	1,3	1,2	1,3	1,7	1,9	1,9

Izvor: Fitch Solutions

"Generali osiguranje Srbija", deo "Wiener Versicherung Gruppe" (VIG), imalo je tržišno učešće od 19,9% krajem 2017. godine. Ovo osiguranje širi svoje kapacitete u Srbiji kroz kupovinu lokalnih zavisnih preduzeća "*AXA*" ("*AXA* Grupe" životno osiguranje) u zemlji. Transakcija zaključena u decembru 2016. godine uključila je kupovinu brenda "*AXA* Grupe", životnog osiguranja. Od 2017. godine "*AXA*" je najavila potpunu integraciju kompanija u svojoj srpskoj podružnici. Druge osiguravajuće kompanije imaju sledeće tržišno učešće u Srbiji: "*GRAWE*" osiguranje 16,5%, "*Uniqa non life*" osiguranje 7,8%, i zauzimaju treću i četvrtu poziciju na tržištu. Životno osiguranje ima učešće od 0,5% u BDP-a u Srbiji (što je u poređenju sa drugim zemljama CIE nisko), ali postoji značajan potencijal dugoročnog rasta životnog osiguranja u Srbiji. Srbija je jedna od siromašnijih država u regionu Centralne i Istočne Evrope. Raspoloživi dohodak domaćinstava je nizak u poređenju sa drugim tržištima, iz kog razloga je i potrošnja za životno osiguranje osetljivija na egzogene i endogene ekonomske šokove nego na drugim tržištima regiona. Ako tržište u ovom sektoru nastavi da se širi, novi potencijalni konkurenti će verovatno nastojati da postanu regionalni provajderi na ovom tržištu. Rastući zahtevi za kapitalom u skladu sa propisima EU, "Solventnosti II", takođe predstavljaju priliku inostranim firmama da se prošire na srpsko tržište, spajanjem ili kupovinom manjeg domaćeg pružaoca osiguravajućih usluga.

Razvijenije tržište neživotnog osiguranja u Srbiji u sektoru životne sredine ima slične ciljeve I veći obim naplaćenih premija, konkurentniji je i dinamičnijiji. Kao tržište u razvoju, većina aktivnosti (oko 80%) se sastoji od premije za osiguranje motornih vozila i imovine, što ukazuje na to da se relativno mali broj kompanija odlučuje na diverzifikaciju u druge proizvodne linije.

Grafikon 5.5: Neživotno osiguranje u Srbiji po sektorima, 2018. (mil $)

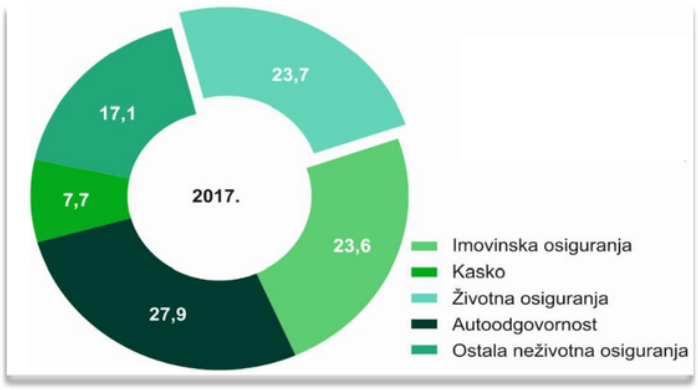

Izvor: NBS, Fitch

Razvojem sektora neživotnog osiguranja i rastom privrede, povećaće se i segmenti osiguranja putničkih automobila i linija osiguranja imovine. S obzirom da vlada smanjuje javnu potrošnju, povećanje ulaganja u privatni sektor bi moglo da doprinese i širenju poslovanja i potražnje osiguranja usmerenog na korporaciju, kao što su opšta odgovornost i osiguranje komercijalnog vlasništva. Srpskim segmentom neživotnog osiguranja u velikoj meri dominira mali broj većih osiguranja, od kojih mnogi imaju podršku evropskih osiguravajućih grupa svetske klase. Postoji veliki broj brendova koji su bili prisutni u toku razvoja srpskog sektora neživotnog osiguranja. Tri najveća provajdera trenutno imaju oko 66% tržišnog učešća, mereno vrednošću premije u 2017. Dominantno učešće u sektoru neživotnog osiguranja ima domaća firma u državnom vlasništvu "Dunav osiguranje" sa 33,2% u 2017. godini. Firma nudi širok spektar proizvoda i usluga, od osiguranja motornih vozila i kućnih osiguranja, do zdravstvenih, putnih, životnih, slučajnih i ciljanih niša poljoprivrednih osiguranja. Uprkos rastućoj konkurenciji međunarodnih provajdera, „*Delta Generali*" osiguranje, lider u segmentu životnog osiguranja, na drugom je mestu u neživotnom sektoru sa tržišnim učešćem od oko 20% u 2017. godini. Treća je nekadašnja srpska državna kompanija "DDOR Novi Sad" osiguranje, sada deo italijanskog "*Unipol*"-a, sa tržišnim udelom od 13,6%. Slede: "*Uniqa*", osiguranje, "*Wiener Versicherung Gruppe*" neživotno osiguranje i "Triglav Osiguranje". U sektoru životnog osiguranja očekuju se promene, lokalna spajanja i akvizicije, sa ograničenim potencijalom za pojavu potpuno novog domaćeg provajdera.

U sektoru neživotnog osiguranja, ključna promena će biti verovatna privatizacija "Dunav osiguranja", koju ohrabruje MMF. Sa nešto manje od trećine srpskih kupaca, neživotno osiguranje "Dunav osiguranje" predstavlja dobru priliku za potencijalnog stranog investitora: ima bankarsko poslovanje, reosiguranje, penzione fondove i široku mrežu prodajnih mesta osiguranja, a napravilo je odličan ulazak na tržište osiguranja Balkana.

Grafikon 5.6: Ukupna premija prema vrstama osiguranja, 2017

Izvor: NBS

U strukturi premije u 2017. najveće učešće ima osiguranje od auto-odgovornosti, sa učešćem u ukupnoj premiji od 29,1%. Premija neživotnih osiguranja raste, učešće premije dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja je bilo 3,8% u 2017. godini. Dve trećine tržišta pokrivaju tri društva za osiguranje. Promenio se rang pet najvećih društava za osiguranje, posmatrano prema visini premije životnih osiguranja, koja u ukupnoj premiji tržišta učestvuju sa 81,8%.

Herfindal–Hiršman-ov indeks bilansnih suma svih društava za osiguranje upućuje na umerenukoncentraciju na tržištu.

5.1.3 Berza

Pravni okvir

Iako je srpski berzanski sektor mali i u pogledu broja listinga i obima ukupne tržišne kapitalizacije, on ima koristi od čvrstog regulatornog okruženja i tekućeg procesa usklađivanja sa pravom EU dok zemlja radi na pristupanju. Od 2015. godine Beogradska berza se intenzivnije aktivirala u animiranju srpskih kompanija za izlazak na berzu, što je početkom 2018. godine rezultiralo pokretanjem projekta Serbia: *IPO Go*, a krajem godine i uključenjem prvih akcija iz *IPO* na srpsko tržište kapitala nakon osam decenija.

Članstvo Beogradske berze, kao jedine finansijske berze u Srbiji, u Federaciji evro-azijskih berzi (*FEAS*), doprinosi poboljšanju transparentnosti tržišta. Srpsku berzu nadgleda Komisija za hartije od vrednosti, koja je osnovana 1990. godine. Tržišna regulativa utvrđena je nacionalnim zakonom, koji će se u narednim godinama ažurirati u pripremi članstva u EU, kako bi se Srbija uskladila s direktivama EU kao što je Direktiva o tržištima u finansijskim instrumentima (*MiFID*) i kasnije izmene i dopune *MiFID* II, koje su stupile na snagu 2018. godine, i Uredba EU o zloupotrebi na tržištu (596/2014 / EU). Osnovni zakoni koji se odnose na rad Beogradske berze su zakoni o: tržištu kapitala, o preuzimanju akcionarskih društava, o investicionim fondovima, i sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma.

Komisija za hartije od vrednosti odgovorne za očuvanje funkcionisanja tržišta kapitala, osiguranje zaštite investitora i garantovanje efikasnosti i transparentnosti tržišta (koju bira Skupština RS) ima

ovlašćenja da podnese podzakonske akte i izda dozvole brokerima i da ovlašćenja za nadzor i nadgledanje (koji zahtevaju redovno izveštavanje i reviziju).

Beogradska berza takođe propisuje uslove za trgovanje po osnovnim pravilima berze (odobrena od strane Komisije za hartije od vrednosti) koji uključuju: Berzanski memorandum o udruženju, Statut, Pravila poslovanja, Tarifne propise i Pravila listinga i kotacije. U tom smislu, nedavno su izmenjeni zahtevi za nove listinge, sa smanjenim minimalnim pragom kapitala za nove listinge na Prime Market i Standard Market. Beogradska berza je jedino mesto za razmenu obveznica u Srbiji, ali je mala po regionalnim standardima i ima ograničen broj listinga. Najznačajniji sektori su: proizvodnja, rudarstvo i finansijske usluge zastupljeni na razmeni. Tržišna kapitalizacija je u stalnom padu u poslednjih nekoliko godina, iako bi napori za podsticanje novih listinga trebalo da pomognu razvoju lokalnog tržišta kapitala.

Tržište kapitala u Srbiji odvija se na Beogradskoj berzi, koja ima dugu istoriju, jer postoji od 1886. godine. Berza je odigrala ključnu ulogu u punoj ili parcijalnoj privatizaciji prethodno državnih preduzeća. Međutim, broj listinga na berzi ostaje ograničen, posebno u odnosu na druge razmene u regionu. Ovo ograničava potencijal rasta tržišta. U 2017. godini ostvaren je ukupan promet u vrednosti od 66,91 mlrd dinara, ili 533 miliona evra, što je promet veći za 50,15% u odnosu na 2016. Promet akcijama na Berzi u 2017. godini iznosio je 8,27 milijardi RSD (65,92 miliona evra), što je rast do 27,9% u odnosu na 2016. Promet u obveznicama iste godine iznosio je 87,65% ukupnog prometa na Berzi sa vrednošću od 58,64 milijardi dinara (484,9 miliona evra). U smislu ilustracije vrednosti transakcija, daju se podaci za BB za period od 1998-2018. godine.

Tabela 5.4: Indikatori Beogradske berze, 1998-2018. godine

Godina	Promet RSD	Ukupan promet EUR	Broj transakcija	BELEX15 berzanskog tržišta	
2018.	60.013.147.744	507.288.791	57.026	747,61	-1,60%
2017.	66.907.338.684	552.822.262	66.952	759,80	5,91%
2016.	44.574.000.173	361.994.482	87.893	717,37	11,38%
2015.	22.429.152.041	185.770.866	146.232	644,10	-3,44%
2014.	20.258.653.211	173.518.701	238.023	667,02	19,54%
2013.	30.164.364.465	267.006.644	344.109	557,97	6,51%
2012.	24.988.496.333	219.765.572	483.013	523,89	4,98%
2011.	28.584.502.604	280.180.758	2.887.538	499,05	-23,43%
2010.	23.017.197.757	222.475.934	725.550	651,78	-1,81%
2009.	41.778.491.982	441.976.426	77.215	663,77	17,44%
2008.	71.853.776.130	882.454.957	119.001	565,18	-75,62%
2007.	164.990.865.957	2.059.769.522	301.210	2.318,37	38,39%
2006.	100.583.951.914	1.210.439.480	141.499	1.675,20	58,01%
2005.	48.350.670.609	581.464.086	173.545	1.060,21	-1,60%
2004.	40.583.663.543	556.635.879	138.842	-	
2003.	93.070.409.210	1.420.303.206	127.786	-	
2002.	102.298.249.980	1.685.411.342	83.952	-	
2001.	50.156.494.837	840.860.293	46.073	-	
2000.	8.925.475.009	-	25.068	-	
1999.	6.160.024.047	-	5.740	-	
1998.	6.004.271.574	-	9.206		

Izvor: Beogradska berza, godišnji izveštaji o prometu,
raspoloživo na: https://www.belex.rs/trgovanje/izvestaj/godisnji (posećeno 24.12.2018)

2018. godine Beogradska berza je imala 27 kompanija na otvorenom tržištu, ali samo tri kompanije na standardnom tržištu i tri kompanije na glavnom tržištu, koje imaju najstrože zahteve za listingom. Takođe nudi široku platformu za trgovanje hartijama od vrednosti (sa 560 isuara na MTP) za kompanije koje se ne kvalifikuju za osnovna, standardna i otvorena tržišta. Ukupna tržišna kapitalizacija kompanija na tržištu krajem juna 2013. godine dostigla je 5,22 milijardi dinara, dok je 2018. godine iznosila, 520.609.868.399 RSD (4.401.842.451 EUR).

Tabela 5.5: Tržišna kapitalizacija na Beogradskoj berzi, 2018.

21.12.2018.	RSD	EUR
UKUPNO	520.609.868.399	4.401.842.451
REGULISANO	297.635.779.111	2.516.559.687
Listing	237.998.492.249	2.012.316.574
Prime akcije	196.242.764.913	1.659.265.000
Standard akcije	41.755.727.336	353.051.573
Open market	59.637.286.862	504.243.114
MTP	222.974.089.288	1.885.282.764
BELEX15	253.859.830.111	2.146.426.806
BELEXline	271.657.563.085	2.296.909.579

Izvor: Beogradska berza, podaci o tržišnoj kapitaliazciji 21.12.2018.,
raspoloživo na: https://www.belex.rs/trgovanje/kapitalizacija (posećeno 24.12.208)

Beogradska berza postavlja brojne uslove kao preduslov za listing na tržištu. Sve kompanije koje se bave listingom na segmentima najviših slojeva su u funkciji najmanje tri godine; za glavnu listu moraju imati minimalni kapital od 3 miliona evra, a za standardni listing minimalni kapital od 2 miliona evra. Spisak otvorenog tržišta mora da funkcioniše tri godine ili manje i ima minimalni kapital od 1mln evra (500.000 evra pod posebnim uslovima).

Na Beogradskoj berzi su najviše zastupljene proizvodne i rudarske kompanije, sa tržišnom kapitalizacijom od 1,5 milijardi evra i 1,0 milijardi evra (na dan 29.1.2018). Finansijske i osiguravajuće delatnosti, transport i skladištenje, i poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo čine preostalih pet najboljih sektora na berzi, dok su najmanji sektori u smislu tržišne kapitalizacije umetnost, zabava i rekreacija, vodosnabdevanje i kanalizacija i zdravlje ljudi i socijalni rad (Tabela 5.5).

Tabela 5.6: Tržišna kapitalizacija top 10 privrednih sektora na Beogradskoj berzi (jun 2018.)

	Market Cap (RSD mlrd)	Market Cap (EUR bn)
Prerađivačka industrija	179,0	1.52
Rudarstvo	114,0	0,97
Aktivnosti finansija i osiguranja	78,3	0,66
Transport i skladištenje	69,3	0,59
Trgovina	21,4	0,18
Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	19,6	0,17
Građevinarstvo	18,9	0,16
Profesionalne, naučne i tehničke usluge	11,2	0,09
Smeštaj i usluge ishrane	4,1	0,03
IKT	3,4	0,03

Izvor: Beogradska berza, jun 2018.

Vodeće kompanije po tržišnoj kapitalizaciji na Beogradskoj berzi su: NIS a.d. Novi Sad, koja se bavi istraživanjem, proizvodnjom i preradom, prodajom i distribucijom širokog spektra naftnih derivata, kao i implementacijom energetskih projekata, sa *Gazprom Nefts*-om kao najvećim akcionarom (vlasnik 56,15% akcijskog kapitala, Vlada Srbije ima 29,87%); Aerodrom Nikola Tesla iz sektora transporta (vazdušni transport), druga je po veličini kompanija na regulisanom tržištu u smislu tržišne kapitalizacije; i Komercijalna banka, jedna od vodećih komercijalnih banaka u zemlji, koja pruža usluge mikro-poslovnih usluga. Vlada ima 41,7% udela banke koja je uključena na standardno tržište Beogradske berze.

Tabela 5.7: Vodeće kompanije po tržišnoj kapitalizaciji na Beogradskoj berzi (EUR mln)

	Tržišna kapitalizacija kompanije (EUR mln)
NIS a.d., Novi Sad	947,4
Aerodrom Nikola Tesla	486,4
Komercijalna banka	276,3
Energoprojekt holding	65,7
Metalac	34,6
Jedinstvo	12,9

Izvor: Beogradska berza, jun 2018

Beogradska berza ima dva indeksa: BELEX15 je vodeći indeks i prati cene najlikvidnijih akcija na berzi, dok je BELEXline referentni indeks. Najaktivnije kompanije su takođe uključene na indeks *SEE Link* (*SEELinKs* i *SeeLinKs EVI*). 2018.godine Beogradska berza (*BSE*) izvestila je o tržišnoj kapitalizaciji od 5,22 milijardi dinara, sa dospećem od 518,9 milijardi dinara na kraju 2017. i 5,99 milijardi dinara pre 12 meseci, nastavljajući trend stalnog opadanja.

5.1.4 Finansijski lizing

Pravni okvir

Narodna banka Srbije, daje saglasnost za dozvole za obavljanje poslova finansijskog lizinga, sticanje akcija u davaocima finansijskog lizinga, na imenovanje organa upravljanja, u skladu sa Zakonom o finansijskom lizingu. Donosi i podzakonske akte. Sektor radi u okviru zakona o finansijskom lizingu, sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma, o zaštiti korisnika finansijskih usluga.

Struktura i poslovanje sektora

2017. godine, u sektoru finansijskog lizinga u Srbiji, poslovalo je 16 davalaca finansijskog lizinga (Tabela 5.8).

Tabela 5.8: Pregled osnovnih parametara u 2017. (u 000 din, u %, na dan 31. decembar)

		Aktiva		Kapital		Zaposleni	
Vlasnička struktura prema nacionalnosti (rezidentnosti) vlasnika	Br	Iznos	Učešće	Iznos	Učešće	Broj	Učešće
Davaoci lizinga u 100% ili većinskom vlasništvu domaćih lica	9	66.288.900	88,0%	5.645.463	61,0%	276	76,0%
Davaoci lizinga u 100% ili većinskom vlasništvu stranih pravnih lica	7	9.032.430	12,0%	3.613.312	39,0%	87	24,0%
Ukupno	16	75.321.330	100,0%	9.258.775	100,0%	363	100,0%

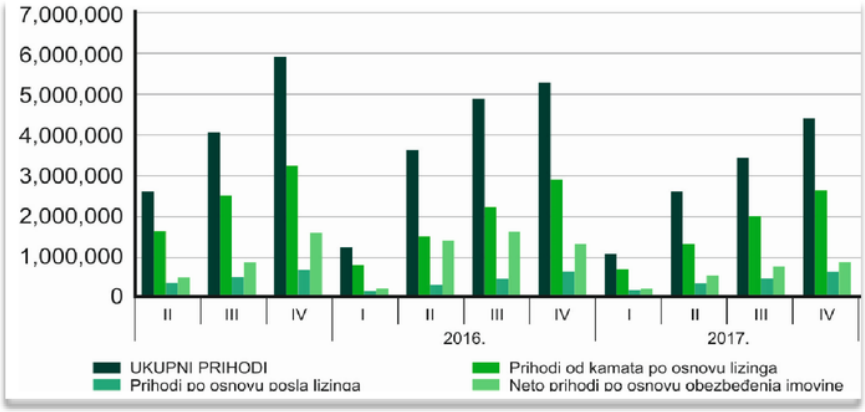
Izvor: NBS

Vlasnička struktura davalaca finansijskog lizinga prema kriterijumu rezidentnosti osnivača promenila se odnosu na prethodno tromesečje. Naime, davalac finansijskog lizinga koji je bio u 100% vlasništvu strane banke sada je u 100% vlasništvu domaće banke sa stranim kapitalom. Prema podacima NBS, davaoci finansijskog lizinga u Srbiji, *Beograd, iz 2017.* godine, su bila sledeća društva sa ograničenom odgovornošću: *Intesa Leasing, LIPAKS, CA Leasing Srbija, Heta Leasing, ERB Leasing, OTP Leasing, NLB Leasing* u likvidaciji, *Procredit Leasing, Piraeus Leasing, Porsche Bank AG, Raiffeisen Leasing, S-Leasing, Sogelease Srbija, UniCredit Leasing Srbija, VB Leasing i Zastava Istrabenz Lizing*.

Ima 14 davalaca finansijskog lizinga. To su banke, članice bankarskih grupa ili druge finansijske institucije, a dva davaoca su u većinskom vlasništvu lica koja ne pripadaju bankarskom sektoru. U sektoru finansijskog lizinga bila su zaposlena 363 lica, što je za četiri zaposlena više nego na kraju prethodnog perioda. Ukupna bilansna aktiva sektora finansijskog lizinga iznosila je 75,3 milijarde dinara (za 4,7% više nego na kraju prethodnog tromesečja). Ukupan kapital iznosio je 9,3 milijarde dinara (za 2,3% manje nego na kraju prethodnog tromesečja). Kao i u prethodnom tromesečju, četiri davaoca finansijskog lizinga, prema ukupnoj bilansnoj aktivi, su činila čak 61,3% tržišta finansijskog lizinga. S druge strane, tri davaoca finansijskog lizinga imaju pojedinačno učešće manje od 10,0%, a

preostalih devet davalaca finansijskog lizinga imaju pojedinačno učešće manje od 5,0% na ovom tržištu. Od ukupno 16 davalaca finansijskog lizinga, pet davalaca je imalo negativan neto rezultat. Na kraju četvrtog tromesečja 2017. godine, bilo je osam davalaca finansijskog lizinga. Dva davaoca finansijskog lizinga bila su u postupku dobrovoljne likvidacije, za čije sprovođenje su dobili saglasnost Narodne banke Srbije.

Grafikon 5.7: Struktura prihoda davalaca finansijskog lizinga u Srbiji, 2016-2017.

Izvor: NBS

Najznačajnija kategorija prihoda davalaca finansijskog lizinga bila je prihodi od kamata po osnovu finansijskog lizinga (kao osnovni prihodi davalaca finansijskog lizinga), čije je učešće na dan 31. decembra 2017. godine u ukupnim prihodima iznosilo 59,2%. U strukturi prihoda po visini učešća slede neto prihodi od umanjenja do obezvređenja imovine (sa 18,5%) i prihodi po osnovu posla finansijskog lizinga – prihodi u vezi s realizacijom osnovnog posla (sa 13,7%). Ostali dobici i prihodi (prihodi od premija, subvencija, dotacija, donacija, od ukidanja dugoročnih rezervisanja) učestvovali su sa 6,2% u ukupnim prihodima.

Struktura plasmana po osnovu finansijskog lizinga

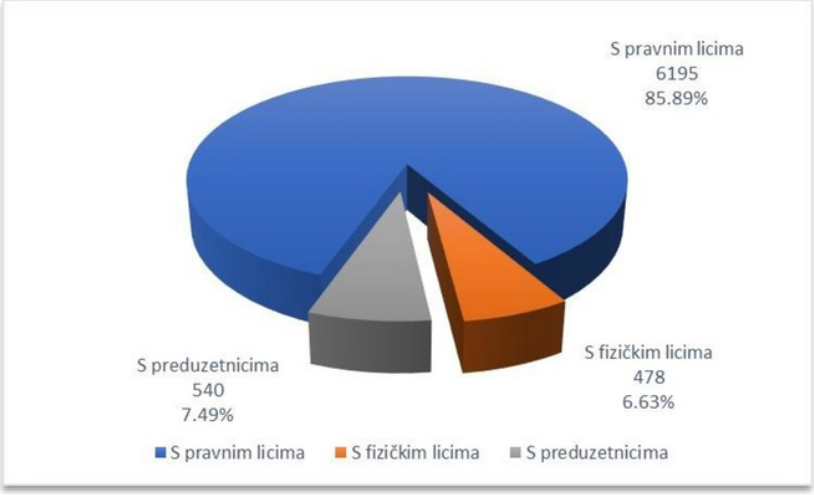
U 2017. godini, kao i godinama unazad, najveće učešće u strukturi plasmana prema primaocu lizinga (84,2%) činili su plasmani odobreni preduzećima van finansijskog sektora. Najveće učešće je imalo finansiranje teretnih vozila, minibusa i autobusa (43,1%) i putničkih vozila (33,2%).

Pokazatelj ROA, u odnosu na 31. decembar 2016, smanjen je sa 2,05% na 0,95%, dok je pokazatelj ROE na kraju četvrtog tromesečja 2017. godine iznosio 7,62%, što je znatno manje nego u istom tromesečju 2016, kada je ovaj pokazatelj iznosio 16,00%. Neto kamatna marža iznosila je 3,29% (na kraju četvrtog tromesečja 2016. godine iznosila je 3,74%). Prosečna aktivna kamatna stopa bila je niža na kraju četvrtog tromesečja 2017. godine i iznosila je 4,50% (na kraju četvrtog tromesečja 2016. godine iznosila je 5,47%), kao i prosečna pasivna kamatna stopa, koja je na kraju četvrtog tromesečja 2017. godine iznosila 1,23% (na kraju četvrtog tromesečja 2016. godine iznosila je 1,79%).

Tržišno učešće davalaca finansijskog lizinga prema portfoliju, u odnosu na prethodno tromesečje, neznatno se promenilo. Prema *Herfindal–Hiršman*-ovom indeksu, koji je na dan 31. decembra 2017. godine iznosio 1.317,4 i ima obeležja tržišta umerene koncentracije.

Davaoci finansijskog lizinga su 2017. zaključili 7.132 ugovora o isporuci predmeta lizinga, od čega 6.885 ugovora s pravnim licima, 178 ugovora s preduzetnicima i 69 s fizičkim licima. Davaoci finansijskog lizinga su zaključili 110 ugovora o otuđenju uz naknadu vraćenih predmeta lizinga, od čega 82 ugovora s pravnim licima, dvanaest ugovora s fizičkim licima i deset ugovora s preduzetnicima. 13 davalaca finansijskog lizinga je u vezi sa zaključenjem 1.497 ugovora o lizingu prihvatilo solidarno jemstvo kao sredstvo obezbeđenja, pri čemu je, po oceni tih davalaca finansijskog lizinga, bila jasna veza između primalaca lizinga i jemaca.

Grafikon 5.8: Struktura stranaka u finansijskom lizingu (po broju i strukturi zaključenih ugovora), 2017.

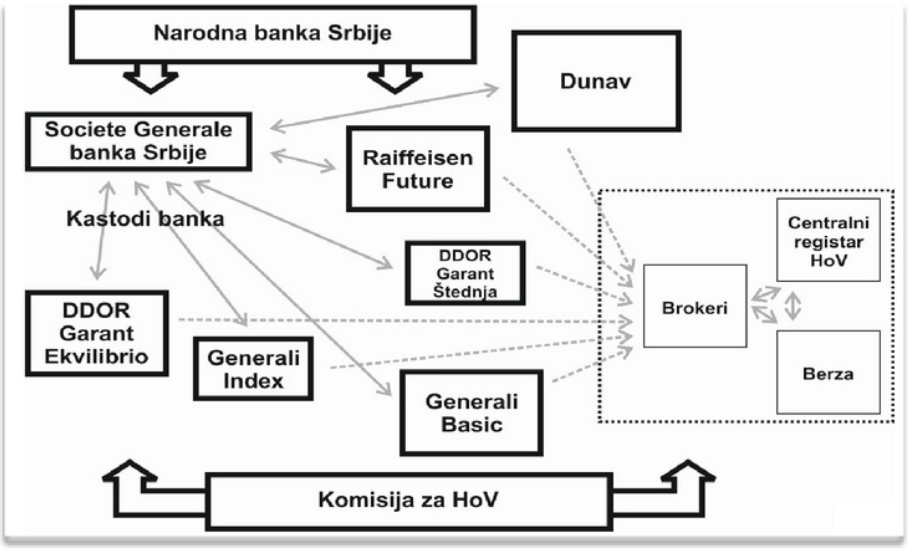

Izvor: NBS

5.1.5 Dobrovoljni penzioni fondovi

Četiri društva su poslovala na tržištu dobrovoljnih penzionih fondova u 2017.godini. Upravljala su imovinom sedam dobrovoljnih penzionih fondova. Imovina svih fondova vodi se na računima kod jedne kastodi banke. Usluge posredovanja prilikom zaključenja ugovora o članstvu u dobrovoljnim penzionim fondovima pružalo je pet banaka posrednika, a usluge informisanja o članstvu u tim fondovima 433 agenta prodaje (od ukupno 733 lica kojima je Narodna banka Srbije izdala dozvolu za obavljanje ovih poslova), koje su angažovala društva za upravljanje i banke posrednici. Za potrebe obavljanja kupovine i prodaje HoV, društva za upravljanje sarađivala su s deset brokerskih kuća.

Grafikon 5.9: Učesnici na tržištu dobrovoljnih penzionih fondova u Srbiji, 2017.

Izvor: NBS

Izdato je ukupno 749 dozvola za obavljanje poslova agenta prodaje. Društva za upravljanje angažovala su 86 lica, a banke posrednici 437 lica.

Struktura i poslovanje

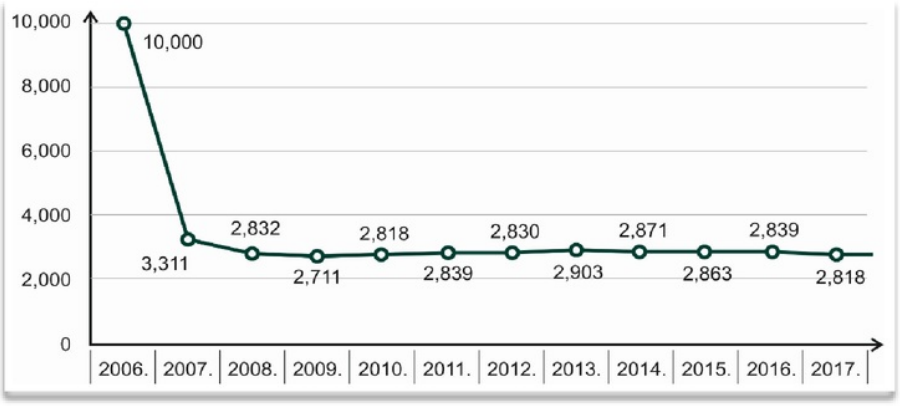
Neto imovina fondova u 2017. iznosila je 37,1 milijardu dinara, ukupne uplate iznosile su 821,1 milion dinara, članovi su povukli 330 miliona dinara, dok je dobit od ulaganja iznosila 470,4 miliona dinara.

Tabela 5.9: Neto imovina u sektoru DPF, 2007-2017. (u mlrd RSD)

2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.
3,1	4,6	7,2	9,9	12,5	16,0	19,7	23,6	28,9	32,8	36,2

Izvor:NBS

Grafikon 5.10: Koncentracija u sektoru DPF, 2006-2017.

Izvor: NBS

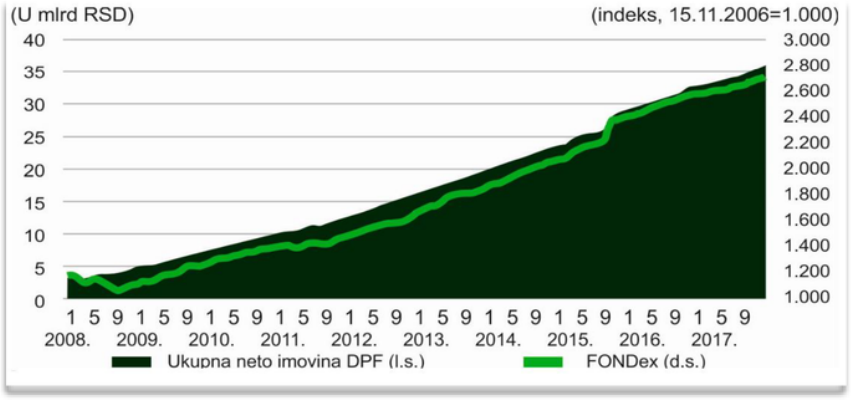
Tržište u sektoru fondova je i dalje visoko koncentrisano, *HHI* je u 2017. godini iznosio 2.818 poena. Učešće neto imovine najvećeg fonda u neto imovini sektora iznosilo je oko 41%. U strukturi ulaganja imovine fondova najveći udeo imale su državne obveznice.

Neto imovina fondova je krajem 2017. godine dostigla 36,2 mlrd dinara (veća za 10,3% nego u 2016.). Dobit od ulaganja koju su ostvarili fondovi u toku godine iznosila je 1,6 mlrd dinara. Broj korisnika usluga dobrovoljnih penzionih fondova na kraju 2017. godine iznosio je 185.445, što čini oko 2,6% ukupnog broja stanovnika, odnosno 9,3% ukupnog broja zaposlenih.

Osnovni principi ulaganja svakog fonda definisani su investicionom politikom, kojom se fond predstavlja članovima i kojom se, između ostalog, utvrđuju ciljevi ulaganja imovine fonda i ograničenja, s obzirom na rizike ulaganja. U zavisnosti od toga, svaki fond definiše strukturu svojih ulaganja, pa tako neki fondovi ulažu sredstva samo u evroinstrumente, a drugi pretežno u dinarske instrumente. Svi fondovi uglavnom ulažu u državne dužničke HoV. S obzirom na različitu strukturu ulaganja, razlikuju se i prinosi koje fondovi ostvaruju. Oni su se u 2017. godini kretali u rasponu od –1,09% do 9,85%.

Pod uticajem aprecijacije dinara, negativan prinos ostvarili su fondovi čija je imovina izražena u evrima, ali je izraženo u evrima prinos tih fondova bio pozitivan. Prosečan prinos na nivou sektora u 2017. godini, meren prinosom indeksa *FONDex* koji prikazuje kretanje vrednosti investicionih jedinica svih dobrovoljnih penzionih fondova, iznosio je 4,7%. Ulaganja dobrovoljnih penzionih fondova bila su, kao i u prethodnom periodu, određena okolnostima na finansijskom tržištu, pa je tako, na kraju 2017. godine, najveći deo imovine fondova (83,6%) bio uložen u državne HoV. Sredstva po viđenju činila su 5,4% imovine fondova, akcije 8,5%, a oročeni depoziti 1,6%. Na kraju 2017. godine, najveći deo državnih dužničkih instrumenata u imovini fondova bio je ročnosti od jedne do pet godina. Preciznije, 4,6% tih instrumenata imalo je rok dospeća do godinu dana, 26,1% od jedne do dve godine, 50,5% od dve do pet godina, 15,2% od pet do deset godina, a 3,5% imalo je rok dospeća duži od deset godina. Prosečna ročnost sredstava uloženih u državne HoV, ponderisana njihovim udelom u ukupnim ulaganjima u te HoV, iznosila je 3,4 godine.

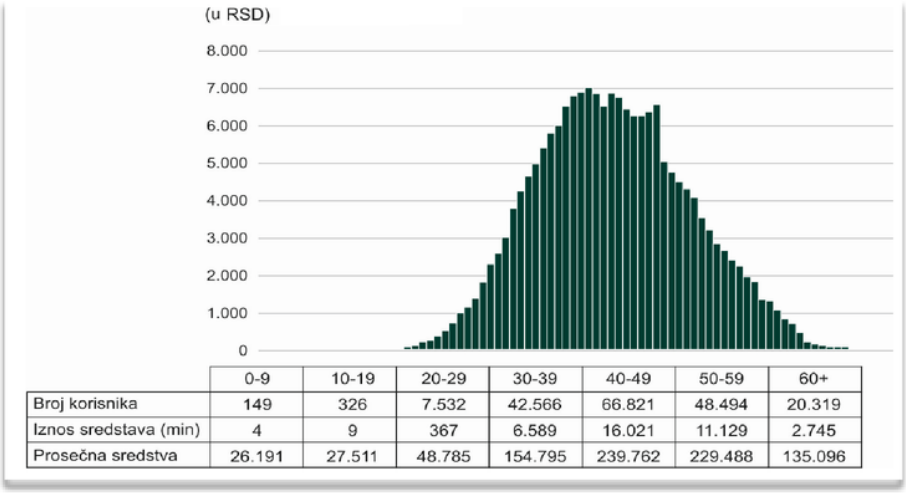
Grafikon 5.11: Ukupna neto imovina DPF i indeks FONDex

Izvor: NBS

Ukupna neto imovina DPF-a povećana je za oko 10%, na 36,2 mlrd dinara, uz ostvaren godišnji prinos *FONDex*-a od 4,7%. Bilansna aktiva sektora finansijskog lizinga nastavila je da raste, uz poboljšanje kvaliteta, zahvaljujući značajnom smanjenju problematičnih potraživanja. Posmatrano prema valutnoj strukturi, na kraju 2017. godine, 86,4% imovine fondova činila je dinarska imovina, a ostatak (13,6%) imovina u stranoj valuti.

Grafikon 5.12: Raspodela korisnika i sredstava DPF po godinama života u Srbiji (u RSD)

	0-9	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60+
Broj korisnika	149	326	7.532	42.566	66.821	48.494	20.319
Iznos sredstava (min)	4	9	367	6.589	16.021	11.129	2.745
Prosečna sredstva	26.191	27.511	48.785	154.795	239.762	229.488	135.096

Izvor: NBS

Najviše korisnika dobrovoljnih penzionih fondova je 2018. godine bilo starosti, od 40 do 60 godina, oko 62%. I pored toga što je deo reforme penzionog sistema koji se odnosi na uvođenje dobrovoljnih penzionih fondova započet relativno kasno, do sada su postignuti značajni rezultati. Ako se uzme u obzir da imovina dobrovoljnih penzionih fondova stalno raste, dalji razvoj ovog segmenta finansijskih usluga mogao bi doprineti razvoju domaćeg tržišta kapitala. Isto tako, jačanje domaćih (dinarskih i dugoročnih) izvora finansiranja vrlo je važno, a tome može doprineti upravo razvoj domaćih institucionalnih investitora, poput penzionih fondova. Jedan od podsticaja razvoju dobrovoljnih penzionih fondova u Srbiji jesu poreske olakšice. U 2017. godini neoporezivi iznos doprinosa iznosio je 5.589 dinara. Sveobuhvatni razvoj sektora dobrovoljnih penzionih fondova podstaknut je i činjenicom da se od početka 2018. godine naknada za upravljanje fondom obračunava po nižoj stopi od 1,25% (prethodno je ta stopa iznosila 2,0%), čime se uvećava imovina dobrovoljnih penzionih fondova, a što dodatno doprinosi i zaštiti materijalnih interesa svih članova dobrovoljnih penzionih fondova. Takođe, društvima za upravljanje omogućeno je i da slobodno utvrđuju stopu po kojoj će se obračunavati naknada prilikom uplate penzijskog doprinosa, čime se dodatno stimuliše tržišna konkurencija.

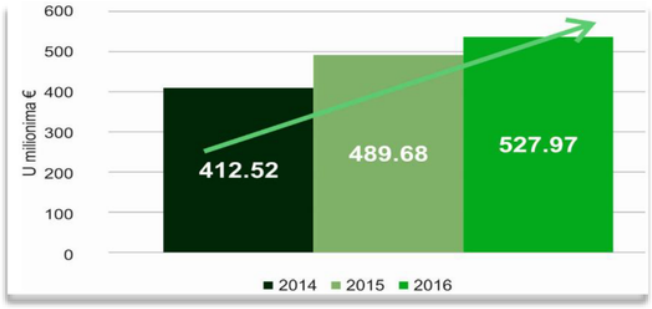
5.1.6 Faktoring

Prve faktoring transakcije u Srbiji realizovala je 2006. godine AOFI, Agencija za osiguran- Prvi faktor, otkupivši potraživanja u vrednosti od skoro 200 miliona evra. 2018. godine poslovalo je 18 kompanija koje se bave ovom vrstom finansijskih transakcija, uz još neke ovlašćene banke. Finansijske izveštaje dostavilo je 14 faktora:

- Faktoring kompanija (5): *Gamiko faktoring, Telegrup finans, Kvik faktoring, Fokus faktor Plus, ABL faktor;* Banke (8): *Banka Inteza, Unikredit banka, OTP banka, Rajfajzen banka, Societe Generale banka, Erste banka, Kredit Agrikol banka i Sber banka*;
- AOFI (1): Agencija za osiguranje i finansiranje izvoza Republike Srbije;
- Članice FCI (4): AOFI, *Societe Generale banka, Telegrup Finans i Sberbanka*. Ostali faktori nisu članovi faktoring asocijacija, odnosno zajedničke unije *FCI/IFG,* koja je otpočela sa radom početkom 2016. godine potpisivanjem Sporazuma o stvaranju jedinstvene organizacije.

Promet faktoringa u 2016. godini (podaci PKB) iznosio je 527.969.162 evra.

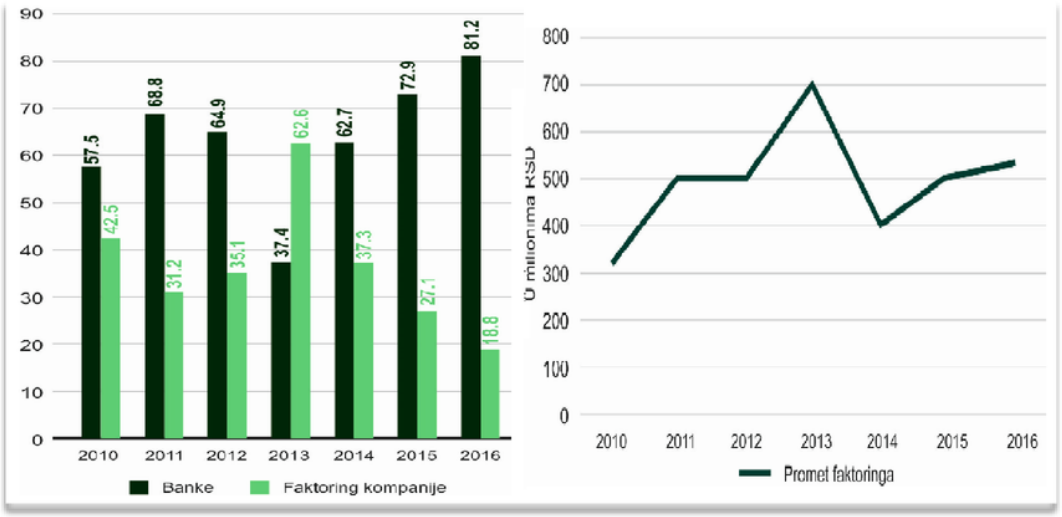
Grafikon 5.13: Ukupan promet faktoringa u Srbiji, 2014-2016.

Izvor: Autor, kompilacija podataka Privredne komore Beograda

U strukturi ukupnog prometa dominantan je domaći faktoring (90,3%). Domaći faktoring beleži rast od 8,9%, a inofaktoring pad od 1,4%. Najveći rast u strukturi faktoringa ostvario je obrnuti faktoring, koji je 11 puta veći u odnosu na prethodnu godinu, kao i faktoring bez regresa sa rastom od 34% ukupno, odnosno 35% na domaćem tržištu a 30,5 % na inotržištu. Rast prometa od 46,5% evidentan je na inotržištu.

Grafikon 5.14: Promet faktoringa u Srbiji, učešće banaka i faktoring kompanija, 2010-2016.

Izvor: Autor, kompilacija podataka Privredne komore Beograda

Poslovne banke povećale su učešće u ukupnom prometu sa 72,9% na 81,2%, što je i najveće učešće u posmatranom periodu. Banke su zabeležile rast prometa od 20,1%, što je niži rast u odnosu na 2015. godinu (38%), pri čemu je 5 anketiranih banaka ostvarilo rast, a 3 banke pad prometa u odnosu na prethodnu godinu. Domaći faktoring poslovnih banaka je porastao za 19,3%, a inofaktoring za 126,7%, od čega faktoring banaka kroz dvofaktorski sistem beleži rast od 147,1%. Sa druge strane, kompanije i AOFI su zabeležile pad učeća na 18,8%, što je i najniže učešće od 2010. godine. Njihov ukupan promet je opao za 25,2%, od čega je pad na domaćem tržištu iznosio 35,3%, a na inotržištu 8,1%. Kod 4 kompanije evidentan je blagi rast prometa, a kod 2 kompanije pad prometa. Kod kompanija (sa AOFI), takođe je prisutan rast dvofaktorskog prometa za 30,5% kao i rast faktoringa bez regresa na inotržištu, dok su sve ostale kategorije u strukturi prometa zabeležile pad.

Tabela 5.10: Uporedni podaci o faktoringu u Srbiji, 2010-2016.

Kategorija	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.
Domaći	235.310.748	377.906.678	456.766.337	649.529.826	369.688.800	437.646.411	476.637..280
Inostrani	87.209.135	125.241.231	46.141.125	37.720.217	42.831.519	52.034.952	51.331.882
Ukupno	322.519.883	503.147.909	502.907.463	687.250.087	412.520.319	489.681.363	527.969.162
Banke	185.452.960	346.019.700	326.569.830	257.437.765	258.552.972	356.812.373	428.538.804
Kompanije	137.066.923	157.128.209	176.337.632	429.812.322	153.967.347	132.868.990	99.430.358
% učešće banaka	57,5	68,8	64,9	37,4	62,7	72,9	81,2
% učešće kompanija	42,5	31,2	35,1	62,6	37,3	27,1	18,8
I Eskont menica	275.097.997	235.980.450	221.288.879	48.586.268	59.796.385	70.514.024	55.730.457
Banke	64.599.040	20.158.300	13.769.170	34.838.702	56.635.428	65.495.918	52.122.466
Kompanije	210.498.957	215.822.150	207.519.709	13.747.566	3.160.958	5.018.106	3.607.991
% učešće banaka	23,5	8,6	6,2	71,7	94,7	92,9	93,5
% učešće kompanija	76,5	91,4	93,8	28,3	5,3	7,1	6,5
II UKUPNO	597.617.880	739.128.359	724.196.342	735.836.354	472.316.704	560.195.387	583.699.619

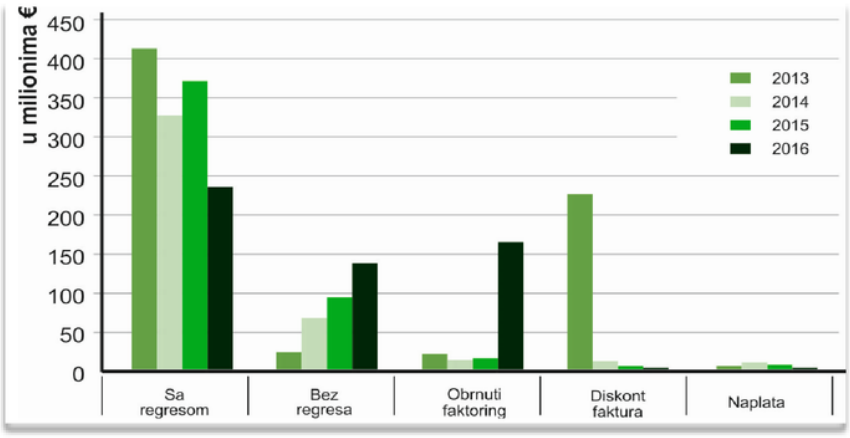
Izvor: Autor, kompilacija podataka Privredne komore Beograda

Najveći ukupan promet faktoringa ostvaren je 2013. godine, dok je najniži iznos zabeležen 2010. godine. Domaći faktoring zabeležio je najveći promet u 2013. godini, a inostrani u 2011.godini, s tim da je učešće inofaktoringa u ukupnom prometu bilo najveće u 2010. godini, kada je iznosilo 27%.

U strukturi ukupnog prometa, najveće učešće ima faktoring sa regresom (43,9%), s tim da njegovo učešće opada od 2013. godine, dok faktoring bez regresa konstantno povećava svoje učešće, kako na domaćem, tako i na inotržištu. U strukturi domaćeg faktoringa, faktoring sa regresom učestvuje sa 41,1%, što je značajno smanjenje u odnosu na prošlu godinu (75,6%), pre svega zbog veoma izraženog rasta obrnutog faktoringa (zahvaljujući prometu jedne poslovne banke). U 2016. godini ino faktoring je iznosio 51,2 miliona evra i učestvovao u ukupnom prometu sa 9,7%, što je blagi pad učešća u odnosu na prethodnu godinu. U ukupnom iznosu ino faktoringa banke učestvuju sa 11,5% uz ostvaren rast prometa od 126,7%, dok kompanije i AOFI učestvuju sa 88,5% uz pad prometa od 8,1%. Dvofaktorski faktoring u 2016. godini iznosio je 20.144.222 evra i zabeležio je rast od 47% u odnosu na prethodnu godinu. Kod poslovnih banaka ostvaren je intenzivniji rast od 147%, a kod kompanija i AOFI niži rast od 30%, tako da dvofaktorski faktoring beleži rast učešća u ukupnom prometu sa 2,8% na 3,8%, odnosno rast učešća u inofaktoringu sa 26,4% na 39,2% prometa. Direktni faktoring iznosi 31.187.660,00 evra ili 7,96% ukupnog prometa, odnosno 60,8% inofaktoringa. U 2016. godini direktnom faktoringu je promet pao za 19,5%, pri čemu je kod poslovnih banka ostvaren rast od 71,4%, a kod kompanija i AOFI pad od 20,2%. Izvozni faktoring predstavlja 99,6%

inofaktoringa i beleži pad od 1% u odnosu na prošlu godinu, s tim da je kod banaka ostvaren rast prometa od 127%, čime su banke povećale učešće u izvoznom faktoringu sa 5% na 11,5 %. Uvozni faktoring od 106.254 evra je opao za 52,7% i ostvaren je samo kod dve kompanije. Poslovne banke nisu realizovale uvozni faktoring u 2016. godini, a nijedan faktor nije realizovao diskont fakturu.

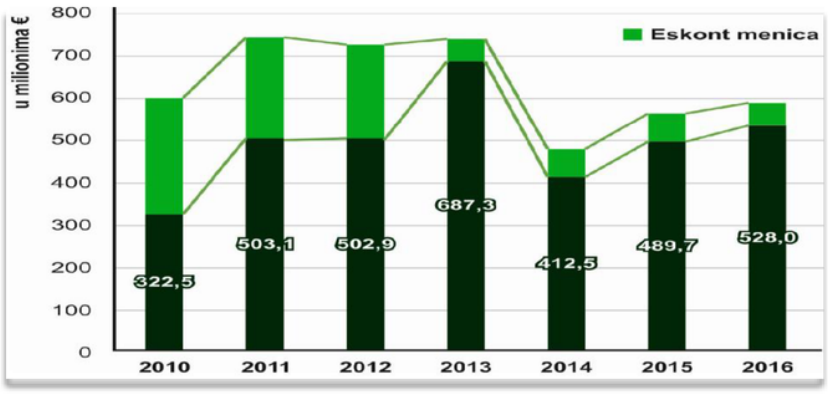
Grafikon 5.15: Uporedni pregled strukture prometa faktoringa u Srbiji, 2013-2016.

Izvor: Autor, kompilacija podataka Privredne komore Beograda

Učešće poslovnih banaka u svim kategorijama raste. U ukupnom prometu u 2016.godini učešće banka iznosilo je 81,2%, u domaćem faktoringu 88,7%, u inofaktoringu 11,5%, u faktoringu sa regresom 64%, bez regresa 88%, u obrnutom faktoringu 99%, u izvoznom 11,5% a u dvofaktorskom prometu 23%.

Grafikon 5.16: Promet faktoringa i eskont menica u Srbiji, 2010-2016.

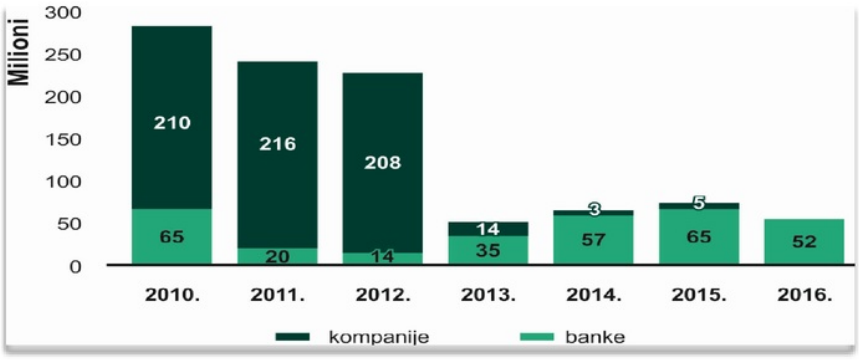

Izvor: Autor, kompilacija podataka Privredne komore Beograda

Eskont menica u 2016. godini zastupljen je kod 7 faktora - 5 banaka i 2 faktoring kompanije. Promet je evidentiran u iznosu od 55.730.457 evra, što je za 21% manje u odnosu na 2015. godinu, kada je, prema revidiranim podacima, promet 10 faktora iznosio 70.514.024 evra. Eskont menica poslovnih banaka iznosio je 52.122.466, što je činilo 94% ukupnog prometa, odnosno pad od 19,4%. Kod faktoring kompanija, eskont menica iznosio je 3.607.991 evra, što je činilo pad od 28,1%. Učešće

kompanija u eskontu menica smanjeno je sa 8,14% u 2015. godini na 6% u 2016. godini. Ukupan eskont je generalno drastično smanjen u odnosu na period do 2013. godine, pre svega zbog izraženog smanjenja eskonta kompanija, kada banke prirodno preuzimaju primat u ovoj vrsti prometa, a prosečan godišnji iznos eskonta banaka kreće se od 50-60 miliona evra.

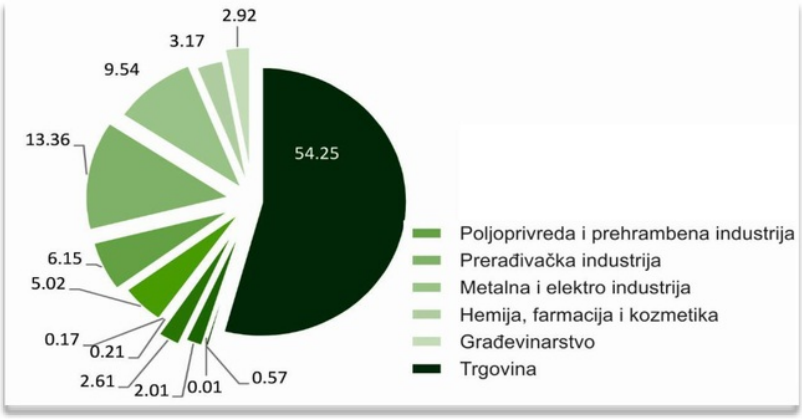
Grafikon 5.17: Učešće banaka i kompanija u eskontu u Srbiji, 2010-2016.

Izvor: Autor, kompilacija podataka Privredne komore Beograda

U strukturi portfolija u 2016. godini najveće učešće ima trgovina sa 55,33% (292,1 mil evra), zatim prerađivačka industrija sa 14,58%, metalna i elektro industrija sa 8,26%, poljoprivreda i prehrambena industrija sa 6,81%, pa slede hemija, građevinarstvo, i informaciono-komunikacione tehnologije sa udelom od 3,04 %. U odnosu na prethodnu godinu, zabeležen je porast učešća trgovine, prerađivačke i prehrambene industrije, hemije, farmacije i kozmetike, građevinarstva i informaciono komunikacionih tehnologija, dok ostali sektori beleže pad (sektor metalske industrije i elektroindustrije, usluge, saobraćaj i skladištenje, obrazovanje).

Grafikon 5.18: Učeće privrede u finansijskom lizingu prema delatnosti, 2016.

Izvor: Autor, kompilacija podataka Privredne komore Beograda

Tabela 5.11: Struktura privrede u korišćenju finansiranja preko faktoringa u Srbiji, 2014-2016.

Granska struktura	Iznos u EUR	2016. Učešće (%)	2015. Učešće (%)	2014. Učešće (%)
Poljoprivreda i prehrambena industrija	35.977.599	6,81%	6,22%	11,4%
Prerađivačka industrija	76.969.947	14,58%	13,30%	11,6%
Metalna i elektro industrija	43.634.559	8,26%	9,57%	8,2%
Hemija, farmacija i kozmetika	21.195.385	4,01%	3,16%	1,2%
Građevinarstvo	18.438.802	3,49%	2,90%	5,7%
Trgovina	292.108.133	55,33%	54,15%	39,6%
Saobraćaj i skladištenje	2.555.353	0,48%	0,62%	-
Turizam i ugostiteljstvo	0	0,00%	0,00%	0,00%
IKT	16.071.502	3,04%	2,00%	-
Usluge	13.379.272	2,53%	2,62%	-
Obrazovanje i zdravstvo	433.339	0,08%	0,17%	-
Umetnost	540.195	0,10%	0,29%	-
Ostalo	6.665.077	1,26%	5,00%	-
Ukupan faktoring promet	521.064.294	100,00%	100,00%	100,00%

Izvor: Autor, kompilacija podataka Privredne komore Beograda

Ostvareni promet faktoringa trenutno čini oko 1,5% BDP Republike Srbije, što je višestruko niže u poređenju sa evropskim prosekom od oko 6%, a čemu treba težiti u narednom period.

5.1.7 Investicioni fondovi i fondovi rizičnog kapitala

Pravni okvir

Sektor upravljanja fondovima u Srbiji još uvek je u ranim fazama razvoja, međutim, očekuje se da će se tržište proširiti u narednim godinama, jer se poboljšava kapacitet za uštedu i investicije u potrošačkoj bazi, a mogućnosti za investiranje počinju da se diverzifikuju, pogotovo što Srbija napreduje ka članstvu u EU. Nadzor nad tržištem obezbeđuje Komisija za hartije od vrednosti. Regulatorni sistem je tokom proteklih godina doživeo značajne promene, a očekuje se i dalje ažuriranje. Zakonodavstvo u oblasti finansijskog sektora u Srbiji je često ažurirano tokom proteklih godina kako bi se uskladilo s propisima i tržišnim standardima u EU. Relevantno zakonodavstvo EU usmereno je na smanjenje rizika, poboljšanje kapitalizacije i jačanje zaštite potrošača, a usklađivanje propisa u Srbiji sa propisima u EU treba da bude završeno do 2020. godine. Ovo uključuje Direktivu o kapitalnim zahtevima i Uredbu (*CRD* IV), koja prevodi međunarodne standarde Bazela III u Zakon EU i Direktivu o tržištima i finansijskim instrumentima (*MiFID*) i kasnije izmene (*MiFID* II). U sklopu ove harmonizacije, u decembru 2017. Skupština je usvojila novi Zakon o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma, što nameće nove zahteve finansijskim kompanijama u smislu interne procena rizika. U potpunosti se primenjuje od aprila 2018. godine, a obavezni subjekti moraju da prilagode svoja interna akta u roku od tri meseca i tako osiguraju potpunu usaglašenost. Bez obzira na to, u februaru 2018. Operativna grupa za finansijsku akciju (*FATF*) je identifikovala Srbiju kao zemlju sa strateškim nedostacima za *AML / CFT* i rekla da će nastaviti saradnj sa vlastima kako bi se rešavala tekuća pitanja. Glavni propisi iz oblasti fondova su zakoni o: tržištu kapitala, o preuzimanju akcionarskih društava, o investicionim fondovima, o osiguranju, o dobrovoljnim penzionim fondovima i penzionim planovima, i o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma.

Komisija za hartije od vrednosti odgovara Skupštini RS, a brine se za: očuvanje funkcionisanja tržišta kapitala, osiguranje zaštite investitora, osiguranje efikasnosti i transparentnosti tržišta, može da podnese podzakonske akte i izda dozvole brokerima: Ona sprovodi nadležnosti nadzora nad tržištem (zahteva redovno izveštavanje i reviziju); organizuje obuku i ispite za brokere, menadžere portfelja i investicione savetnike (neophodne za dobijanje potrebne licence za delovanje u sektoru upravljanja imovinom / investicionim fondovima). Može da bude ovlašćena da pokrene sudske postupke i krivične postupke protiv pojedinaca ili kompanija za koje se utvrdi da krše regulatorne zahteve.

Struktura sektora i poslovanje

Sektor upravljanja imovinom u Srbiji je mali po regionalnim i globalnim standardima i postoji samo ograničen broj kompanija koje pružaju namenske usluge ulaganja i upravljanja. Nna tržištu deluje mali broj samostalnih kompanija za upravljanje aktivom ili menadžera investicionih fondova, što je odraz ograničenih investicionih kapaciteta domaćih potrošača i nedostatka mogućnosti investiranja. Komisija za hartije od vrednosti navodi šest aktivnih društava. Najveća kompanija za upravljanje imovinom u Srbiji je *Raiffeisen Invest*, osnovana 2007. godine. Ova kompanija upravlja sredstvima u okviru tri grupe: *Raiffeisen Cash, Raiffeisen Euro Cash i Raiffeisen World*. Druga po veličini kompanija za upravljanje fondovima pod upravom je *Kombank Invest*, koji je deo vodeće komercijalne bankarske grupacije Komercijalna banka a.d. Beograd. Osnovan 2008. godine *Kombank Invest* organizuje i upravlja investicionim fondovima u ime korporativnih i pojedinačnih klijenata, a kupci ne moraju biti komercijalni korisnici. Sredstva pripadaju menadžmentu u okviru tri grupe: *KomBank IN Fond* (fond novčanih sredstava), *KomBank* devizni fond (fond stranih sredstava) i *KomBank* novčani fond (fond visokog rizika). Dve kompanije, osnovane 2007. godine, imaju tržišni udeo manji od 2% - *FIMA Invest* i *ILIRIKA DZU*. *ILIRIKA* nudi brokerske usluge i takođe je prisutna u Sloveniji, Hrvatskoj i Makedoniji. *FIMA Invest* upravlja sa tri investiciona fonda: otvoreni *FIMA ProActive*, privatni akcijski fond *FIMA SEE Activist* i novolansirani privatni investicioni fond *FIMA* Beograd. Ove dve male firme su se nedavno pridružile novom menadžeru za upravljanje fondovima. W*VP* je deo investicione grupe iz Austrije. Dobio je odobrenje u julu 2017. godine, a prve fondove pokrenuo u oktobru. Predstojeće članstvo u EU takođe će omogućiti da više dobavljača uđe na tržište putem aranžmana o slobodi pružanja usluga, povećavajući tako konkurenciju u ovom sektoru i podstičući razvoj (Tabela 5.12).

Tabela 5.12: Tržište investicionih fondova u Srbiji, 2017. (%)

Kompanija	Licenca Datum izdanja	Tržišno učešće (%) januar 2017.
FIMA Invest	21/03/2007	1,45
ILIRIKA DZU	20/09/2007	1,87
KomBank Invest	31/01/2008	9,40
Raiffeisen Invest	31/05/2007	87,28
WVP Fund Management	07/07/2017	Na
IntesaInvest	02/02/2018	Na

Izvor: FIMA Invest, Fitch Solutions

2006. godine donet je Zakon o investicionim fondovima koji je omogućio novu investicionu alternativu. Prvi fond u Srbiji, *Delta Plus* osnovan je 2007. *Fima ProActiv*, otpočela je sa radom 2017.

godine, a najnoviji fond je *Delta Dynamic*. Postojećih šest fondova je mešovitog tipa, registrovani kao fondovi očuvanja vrednosti ili fondovi rasta vrednosti imovine.

Investicioni fondovi su se u Srbiji pojavili neposredno pre početka globalne finansijske krize, pa je, nakon kratkog početnog perioda sa pozitivnim trendovima, usledio pad, kako vrednosti neto imovine, tako i broja investicionih jedinica. Od 2011. godine ponovno je uspostavljen rast vrednosti neto imovine i broja investicionih jedinica otvorenih investicionih fondova u Srbiji. Broj dostupnih otvorenih investicionih fondova nije se značajno menjao. 2014. godine je najveći deo neto imovine svih otvorenih investicionih fondova u Srbiji bio poveren na upravljanje otvorenim investicionim fondovima očuvanja vrednosti, što ukazuje da investitori sve više izbegavaju rizik, kako zbog loših rezultata tokom perioda finansijske krize, tako i zbog nepoverenja u domaće tržište kapitala u koje je uložen značajan deo imovine otvorenih investicionih fondova rasta vrednosti imovine. 10 investicionih fondova je poslovalo 2017. godine u Srbiji. Takođe, primetna je koncentracija neto imovine investitora u nekoliko otvorenih investicionih fondova. Pravno uređenje oblasti otvorenih investicionih fondova zasnovano je na dobrim rešenjima koja u velikoj meri štite investitore i smanjuju preteranu izloženost riziku. Performanse otvorenih investicionih fondova prema merama zasnovanim na riziku i prinosu bile su loše. Srbija je na začelju u regionu, a prednjače Slovenija i Hrvatska, kao članice EU. Očekuje se da će otvorena privreda zemlje privući investitore, naročito kako se regulacija tržišta poboljšava, a propisi Srbije usklađuju sa standardima EU. Budući da se finansijsko tržište zemlje razvija, diverzifikuje i sazreva, očekuje se širenje sektora.

5.2 Razvijenost finansijskog tržišta u Srbiji

Na razvijenost finansijskog tržišta Srbije, pored drugih faktora, utiče i ekonomska situacija (*Rose*, 1989), jer je finansijsko tržište deo podrške ekonomskog sistema, ravnopravno sa tržištem proizvoda i tržištem faktora proizvodnje. Finansijsko tržište spada u osnovne faktore efikasnosti neke zemlje, pa mu Svetski ekonomski forum dodeljuje, metodološki, čak 50% vrednosti svih faktora efikasnosti. Srbija je u odnosu na opšti nivo konkurentnosti u periodu od poslednih deset godina (2008-2018) bila u različitim rangovima: najniži rang imala je 2013. godine (101 od 148 država) i 2016. godine (123. rang od 138 zemalja), kao i 2015. (120. rang od 140 zemalja). Najbolje je bila rangirana 2008. (85. rang od 134 zemlje) i 2017-2018. godine (78. rang od 137 zemalja). Razvijenost finansijskog tržišta po osnovu ranga zemlje po godinama ukazuje na slabu razvijenost (Tabela 5.13).

Tabela 5.13: Globalna konkurentnost Srbije, 2008-2018.

Rang globalne konkurentnosti u odnosu na broj zemalja								
2017/18. (78/137)	2016/17. (90/138)	2015/16. (94/140)	2014 /15. (94/144)	2013/14. (101/148)	2012/13. (95/144)	2010/11. (96/139)	2009/10. (93/133)	2008/09. (85/134)
Faktori podrške efikasnosti zemlje (spada i finansijsko tržište) 50% ukupne vrednosti konkurentnosti								
82	90	83	80	92	88	93	93	86

Izvor: Autor, kumulacija podataka iz Izveštaja o globalnoj konkurentnosti, 2012-2018, WEF

Na ocenu razvijenosti finansijskog tržišta zemlje utiču: raspoloživost i dostupnost finansijskih usluga, kvalitet lokalnog tržišta kapitala, lakoća dobijanja kredita i kvalitetna saradnja sa bankama, mogućnost korišćenja rizičnog kapitala i obveznica, kao i nivo zakonskih prava. Najnerazvijenije među ovim komponentama finansijskog tržišta u Srbiji su tokom celog posmatranog perioda od jedne

decenije bile raspoloživost i dostupnost finansijskih sredstava-usluga, kao i mogućnost finansiranja na lokalnom tržištu kapitala (Tabela 5.14).

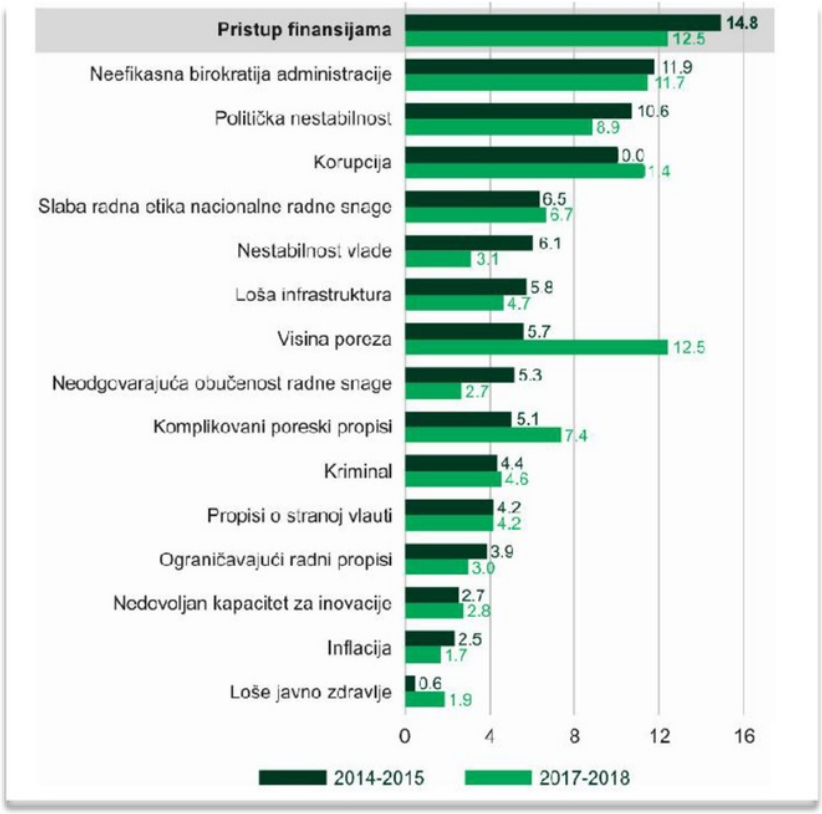
Tabela 5.14: Razvijenost finansijskog tržišta u Srbiji, 2009-2017.

	2017.	2016.	2015.	2014.	2013.	2012.	2011.	2010.	2009.
Razvijenost finansijskog tržišta, opšti indikator	101	123	120	109	115	94	94	92	111
Struktura indikatora									
Raspoloživost finansijskih usluga	107	127	97	98	99	97	111	111	111
Dostupnost finansijskih usluga	116	129	111	110	112	100	99	99	98
Finansiranje kroz lokalno tržište kapitala	110	114	126	133	136	124	101	101	82
Lakoća dobijanja kredita	86	128	120	121	120	105	91	91	92
Raspoloživost rizičnog kapitala	95	127	130	132	129	126	102	102	99
Saradnja sa bankama	88	120	112	106	117	119	115	115	110
Zakonodavni okvir korišćenja obveznica	109	119	121	113	121	120	115	115	192
Indeks zakonskih prava, 0-12 najbolje	49	68	63	43	42	24	20	20	36

Izvor: Autor, prema podacima iz godišnjih izveštaja o konkurentnosti za Srbiju, WEF, 2009-2017.

Ako se u obzir uzimaju globalni indikatori konkurentnosti Srbije, sledeći faktori razvoja su izdvojeni kao ograničavajući: poreske stope, *pristup finansijama*, birokratizovanost državnih organa, korupcija, politička nestabilnost, stalno menjanje i povećanje taksi, radna etika, kriminal, regulisanje radnih odnosa, nedovoljan kapacitet za inovacije. Jedno od najvećih ograničenja u poslovanju privrede bilo je pristup finansijama. Prema Izveštajima o globalnoj konkurentnosti u Srbiji (*GCI Report*, 2017-2018, i 2014-2015, *WEF*), preduzeća smatraju da je pristup finansijama na prvom i drugom mestu otežavajućih uslova razvoja privrede (Grafikon 5.19).

Grafikon 5.19: Pristup finansijama kao otežavajući faktor razvoja privrede u Srbiji, 2014-2018.

Izvor: Autor, kumulacija podataka iz Izveštaja o globalnoj konkurentnosti, 2014-2018, WEF

5.3 Izvori finansiranja privrede u Srbiji

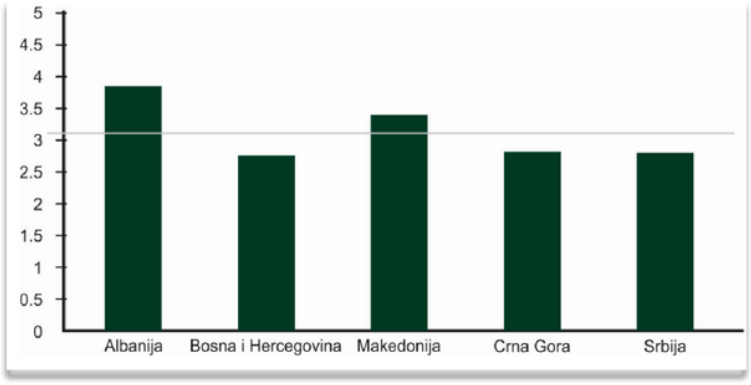
U ovom delu se prikazuju finansijske i nefinansijske institucije i instrumenti koji omogućavaju privredi da zadovolji svoje potrebe za nedostajućim finansijskim sredstvima u Srbiji.

Tabela 5.15: Bankarske i nebankarske institucije na finansijskom tržištu Srbije, 2017.

Finansijska institucija	Instrumenti (sredstva finansiranja MSP)
Banke (većinski u stranom vlasništvu) predominantni izvor finansiranja MSP	Bankarski krediti, širok spektar finansijskih usluga i proizvoda (dominiraju kratkoročni krediti za obrtna sredstva). Kolateral program (66% kredita traži kolateralno pokriće). Kratkoročni poljoprivredni krediti, sezonski sa grejs periodom. Finansiranje lanca vrednosti. Finansiranje proizvoda na skladištenju. Depoziti (63% ukupnih sredstava, 2014. uglavnom kratkoročnih, 66% u eurima.). Dugročni investicioni krediti, kreditne linije, prekoračenja, pozajmice
Ne-bankarske institucije	
Mikrofinansijske institucije (2 male organizacije, izdaju kredite u partnerstvu sa bankama), Opportunity banka	Mikrokrediti (Mikro preduzeća i start up-ovi imaju najgori pristup finansiranju, kako zbog nepostojanja bilansa, tako i zbog virtualne odsutnosti mikrofinansijske industrije u Srbiji s aspekta propisa) (nepostojeći pravni okvir)
Lizing kompanije (u 2015. 16 kompanija, vrednosti oko 2% sredstava banaka)	Lizing usluge
Osiguravajuće kompanije	Osiguranje
Fondovi rizičnog kapitala finansiraju se kroz privatne izvore	Prema proceni SBA za 2016. godinu, u Srbiji je delimično raspoloživ ovaj izvor finansiranja MSP (osim ENIF), fondovi povećavaju svoje izvore i sume finansiranja stalno, ali nedovoljno brzo
Inovacioni Fond preduzeća (ENIF, kojim upravlja SC Ventures Blue Sea Capital (lokalni privatni fond kapitala) SC Ventures (regionalni fond rizičnog kapitala) Fond Beli anđeli Start Labs (sredstva privatnika iz tehnološkog sektora u lokalnoj firmi rizičnog kapitala,)	ENIF finansira tehnološki sektor MSP Start Labs (investicije u finansiranje početnika, upućuje ih na korišćenje sredstava belih anđela i rizičnog kapitala iz zemlje i inostranstva u kasnijim fazama razvoja) Anđeli, pružaju kapital i iskustvo za MSP, u visini sredstava manjih od onih iz fondova kapitala
Beogradska berza	Beogradska berza pokriva dužničke i vlasničke hartije od vrednosti. Od 2016. umrežena je sa regionalnim SEE linkom za trgovinu HoV sponzorisanim od EBRD (Beogradska berza, 2016)
Vladini programi	Unapređenje uslova kreditiranja MSP
Fond za inovacionu delatnost RS	Start - up grantovi, finansiranje inovacija i inovativnih programa MSP
Ministarstvo privrede i regionalnog razvoja, Ministarstvo trgovine i turizma	Subvencije za sertifikaciju Sistema kvaliteta, razvoj preduzetništva, inovacije Finansijska podrška preduzetništvu u manje razvijenim opštinama Mentorstvo Krediti i grantovi za unapređenje kvaliteta i asortimana turističkih proizvoda Subvencionisanje kredita za start-up
Vojvođanski Fond za razvoj poljoprivrede (sa 2 partnerske banke) Fond za nadoknadu štete u poljoprivredi Ministarstvo poljoprivrede	Garancije poljoprivrednih kredita u Vojvodini Grantovi za nadoknadu klimatskih šteta Finansijska podrška preduzetništvu za razvoj zdrave poljoprivredne proizvodnje
Razvojne finansijske institucije Fond za razvoj RS Fond za razvoj AP Vojvodine Razvojna banka	Mala i srednja preduzeća, krediti za razvoj i započinjanje biznisa (za investicije, rekonstrukciju, modernizaciju i obrtni kapital), dugoročni i kratkoročni krediti uz garancije i najnižu kamatu, sa grejs periodom Finansiranje projekata za brži privredni razvoj zemlje, smanjenje nezaposlenosti, uravnoteženje spoljnotrgovinskog bilansa, uvećanje budžetskih sredstava po osnovu poreza, povećanje životnog standarda građana i analogno tome smanjivanje stope kriminala. Dugoročna i jeftina sredstva. Rbs ovlašćena za mobilizaciju dugoročnih sredstava, koji se alociraju kroz kreditne proizvode poslovnih banaka.
AOFI, Agencija za osiguranje i kreditiranje izvoza za srpska izvozna preduzeća	Revolving krediti (krediti sa planom otplate) Eskont menica Dugoročni krediti: dugoročni investicioni kredit Vanbilansni proizvodi: garancije, avali - nepokriveni akreditivi Faktoring poslovi Kratkoročni krediti, osiguranje izvoza, refinansiranje inostranih kupaca, krediti dobavljaču, i finansiranje iz drugih izvora
Nacionalna služba zapošljavanja	Program aktivnih mera zapošljavanja koji se finansira iz budžeta RS. Subvencije za samozapošljavanje i otvaranje i opremanje novih radnih mesta poslodavcima, onima koji zapošljavaju do 50 nezaposlenih lica, do 19 nezaposlenih lica kada poslodavac zapošljava osobe sa invaliditetom, preko 50 nezaposlenih lica ukoliko to doprinosi ujednačavanju regionalnog razvoja, uklanjanju dispariteta na tržištu rada i većem stepenu zapošljavanja u okviru *greenfield* i *brownfield* investicija. Grantovi za start up
Međunarodni programi finansijske podrške MSP, donatorski programi	Podrška za kreditiranje, a ponekad i lizing MSP kao i EDIF sigurnost SC Ventures, za MSP sa: *EIB, EBRD, EFSE, IFC, kfW* Programi Svetske banke, finansijska i tehnička podrška *EAR*, Fond revolving kredita Kreditna linija Vlade Republike Italije.

Izvor: Autor

Grafikon 5.20: Raspoloživost ne-bankarskih finansijskih izvora za preduzeća u Srbiji, poređenje sa zemljama Zapadnog Balkana, 2017.

Izvor: SBA, 2017.

Spoljni izvori sredstava finansiranja posebno su teški za mikro firme i početnike uopšte. Iako su interesi novog zapošljavanja koncentrisani u tehnološke sektore, problemi oko izvora finansiranja su isti kao za sva druga preduzeća, iz kojih razloga je važan prenos iskustava dobre prakse iz razvijenih zemalja EU i sveta, uvođenje novih oblika finansiranja, kao i izgradnju transparentog pravnog okvira za razvoj mikrofinansiranja (Grozdanić, Vukotić, 2014) i fondova kapitala podsticanjem zainteresovanosti privatnih investitora. Pregled nivoa i vrste sredstava za finansiranje MSP u evropskim zemljama u periodu 2015-2017. godine dat je u Tabeli 5.16.

Tabela 5.16: Nivo i vrsta realizovanih sredstava finansiranja MSP-a u E-28, 2015-2017.

	2015.	2016.	2017.
Finansiranje duga, nedostajućih sredstava MSP	86%	85%	86%
Kreditna linija, odobren minus na računu, kreditne kartice	55%	55%	53%
Bankarski kredit	50%	50%	48%
Lizing, nabavka na rate	47%	47%	48%
Grantovi, subvencionisani bankarski krediti	34%	32%	31%
Trgovinski kredit	36%	35%	34%
Interni izvori, fondovi	27%	27%	26%
Drugi krediti	22%	22%	21%
Faktoring	10%	1'%	10%
Akcijski kapital	14%	13%	12%
Drugi izvori	5%	5%	5%
Izdate dužničke hartije od vrednosti	4%	3%	3%

Izvor: SAFE, Survey, 2017

U ovom delu rada prezentuje se najčešće korišćena metodologija (*BFC*, 2014) za procenu ponude i tražnje za kreditima malih i srednjih preduzeća (tabele 5.19 i 5.20).

Tabela 5.17: Kalkulacija tražnje MSP za kreditima

	Vrednost (MSP 2014)	Izvor
Broj MSP	280.845	SZS, SBA Evropska Komisija 2015.
Prosečna visina kredita koji se traži (u €)	25.753	BFC analiza lokalnih kreditora
% preduzeća kojima je kredit potreban	61,8	Istraživanja preduzeća, Svetska banka (utvrđuje se % MSP kojima nisu potrebni krediti, te se oduzima od ukupnog 100% MSP)
Ukupna tražnja (u €)	4,5 mil.	=A*B*C

Izvor: BFC, 2014.

Tabela 5.18: Procena ponude kredita MSP (u € mil)

	Banke (2014)	Ne-bankarske finansijske institucije	Izvor
% finansijskih institucija koje nude MSP finansije	96,6%	100%	n/a
MSP krediti u odnosu na ukupan broj kredita (istraživanje)	45,1%	100%	n/a
Ukupno krediti (€ milioni)	15.772	18	15.790
Procena ponude kredita MSP (=A*B*C)	6.864	18	6.882

Izvor: BFC, 2014.

5.4 Karakteristike privrede Srbije

Preduzeća u Srbiji su značajan nosilac aktivnosti, zaposlenosti, profitabilnosti, inovativnosti i stabilnosti, iz kojih razloga je razmatranje njihovog pristupa finansijskom tržištu i adekvatnoj podršci razvoja opravdano i istraživački validno. Obzirom na pravce ekonomskog razvoja Srbije, uvođenje novih tehnologija (Grozdanić i dr., 2013) i kreiranje inovacija radi sve bolje konkurentnosti i novih radnih mesta, u radu se konsultuju istraživanja međunarodnih organizacija i Svetske banke o kvalitetu finansijske ponude i tražnje i razvijenosti finansijskog tržišta u Srbiji. Posebna pažnja je posvećena stavovima i iskustvu preduzeća u korišćenju finansijskih sredstava, kredita i novih alternativnih oblika finansiranja od kojih su

- fondovi rizičnog kapitala (*joint venture funds*)
- fondovi poslovnih anđela (*angel funds*) i
- inovativni fondovi (*innovation funds*)

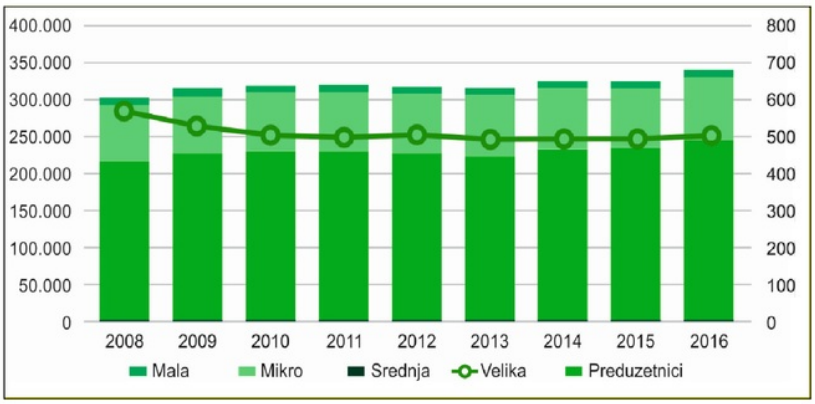
u začetku razvoja, kao i mikrofinansiranje, koje nema ni pravni okvir delovanja (Dimitrijević, i dr., 2017). Sektor velikih, malih, mikro, srednjih preduzeća i preduzetnika (MSPP, koji čine 99% srpskih preduzeća) predstavlja izuzetno značajan segment (obrađeni kontinuirani podaci RSZ za period 2008-2016). Prema veličini preduzeća, 2008. godine je bilo 303.446 malih i srednjih preduzeća i 568 velikih, dok je 2016. taj broj bio 340.112 MSP i 501 veliko preduzeće (Tabela 5.19).

Tabela 5.19: Broj preduzeća u Srbiji po veličini za period od 9 godina, 2008-2016.

	2016.	2015.	2014.	2013.	2012.	2011.	2010.	2009.	2008.
Broj MSP preduzeća	340.112	324.600	324.272	315.412	317.162	319.304	318.540	314.827	303.446
Broj velikih preduzeća	501	494	494	494	506	498	504	529	568

Izvor: Autor, na osnovu podatka RSZ

Grafikon 5.21: Kretanje broja preduzeća u Srbiji po veličini u periodu 2008-2016.

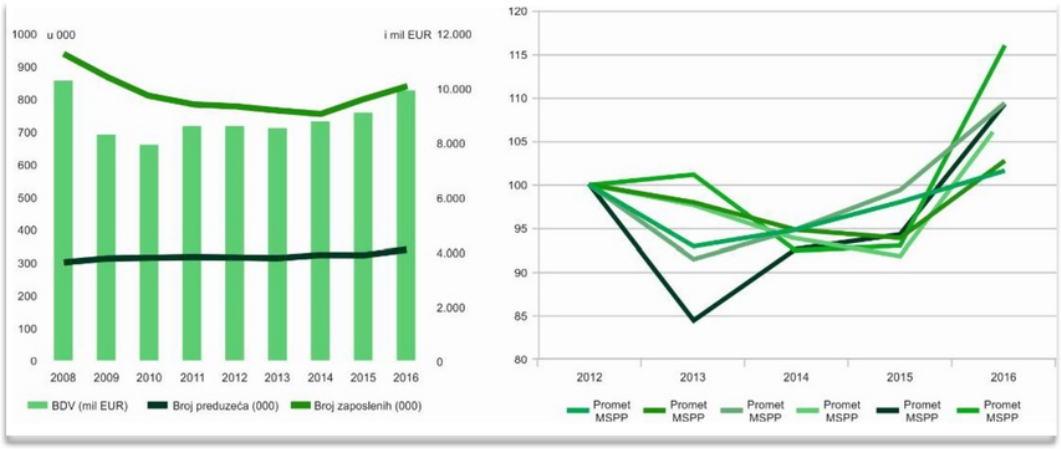
Izvor: RZS, obrada Autor

Tabela 5.20: Pokazatelji poslovanja MSP, 2015-2016.

	2016.		2015.	
		(%)		(%)
Broj zaposlenih u MSP	837.532	65,7	801.719	65,7
Promet MSP (mil din)	6.609.879	65,1	6.302.870	66,3
BDV MSP (mil din)	1.222.519	56,2	1.096.750	57,7
Izvoz MSP (mil din)	669.259	40,0	635.312	44,1
Uvoz MSP (mil din)	1.180.263		1.087.080	
Robni bilans MSP (mil din)	-511.005		-451.768	93,5
Investicije MSP (mil din)	-	-	300.621,8	55,2

Izvor: Autor, prema podacima RSZ

Grafikon 5.22: Indikatori poslovanja MSP u Srbiji od 2008-2016.

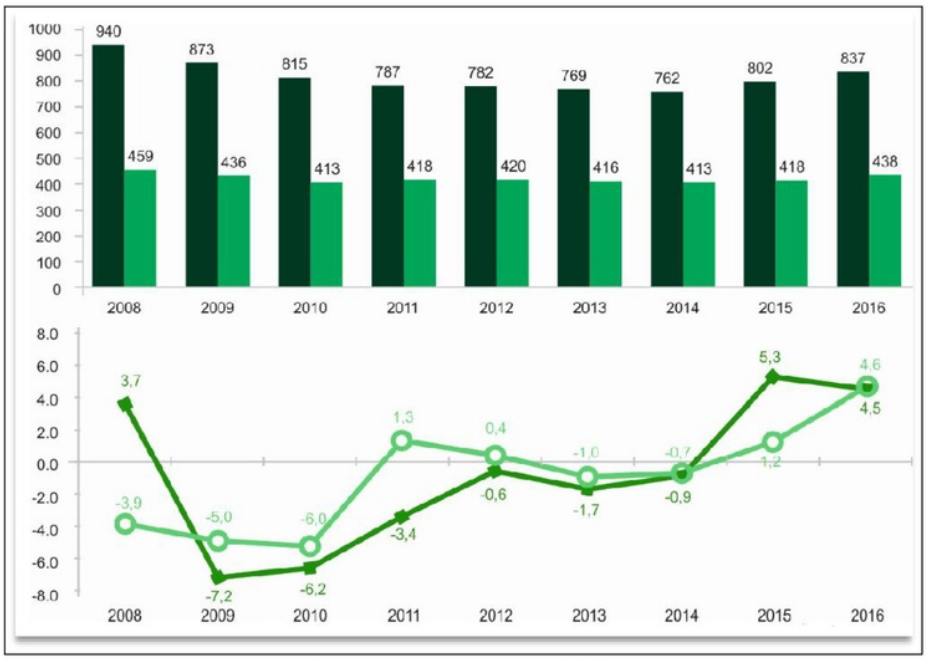

Izvor: Izveštaji o razvoju MSP

Prosečan rast produktivnosti rada u sektoru MSP u periodu 2008-2016 iznosio je 0,45%. Sektor MSP u periodu od 2009-2014. godine beleži kontinuiran pad *zaposlenosti.* Godine 2009, usled ekonomske krize zabeležen je najveći pad (za 7,2%) i to u: trgovini na veliko i malo (26.994 radnika), prerađivačkoj industiji (15.907 radnika), građevinarstvu (9.615 radnika), poljoprivredi, šumarstvu i

ribarstvu (5.731 radnik) i u ostalim uslužnim delatnostima (3.346 radnika). Rast zaposlenih je zabeležen u sektoru saobraćaja i skladištenja (6.573 radnika), administrativnim i pomoćnim uslužnim delatnostima (5.593 radnika), informisanju i komunikacijama (5.185 radnika), uslugama smeštaja i ishrane (4.792 radnika), stručnim, naučnim, inovacionim i tehničkim delatnostima (3.708 radnika), snabdevanju vodom i upravljanju otpadnim vodama (2.866 radnika), poslovanju nekretninama (1.193 radnika). Zaposlenost nefinansijskog sektora u 2016. godini povećana je za 55.185 radnika (+4,5%) i to u: sektoru MSP za 35.813 radnika (+4,5%) i velikim preduzećima za 19.372 radnika (4,6%), dato na grafikonu 5.23.

Grafikon 5.23: Kretanje zaposlenosti u MSP, 2008-2016. (% i po broju zaposlenih 000)

Izvor: Autor, obrada podataka RSZ

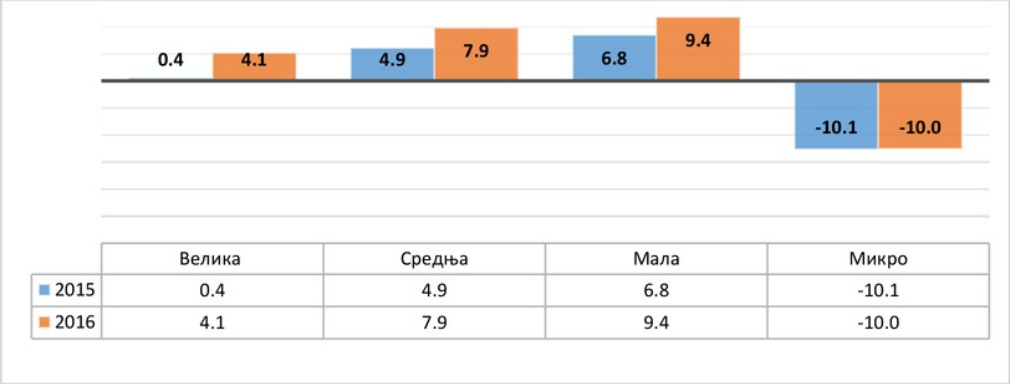
2016. godine poslovalo je ukupno 340.613 preduzeća, od kojih 501 veliko (iznad 150 zaposlenih), i 340.112 malih i srednjih preduzeća. Mikro firmi od 0-9 zaposlenih bilo je 327.695 (96,3%), malih preduzeća od 10-45 zaposlenih 10.125 (3,0%), te srednjih od 50-249 zaposlenih (0,7%). Promet po MSP preduzeću je u 2016. godini bio 19,4 miliona dinara, bruto zarada po zaposlenom u MSP 916.000 dinara, a zaposlenost po MSP preduzeću 2,5. Koeficijent izvoz/uvoz je bio 56,7%. Učešće u izvozu nefinansijskog sektora iznosi 40,8%, a učešće uvoza MSP u uvozu nefinansijskog sektora je 56,3%. Velika preduzeća su imala suficit u spoljnotrgovinskoj robnoj razmeni od 54,7 mlrd dinara (Grozdanić i dr, 2015).

Gledano po sektorima, MSP su se koncentirisala u trgovini i prerađivačkoj industriji - 149.058 preduzeća.

Demografija preduzeća. Kod svih kategorija sektora MSP zabeležen je porast broja preduzeća i broja zaposlenih. Preduzetnici su zajedno sa mikro preduzećima najviše doprineli rastu broja MSP (za

14.808 preduzeća više nego prethodne godine). Rast broja zaposlenih u malim preduzećima i kod preduzetnika povećali su broj zaposlenih u sektoru MSP za 24.161 radnika. Privredni subjekti su profitabilno poslovali u 2017. godini. To se može objasniti oporavkom domaće i inostrane tražnje, makroekonomskom stabilnošću, fiskalnom konsolidacijom i sprovedenim strukturnim reformama. (Grafikon 5.24).

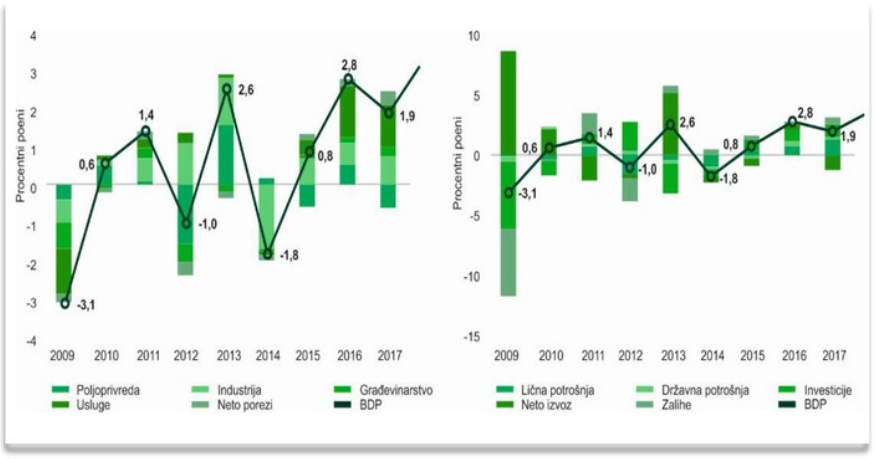
Grafikon 5.24: Stopa prinosa na sopstveni kapital (posle oporezivanja) privrednih subjekata prema veličini preduzeća, 2015-2016. (%)

	Велика	Средња	Мала	Микро
2015	0.4	4.9	6.8	-10.1
2016	4.1	7.9	9.4	-10.0

Izvor: Agencija za privredne registre

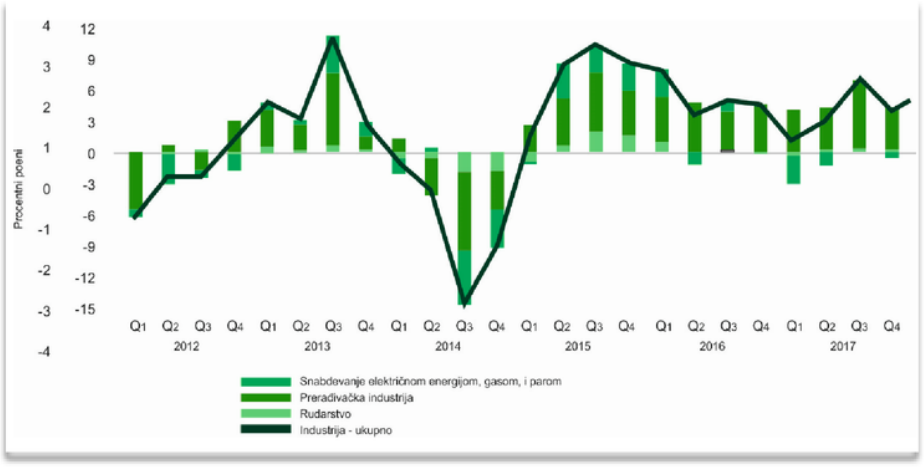
Grafikon 5.25: Doprinos privrede i potrošnje rastu BDP, 2009-2017.

Izvor. NBS

Doprinos rastu bruto društvenog proizvoda Srbije u 2017. godini dali su svi proizvodni sektori - uslužni sektor 1,1%, industrija i građevinarstvo 0,7% (niže od očekivanog usled usporavanja elektro-energetskog sektora i građevinske operative u prvoj polovini godine). Zbog nepovoljnih uslova poljoprivreda je imala i manji doprinos od -0,6%.

Grafikon 5.26: Doprinos industrije rastu BDP, 2012-2017.

Izvor: NBS

5.5 Ponuda i tražnja bankarskih kredita na finansijskom tržištu Srbije

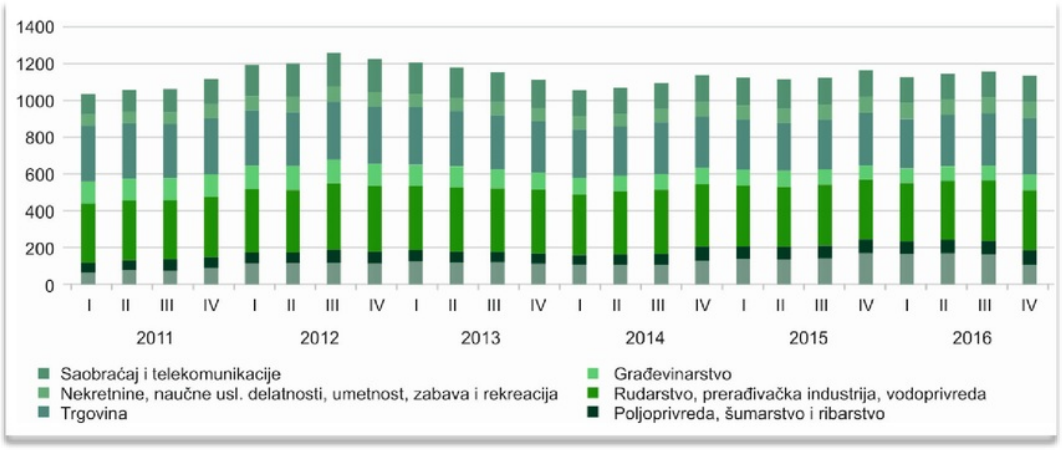
Domaći krediti privredi (bez efekta promene kursa) povećani su u 2017. za 4,3%, tako da su krajem godine iznosili ukupno 2.306 milijardi dinara (podaci Udruženja banaka Srbije). Rast kreditiranja privrede u uslovima čišćenja bilansa banaka od problematičnih kredita, koje umanjuje stanje kredita, potvrđuje da se domaća kreditna aktivnost ubrzano oporavlja. Najveći apsolutni rast potraživanja registrovan je u sektoru trgovine.

Tabela 5.21: Krediti privredi u Srbiji, 2009-2016. (u mlrd RSD)

Godina (31. decembar)	Domaći krediti	Spoljni dug	Ukupan dug privrede
2009.	15,57	-5,70	2,35
2010.	8,92	-7,74	0,34
2011.	16,20	-10,40	1,03
2012.	3,87	-3,78	0,25
2013.	-9,07	-2,06	-5,88
2014.	-1,42	-2,22	-1,80
2015.	1,18	-4,08	-1,30
2016.	-3,76	-0,22	-2,14

Izvor: NBS

Grafikon 5.27: Struktura potraživanja banaka od privrede po delatnostima, 2011-2016. (u mlrd RSD)

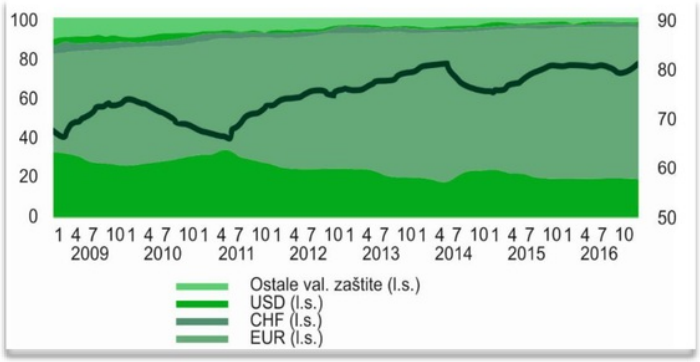
Izvor: NBS

Tabela 5.22: Potraživanje banaka od privrede prema delatnostima, 2011-2016. (mlrd RSD)

Godina (31.decembar)	Ostalo	Poljoprivreda, šumarstvo, ribarstvo	Rudarstvo, prerađivačka industrija, vodoprivreda	Građevinarstvo	Trgovina	Nekretnine; naučne usl. delatnosti; umetnost, zabava i rekreacija	Saobraćaj i telekomunikacije
2011.	87,2	57,7	329,6	124,0	299,6	76,3	139,4
2012.	114,4	60,5	358,0	121,0	311,1	77,6	181,3
2013	112,1	52,4	348,9	94,3	277,5	70,3	154,5
2014.	129,6	66,9	347,9	85,0	281,6	77,3	150,4
2015.	169,9	72,2	326,5	77,3	288,2	81,3	145,1
2016.	109,3	73,7	327,7	84,6	305,8	83,9	141,1

Izvor: NBS

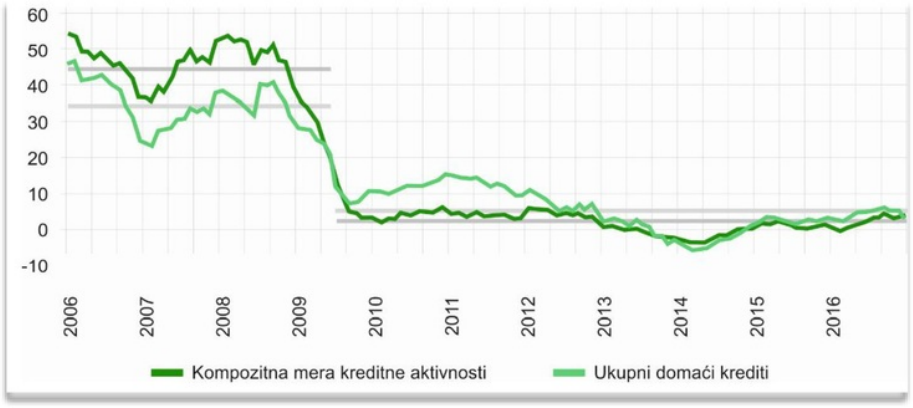
Grafikon 5.28: Struktura kredita privredi prema valuti, 2009-2016.

Izvor: NBS

Zbog prodaje loših kredita među bankama i čišćenja bilansa, popravlja se profitabilnost banaka i otvara mogućnost za odobravanje sve više kredita, emu doprinosi i veća disciplina u otplati kredita.

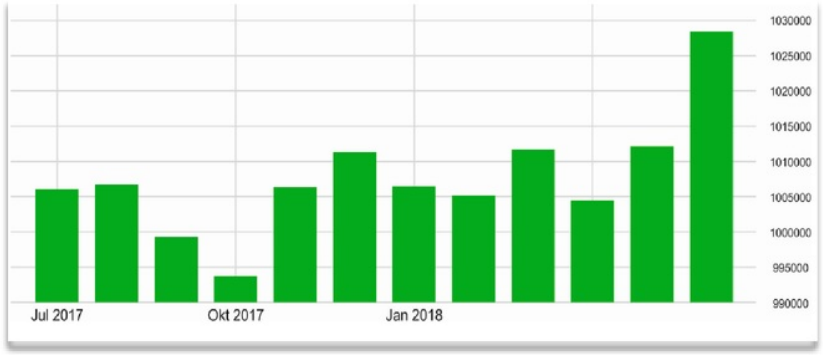
Grafikon 5.29: Realni rast kredita bankarskog sektora u Srbiji, 2006-2016. (u %).

Izvor: NBS

Bankarski krediti privatnom sektoru u Srbiji (prema globalnom modelu i analizama *Trading Economics*-a 2018) povećani su na 1.028.347 miliona dinara u junu 2018. godine.

Grafikon 5.30: Bankarski krediti privatnom sektoru u Srbiji, 2017-2018. (mil RSD)

Izvor: Trading Economics.com

Prosečni krediti privatnom sektoru bili su, prema *Trading Economics*-u, 760.396.25 miliona dinara od 2004-2018. U januaru 2004. godine su bili na najnižem nivou od 187.458 miliona dinara, a u septembru 2012. su dosegli 1.152.545 mil din (Tabela 5.23)

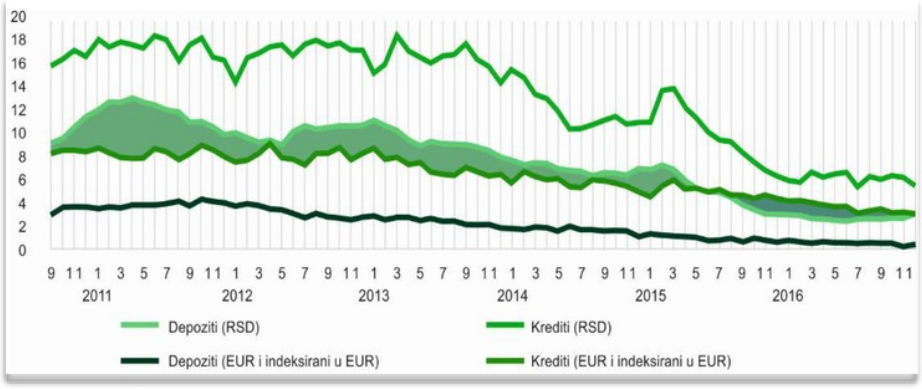
Tabela 5.23: Srbija, Pregled stope kredita privredi, novčane mase u opticaju i kamatne stope, 2004-2018. (istorijski pristup)

	Aktuelni nivo 2018.	Prethodni nivo 2004.	Najviši nivo	Najniži nivo
Kamatna stopa (%)	3,00	3,00	18,00	3,00
Novčana masa M0 (RSD milion)	159.046,00	152.154,00	163.944,00	16.056,00
Devizne rezerve (EUR milion)	11.104,30	10.883,30	12.058,20	2.682,00
Kamatna stopa na depozite (%)	1,75	1,75	15,25	1,75
Kamatna stopa na kredite (%)	4,.25	4,25	25,26	4,25
Krediti privatnom sektoru (mil RSD)	1.028.347,00	1.011.967,00	1.152.545,00	187.458,00
Međubankarska kamata (%)	2,89	2,89	19,18	2,84
Novčana masa M1 (RSD milion)	669.565,00	668.225,00	669.686,.00	43.647,00
Novčana masa M2 (RSD milion)	893.108,00	886.474,00	893.108,00	52.024,00
Novčana masa M3 (RSD milion)	2.345.682,00	2.321.462,00	2.345.682,00	86.158,00

Izvor: Trading Economics

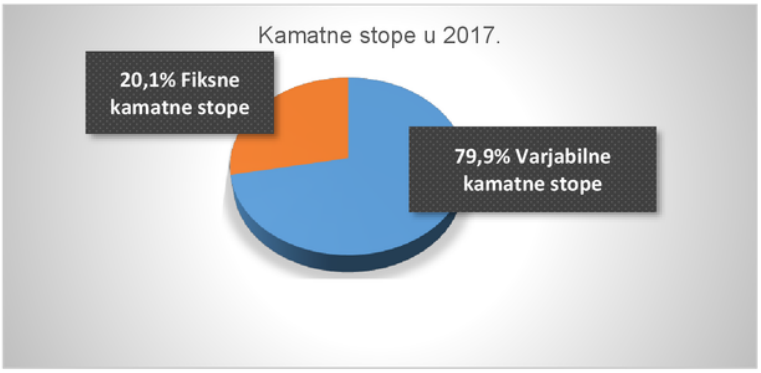
Uslovi kreditiranja. Među najvažnijim faktorima uslova finansiranja putem bankarskih kredita jesu: kamata, sredstva osiguranja, ročnost kredita, valuta.

Grafikon 5.31: Kretanje kamatnih stopa na kredite i depozite privrede – novoodobreni poslovi 2011-2016. (prosečne ponderisane vrednosti, na godišnjem nivou, u %)

Izvor: NBS

Grafikon 5.32: Struktura kamatnih stopa u Srbiji, 31.12. 2017. (u %)

Izvor: NBS

Investicije privrede u Srbiji. Prema raspoloživim podacima Ministarstva privrede za 2015. godinu, investicije nefinansijskog sektora su dostigle 544,7 mlrd dinara (1,6 mil dinara po preduzeću) i činile su 96,4% vrednosti ukupnih investicija Republike Srbije (564,8 mlrd dinara). U poređenju sa 2014, investicije nefinansijskog sektora beleže blagi rast od 0,2%. U razvoj MSP u 2015. usmereno je 300,6 mlrd dinara ili 2,5 mlrd EUR. Na rast je najviše uticao značajan rast investicija srednjih preduzeća (+11,2%). Kod preduzetnika je rast investicija iznosio 5,8%, a kod mikro i malih preduzeća oko 2%. (Tabela 5.24).

Tabela 5.24: Investicije privrednih preduzeća u Srbiji, 2008-2015.

	Ukupno investicije (mil din)	Struktura %	Stopa rasta godišnja (%)	Stopa rasta pros. god (%)	Investicije		Racio investicija	
					po preduz. (000 din)	po zaposl. (000 din)	prometu (%)	BDV (%)
	2015.		2014-15.	2008-2015.	2015.			
Ukupne	564.849	-	3,4	-8,7	1.676	446	5,7	28,6
Nefinans. sektor	544.703	100,0	0,2	-6,4	-	-		
MSP	300.622	55,2	7,0	-4,2	926	375	4,8	27,4
Velika preduzeća	244.082	44,8	-7,0	-8,6	494.092	583	7,6	30,3

Izvor: Autor, prema podacima RZS

Prema istraživanju *SAFE* (2017), vidljivo je da su preduzeća u Srbiji u poslednje dve godine najviše koristila sledeće izvore i instrumente finansiranja (Tabela 5.25):

Tabela 5.25: Nivo i vrsta realizovanih sredstava finansiranja preduzeća u Srbiji, 2017.

	Apliciralo MSP	Korišćeno u poslednjih 6 meseci.	Dovoljno internih sredstava/nije aplicirano	Drugi izvori sredstava
Finansiranje duga, nedostajućih sredstava	85%	-	-	-
Kreditna linija, odobren minus na računu, kreditne kartice		23%	22%	48%
Bankarski kredit		19%	13%	-
Zadržana zarada ili prodaja imovine		14%	11%	-
Lizing, nabavka na rate		9%	28%	-
Grantovi, subvencionisani bankarski krediti		2%	47%	-
Trgovinski kredit		4%	11%	-
Interni izvori, fondovi				-
Drugi krediti		5%	42%	-
Faktoring		1%	10%	-
Akcijski kapital		1%	38%	-
Drugi izvori		5%	8%	-

Izvor: SAFE, 2017

Prema istraživanju *SAFE* (2017), MSP su u 2017. godini koristila sledeće prosečne veličine kredita:

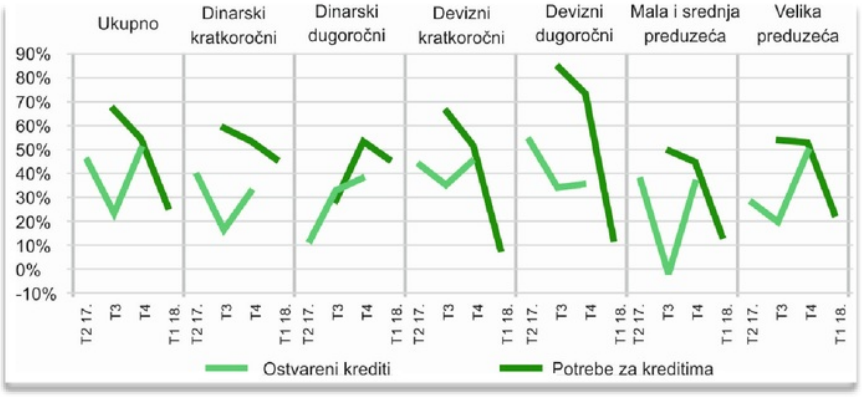
- Mali kredit, niži od 25.000 eura, koristilo je 37% MSP od ukupnog broja onih koji su imali kredite u 2017,
- Od 25.000-100.000 eura koristilo je 25% MSP,
- Do 1.000.000 eura koristilo je 12% MSP,
- Preko million eura koristilo je 9% MSP.

Prosečna kamatna stopa na kredite preduzećima koja su ih koristila bila je 3,7%.

Tražnju privatnog sektora u Srbiji za finansijskim sredstvima u 2017. godini karakterisala je tražnja privrede za nedostajućim sredstvima: za investicije u osnovna sredstva 41% kredita; za obrtni kapital 28%. MSP iz tehnološkog sektora su u međuvremenu razvila apetit za akcijskim finansijama, posebno rizičnim kapitalom i fondovima poslovnih anđela u početnoj fazi svoga razvoja. Promene u raspoloživosti vrsta i izvora finansiranja privrede se procenjuju pozitivno od strane preduzeća (prema Anketi NBS, 2017), jer smatraju da je došlo poboljšanja od 30% u oblasti raspoloživosti sredstava. Tražnja za kreditima MSP sektora je, na primer,[7] za 2014. godinu bila procenjena na 4,5 milijardi evra, što je činilo 13,9% BDP-a te godine i 28,5% bankarskih kredita u toj godini. Procenjuje se da postoji ukupan nedostatak u ponudi finansiranja MSP, prvenstveno vezan za nedostatak mirkokredita i pravnog osnova razvoja MFI u Srbiji. Takav nedostatak je posledica nedovoljne razvijenosti i nezainteresovanosti za privatno investitiranje, kao i finansijske pismenosti vezane za fondove rizičnog kapitala, poslovnih anđela, kapitala za početnike, posebno za nove tehnološke firme, te korišćenja drugih alternativnih izvora za razvojnu i zrelu fazu MSP. Nedostatak svesti se takođe odnosi i na ponudu i tražnju za nebankarskim finansiranjem - lizingom, akcijskim finansijama, trgovačkim i dobavljačkim kreditima. (Grafikon 5.33).

[7] Prema formuli iz metodološkog predloga tražnja je procenjena na osnovu množenja postojeće prosečne veličine kredita MSP brojem MSP u zemlji, umanjeno za deo preduzeća koja nisu uopšte tražila kredite.

Grafikon 5.33: Tražnja MSP u Srbiji za kreditima, 2017.

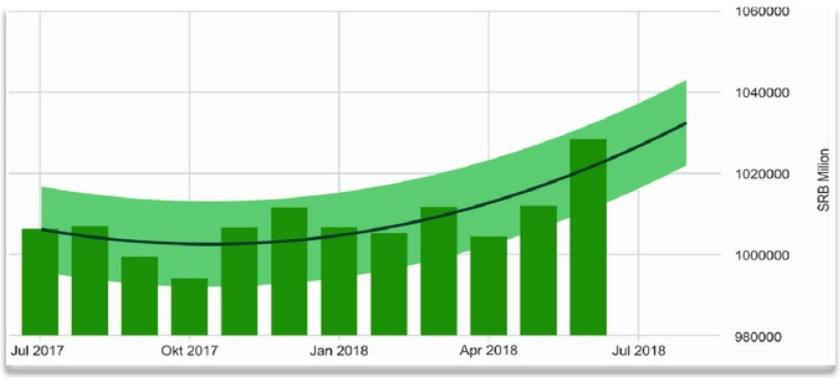

Legenda: Plavo ostvareni krediti, crveno potrebe za kreditima

Izvor: Autor, prema Anekti NBS o kreditnoj aktivnosti privrede Srbije, 2017.

Banke su ublažile kriterijume standarda za kredite malim i srednjim preduzećima, dok je tražnja preduzeća za kreditima nastavila da raste, vođena, pre svega, finansiranjem obrtnih sredstava i investicija, a u manjoj meri i restrukturiranjem duga. Ublažavanje kriterijuma standarda i rast tražnje očekuju se i u 2018. (*Trading Economics* predviđa povećanje iznosa bankarskih kredita privredi do 2020. na 1.087.779 miliona dinara (Grafikon 5.34).

Grafikon 5.34: Projekcija bankarskih kredita privatnom sektoru u Srbiji, 2017-2020.

Izvor: Trading Economics

Tabela 5.26: Projekcija kretanja bankarskih kredita privatnom sektoru u Srbiji do 2020.

	Aktuelni nivo 2018.	Q3/18.	Q4/18.	Q1/19.	Q2/19.	2020.
Kamatna stopa (%)	3	3	3	2,75	2,75	2,75
Novčana masa M0 (mil RSD)	159.046	155.426	157.067	154.962	156.961	156.947
Devizne rezerve (EUR milion)	11.104	11.211	11.167	11.151	11.150	11.151
Kamatna stopa na depozite (%)	1,75	1,75	1,75	1,5	1,5	1,5
Kamatna stopa na kredite (%)	4,25	4,25	4,25	4	4	4

	Aktuelni nivo 2018.	Q3/18.	Q4/18.	Q1/19.	Q2/19.	2020.
Krediti privatnom sektoru (mil RSD)	1.028.347	1.037.341	1.043.319	1.048.402	1.053.099	1.087.779
Međubankarska kamata (%)	2,89	2,89	2,89	2,64	2,64	2,64
Novčana masa M1 (mil RSD)	669.565	684.492	700.015	715.577	731.022	879.784
Novčana masa M2 (mil RSD)	893.108	908.958	925.625	942.304	958.929	1.122.009
Novčana masa M3 (mil RSD)	2.345.682	2.380.248	2.412.902	2.445.689	2.478.523	2.806.956

Izvor: Trading Economics

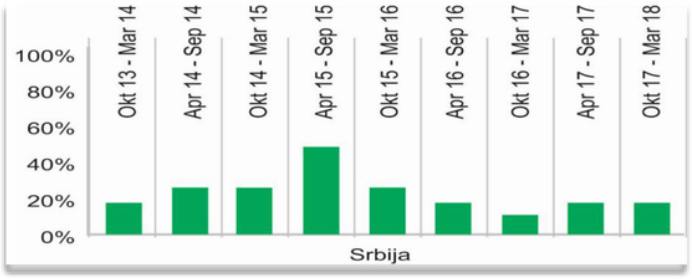
5.6 Ocena kreditne aktivnosti banaka u Srbiji u 2018. godini

Za potrebe šireg uvida u kreditnu aktivnost banaka u Srbiji, u ovom delu rada prezentuju se osnovni nalazi konsultovanih empirijskih istraživanja sproveneih u 2018. godini.

5.6.1 Istraživanje Evropske investicione banke (*EIB, CESEE Bank Lending Survey*, 2018) o kreditnim aktivnostima banaka i bankarskih grupa u zemljama Centralne i Jugoistočne Evrope

Ovo istraživanje metodom empirijskog pregleda pokazuje pozitivan razvoj na kreditnom tržištu. Bankarske grupe smatraju da se njihovo pozicioniranje u regionu ili poboljšava ili stabilizuje, s obzirom na racije profitabilnosti. Regionalni uslovi snabdevanja privrede bankarskim kreditima poboljšani su, ali i dalje zaostaju za jakom tražnjom. Kvalitativni i kvantitativni indikatori i dalje napreduju, što signalizira dalju podršku već pozitivnim agregatnim neto kreditnim proširenjima. Rezultati istraživanja koji se odnose na tražnju i snabdevanje privrede bankarskim kreditima u Srbiji, kao i na sam pristup privrede ovim izvorima finansiranja, prikazani su u grafikonima 5.35, 5.36 i 5.37.

Grafikon 5.35: Ocena tržišnog potencijala banaka u Srbiji, 2014-2018.

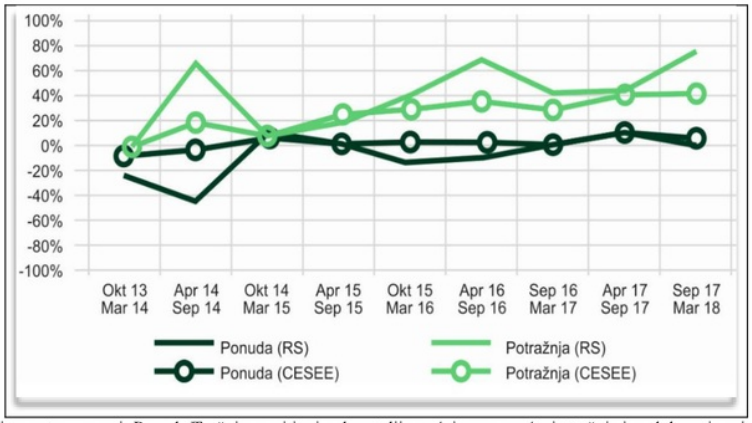
Izvor: EIB, CESEE Bank Lending Survey, 2018

EIB u svom izveštaju o kreditnoj aktivnosti banaka (CESEE 2018) ocenjuje da postoji nizak tržišni potencijal za zadovoljavajuće finansiranje privrede bankarskim kreditima.

Prema proceni pozicioniranja i tržišnog potencijala banaka, većina matičnih bankarskih grupa koje posluju u Srbiji smatraju da imaju visok i srednji tržišni potencijal, a svoje pozicioniranje na tržištu smatraju optimalnim. Kako se beleže stope rasta BDP-a i smanjenje NPL-a, to dalje pozitivno utiče na bankarsko tržišno učešće.

Tražnja privrede za bankarskim kreditima se u 2018. godini povećala u Srbiji. *Tražnja i ponuda kredita privredi i pristup finansijama lokalnih banaka*. Očekuje se da će tražnja privrede u Srbiji za bankarskim kreditom nastaviti da raste u narednih šest meseci, a da će uslovi kreditne ponude biti negativni. Uslovi kreditne ponude su pooštreni za kredite za kupovinu kuća i devizne kredite u poslednjih šest meseci, dok su olakšani za potrošačke kredite i kredite u lokalnoj valuti. Očekuje se da će kriterijumi kreditnih standarda u narednih šest meseci biti pooštreni za kredite velikim korporacijama. Tražnja za kreditima je veoma povećana u svim sektorima u poslednjih šest meseci i očekuje se da će se ovaj trend nastaviti, posebno tražnja za kreditima za mala i srednja preduzeća. Pristup finansiranju lokalnih banaka nastavlja da se poboljšava uglavnom zahvaljujući boljem korporativnom finansiranju, kao i intra-grupnom finansiranju. Pozitivan trend u smanjenju *NPL*-a je nastavljen, kako za korporativne entitete, tako i za stanovništvo.

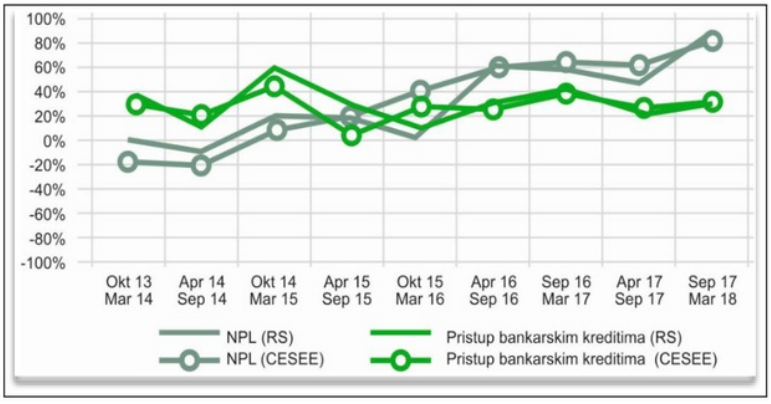
Grafikon 5.36: Ponuda i tražnja privrede za bankarskim kreditima u Srbiji, poređenje sa zemljama CESEE, 2013-2018.

Legenda: Svi indikatori su neto procenti; Ponuda/Tražnja: pozitivni pokazatelji upućuju na povećanje tražnje i snabdevanja privrede kreditima.

Izvor: EIB, CESEE Bank Lending Survey, 2018

Grafikon 5.37: Pristup bankarskim kreditima lokalnih banaka u Srbiji, u poređenju sa zemljama CESEE, 2013-2018.

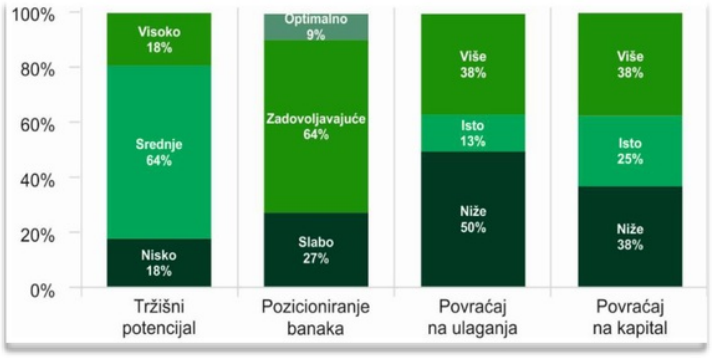

Legenda: Svi indikatori su neto procenti; Pristup finansiranju: pozitivni pokazatelji upućuju na povećanje pristupa finansijama, NLP: negativni pokazatelji upućuju na povećanje racija NLP-a.

Izvor: EIB CESEE Bank Lending Survey, 2018

Tržišni potencijal i pozicioniranje banaka u Srbiji u 2018. godini. Što se tiče pokazatelja profitabilnosti banaka (prilagođeni troškovima rizika), situacija je ostala nepromenjena u poslednjih šest meseci, a oko 51% lokalnih banaka prijavljuje veći ili jednak prinos na imovinu u odnosu na ukupne grupne operacije. U uslovima povraćaja ulaganja na kapital (prilagođavanje troškova kapitala), 63% lokalnih banaka prijavljuje veći odnos profitabilnosti od ukupne grupe. Ipak, udeo lokalnih banaka koje prijavljuju veći prinos na kapital od ukupne grupe u poslednjih šest meseci je od 38% do 50% (Grafikon 5.38).

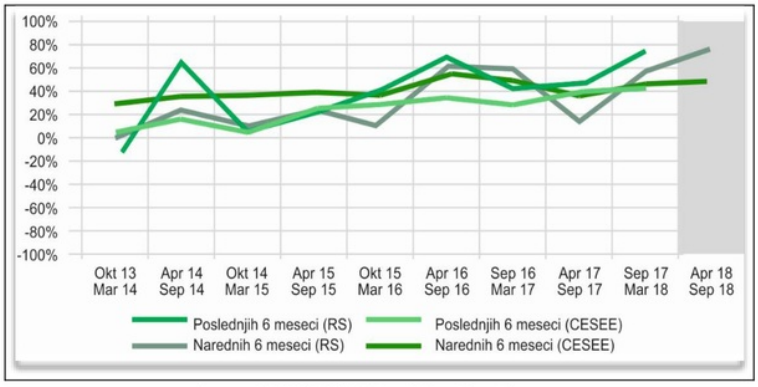
Grafikon 5.38: Tržišni potencijal i pozicioniranje banaka u Srbiji, 2018.

Izvor: EIB CESEE Bank Lending Survey

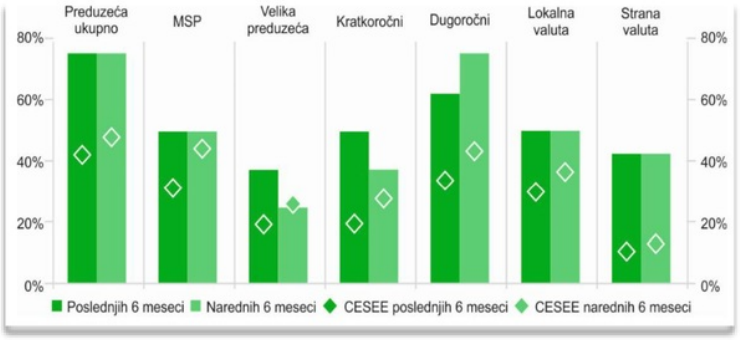
Razvoj ponude bankarskih kredita privredi u Srbiji. U uslovima povoljnog ekonomskog okruženja tražnja za bankarskim kreditima u Srbiji nastavlja da se povećava. Očekuje se dalje povećanje tražnje privrede za kreditima banaka u Srbiji.

Grafikon 5.39: Faktori tražnje privrede za bankarskim kreditima u Srbiji u prvih 6 meseci 2018, sa procenom za narednih 6 meseci 2018, poređenje sa zemljama CESEE

Izvor: EIB CESEE Bank Lending Survey

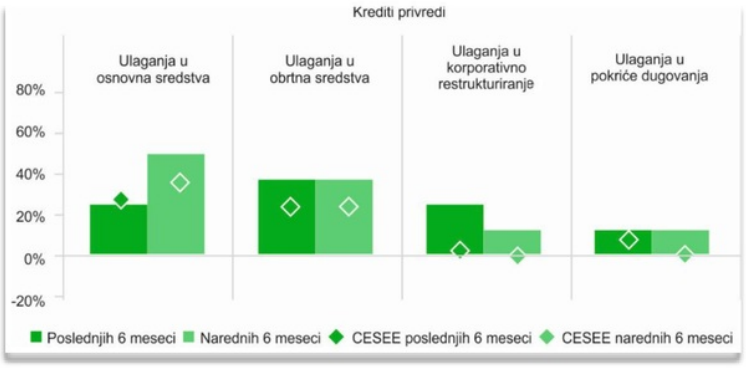
Grafikon 5.40: Tražnja privrede za bankarskim kreditima prema veličini preduzeća i valuti, 2018. (poslednjih 6 mes.i narednih 6 meseci), poređenje Srbije i zemalja CESEE

Izvor: EIB CESEE Bank Lending Survey.

Kretanje na tržištu tražnje kredita od strane korporacija pokazuje da su velika preduzeća bila drugi najjači pozitivni faktor od uticaja na povećanje tražnje za kreditima u poslednjih šest meseci 2018. U narednih šest meseci očekuje se da će izgledi tražnje korporacija postati i najsnažniji element uticaja na sveukupnu tražnju za kreditima, nakon čega slede korporativne investicije u osnovna sredstva i fiksne fondove. Restruktuiranje duga preduzeća takođe blago doprinosi povećanju tražnje za bankarskim kreditom (Grafikon 5.41).

Grafikon 5.41: Faktori namene bankarskih kredita privredi, 2018. (poslednjih 6 mes. i narednih 6 meseci), poređenje Srbije i zemalja CESEE

Izvor: EIB CESEE Bank Lending Survey

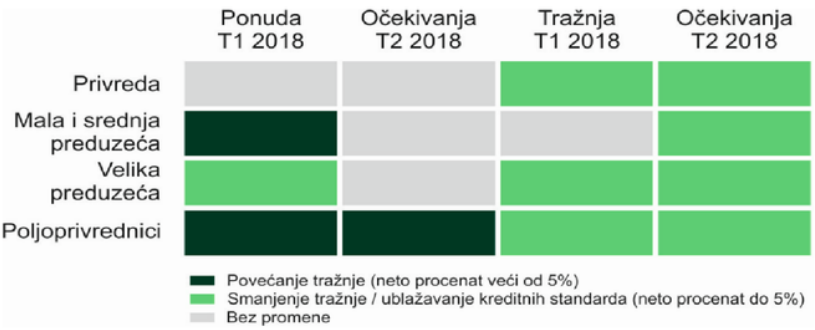
Faktori koji doprinose uslovima snabdevanja privrede bankarskim kreditima u Srbiji, 2018. Tokom proteklih šest meseci 2018. propisi EU, kvalitet finansijskog tržišta i podaci o NPL bili su faktori koji su uticali na uslove dobijanja kredita u Srbiji. Domaći faktori su značajno doprineli uslovima dobijanja kredita. Iako finansiranje lokalnih banaka na taj način ima nepromenjen uticaj, kada se detaljnije razmotri, lokalna sredstva iz domaćih izvora imala su negativan uticaj na domaće uslove kreditiranja u Srbiji.

5.6.2 Empirijsko istraživanje Narodne banke Srbije o kreditnim aktivnostima banaka u Srbiji u 2018. godini (NBS, Kreditna aktivnost banaka u Srbiji, 2018)

Narodna banka Srbije je od 2014. godine počela da sprovodi anketu o kreditnoj aktivnosti banaka. Cilj te ankete jeste unapređenje analize kretanja na kreditnom tržištu uvidom u stavove predstavnika banaka o ostvarenim i očekivanim promenama. U anketi su iskazani stavovi banaka o promenama tokom prve polovine 2018. godine i očekivanim promenama na kreditnom tržištu u drugoj polovini 2018. godine. U anketi su učestvovali predstavnici 26 banaka, što obezbeđuje reprezentativnu pokrivenost kreditnog tržišta, jer učešće ovih banaka iznosi preko 99% bilansne sume bankarskog sektora. Rezultati ankete su prikazani u vidu neto procenata *Likertove* skale stavova. Nepisane interne smernice ili kriterijumi koji odražavaju kreditnu politiku banke kao: prioriteti u pogledu vrste kredita, kolaterala, sektora, regiona, čine kreditne standarde. Rezultati ankete pokazuju da su standardi po kojima su tokom T1 odobravani krediti privredi, nakon njihovog ublažavanja sredinom prethodne godine, ostali nepromenjeni u protekla dva tromesečja.

Uslovi po kojima su u T1 odobravani krediti privredi bili su povoljniji i po osnovu nižih kamatnih marži, i po osnovu produženja ročnosti i smanjenja zahteva u pogledu kolaterala. Nastavak ublažavanja uslova za odobravanje kredita očekuju i tokom T2. Banke ocenjuju da je tokom T1 porasla tražnja za kreditima i u privredi, vođena potrebom za finansiranjem kapitalnih investicija i obrtnih sredstava.

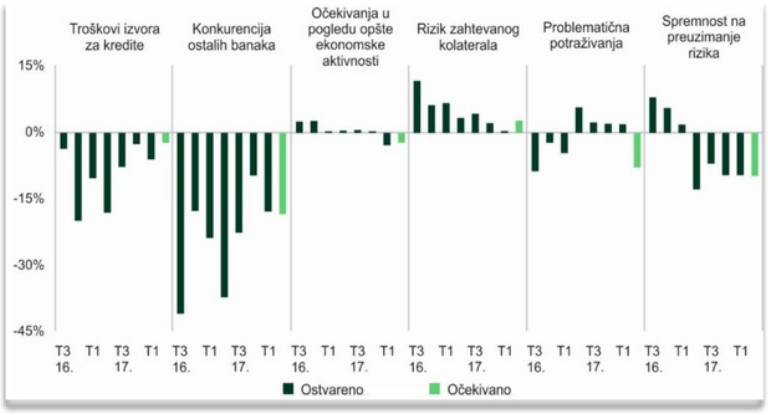
Tabela 5.27: Očekivanja kretanja ponude i tražnje za kreditima u u Srbiji, 2018 (I i IIQ)

Izvor: NBS, Anketa banaka o kreditnoj aktivnosti, 2018.

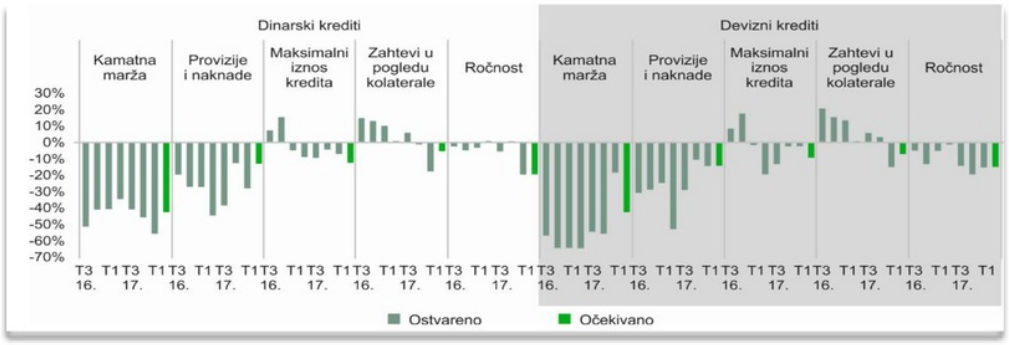
Kreditni uslovi. Trend ublažavanja uslova za odobravanje kredita privredi nastavljen je i tokom T1. Pored smanjivanja kamatnih marži i pratećih troškova prilikom odobravanja kredita, kao i zahteva u pogledu kolaterala, povećani su maksimalna ročnost i iznos kredita. Ublažavanje uslova kreditiranja odnosilo se na sve kategorije korisnika, a najzastupljenije je bilo za mala i srednja preduzeća.

Grafikon 5.42: Uticaj faktora na promenu kreditnih standarda u odobravanju kredita i kreditnih linija preduzećima (neto procenat)

Izvor: NBS, Anketa banaka o kreditnoj aktivnosti 2018.

Grafikon 5.43: Promena uslova za odobravanje kredita i kreditnih linija preduzećima (netoprocenat)

Legenda: Pozitivna vrednost ukazuje na pooštravanje uslova, negativna na ublažavanje uslova.

Izvor: NBS

Banke očekuju nastavak ublažavanja uslova kredita i tokom T2, koje će, u gotovo istoj meri, biti zastupljeno i kod dinarskih i kod deviznih kredita, nezavisno od veličine preduzeća.

Tražnja privrede za kreditima. Banke su ocenile da je tokom T1 porasla tražnja privrede za kreditima, posebno za dinarskim dugoročnim kreditima. Ističe se rast tražnje za kreditima kod poljoprivrednika. Potreba za finansiranjem kapitalnih investicija u T1 prepoznata je kao dominantan faktor koji je doprinosio rastu tražnje. Pored toga, pozitivan doprinos poticao je i od potreba za finansiranjem obrtnih sredstava i refinansiranjem postojećih obaveza.

Grafikon 5.44: Promena tražnje preduzeća za kreditima (netoprocenat)

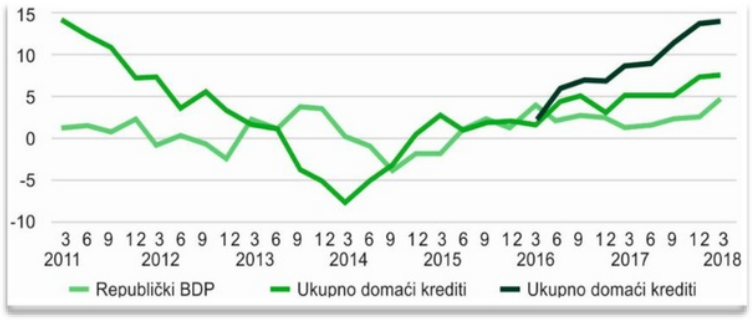

Izvor: NBS

Banke očekuju znatno izraženiji rast tražnje privrede za kreditima tokom T2, koja će u gotovo istoj meri biti zastupljena i za dinarskim, i za deviznim kreditima, nezavisno od njihove ročnosti. glavni Faktori rasta tražnje privrede za kreditima će biti inansiranje obrtnih sredstava i kapitalnih investicija, a kao glavni nosioci rasta prepoznata su mala i srednja preduzeća.

Uticaj bankarskih kredita na razvoj privrede (stavovi banaka). Podrška kreditnoj aktivnosti koja se oporavlja, dolazi od rasta ekonomske aktivnosti, pozitivnih kretanja na tržištu rada, povoljnih uslova finansiranja, kojima su doprineli: ublažavanje monetarne politike, niža premija rizika zemlje, niske kamatne stope u zoni evra i pojačana konkurencija između banaka. Međugodišnji rast kreditne aktivnosti dodatno je ubrzan u 2018. i pored toga što su banke nastavile da rasterećuju bilanse od problematične aktive. Uprkos sezonski uobičajenom manjem kreditiranju početkom godine, krediti privredi su u prvom tromesečju 2018, prvi put od 2012. godine, zabeležili rast. Iznos novoodobrenih kredita privredi u prvom tromesečju bio je neznatno viši nego u istom periodu prethodne godine, za 16,6%, ako se isključi efekat refinansiranih kredita kod iste banke. I dalje su najzastupljeniji krediti za obrtna sredstva, koji su činili polovinu novoodobrenih kredita privredi, dok je učešće investicionih kredita dostiglo 28,0%, što pokazuje da je veća investiciona aktivnost podržana i kreditima banaka. Zaključno s martom 2018, banke su otpisale 154,0 mlrd dinara *NPL* (od čega 117,1 mlrd dinara od privrede, a 32,5 mlrd dinara od stanovništva), a prodale 54,9 mlrd dinara NPL koji su se u tom trenutku nalazili u njihovim bilansima.

Grafikon 5.45: Rast kreditne i ekonomske aktivnosti, 2018. (T1 u %)

Izvor: RSZ, NBS

6 REZULTATI EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA

"Stavovi preduzeća u Srbiji o uticaju uslova i izvora finansiranja bankarskim kreditima na njihovo poslovanje".

6.1 Formulacija istraživanja

U ovom delu rada prezentovani su osnovni rezultati empirijskog istraživanja stavova preduzeća sa cele teritorije Srbije o uticaju banaka i bankarskih kredita na njihovo poslovanje (prihod), sprovedenog u 2017. godini. U istraživanju je učestvovalo 238 ispitanika, predstavnika preduzeća iz oblasti proizvodnje, usluga, i javnog sektora tokom 6 meseci 2017. godine, a odnosilo se na uticaj bankarskih kredita na njihovo poslovanje, prvenstveno na prihode, tj. njihovo povećanje, smanjenje ili njihovu održivost. Ovo je bilo terensko istraživanje putem ankete, na reprezentativnom uzorku i teritoriji. Primer upitnika ankete dat je u prilogu rada (Prilog 1), a sastoji se iz dva dela:

- Prvi deo upitnika se odnosi na pitanja relevantna za profil ispitanih preduzeća: njihovu privrednu delatnost, pravnu formu osnivanja, visinu prihoda u odnosu na prethodnu godinu, broj zaposlenih, tržište na kome deluju, ulaganja finansijskih sredstava i njihovu svrhu, kao i uticaj bankarskih kredita na održivost, povećanje ili smanjenje njihovih prihoda;
- Drugi deo upitnika se odnosi na stavove privrednika u odnosu na 3 grupe pitanja, gde su oni po principu Likertove skale (u rasponu od 1-5) odgovarali na:

    - 6 tvrdnji vezanih za izvore finansiranja i njihov uticaj na poslovanje preduzeća
        - IFP1- Nivo sredstava traženih od banke značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.
        - IFP2- Nivo kredita namenjen za osnovna sredstva značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.
        - IFP3- Nivo kredita namenjen za obrtna sredstva značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.
        - IFP4- Nivo kredita namenjen za obuku zaposlenih značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.
        - IFP5- Nivo kredita namenjen za razvoj novih proizvoda značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.
        - IFP6- Nivo sredstava kredita za plaćanje zakonskih obaveza značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.

    - 8 tvrdnji vezanih za uslove finansiranja i njihov uticaj na poslovanje preduzeća
        - UFP1-Nivo visine kamatne stope značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.
        - UFP2- Nivo odobrenog minusa značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.
        - UFP3- Nivo bankarskih naknada značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.
        - UFP4-Nivo raspoloživog roka otplate kredita značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.
        - UFP5- Nivo koleterala/garancije značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.

- UFP6- Nivo bankarske procedure prilikom obrade zahteva za kredit minusa značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.
- UFP7-Nivo troškova proizvodnje i radne snage značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.
- UFP8- Nivo raspoloživosti obučenih menadžera i veština zaposlenih značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.

- 9 tvrdnji vezanih za poslovanje preduzeća i njihov uticaj na prihode preduzeća
  - PP1-Nivo pronalaženja klijenata značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.
  - PP2-Nivo poslovne konkurencije značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.
  - PP3- Nivo pristupa finansijama značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.
  - PP4-Nivo poverenja u bankarski sistem u Srbiji značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.
  - PP5-Nivo primene zakonskih propisa značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.
  - PP6-Nivo kontrole od strane banke davaoca kredita značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.
  - PP7- Nivo birokratije značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.
  - PP8- Nivo poreskih olakšica značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.
  - PP9- Nivo investiranja značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.

Kvalitativnom obradom odgovora privrednika iz ovog empirijskog istraživanja trebalo je da se statističkim metodama koje su korišćene u radu dokažu ili oporvrgnu sledeće naučne hipoteze rada:

6.1.1 Naučne hipoteze:

Osnovna hipoteza rada, H0=Bankarski krediti u posmatranom periodu pozitivno su uticali na razvoj privrede u Srbiji.

Pomoćne hipoteze rada:

- **H_1 = Nivo izvora finansiranja preduzeća (bankarskih kredita) značajno je uticao na poslovanje preduzeća u Srbiji.**

- **H_2 = Uslovi finansiranja preduzeća značajno su uticali na nivo poslovanja preduzeća u Srbiji.**

- **H_3 = Rizik zemlje značajno je uticao u posmatranom periodu na razvoj bankarstva u Srbiji.**

- **H_4 = Razvijenost finansijskog tržišta zemlje uticala je na dostupnost i visinu sredstava raspoloživih za finansiranje privrede u Srbiji**

6.1.2 Metode istraživanja

U ovom istraživanju korišćena je metoda deskriptivne statistike sa ciljem da se podaci jasno predstave u oblasti izvora i uslova finansiranja, kao i poslovanja firmi. Ovaj metod je primenjen u opisu osnovnih svojstava podataka da bi se dobila osnova za njihovu analizu i ispitivanje međuuticaja varijabli formiranog modela. Takođe je korišćen Kronbahov koeficijent alfa da bi se odredila pouzdanost varijabli formiranog modela na osnovu preporuka za identifikaciju faktorskih opterećenja i na osnovu pravila i smernica interne konzistencije. Korelaciona analiza je poslužila za utvrđivanje povezanosti između izvora finansiranja, uslova finansiranja i prihoda preduzeća kao pokazatelja tj. da li su se povećali, smanjili ili ostali isti pod ovim uticajem.

Takođe je korišćena regresiona analiza da bi se procenila vezu između nezavisne i zavisne varijable (promenljive), koje su u ovom radu definisane kao izvori finansiranja i uslovi finansiranja preduzeća prema poslovanju (prihodima) preduzeća. Takođe je ova statistika korišćena da predvidi zavisnu varijablu – poslovanje (prihode) preduzeća kada su nezavisne varijable - izvori i uslovi finansiranja preduzeća - poznati.

Kvantitativna regresija je bolje precizirana razvojem matematičke formule – jednačine, koja je korišćena za predviđanje poslovanja-prihoda ispitanih 238 preduzeća.

ANOVA test je korišćen za poređenje dve grupe varijabli - nezavisnih varijabli izvora finansiranja i uslova finansiranja i zavisne varijable – poslovanje (prihodi) preduzeća, kao i za zaključivanje na linearnim modelima unutar grupe ispitanika. Na kraju je višestrukom linearnom korelacionom i regresionom analizom prikazan uticaj više nezavisnih varijabli (grupe) izvora finansiranja i uslova finansiranja na zavisnu varijablu poslovni prihodi preduzeća.

Podaci iz terenskog istraživanja obrađeni su i prikazani tekstualno, tabelarno i grafički. Od statističkih softvera korišćen je SAS JMP v.13, a za kontrolu dobijenih podataka softveri IBM SPSS Statistics v.25 i Microsoft Office Excel 365.

Za analizu podataka u Upitniku nisu uzeti pol ispitanika, godine života, niti školska sprema ispitanika, jer se ne smatraju relevantim za istraživanje (npr. pol ispitanika ne igra bitnu ulogu u analizi izvora finansiranja preduzeća, kao što ni godine starosti ispitanika ne igraju ulogu u analizi uslova finansiranja preduzeća...). Izabrano je da se za obradu istraživanja uzmu u obzir samo tvrdnje koje su postavljene u Upitniku.

Na osnovu teorijskih postavki i formiranog modela istraživanja, proisteklo je originalno empirijsko istraživanje. Dobijene formule – jednačine mogu da posluže kao orjentir za dalju analizu postavljenog problema istraživanja.

6.2 Određivanje pouzdanosti varijabli formiranog modela

Da bi se odredila pouzdanost varijabli formiranog modela, proverene su sledeće postavke. Na osnovu preporuka za identifikaciju faktorskih opterećenja, dobijeni Kronbahov koeficijent alfa treba da bude veći od preporučenog koji iznosi $\geq 0,6$ (Nunnally,1978); i, na osnovu pravila i smernica interne konzistencije, dobijeni Kronbahov koeficijent alfa treba da bude u granicama ($0,6 \leq \alpha \leq 1,0$), jer tada predstavlja prihvatljivu konzistenciju.

Faktori su definisani kao: „IFP“,označava grupu faktora izvora finansiranja, „UFP“, označava grupu faktora uslova finansiranja, i „PP“,označava grupu faktora poslovanja (prihoda).

a) Određivanje pouzdanosti varijable „IFP“ formiranog modela

Određivanje pouzdanosti varijable **„**IFP**“** - formiranog modela**:**

- na osnovu broja formiranih tvrdnji (6), kao i na osnovu preporuka za identifikaciju faktorskih opterećenja na bazi veličine uzoraka potrebnih za značajnost (238), Kronbahov koeficijent alfa iznosi 0,6520, što znači da je veći od preporučenog teorijskog Kronbahovog koeficijenta alfa od 0,6, te se smatra prihvatljivim. Potvrđena je preporuka, uzorak je prihvatljiv.
- Kronbahov koeficijent alfa od 0,6520 predstavlja prihvatljivu konzistenciju, jer se nalazi u granicama ($0,51 \leq |r| < 0,75$). Potvrđeno je i pravilo interne konzistencije.

b) Određivanje pouzdanosti varijable „UFP“ formiranog modela

Određivanje pouzdanosti varijable **„**UFP**“** - formiranog modela**:**

- na osnovu broja formiranih tvrdnji (8), kao i na osnovu preporuka za identifikaciju faktorskih opterećenja na bazi veličine uzoraka potrebnih za značajnost (238), Kronbahov koeficijent alfa iznosi 0,7319, što znači da je veći od preporučenog teorijskog Kronbahovog koeficijenta alfa od 0,6, te se smatra dobrim. Potvrđena je preporuka, uzorak je dobar.
- Kronbahov koeficijent alfa od 0,7319 predstavlja dobru konzistenciju, jer se nalazi u granicama ($0,51 \leq |r| < 0,75$). Potvrđeno je i pravilo interne konzistencije.

c) Određivanje pouzdanosti varijable „PP“ formiranog modela

Određivanje pouzdanosti varijable **„**PP**“** - formiranog modela**:**

- na osnovu broja formiranih tvrdnji (9), kao i na osnovu preporuka za identifikaciju faktorskih opterećenja na bazi veličine uzoraka potrebnih za značajnost (238), Kronbahov koeficijent alfa iznosi 0,9603. To znači da je veći od preporučenog teorijskog Kronbahovog koeficijenta alfa od 0,6, što se smatra odličnim. Potvrđena je preporuka, uzorak je odličan.

  Kronbahov koeficijent alfa od 0,9603 predstavlja odličnu konzistenciju, jer je veći od granice ($0,76 \leq |r| < 1$). Potvrđeno je i pravilo interne konzistencije.

6.3 Rezultati istraživanja

6.3.1 Analiza osnovnih karakteristika anketiranih pravnih subjekata

Od 238 ispitanih preduzeća i preduzetnika u strukturi uzorka ispitanika, najviše je preduzeća i preduzetnika iz **proizvodnih delatnosti** i usluga, njih 106; zatim iz finansijske delatnosti i računovodstva, 51 firma; osiguranja 35 i informatičkih i softverskih firmi 46. 64% uzorka ispitanika je iz proizvodnje i usluga i informatičke delatnosti, što odgovara interesovanju istraživanja, a to je da se utvrdi uticaj bankarskih kredita (grupe faktora izvora finansiranja) i uslova pod kojima se ovi krediti daju (grupe faktora uslovi finansiranja) na razvoj privrede (faktore poslovanja/prihode preduzeća). Ovo je najzanimljivije i po strukturi, jer se proizvodne delatnosti odnose na potrebe

realnog sektora, a IKT delatnosti na potrebe sektora visokih tehnologija, kome je posebno potrebno da ima ove podsticaje obzirom na prosperitetnost samog sektora.

(Objašnjenje grupa ispitanika po delatnosti: grupa-preduzeća iz proizvodnje i usluga uključuje usluge poput trgovine, saobraćaja, turizma, gde je interno anketirano 52% proizvodna preduzeća i 48% uslužnih).

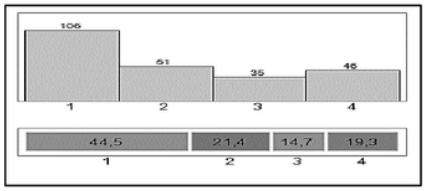
- Proizvodnja/usluge - 106 ili 44,53% od ukupnog broja
- Finansije/računovnodstvo - 51 ili 21,42% od ukupnog broja
- Osiguranje - 35 ili 14,70% od ukupnog broja i
- IKT - 46 ili 19,32% od ukupnog broja.

Osnovni statistički pokazatelji za strukturu posmatranog uzorka - frekvencija ispitanika i procentualna zastupljenost - prema o**snovnoj delatnosti preduzeća**, prikazani su u Tabeli 6.1. i Grafikonu 6.1.

Tabela 6.1: Frekvencija i procentualna zastupljenost ispitanika prema osnovnoj delatnosti preduzeća

Nivo	Count	Verovatnoća
Proizvodnja/usluge	106	0,44538
Finansije/ Računov	51	0,21429
Osiguranje	35	0,14706
IKT	46	0,19328
Total	238	1,00000

Grafikon 6.1: Frekvencija i procentualna zastupljenost ispitanika prema osnovnoj delatnosti preduzeća

Karakteristike ispitanika vezane za **pravnu formu preduzeća** pokazuju najveću zastupljenost privatnih firmi, oko 54%, što odgovara strukturi privrede Srbije u kojoj privatni sektor učestvuje sa oko 64%.

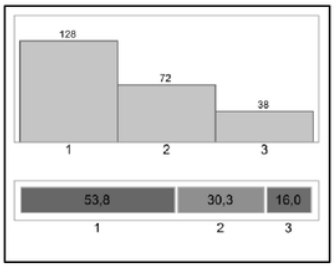
Osnovni statistički pokazatelji za strukturu posmatranog uzorka frekvencija ispitanika i procentualna zastupljenost prema pravnoj formi preduzeća, prikazani su u Tabeli 6.2 i Grafikonu 6.2.

- Privatno samostalno preduzeće - 128 ili 53,78% od ukupnog broja
- Deo većeg sistema - 72 ili 30,25% od ukupnog broja
- Javno preduzeće - 38 ili 15,96% od ukupnog broja

Tabela 6.2: Frekvencija i procentualna zastupljenost ispitanika prema pravnoj formi preduzeća

Nivo	Count	Verovatnoća
Privatno samostalno preduzeće	128	0,53782
Deo većeg sistema	72	0,30252
Javno preduzeće	38	0,15966
Total	238	1,00000

Grafikon 6.2: Frekvencija i procentualna zastupljenost ispitanika prema pravnoj formi preduzeća

Struktura uzoraka ispitanika prema veličini preduzeća, merena:

- brojem zaposlenih, je oko 93% mikro, malih i srednjih preduzeća, što odgovara strukturi srpske privrede po veličini preduzeća prema ovom kriterijumu (broju zaposlenih), gde poslednjih deset godina u strukturi privrede u Srbiji ove kategorije firmi ima oko 99%;
- visinom ostvarenih prihoda, pokazuje da su najzastupljenija preduzeća iz prve dve grupe onih koja su ostvarila prihode od 100.000-500.000 €, tj. 128 preduzeća, što je 54% uzorka.

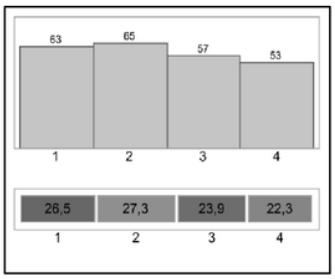
Osnovni statistički pokazatelji za strukturu posmatranog uzorka - frekvencija ispitanika i procentualna zastupljenost prema **prihodima preduzeća** u 2017. godini, prikazani su u Tabeli 6.3 i Grafikonu 6.3.

- < od 100.000 € - 63 ili 26,47% od ukupnog broja
- od 100.001 do 500.000 € – 65 ili 27,31% od ukupnog broja
- od 500.001 do 2.000.000 € - 57 ili 23,95% od ukupnog broja
- od 2.000.001 € - 53 ili 22,26% od ukupnog broja

Tabela 6.3: Frekvencija i procentualna zastupljenost ispitanika prema prihodima preduzeća

Nivo	Count	Verovatnoća
< od 100.000 €	63	0,26471
od 100.001 do 500.000 €	65	0,27311
od 500.001 do 2.000.000 €	57	0,23950
>od 2.000.001 €	53	0,22269
Total	238	1,00000

Grafikon 6.3: Frekvencija i procentualna zastupljenost ispitanika prema prihodima preduzeća

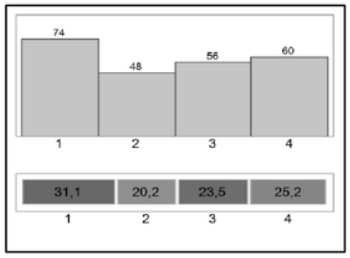
Što se tiče pozicije ispitanika koji su odgovarali u ime svojih preduzeća, u 51% preduzeća to su bili direktori i vlasnici, što upućuje na njihovu potpunu informisanost o uslovima i izvorima finansiranja koje je firma koristila i ulozi bankarskih kredita u njihovom razvoju. Osnovni statistički pokazatelji za strukturu posmatranog uzorka - frekvencija ispitanika i procentualna zastupljenost prema **poziciji ispitanika u preduzeću**, prikazani su u Tabeli 6.4. i Grafikonu 6.4.

- Vlasnik - 74 ili 31,09% od ukupnog broja
- Direktor - 48 ili 20,16% od ukupnog broja
- Menadžer - 56 ili 23,52% od ukupnog broja
- Konsultant - 60 ili 25,21% od ukupnog broja

Tabela 6.4: Frekvencija i procentualna zastupljenost ispitanika prema poziciji ispitanika u preduzeću

Nivo	Count	Verovatnoća
Vlasnik	74	0,31092
Direktor	48	0,20168
Menadžer	56	0,23529
Konsultant	60	0,25210
Total	238	1,00000

Grafikon 6.4. Frekvencija i procentualna zastupljenost ispitanika prema poziciji ispitanika u preduzeću

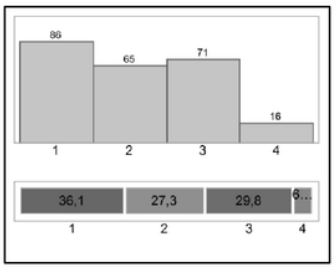
Osnovni statistički pokazatelji za strukturu posmatranog uzorka - frekvencija ispitanika i procentualna zastupljenost prema **broju zaposlenih u preduzeću**, prikazani su u Tabeli 6.5 i na Grafikonu 6.5.

- < 10 - 86 ili 36,13% od ukupnog broja
- od 10 do 49 - 65 ili 27,31% od ukupnog broja
- od 50 do 249 - 71 ili 29,83% od ukupnog broja
- 250 - 16 ili 6,72% od ukupnog broja

Tabela 6.5: Frekvencija i procentualna zastupljenost ispitanika prema broju zaposlenih u preduzeću

Nivo	Count	Verovatnoća
< 10	86	0,36134
od 10 do 49	65	0,27311
od 50 do 249	71	0,29832
> 250	16	0,06723
Total	238	1,00000

Grafikon 6.5: Frekvencija i procentualna zastupljenost ispitanika prema broju zaposlenih u preduzeću

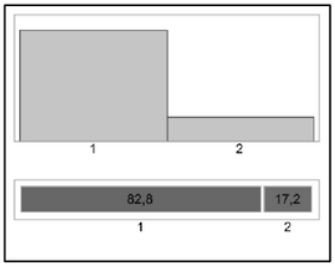
Osnovni statistički pokazatelji za strukturu posmatranog uzorka - frekvencija ispitanika i procentualna zastupljenost prema **izvoru prihoda preduzeća u odnosu na tržište**, prikazani su u Tabeli 6.6 i Grafikonu 6.6.

- Domaće tržište - 197 ili 82,77% od ukupnog broja
- Inostrano tržište - 41 ili 17,22% od ukupnog broja

Tabela 6.6: Frekvencija i procentualna zastupljenost ispitanika prema izvoru prihoda preduzeća

Nivo	Count	Verovatnoća
Domaće tržište	197	0,82773
Inostrano tržište	41	0,17227
Total	238	1,00000

Grafikon 6.6: Frekvencija i procentualna zastupljenost ispitanika prema izvoru prihoda preduzeća

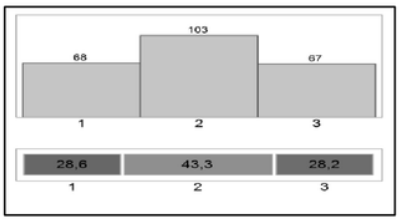
Osnovni statistički pokazatelji za strukturu posmatranog uzorka - frekvencija ispitanika i procentualna zastupljenost prema **uticaju bankarskog kredita na visinu prihoda** preduzeća u 2017. godini, prikazani su u Tabeli 6.7 i Grafikonu 6.7.

- Povećanje prihoda - 68 ili 28,57% od ukupnog broja
- Održivost prihoda - 103 ili 43,27% od ukupnog broja
- Smanjenje prihoda - 67 ili 28,15% od ukupnog broja

Tabela 6.7: Frekvencija i procentualna zastupljenost ispitanika prema uticaju bankarskog kredita na visinu prihoda preduzeća

Nivo	Count	Verovatnoća
Povećanje prihoda	68	0,28571
Održost prihoda	103	0,43277
Smanjenje prihoda	67	0,28151
Total	238	1,00000

Grafikon 6.7: Frekvencija i procentualna zastupljenost ispitanika prema uticaju bankarskog kredita na visinu prihoda preduzeća

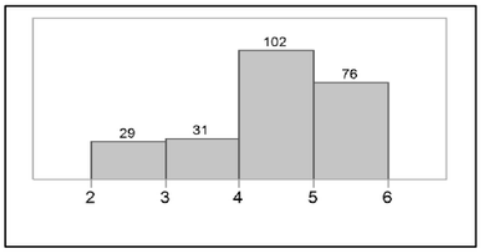
6.3.2 Analiza profila ispitanika prema tvrdnjama za grupu: izvori finansiranja preduzeća „IFP“

Statistike ispitanika za postavljenu tvrdnju IFP1: da **nivo sredstava traženih od banke** značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća, prikazane su u Tabeli 6.8 i Grafikonu 6.8. Srednja vrednost odgovora je 3,94, a najzastupljenija ocena je 4 i iznosi 102 ispitanika ili 42,85% ispitanika od ukupno 238.

Tabela 6.8: Deskriptivne statistike za tvrdnju IFP1

	IFP1
Mean	3,9453782
Standardna Dev	0,968469
Standardna greška Mean	0,0627765
Više 95% Mean	4,0690494
Niže 95% Mean	3,8217069
N	238

Grafikon 6.8: Deskriptivne statistike za tvrdnju IFP1

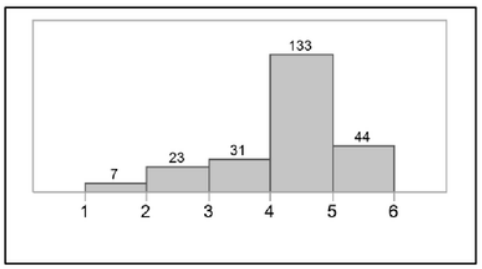

Statistika ispitanika za postavljenu tvrdnju IFP2: da **nivo kredita namenjen za osnovna sredstva** značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća, prikazana je u Tabeli 6.9 i Grafikonu 6.9. Srednja vrednost odgovora je 3,77, a najzastupljenija ocena je 4 i iznosi 133 ispitanika ili 55,88% ispitanika od ukupno 238.

Tabela 6.9: Deskriptivne statistike za tvrdnju IFP2

	IFP2
Mean	3,7731092
Standardna Dev	0,9585236
Standardna greška Mean	0,0621319
Više 95% Mean	3,8955105
Niže 95% Mean	3,650708
N	238

Grafikon 6.9: Deskriptivne statistike za tvrdnju IFP2

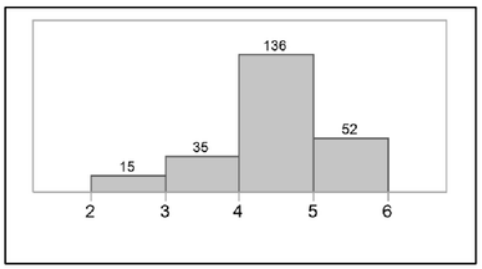

Tvrdnja IFP3: da **nivo kredita namenjen za obrtna sredstva** značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća, prikazane je statistički u Tabeli 6.10 i Grafikonu 6.10. Srednja vrednost odgovora je 3,94, a najzastupljenija ocena je 4 i iznosi 136 ispitanika ili 57,14% ispitanika od ukupno 238.

Tabela 6.10: Deskriptivne statistike za tvrdnju IFP3

	IFP3
Mean	3,9453782
Standardna Dev	0,7856571
Standardna greška Mean	0,0509266
Više 95% Mean	4,0457047
Niže 95% Mean	3,8450516
N	238

Grafikon 6.10: Deskriptivne statistike za tvrdnju IFP3

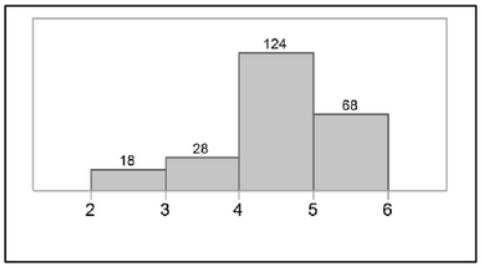

Tvrdnja IFP4: da **nivo kredita namenjen za izbor, obuku i razvoj zaposlenih** značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća, statitstički je obrađena u Tabeli 6.11 i Grafikonu 6.11. Srednja vrednost odgovora je 4,01, a najzastupljenija ocena je 4 i iznosi 124 ispitanika ili 52,10% ispitanika od ukupno 238.

Tabela 6.11:. Deskriptivne statistike za tvrdnju IFP4

	IFP4
Mean	4,0168067
Standardna Dev	0,8417702
Standardna greška Mean	0,0545639
Više 95% Mean	4,1242988
Niže 95% Mean	3,9093146
N	238

Grafikon 6.11: Deskriptivne statistike za tvrdnju IFP4

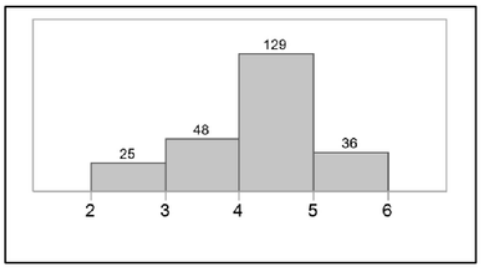

Statističke obrade stavova ispitanika za postavljenu tvrdnju IFP5: **nivo kredita namenjen za razvoj novih proizvoda, usluga, inovacija** značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća, prikazane su u Tabeli 6.12 i Grafikonu 6.12. Srednja vrednost odgovora je 3,73, a najzastupljenija ocena je 4 i iznosi 129 ispitanika ili 54,20% ispitanika od ukupno 238.

Tabela 6.12: Deskriptivne statistike za tvrdnju IFP5

	IFP5
Mean	3,7394958
Standardna Dev	0,8415596
Standardna greška Mean	0,0545502
Više 95% Mean	3,846961
Niže 95% Mean	3,6320306
N	238

Grafikon 6.12: Deskriptivne statistike za tvrdnju IFP5

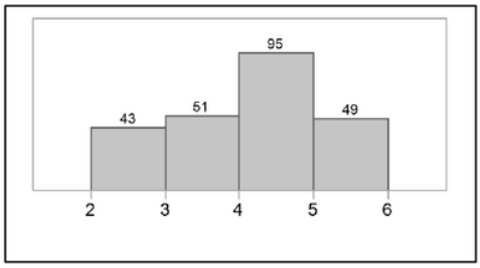

Tvrdnja IFP6: da **nivo sredstava za refinansiranje i pokriće zakonskih obaveza** značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća, statistički je prikazana u Tabeli 6.13 i Grafikonu 6.13. Srednja vrednost odgovora je 3,63, a najzastupljenija ocena je 4 i iznosi 95 ispitanika ili 39,91% ispitanika od ukupno 238.

Tabela 6.13: Deskriptivne statistike za tvrdnju IFP6

	IFP6
Mean	3,6302521
Standardna Dev	1,0051811
Standardna greška Mean	0,0651562
Više 95% Mean	3,7586114
Niže 95% Mean	3,5018928
N	238

Grafikon 6.13: Deskriptivne statistike za tvrdnju IFP6

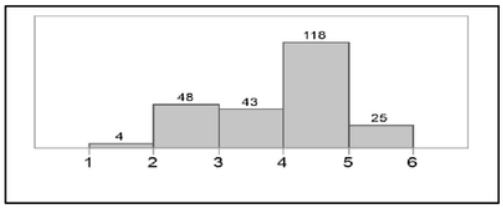
6.3.3 Analiza profila ispitanika prema tvrdnjama za grupu uslovi finansiranja preduzeća „UFP“

Postavljena tvrdnja UFP1: da **nivo visine kamatne stope** značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća, prikazana je statistički u Tabeli 6.14 i Grafikonu 6.14. Srednja vrednost odgovora je 3,47, a najzastupljenija ocena je 4 i iznosi 118 ispitanika ili 49,57% ispitanika od ukupno 238.

Tabela 6.14: Deskriptivne statistike za tvrdnju UFP1

	UFP1
Mean	3,4705882
Standardna Dev	0,9836085
Standardna greška Mean	0,0637579
Više 95% Mean	3,5961928
Niže 95% Mean	3,3449837
N	238

Grafikon 6.14: Deskriptivne statistike za tvrdnju UFP1

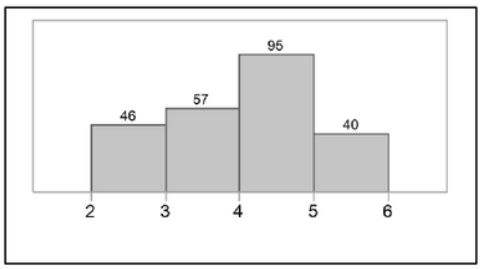

Postavljena tvrdnja UFP2: da **nivo odobrenog prekoračenja računa u banci i minusa na karticama** značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća, statistički je prikazana u Tabeli 6.15 i Grafikonu 6.15. Srednja vrednost odgovora je 3,54, a najzastupljenija ocena je 4 i iznosi 95 ispitanika ili 39,91% ispitanika od ukupno 238.

Tabela 6.15: Deskriptivne statistike za tvrdnju UFP2

	UFP2
Mean	3,5420168
Standardna Dev	0,9874312
Standardna greška Mean	0,0640057
Više 95% Mean	3,6681095
Niže 95% Mean	3,4159241
N	238

Grafikon 6.15. Deskriptivne statistike za tvrdnju UFP2

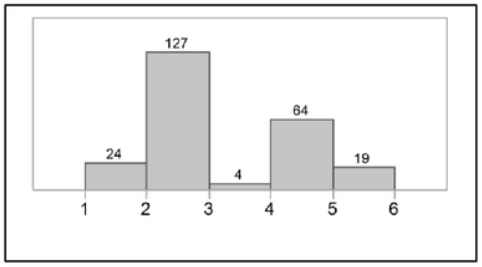

Postavljena tvrdanja UFP3: da **nivo bankarskih naknada** značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća, prikazana je statistički u Tabeli 6.16 i Grafikonu 6.16. Srednja vrednost odgovora je 2,69, a najzastupljenija ocena je 2 i iznosi 127 ispitanika ili 53,36% ispitanika od ukupno 238.

Tabela 6.16: Deskriptivne statistike za tvrdnju UFP3

	UFP3
Mean	2,6932773
Standardna Dev	1,1988202
Standardna greška Mean	0,077708
Više 95% Mean	2,8463639
Niže 95% Mean	2,5401907
N	238

Grafikon 6.16: Deskriptivne statistike za tvrdnju UFP3

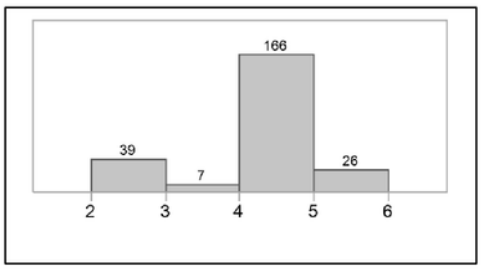

Postavljena tvrdanja UFP4: da **nivo raspoloživog roka otplate kredita** značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća, prikazane je statistički u Tabeli 6.17 i Grafikonu 6.17. Srednja vrednost odgovora je 3,75, a najzastupljenija ocena je 4 i iznosi 166 ispitanika ili 69,74% ispitanika od ukupno 238.

Tabela 6.17: Deskriptivne statistike za tvrdnju UFP4

	UFP4
Mean	3,7521008
Standardna Dev	0,8577617
Standardna greška Mean	0,0556004
Više 95% Mean	3,861635
Niže 95% Mean	3,6425667
N	238

Grafikon 6.17: Deskriptivne statistike za tvrdnju UFP4

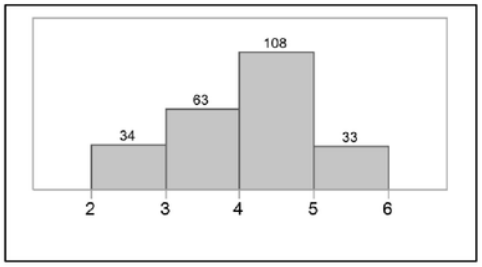

Tvrdnja UFP5: da **nivo kolaterala/garancije** značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća, prikazana je statitstički u Tabeli 6.18 i Grafikonu 6.18. Srednja vrednost odgovora je 3,58, a najzastupljenija ocena je 4 i iznosi 108 ispitanika ili 45,37% ispitanika od ukupno 238.

Tabela 6.18: Deskriptivne statistike za tvrdnju UFP5

	UFP5
Mean	3,5882353
Standardna Dev	0,8992427
Standardna greška Mean	0,0582892
Više 95% Mean	3,7030665
Niže 95% Mean	3,4734041
N	238

Grafikon 6.18: Deskriptivne statistike za tvrdnju UFP5

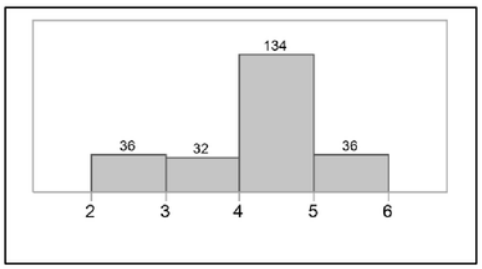

Tvrdnja UFP6: da **nivo, dužina, zahtevnost bankarske procedure** prilikom obrade zahteva za kredit značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća, prikazana je statistički u Tabeli 6.19 i Grafikonu 6.19. Srednja vrednost odgovora je 2,86, a najzastupljenija ocena je 4 i iznosi 134 ispitanika ili 56,30% ispitanika od ukupno 238.

Tabela 6.19: Deskriptivne statistike za tvrdnju UFP6

	UFP6
Mean	2,8655462
Standardna Dev	0,9972483
Standardna greška Mean	0,064642
Više 95% Mean	2,9928925
Niže 95% Mean	2,7381999
N	238

Grafikon 6.19: Deskriptivne statistike za tvrdnju UFP6

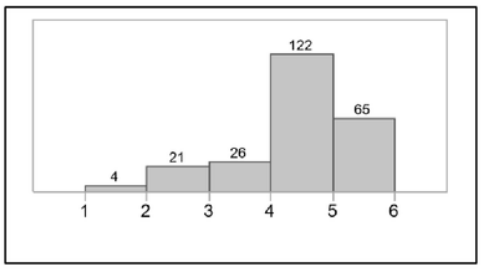

Tvrdnja UFP7: da **nivo troškova proizvodnje i radne snage** značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća, prikazana je statistički u Tabeli 6.20 i Grafikonu 6.20. Srednja vrednost odgovora je 3,93, a najzastupljenija ocena je 4 i iznosi 122 ispitanika ili 51,26% ispitanika od ukupno 238.

Tabela 6.20: Deskriptivne statistike za tvrdnju UFP7

	UFP 7
Mean	3,9369748
Standardna Dev	0,9414385
Standardna greška Mean	0,0610244
Više 95% Mean	4,0571943
Niže 95% Mean	3,8167553
N	238

Grafikon 6.20: Deskriptivne statistike za tvrdnju UFP7

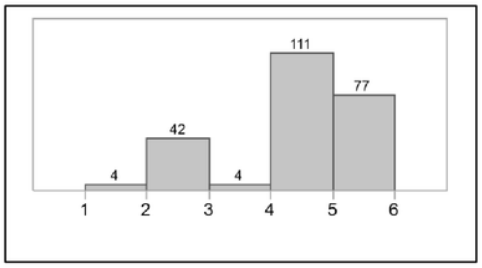

Tvrdnja UFP8: da **nivo raspoloživosti obučenih menadžera i veština zaposlenih** značajno utiče na nivo poslovanja (prihode) preduzeća, prikazana je statistički u Tabeli 6.21 i Grafikonu 6.21. Srednja vrednost odgovora je 3,90, a najzastupljenija ocena je 4 i iznosi 111 ispitanika ili 46,63% ispitanika od ukupno 238.

Tabela 6.21: Deskriptivne statistike za tvrdnju UFP8

	UFP8
Mean	3,9033613
Standardna Dev	1,0923155
Standardna greška Mean	0,0708043
Više 95% Mean	4,0428475
Niže 95% Mean	3,7638752
N	238

Grafikon 6.21: Deskriptivne statistike za tvrdnju UFP8

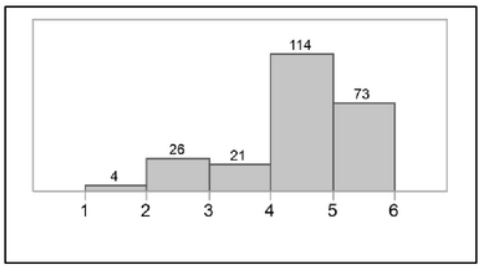
6.3.4 Analiza profila ispitanika prema tvrdnjama za grupu poslovanje preduzeća „PP“

Statistike ispitanika za postavljenu tvrdnju PP1: **nivo pronalaženja klijenata** značajno utiče na nivo poslovanja (prihode) preduzeća, prikazane su u Tabeli 6.22 i Grafikonu 6.22. Srednja vrednost odgovora je 3,94, a najzastupljenija ocena je 4 i iznosi 114 ispitanika ili 47,89% ispitanika od ukupno 238.

Tabela 6.22: Deskriptivne statistike za tvrdnju PP1

	PP1
Mean	3,9495798
Standardna Dev	0,9923653
Standardna greška Mean	0,0643255
Više 95% Mean	4,0763026
Niže 95% Mean	3,8228571
N	238

Grafikon 6.22: Deskriptivne statistike za tvrdnju PP1

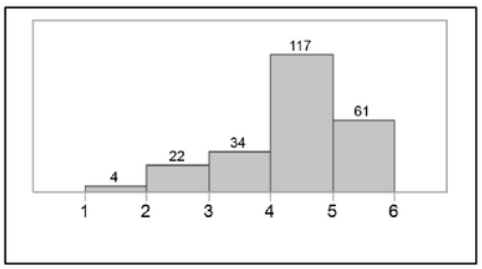

Statistike ispitanika za postavljenu tvrdnju PP2: **nivo poslovne konkurencije** značajno utiče na nivo poslovanja (prihode) preduzeća, prikazane su u Tabeli 6.23 i Grafikonu 6.23. Srednja vrednost odgovora je 3,87, a najzastupljenija ocena je 4 i iznosi 117 ispitanika ili 49,15% ispitanika od ukupno 238.

Tabela 6.23: Deskriptivne statistike za tvrdnju PP2

	PP2
Mean	3,8781513
Standardna Dev	0,9534888
Standardna greška Mean	0,0618055
Više 95% Mean	3,9999096
Niže 95% Mean	3,7563929
N	238

Grafikon 6.23: Deskriptivne statistike za tvrdnju PP2

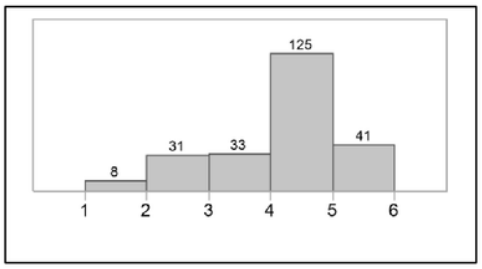

Statistike ispitanika za postavljenu tvrdnju PP3: **nivo pristupa finansiranju** značajno utiče na nivo poslovanja (prihode) preduzeća, prikazane su u Tabeli 6.24 i Grafikonu 6.24. Srednja vrednost odgovora je 3,67, a najzastupljenija ocena je 4 i iznosi 125 ispitanika ili 52,52% ispitanika od ukupno 238.

Tabela 6.24: Deskriptivne statistike za tvrdnju PP3

	PP3
Mean	3,6722689
Standardna Dev	1,0155686
Standardna greška Mean	0,0658295
Više 95% Mean	3,8019547
Niže 95% Mean	3,5425831
N	238

Grafikon 6.24: Deskriptivne statistike za tvrdnju PP3

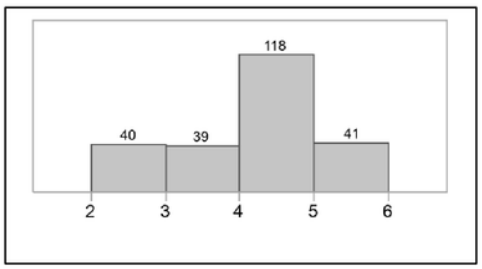

Statistike ispitanika za postavljenu tvrdnju PP4: **nivo poverenja u bankarski sistem u Srbiji** značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća, prikazane su u Tabeli 6.25 i Grafikonu 6.25. Srednja vrednost odgovora je 3,67, a najzastupljenija ocena je 4 i iznosi 118 ispitanika ili 49,57% ispitanika od ukupno 238.

Tabela 6.25: Deskriptivne statistike za tvrdnju PP4

	PP4
Mean	3,6722689
Standardna Dev	0,9512084
Standardna greška Mean	0,0616577
Više 95% Mean	3,793736
Niže 95% Mean	3,5508018
N	238

Grafikon 6.25: Deskriptivne statistike za tvrdnju PP4

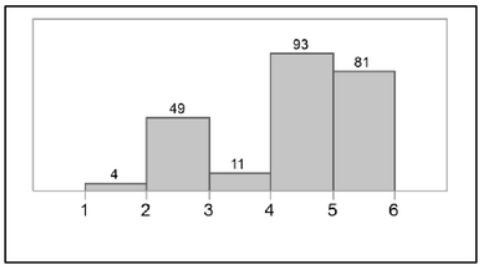

Statistike ispitanika za postavljenu tvrdnju PP5: **nivo primene zakonskih propisa** značajno utiče na nivo poslovanja (prihode) preduzeća, prikazane su u Tabeli 6.26 i Grafikonu 6.26. Srednja vrednost odgovora je 3,83, a najzastupljenija ocena je 4 i iznosi 114 ispitanika ili 39,07% ispitanika od ukupno 238.

Tabela 6.26: Deskriptivne statistike za tvrdnju PP5

	PP5
Mean	3,8319328
Standardna Dev	1,1570319
Standardna greška Mean	0,0749992
Više 95% Mean	3,9796831
Niže 95% Mean	3,6841825
N	238

Grafikon 6.26: Deskriptivne statistike za tvrdnju PP5

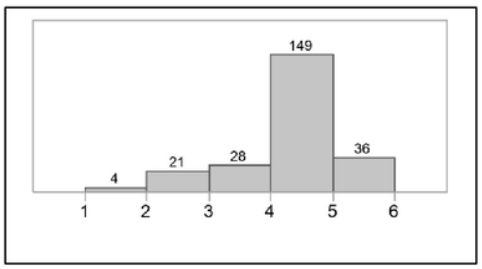

Statistike ispitanika za postavljenu tvrdnju PP6: **nivo kontrole od strane banke davaoca kredita** značajno utiče na nivo poslovanja (prihode) preduzeća, prikazane su u Tabeli 6.27 i Grafikonu 6.27. Srednja vrednost odgovora je 3,80, a najzastupljenija ocena je 4 i iznosi 149 ispitanika ili 62,60% ispitanika od ukupno 238.

Tabela 6.27: Deskriptivne statistike za tvrdnju PP6

	PP6
Mean	3,8067227
Standardna Dev	0,8595682
Standardna greška Mean	0,0557175
Više 95% Mean	3,9164876
Niže 95% Mean	3,6969578
N	238

Grafikon 6.27: Deskriptivne statistike za tvrdnju PP6

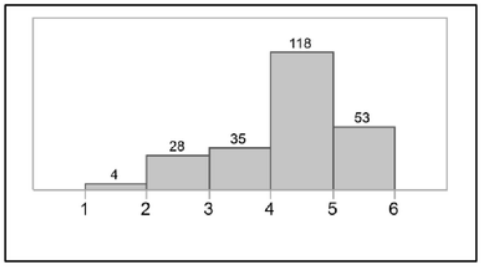

Statistike ispitanika za postavljenu tvrdnju PP7: **nivo birokratije** značajno utiče na nivo poslovanja (prihode) preduzeća, prikazane su u Tabeli 6.28 i Grafikonu 6.28. Srednja vrednost odgovora je 3,78, a najzastupljenija ocena je 4 i iznosi 118 ispitanika ili 49,57% ispitanika od ukupno 238.

Tabela 6.28: Deskriptivne statistike za tvrdnju PP7

	PP7
Mean	3,789916
Standardna Dev	0,9754276
Standardna greška Mean	0,0632276
Više 95% Mean	3,9144758
Niže 95% Mean	3,6653561
N	238

Grafikon 6.28: Deskriptivne statistike za tvrdnju PP7

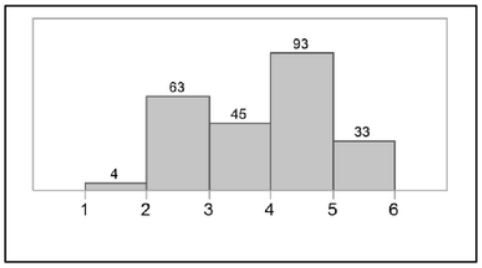

Statistike ispitanika za postavljenu tvrdnju PP8: **nivo poreskih olakšica** značajno utiče na nivo poslovanja (prihode) preduzeća, prikazane su u Tabeli 6.29 i Grafikonu 6.29. Srednja vrednost odgovora je 3,36, a najzastupljenija ocena je 4 i iznosi 93 ispitanika ili 39,07% ispitanika od ukupno 238.

Tabela 6.29: Deskriptivne statistike za tvrdnju PP8

	PP18
Mean	3,3697479
Standardna Dev	1,0702383
Standardna greška Mean	0,0693732
Više 95% Mean	3,5064149
Niže 95% Mean	3,2330809
N	238

Grafikon 6.29: Deskriptivne statistike za tvrdnju PP8

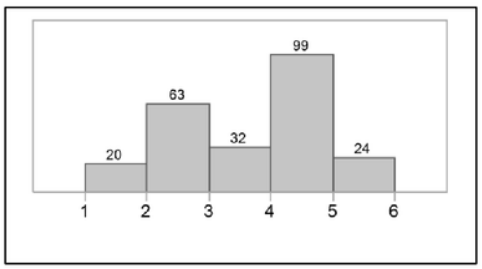

Statistike ispitanika za postavljenu tvrdnju PP9: **nivo investiranja** značajno utiče na nivo poslovanja (prihode) preduzeća, prikazane su u Tabeli 6.30 i Grafikonu 6.30. Srednja vrednost odgovora je 3,18, a najzastupljenija ocena je 4 i iznosi 99 ispitanika ili 41,59% ispitanika od ukupno 238.

Tabela 6.30: Deskriptivne statistike za tvrdnju PP9

	PP9
Mean	3,1848739
Standardna Dev	1,1797617
Standardna greška Mean	0,0764726
Više 95% Mean	3,3355268
Niže 95% Mean	3,0342211
N	238

Grafikon 6.30: Deskriptivne statistike za tvrdnju PP9

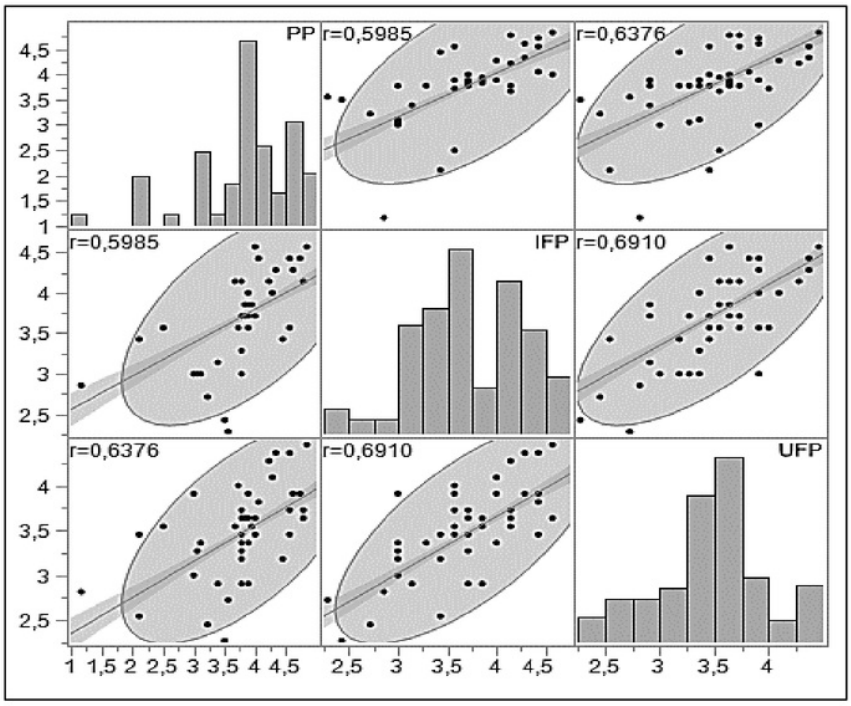
6.3.5 Korelaciona i regresiona analiza modela

Analiza stavova ispitanika iz formiranog modela, kroz tumačenje Pirsonove korelacije, data je u Tabeli 6.31. Smerovi svih mogućih veza između nezavisnih i zavisne varijable su pozitivni, što znači da između tih varijabli postoji pozitivna korelacija. (Nezavisna promenljiva jeste poslovanje (prihod) preduzeća, a zavisne promenljive su sve varijable izvora i uslova finansiranja).

Korelacija – povezanost između varijabli „UFP“ i „PP“ iznosi 0,6376 i ona je srednje jaka, zatim sledi korelacija između varijabli „IFP“ i „UFP“, koja iznosi 0,6910 i srednje je jaka, a potom i korelacija između varijabli „IFP“ i „PP“, koja iznosi 0,5985 i srednje je jaka.

Može se zaključiti da između svih varijabli postoji srednje jaka pozitivna povezanost.

Tabela 6.31: Korelacija formiranog modela

Koeficijenti determinacije pokazuje koliki % varijabiliteta zavisne promenljive se može objasniti ili predvideti nezavisnom promenljivom. Vidljivo je da najveći varijabilitet postoji između zavisne varijable „UFP“ i nezavisne varijable „PP“ i iznosi 0,4065 ili 40,65%; zatim varijabilitet između varijable „IFP“ i zavisne varijable „UFP“, koji iznosi 0,4774 ili 47,74%; a potom varijabilitet između nezavisne varijable „IFP“ i zavisne varijable „PP“ i iznosi 0,3582 ili 35,82%

6.3.5.1 Korelaciona i regresiona analiza za varijable modela „IFP, PP“

Nezavisna varijabla formiranog modela je „IFP“, a zavisna varijabla je „PP“. Deskriptivne statistike formiranog modela „IFP, PP“ date su u Tabeli 6.32.

Tabela 6.32: Deskriptivne statistike za varijable „IFP, PP“

	IFP	PP
Mean	3,7040816	3,7728758
Standardna Dev	0,548813	0,7948461
Standardna greška Mean	0,0355743	0,0515222
Više 95% Mean	3,7741638	3,8743758
Niže 95% Mean	3,6339995	3,6713758
N	238	238

Ocena statističke značajnosti prikazana je u Tabeli 6.33. ANOVA testom nulte hipoteze, $r^2=0$ je potvrđen, jer je statistička značajnost <0,0001.

Tabela 6.33: ANOVA za varijable „IFP, PP“

Opis	DF	Zbir	Mean	F Racio
Model	1	53,63659	53,6366	131,7258
Greška	236	96,09535	0,4072	**Prob > F**
C. Total	237	149,73194		<,0001*

Određena veličina doprinosa promenljive nezavisne „IFP“ u predikciji zavisne „PP“, u ovom slučaju iznosi 0,598513. Nivo tolerancije iznosi 1,000. Na osnovu dobijenih rezultata može se prihvatiti hipoteza **H_1 da nivo izvora finansiranja preduzeća značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.**

Tabela 6.34: Koeficijenti za varijable „IFP, PP“

Term	Procena	St.greška	t Racio	Prob>|t|	Std Beta	VIF
Intercept	0,5620809	0,282796	1,99	0,0480*	0	.
IFP	0,8668262	0,075526	11,48	<,0001*	0,598513	1

Za sastavljanje regresione jednačine upotrebljavaju se nestandardni koeficijenti iz Tabele 6.34, a koja glasi (1) ili (2):

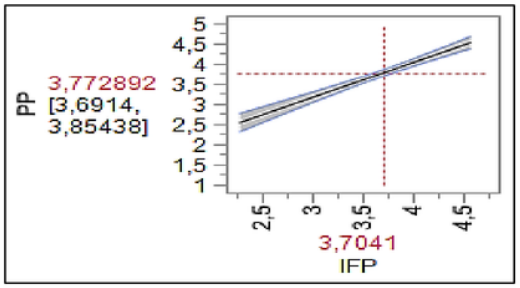
$$y = 0{,}5620809 + 0{,}8668262 \cdot x_1 \quad (1)$$

ili

$$PP = 0{,}5620809 + 0{,}8668262 \cdot IFP \quad (2)$$

Na Dijagramu 1. dat je Dijagram regresione jednačine za formirani model „IFP, PP“.

Dijagram 6.1: Dijagram regresione jednačine uticaja za formirani model „IFP, PP“

6.3.5.2 Korelaciona i regresiona analiza za varijable modela „UFP, PP“

Nezavisna varijabla formiranog modela je „IFP“, a zavisna varijabla je „PP“. Deskriptivne statistike formiranog modela „IFP, PP“ date su u Tabeli 6.35.

Tabela 6.35: Deskriptivne statistike za varijable „UFP, PP“

	UFP	PP
Mean	3,4675325	3,7728758
Standardna Dev	0,5021536	0,7948461
Standardna greška Mean	0,0325498	0,0515222
Više 95% Mean	3,5316563	3,8743758
Niže 95% Mean	3,4034086	3,6713758
N	238	238

Ocena statističke značajnosti prikazana je u Tabeli 6.36 ANOVA testom nulte hipoteze **Hσ = Bankarski krediti u posmatranom periodu pozitivno su uticali na razvoj privrede u Srbiji,** $r^2=0$ je potvrđen, jer je statistička značajnost <0,0001.

Tabela 6.36: ANOVA za varijable „UFP, PP“

Opis	DF	Zbir	Mean Sq.	F Racio
Model	1	60,86984	60,8698	161,6582
Greška	236	88,86209	0,3765	**Prob > F**
C. Total	237	149,73194		<,0001*

U sledećoj Tabeli 6.37 određene su veličine doprinosa nezavisne promenljive „UFP“ predikciji zavisne promenljive „PP“, koja u ovom slučaju iznosi 0,637593. Nivo tolerancije iznosi 1,000. Na osnovu dobijenih rezultata može se prihvatiti hipoteza **H_2 da su uslovi finansiranja preduzeća značajno uticali na nivo poslovanja preduzeća u Srbiji.**

Tabela 6.37: Koeficijenti za varijable „UFP, PP“

Term	Procena	Std Greška	t Racio	Prob>|t|	Std Beta	VIF
Intercept	0,2733368	0,278099	0,98	0,3267	0	.
UFP	1,0092304	0,079376	12,71	<,0001*	0,637593	1

Za sastavljanje regresione jednačine upotrebljavaju se nestandardni koeficijenti iz Tabele 6.37, a koja glasi (3) ili (4):

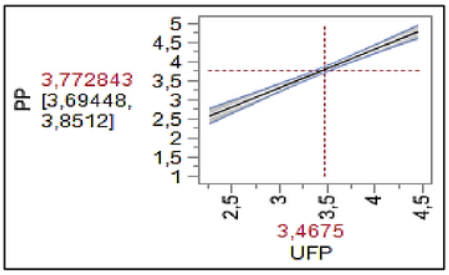
$$y = 0{,}2733368 + 1{,}0092304 \cdot x_2 \quad (3)$$

Ili

$$PP = 0{,}2733368 + 1{,}0092304 \cdot UFP \quad (4)$$

Na Dijagramu 2. dat je Dijagram regresione jednačine za formirani model „UFP, PP“.

Dijagram 6.2: Dijagram regresione jednačine uticaja za formirani model „UFP, PP“

6.3.5.3 Višestruka korelaciona i regresiona analiza za varijable formiranog modela „IFP, UFP i PP“

Nezavisne varijable u ovom istraživanju su „IFP“ i „UFP“, a zavisna varijabla je „PP“. Deskriptivne statistike formiranog modela „IFP, UFP i PP“ date su u Tabeli 6.38.

Tabela 6.38: Deskriptivne statistike za varijable „IFP, UFP i PP“

	IFP	UFP	PP
Mean	3,7040816	3,4675325	3,7728758
Std Dev	0,548813	0,5021536	0,7948461
Std greška Mean	0,0355743	0,0325498	0,0515222
Više 95% Mean	3,7741638	3,5316563	3,8743758
Niže 95% Mean	3,6339995	3,4034086	3,6713758
N	238	238	238

Ocena statističke značajnosti prikazana je u Tabeli 6.39. ANOVA testom nulte hipoteze, $r^2=0$ je potvrđen, jer je statistička značajnost <0,0001.

Tabela 6.39: ANOVA za birvarijable „IFP, UFP i PP“

Izvori	DF	Zbir kvadrata	Mean Square	F Racio
Model	2	68,01577	34,0079	97,8002
Greška	235	81,71616	0,3477	**Prob > F**
C. Total	237	149,73194		<,0001*

U Tabeli 6.40 određene su veličine doprinosa nezavisnih promenljivih „IFP, UFP“ u predikciji zavisne promenljive „PP“. U ovom slučaju najviše doprinosi nezavisna promenljiva „UFP“ i iznosi 0,428733. Faktor porasta varijanse iznosi 1,9140497. Na osnovu dobijenih rezultata može se **potvrditi da nivoi izvora i uslova finansiranja preduzeća značajno utiču na poslovanje preduzeća.**

Tabela 6.40: Koeficijenti za varijable „IFP, UFP i PP“

Opis	Procena	Greška	t Rasio	Prob>|t|	Std Beta	VIF
Intercept	-0,201687	0,287059	-0,70	0,4830	0	.
IFP	0,4377312	0,09656	4,53	<,0001*	0,302238	1,9140497
UFP	0,6786298	0,105532	6,43	<,0001*	0,428733	1,9140497

Za sastavljanje regresione jednačine upotrebljavaju se nestandardni koeficijenti iz Tabele 6.40 i ona glasi (5) i (6):

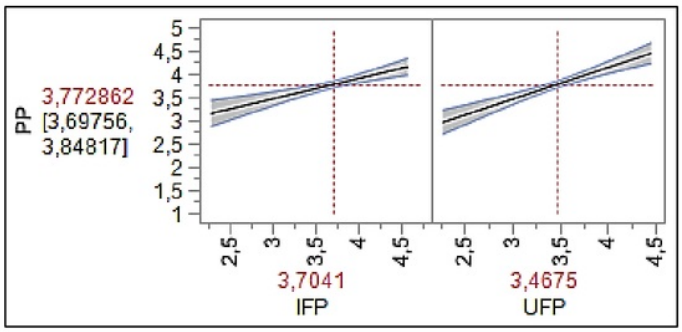
$$y = -0{,}201687 + 0{,}4377312 \cdot x_1 + 0{,}6786298 \cdot x_2 \quad (5)$$

li

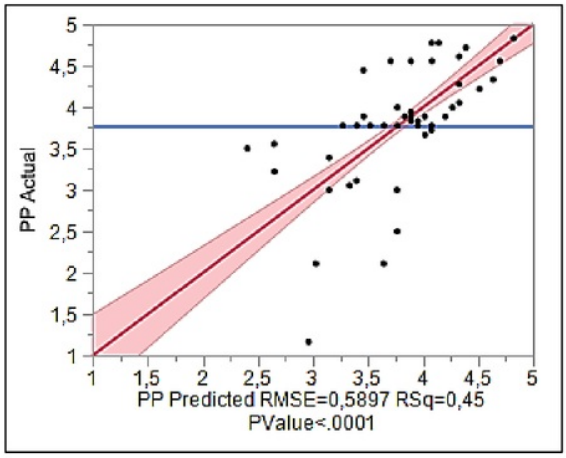
$$PP = -0{,}201687 + 0{,}4377312 \cdot IFP + 0{,}6786298 \cdot UFP \quad (6)$$

Na Dijagramu 3. dati su parcijalni dijagrami regresionih jednačina za formirani model „IFP, UFP i PP“, a na Dijagramu 4. data je višestruka regresiona jednačina za formirani model „IFP, UFP i PP“.

Dijagram 6.3: Parcijalni dijagram regresionih jednačina uticaja za formirani model „IFP, UFP i PP“

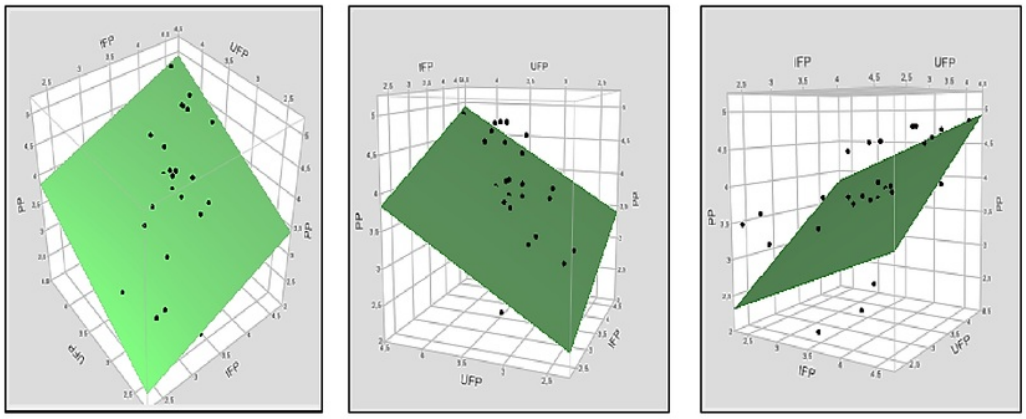

Dijagram 6.4: Višestruka regresiona jednačina uticaja za formirani model „IFP, UFP i PP“

Na Dijagramu 6.5 dat je prikaz višestruke regresione jednačine i ravni izražen u 3D prikazu za formirani model „IFP, UFP i PP“.

Dijagram 6.5: Višestruka regresiona jednačina uticaja na formirani model „IFP, UFP i PP“ izražena u 3D prikazu

6.4 Diskusija rezultata istraživanja

U ovom delu rada prezentuju se dokazi naučnih hipoteza u odnosu na sprovedena kvantitativna i kvalitativna istraživanja.

U smislu kvalitativnih istraživanja u radu je sprovedeno:

- Originalno terensko istraživanje stavova predstavnika 238 preduzeća iz privatnog i javnog sektora privrede, najviše iz oblasti proizvodnje i usluga, o uticaju izvora i uslova finansiranja i bankarskih kredita na poslovanje (prihode) privrede, na teritoriji cele Srbije u 2017. godini.
- Originalno istraživanje istorijskog razvoja bankarstva u Srbiji, od prvih početaka ovih finansijskih institucija do savremenog bankarstva do polovine 2018. godine.

Korišćeni su nalazi:

- Istraživanje kreditne aktivnosti banaka u Srbiji, koje je sprovela Narodna banka Srbije u 2018. godini.
- Rezultati istraživanja o pristupu finansiranju u Srbiji, koje je na teritoriji CESEE u 2018. godini sprovela EIB banka.
- Istraživanja Narodne banke Srbije, MMF-a, Svetske banke, Svetskog ekonomskog foruma i brojnih instituta o doprinosu pravnog, ekonomskog i poslovnog ambijenta na razvoj bankarstva u Srbiji i posredno razvoj privrede,
- Istraživanja međunarodnih i domaćih institucija o razvoju finansijskog tržišta u svetu i Srbiji i njegovih institucija za unapređenje pristupa finansijskim sredstvima, posebno privrede.

Takođe je u radu korišćen veliki broj naučnih i stručnih izvora literature, radova relevantnih teoretičara finansijske teorije, ekonomske teorije i teorije novca, kao i brojni aspekti razvoja bankarstva kroz decenije, pojmova, definicija, istorije i uticaja na privredni razvoj.

Prema rezultatatima gore navedenih sprovedenih kvalitativnih i kvantitativnih istraživanja, korišćenih naučnih metoda, statističke elaboracije rezultata istraživanja, može se zaključiti da su dokazane sledeće hipoteze postavljene u radu: Osnovna hipoteza rada **Hσ = Bankarski krediti u posmatranom periodu pozitivno su uticali na razvoj privrede u Srbiji.**

Ova hipoteza je dokazana kroz rezultate:

1. **Empirijskog istraživanja stavova predstavnika privrede,** koje je autor sproveo na uzorku od 238 preduzeća u Srbiji, na celoj teritoriji zemlje, 2017. godine. Ispitanici su se izjasnili da je uticaj bankarskih kredita koje su koristili u poslovanju svojih preduzeća imao pozitivan uticaj na njihove prihode i performanse, i to na sledeći način – predstavnici 68 preduzeća ili 28,57% su tvrdili da se pomoću ovih kredita njihov prihod povećao, a predstavnici 103 preduzeća ili 43,27% da su bankarski krediti uticali na održivost prihoda preduzeća. Tako je predstavnik 171 preduzeća ili 71,8% od ukupnog broja od 238, ocenio **da su bankarski krediti pozitivno uticali na prihode privrede i njene performanse** i time **potvrdili valjanost osnovne hipoteze rada.** Utvrđena je pojedinačna korelacija tri grupe faktora: izvora finansiranja, uslova finansiranja i poslovanja-prihoda preduzeća.

1.1. Valorizaciju osnovne hipoteze rada poduprla je elaboracija i dokaz pomoćnih hipoteza vezanih za samo bankarstvo i uticaj kvaliteta i dostupnosti njegovih proizvoda i usluga privredi i njenom razvoju, i to:

- Pomoćne hipoteze: **H1 = da je nivo izvora finansiranja preduzeća (bankarskih kredita) značajno uticao na poslovanje preduzeća u Srbiji,** koja je dokazana korelacionom i regresionom analizom, deskriptivnim statistikama i ANOVA testom za varijable modela - izvora finansiranja, kao nezavisne varijable formiranog modela, i poslovanja - prihoda preduzeća, kao zavisne varijable, kao i

- Pomoćne hipoteze: **H2 = da su uslovi finansiranja preduzeća značajno uticali na nivo poslovanja preduzeća u Srbiji,** koja je dokazana korelacionom i regresionom analizom, deskriptivnim statistikama i ANOVA testom za varijable modela - uslova finansiranja, kao nezavisne varijable formiranog modela, i poslovanja - prihoda preduzeća, kao zavisne varijable.

Takođe je dokazana i grupa pomoćnih hipoteza, kojima se u radu uputilo na šire, posredne uticaje makroambijenta zemlje i njegovih rizika na razvoj samog bankarstva, kao i na razvoj privrede u celini, analizom za varijable modela - rizik zemlje i razvijenost finansijskog tržišta, kao nezavisne varijable, i poslovanje - prihodi preduzeća kao zavisne varijable:

- Pomoćna hipoteza: **H3 = da je rizik zemlje značajno uticao u posmatranom periodu na razvoj bankarstva u Srbiji, i**

- Pomoćna hipoteza**: H4 = da je razvijenost finansijskog tržišta zemlje uticala na dostupnost i visinu sredstava raspoloživih za finansiranje privrede u Srbiji.**

2. **Kvalitativnog istraživanja istorijskog razvoja bankarstva u Srbiji,** koje je autor sproveo za period od prvih početaka osnivanja banaka do savremenog bankarstva (polovine 2018. godine) i na osnovu čega se može **potvrditi osnovna hipoteza rada o pozitivnom uticaju bankarskih kredita na razvoj privrede, kao i pomoćnih hipoteza o uticajima visine bankarskih kredita i uslova kreditiranja, makroekonomskog ambijenta, rizika zemlje i razvijenosti finansijskog tržišta na razvoj privrede,** ali različitog intenziteta po privredni rast, zavisno od unutrašnjih i spoljnih uticaja.

2.1. Tako je u periodu razvoja bankarstva u Srbiji od osnivanja prvih banaka do Drugog svetskog rata vidljiva povezanost razvoja banaka sa razvojem makroekonomskog i političkog okruženja, kao i uticaj banaka na privredu. U to vreme su banke bile vlasnice, suvlasnice agrarnih preduzeća, kontrolisale su krupnu trgovinu, tako da su krupna poljoprivredna industrija i veliki posedi direktno kreditirani od strane velikih poštanskih, agrarnih i stranih banaka. U vreme okupacije Jugoslavije, sa srpskim područjem rasparčanim na pet okupacionih delova, likvidacijom Narodne banke Kraljevine Jugoslavije sa još 140 banaka i okupatorskim određivanjem prioriteta u kreditiranju, prikupljanju i blokadi opljačkane

imovine, vidljiv je, nasuprot prethodnom istorijskom periodu, negativan uticaj na razvoj većeg dela privrede.

2.2. Posle Drugog svetskog rata, uticaj banaka i bankarskih kredita na razvoj privrede je bio različit usled evidentne nedovoljne samostalnosti bankarskog sistema, jakog uticaja državnih organa na zakonski i makroekonomski ambijent, kao i snažnog uticaja jednopartijskog sistema. U vreme radničkog samoupravljanja (1977-1988), reorganizacija banaka i kreditiranje lokalne privrede bilo je u nadležnosti komunalnih banaka, a izvoz u kreditima specijalizovanih banaka. Ostvarene su relativno visoke i stabilne stope privrednog rasta. U vreme raspada SFRJ (1989-1992), državnim uticajem i Ustavnim određenjem stvoreno je povoljnije makroekonomsko i finansijsko okruženje za podršku privredi kroz bankarski sektor. U periodu sankcija, hiperinflacije i izolacije Srbije i agresije NATO snaga, kroz transformaciju, likvidaciju i restrukturiranje banaka u Srbiji, osnivanje internih banaka i samoupravnih fondova, uticaji su bili ograničeni, što je vidljivo i u privrednom i tehnološkom zaostajanju, rezultatima tranzicije zemlje i razvoju finansijskog tržišta. Uslovi u kojima je poslovao bankarski sektor u poslednjoj deceniji prošlog veka su bili izuzetno nepovoljni, kao i mogućnosti njihovog jačeg uticaja na razvoj privrede.

2.3. Konsolidacija i razvoj savremenog bankarstva u Srbiji i počeci digitalnog bankarstva odvijali su se u vreme gašenja najvećih domaćih banaka i prodora stranih banaka, privatizacije, ubrzanog rasta i tranzicije, u periodu finansijske krize, i u periodu konsolidacije. Bili su izraženi rizici zemlje, posebno kreditni i devizni, visoka kapitalizacija sektora bankarstva, povećana efikasnost, dominacija stranih banaka i napori centralne banke da poveća rast kredita i finansijsku stabilnost. Došlo je do deindustrijalizacije zemlje, propasti velikih društvenih preduzeća, ali i rasta privatnog privrednog sektora. Uslovi finansiranja privrede su bili pogoršani zbog ročnosti, kolaterala, bankarskih procedura, tako da je i investiranje u razvoj preduzeća imalo velike oscilacije.

3. **Istraživanja o kreditnoj aktivnosti banaka u Srbiji** *(*Narodne banke Srbije iz 2018), čiji rezultati su konsultovani u radu, a koji upućuju na oporavak kreditne aktivnosti podržane rastom ekonomije i pozitivnim trendovima na tržištu rada. Podrška kreditnoj aktivnosti dolazi i od povoljnih uslova finansiranja, kojima su doprineli ublažavanje monetarne politike, niža premija rizika zemlje, niske kamatne stope u zoni evra i pojačana konkurencija između banaka. Tako je omogućen rast kredita privredi od 13,9%. Po najvećoj zastupljenosti bankarskih kredita kao izvora finansijskih sredstava za privredu, iz namene daljeg usmeravanja ovih sredstava vidi se da su ih preduzeća uglavnom koristila za obnovu svojih obrtnih sredstava (preko 50%), a potom i za dalju investicionu aktivnost (28%), što pokazuje da je održivost privrede, ali i njena veća investiciona aktivnost, podržana i kreditima banaka. Ovim rezultatima valorizovane su hipoteze:

- osnovna hipoteza H0 = da su bankarski krediti imali pozitivan uticaj na razvoj privrede Srbije u posmatranom periodu;
- H3 = da je rizik zemlje izražen kvalitetom makroekonomskog ambijenta uticao na razvoj bankarstva; i

– H4 = da razvijenost finansijskog tržišta zemlje utiče na dostupnost i visinu sredstava raspoloživih za finansiranje privrede.

4. **Istraživanja o pristupu finansijama u zemljama CESEE** (koju je 2017. EIB obavila u zemljama CE SEE i Srbije), čiji rezultati su konsultovani u radu, a upućuju na pozitivna kretanja na kreditnom tržištu Srbije. Bankarske grupe smatraju da se njihovo pozicioniranje u regionu stabilizuje i poboljšava, s obzirom na racije profitabilnosti. Regionalni uslovi snabdevanja privrede bankarskim kreditima su poboljšani, ali i dalje zaostaju za jakom tražnjom. Kvalitativni i kvantitativni indikatori napreduju, što signalizira dalju podršku već pozitivnim agregatnim neto kreditnim proširenjima. Rezultati istraživanja za Srbiju, koji se odnose na tražnju i snabdevanje privrede bankarskim kreditima, kao i na sam pristup privrede ovim izvorima finansiranja, govore da postoji povećana tražnja za kreditima, posebno za bankarskim kreditima za mala i srednja preduzeća. U uslovima povoljnog ekonomskog okruženja, tražnja za bankarskim kreditima u Srbiji nastavlja da se povećava, što premašuje prosek CESEE regiona. Ovim nalazima je potvrđena osnovna hipoteza rada o pozitivnom uticaju bankarskih kredita na razvoj privrede u Srbiji, a takođe i pomoćne hipoteze:

   H3 = da rizik zemlje izražen kvalitetom makroekonomskog ambijenta utiče na razvoj bankarstva, i

   H4 = da razvijenost finansijskog tržišta zemlje utiče na dostupnost i visinu sredstava raspoloživih za finansiranje privrede.

7 ZAKLJUČCI

Uticaj bankarstva u Srbiji na privredni razvoj od osnivanja prvih banaka do savremenog bankarstva kao predmet istraživanja u ovom radu obuhvata istorijski i savremeni razvoj ovih institucija i njihov mnogostruki uticaj, u kom smislu su realizovani i sami ciljevi disertacije kroz izučavanje:

- Istorijskog razvoja banaka kao finansijskih institucija kroz blizu dva veka, preobražaja sistema nakon devedesetih godina, prolaska bankarskog sektora kroz svetsku ekonomsku krizu 2008. i stanja nakon nje, koji upućuju na zaključak da su istraženi oblici, poslovanje, upravljanje, stabilnost i transformacija banka kroz razvojne periode uticali na kvalitet razvoja samog sektora, a posledično i na razvoj privrede;
- Ekonomskog i pravnog okvira za razvoj banaka i privrede, kao i šire monetarne i kreditne politike, te usklađivanja sa relevantnim međunarodnim propisima i trendovima razvoja, koji su doveli do zaključka da su ovi okviri imali značajan uticaj i na banke i na privredu;
- Stanja, strukture i potreba privrede za finansijama, investicijama i kvalitetnom finansijskom podrškom njenoj održivosti i razvoju u određenim periodima ekonomskih, finansijskih i državnih previranja, krize, konsolidacije i prosperiteta. Potrebe privrede na dugi rok su bile veće od ponude finansijske podrške banaka, uz nepovoljnosti uslova kreditiranja koji su se razlikovali zavisno od strukture vlasništva banaka, karaktera istorijskog perioda i međunarodnih ograničenja;
- Uticaja razvoja novih tehnologija i njihove primene u radu banaka na razvoj finansijskog sektora Srbije, unapređenja pristupa finansijskim uslugama, kvaliteta sredstava za razvoj privrede i transformaciju srpskih banaka i njihove ponude na tržištu Srbije. Ovde se može zaključiti da je razvoj novih tehnologija u finansijskom sektoru značajan i da je povoljno uticao na privredu kroz diferencijaciju savremene finansijske ponude, kao i kroz samo tehnološko unapređenje privredne tražnje i njeno efikasnije uključivanje u međunarodne finansijske tokove;
- Razvoja osiguranja, lizinga, faktoringa, penzionih i investicionih fondova, fondova rizika i drugih vidova finansijskih i ne-bankarskih sredstava i usluga u funkciji podrške privrednom razvoju, sa procenom njihovog malog, ali rastućeg uticaja na privredu Srbije i zadovoljavanje njenih potreba za finansijskom podrškom;
- Stavova privrednika i banaka o pristupu finansijskim uslugama i proizvodima, prvenstveno kreditima u Srbiji u poređenju sa zemljama Jugoistočne i Centralne Evrope, sa ciljem da se ovim empirijskim pristupom sagleda i uvaži i direktna ocena privrednika o kvalitetu ovog doprinosa, što je i realizovano kroz prezentovane rezultate ocene doprinosa banaka razvoju preduzeća u Srbiji;
- Bogate građe, studija i podataka o finansijskom tržištu i bankarskom sektoru s aspekta interesovanja međunarodne naučne, stručne zajednice, posebno Evropske unije za čije članstvo se Srbija aktivno priprema revnosno unapređujući svoj pravni, ekonomski, finansijski i opšti okvir delovanja i razvoja, standarda i prakse u ovoj oblasti.

Tako je prvim periodom razvoja bankarstva u Srbiji obuhvaćeno vreme od osnivanja prvih banaka do Drugog svetskog rata (1860-1940), nazvano i vremenom akcionarskog bankarstva, u okviru koga se razlikuju period do Prvog svetskog rata i period bankarstva za vreme okupacije Kraljevine

Jugoslavije. Ovaj period su obeležile: monetarne reforme od 1868. do 1878. godine kojima je završena prva i započeta druga faza razvoja bankarstva u Srbiji u 19. veku; banke kao vlasnice preduzeća agrarne industrije; u poljoprivrednom sektoru kreditnim aktivnostima su se bavile velike poštanske, agrarne i strane banke; Beogradska zadruga; privilegovane izvozne banke u razvoju tadašnje privrede i industrije Srbije. Sa aspekta uticaja na poslovno bankarstvo i štednju su posebno obrađeni periodi carinskog rata, agrarne krize 1926. godine, kao i svetske krize 1929-1931. godine, kao i uticaj države na prevazilaženje nesolventnosti nosilaca agrarne aktivnosti i nove mere za podršku razvoju bankarstva iz 1939. godine.

Drugi period razvoja bankarstva u Srbiji obuhvata vreme okupacije (1941-1945). Jugoslovenska teritorija je bila rasparčana na devet okupacionih jedinica, a srpsko područje na pet okupacionih delova. Iz zaključaka u radu vidljivo je da su problemi u monetarnoj sferi tokom okupacije Kraljevine Jugoslavije proizlazili iz podele u sedam monetarnih zona, kojima je upravljao okupator emitujući određene novčanice za svako područje, iako one nisu imale neku veliku vrednost, niti međusobni paritet. Na području nemačkog vojnog zapovednika za Srbiju, 1941. godine likvidirana je Narodna banka Kraljevine Jugoslavije, počela je zamena predratnog dinara novčanicama srpskog dinara emitovanog od strane Srpske narodne banke kao okupatorske tvorevine, a takođe je zamenjen i jugoslovenski srebrni novac. Okupacione vlasti su osnovale Bankarsko društvo, a.d. Beograd, kao sopstvenu banku sa nemačkim kapitalom, sa ciljem obezbeđenja najvitalnijih interesa kreditiranja, finansiranja i prikupljana blokirane i opljačkane imovine. Bankarstvo Kraljevine Jugoslavije je između dva svetska rata imalo karakeristike nerazvijene agrarne zemlje sa nedostajućim novčanim sredstvima i usitnjenim i nerazvijenim tržištem novca. Struktura bankarstva zatečena pri stvaranju nove države bila je heterogena, sporo se menjala, novčane prilike u prvim godinama posle ujedinjena su bile haotične, a razlike u ekonomskoj stukturi i tradiciji bankarstva između pojedinih područja velike. Agrarna i ekonomska kriza usporile su razvoj bankarstva do 1930. godine. Uspostavljanjem državne kontrole nad kreditnom politikom privatnih novčanih zavoda, završio se razvoj poslovnog bankarstva Srbije pred Drugi svetski rat. Pored ovih informacija, treba istaći kao jedan od zaključaka, da Srbija ima dugu bankarsku tradiciju saradnje sa stranim kapitalom, jer je još 1882. godine u njoj otvorena prva strana banka sa austrijskim i francuskim kapitalom.

Period razvoja bankarstva u Srbiji posle Drugog svetskog rata u radu je podeljen na pet unutrašnjih međuperioda. Obrađeni su: period radničkog samoupravljanja (1977-1988), period raspada SFRJ (1989-1992), i period sankcija, hiperinflacije i izolacije Srbije (1992-2000), poznat i kao period transformacije, likvidacije i restrukturiranja banaka u Srbiji. Stvaranjem nove Jugoslavije posle Drugog svetskog rata, bankarstvo Srbije ulazi u sastav FNRJ i SFRJ. Uporedo su likvidirane okupacijske finansijske institucije i one banke i druge finansijske institucije iz predratne Kraljevine Jugoslavije koje nisu odgovarale novom sistemu. Njihovo učešće srazmerno visini kapitala u bilansnoj sumi i broju zaposlenih, iznosilo je između 36-39% u odnosu na ukupno bankarstvo zajedničke države. Otcepljenjem bivših jugoslovenskih republika i stvaranjem SR Jugoslavije srpsko bankarstvo postaje deo jedinstvenog bankarstva nove države. Srazmerno visini kapitala u bilansnoj sumi i broju zaposlenih, srpsko bankarstvo je u ukupnom bankarstvu SR Jugoslavije, prema analizama u radu, učestvovalo sa 91-94%, a činile su ga: Narodna banka Jugoslavije (NBJ) sa filijalama, Zavod za obračun i plaćanja, 91 poslovna banka, Poštanska štedionica, 11 štedno-kreditnih zadruga, 27 dilersko-brokerskih berzanskih posrednika, i 2 berze.

Za radničko samoupravljanje, koje je uvedeno 1950. godine kao novi decentralizovani privredni sistem, karakteristično je i ukidanje svih poslovnih banaka i reorganizacija bankarskog sistema tokom 1952. godine, kojom je Narodna banka postala jedina banka u zemlji, a njene nadležnosti proširene (pored osnovne emisione funkcije imala je i funkciju celokupnog kreditiranja i finansiranja privrede, a poverena joj je i funkcija društvene evidencije i kontrole). U radu se izlaže da se jedinstveni bankarski sistem u uslovima uspostavljanja samoupravnog privrednog sistema, koji je morao voditi računa o zakonima tržišta, pokazao nedovoljno efikasnim i disfunkcionalnim. Deo vlasti je bio prenet na lokalne narodne odbore, odnosno lokalnu samoupravu. Vraćanje na višebankarski sistem uređeno je Uredbom o bankama i štedionicama 1954. godine. Samo dve grupe poslovnih banaka su funkcionisale po izvršenim promenama u bankarskom sistemu. Prvu grupu su činile specijalizovane (savezne) banke, ranije osnovane, koje su obavljale poslovanje na celoj teritoriji zemlje. Drugu grupu su činile poslovne banke, koju su sačinjavale komunalne banke koje su poslovale na području svoje i nekoliko susednih opština. Komunalne banke predstavljale su osnovne finansijske institucije koje su imale zadatak da kreditiraju lokalnu privredu. Time su njihova uloga i značaj porasli, jer su one postale ključni faktor kreditiranja privrede na svom području. Štedionice su bile samostalne bankarske institucije, ali su pripojene komunalnim bankama, prema opštinama gde su imale sedište, kao i Republičke banke.

Može se zaključiti da su se tokom celog posleratnog perioda odvijale brojne reorganizacije i lutanja u koncipiranju efikasnog bankarskog sistema na osnovu državnih dekreta ili pod jakim uticajem državnih organa. Bankarski sektor nije imao nikakvu samostalnost u donošenju odluka. Reorganizacije i promene obavljane su prevashodno iz političkih razloga i nije vođeno računa o potrebama privrede, niti o profitabilnosti, kapitalizaciji ili likvidnosti samog bankarskog sektora. Poslovne banke su u stvari bile produžena ruka države ili državnih organa i poslovale su pod snažnim uticajem jednopartijskog sistema.

U periodu od 1976. do 1980. godine, SFRJ je imala relativno visoke i stabilne stope privrednog rasta, koje su se kretale oko 5,2%. Nakon 1980. godine dolazi do radikalnog smanjenja stope privrednog rasta. Iako je tokom 1989-1990. godine izvršena transformacija i reorganizacija bankarskog sistema i banke bile transformisane u akcionarska društva, njihovo poslovanje se nije bitno promenilo. Planirana sanacija i likvidacija neuspešnih banaka nije sprovedena, jer je već sredinom 1991. godine na teritoriji bivše SFRJ (Slovenija i Hrvatska) započeo građanski rat, koji je imao veoma izražen uticaj na političko-privredni život Srbije. Početkom 1992. godine formalno se raspala SFRJ. Srbija i Crna Gora formirale su dvočlanu federaciju - Saveznu Republiku Jugoslaviju, ali su toj državi neposredno posle formiranja uvedene sankcije međunarodne zajednice. Tokom 1993. godine inflacija, odnosno hiperinflacija, dostigla je rekordne stope u istoriji i na taj način je skoro u potpunosti potisnula domaću valutu iz prometa. U uslovima građanskog rata (ali van teritorije Srbije i Crne Gore), hiperinflacije i političke nestabilnosti, Narodna banka gubi moć da upravlja monetarnim tokovima. Period od 1992. do 2000. godine karakterističan je po tome što je došlo do ubrzanog pada privredne aktivnosti i ogromnih problema u samom bankarstvu, tako da su i privreda i bankarstvo beležili pad aktivnosti, gomilajući dugove koji se nisu mogli vratiti i, posledično, bivali prebačeni na buduće generacije. Najveći negativni uticaj sankcija odnosio se na nemogućnost korišćenja i primene novih tehnologija, što je privredu dovelo do velike zaostalosti u tehnološkom razvoju.

Tokom 1994. godine izvršena je monetarna reforma putem koeficijenata revalorizacije, koja je obezbedila određenu kapitalnu osnovu (umanjenu), ali i revalorizaciju potraživanja akcionarskih uloga vlasnika banaka-kompanija. Hiperinflacija je prouzrokovala stihijsku sanaciju kompanija, ali ne i sanciju bankarskog sektora. Zakon o bankama iz 1993. godine omogućio je formiranje privatnih banaka sa malim cenzusom. Na taj način izmenjena je struktura bankarskog sektora u pravcu većeg učešća privatnih banaka, ali one nisu povećale ukupan bankarski kapital. Nekontrolisano formiranje i funkcionisanje banaka van pravila bankarskog poslovanja imalo je za posledicu i njihov stečaj. Stečaj određenih banaka pokazao je da one nemaju imovinu, ali zato imaju visoke obaveze prema građanima. Zbog dugotrajne nelikvidnosti, u ovom periodu licencu je izgubilo 20 banaka.

Može se zaključiti da su uslovi u kojima je poslovao bankarski sektor u poslednjoj deceniji prošlog veka bili izuzetno nepovoljni: sankcije međunarodne zajednice, koje su više puta pooštravane, agresija NATO snaga i tromesečno bombardovanje zemlje, privredno i tehnološko zaostajenje koje nije omogućavalo funkcionalnu i kvalitetnu reformu bankarskog sektora. Ali, i pored toga, učinjeni su određeni pomaci i promene ka boljoj i funkcionalnijoj organizaciji i funkcionisanju bankarskog sektora. Tako je, pored toga što je došlo do ukrupnjavanja bankarskog sektora, Beogradskoj banci a.d. Beograd pripojeno 20 banaka, a Jugobanci a.d. Beograd pet banaka.

1998. godine je započeo proces tranzicije na prostoru bivše SFRJ, obuhvatajući oblast finansijskog tržišta i oblast bankarstva. Treba istaći kao veoma važnu činjenicu da je SFRJ još šezdesetih godina prošlog veka imala bankarstvo koje je imalo veoma veliki broj odlika modernog bankarstva. Tranzicija bankarskog sistema načelno je podrazumevala prinudnu privatizaciju. Sama privatizacija bankarskog sektora nije imala za cilj da odmah podstakne i pomogne transforamaciju privrednog sistema, jer je taj zadatak ostavljen za kasniji period. U vreme tranzicije i prinudne privatizacije, odnosno reforme bankarskog sektora, on se nalazio u velikim problemima, jer su ga opterećivali akumulisani i potencijalni gubici usled kursnih razlika i revalorizacije kapitala.

Četvrti period razvoja bankarstva vezan je za vreme konsolidacije i razvoja savremenog bankarstva u Srbiji (2012-2017) i početke digitalnog bankarstva. Ovaj period je u radu podeljen na: vreme gašenja najvećih domaćih banaka i prodor stranih (2000-2002), period privatizacije, ubrzanog rasta i tranzicije (2003-2007), period finansijske krize (2008-2011), i period konsolidacije (2012-2017). Posle velike strukturne rekonstrukcije početkom 2000. godine, bankarski sektor u Srbiji je započeo brz proces tranzicije, što je bilo kasno u poređenju sa drugim zemljama u istočnoj i centralnoj Evropi. Situacija je na početku bila teška, s obzirom na domaći i inostrani dug i nivo kreditne aktivnosti. Prelazak je bio zahtevan zadatak, jer konsolidacija postojećih velikih banaka nije bila moguća, a ulaz stranih banaka je bio neizbežan. Nakon deset godina tranzicije, završena je prva faza procesa.

Do 2007. godine razvoj bankarskog sektora bio je veoma brz u pogledu povećanja kapitala, imovine, prikupljenih depozita, kreditiranja i zapošljavanja. U pozadini novog kreditnog buma, finansijsko produbljivanje se u posljednjih nekoliko godina ubrzalo, u velikoj meri nadoknađujući kasni početak bankarske reforme. Međutim, brzina konvergencije u odnosu na nivo zemalja JIE, kao i visok stepen evroizacije, uticali su na probleme vezane za finansijsku stabilnost, sa kreditnim i deviznim rizicima kao glavnim izazovima. Aktivnosti kojima se ublažavala nedovoljna finansijska stabilnost bile su prvenstveno: visoka kapitalizacija sektora, povećana efikasnost, dominacija stranih banaka i napori centralne banke da poveća rast kredita. Profitabilnost je i dalje bila relativno niska, ali se povećavala.

Domaći bankarski sektor i dalje je bio izuzetno likvidan, pa je rizik likvidnosti predstavljao najmanje izraženi rizik u sistemu. Bankarski sektor Srbije bio je adekvatno kapitalizovan i u 2017. godini (2017. godina je poslednja godina obuhvaćena istraživanjima u radu), beležeći visok pokazatelj adekvatnosti kapitala. Struktura dobiti sektora ukazuje na to da je poslovni model domaćih banaka i dalje bio orjentisan ka tradicionalnim bankarskim poslovima. Koncentracija banaka merena Herfindal-Heršmanovim indeksom (HHI) je, osim 2001. godine (1,139), u periodu 2012-2017. godine bila ispod 1.000, što je pokazivalo da bankarsko tržište u Srbiji nije bilo koncentrisano. Ipak, može se zaključiti da se tržište koncentrisalo, budući da se HHI iz godine u godinu povećavao.

U radu je posebno istaknut doprinos istoriji srpskih finansija i razvoju bankarstva koga su dali 12 stručnjaka i guvernera Narodne banke.

U posebnom poglavlju rada obrađen je uticaj razvijenosti finansijskog tržišta i finansijskih institucija u Srbiji i rizika zemlje na privredni razvoj. Na osnovu ovih istraživanja vidljivo je da finansijski sektor čini značajan deo bruto domaćeg proizvoda u Srbiji zemlje, tako, bankarski sektor čini preko 90% finansijskog tržišta u Srbiji, koji je, iako mali u poređenju sa drugim regionalnim tržištima, relativno dobro razvijen. Tržište se smatra stabilnim. Očekuje se da predstojeće članstvo Srbije u EU još više otvori tržište za nove učesnike, iako će ovo ostati jedno od manjih tržišta u Evropi. Kratkoročna perspektiva za bankarski sektor u Srbiji je pozitivna. Kreditna aktivnost u Srbiji će nastaviti da se oporavlja u narednim godinama, uz podršku ubrzanog privrednog rasta i povoljnih uslova finansiranja. Regulatornom okviru je u radu data posebna pažnja kao spoljnom faktoru uticaja na razvoj bankarstva i privredni razvoj, pa je obrađen posebno u okviru svakog istorijskog perioda razvoja bankarstva, kao i druge institucije na finansijskom tržištu Srbije, i pokazuje se njegov vidljiv uticaj na formiranje institucija, na mogućnosti kontrole od strane nadležnih insitucija i na doprinos privrednom razvoju.

Dalje su obrađeni sektori i institucije koje su učestvovale na finansijskom tržištu Srbije i izvedeni su zaključci o njihovoj ulozi u zadovoljavanju potreba privrede za finansijskim sredstvima tokom njenog razvoja. Tako se može zaključiti da je sektor osiguranja učestvovao u finansijskom tržištu zemlje se 6%. U osiguranju je 2017. na finansijskom tržištu poslovalo 21 društvo za osiguranje, rast bilansne sume je bio 7,8% (245,3 mlrd dinara), kapitala 56,0 mlrd dinara i ukupne premije 24,7 mlrd dinara. Dominantno je učešće neživotnih osiguranja u ukupnoj premiji i ono iznosi 77,5%. Dominiraju strana društva za osiguranje, posebno iz Evropske unije. Sektor životnog i neživotnog sektora u Srbiji nastavlja da se širi iz niske baze, ali može privući dalje investicije u sektor.

Sektor penzionih fondova čini 0,9% finansijskog tržišta u Srbiji. Kao i kompanije za upravljanje sredstvima, dobrovoljni penzioni fondovi predstavljaju važan kanal štednje i ulaganja na tržištu. Prema najnovijim podacima NBS, neto imovina dobrovoljnih penzionih fondova iznosila je 37,1 milijardu dinara u 2018. godini, uz ostvaren godišnji prinos FONDex-a od 4,7%.

Beogradska berza je jedino mesto razmene obveznica u Srbiji i ostaje marginalna po regionalnim standardima, sa ograničenim brojem listinga. Najznačajniji sektori na razmeni su prvenstveno: proizvodnja, rudarstvo i finansijske usluge.

Sektor lizinga činio je 1,9% finansijskog tržišta u Srbiji u 2017. godini sa 16 davalaca finansijskog lizinga koji su 88% u domaćem vlasništvu. Ukupna bilansna aktiva sektora iznosila je 75,3 milijarde dinara, ukupan kapital 9,3 milijarde dinara, gde su, prema ukupnoj bilansnoj aktivi, četiri davaoca

finansijskog lizinga činila čak 61,3% tržišta finansijskog lizinga. Najveće učešće u strukturi plasmana prema primaocu lizinga (84,2%) činili su plasmani po osnovu finansijskog lizinga odobrenih privrednim društvima koja ne spadaju u finansijski sektor, već su iz oblasti saobraćaja, skladištenja, informisanja i komunikacija (35,2%), trgovine (15,3%), prerađivačke industrije, rudarstva i snabdevanja vodom (13,7%), kao i sektora građevinarstva (7,1%). Bilansna aktiva sektora finansijskog lizinga nastavila je da raste, uz poboljšanje kvaliteta, zahvaljujući značajnom smanjenju problematičnih potraživanja.

Sektor faktoringa kod poslovnih banaka je porastao u 2017. godini za 19,3%, a inofaktoring za 126,7%, od čega je faktoring banaka kroz dvo-faktorski sistem zabeležio rast od 147,1%. Sa druge strane, kompanije i AOFI su zabeležile pad učeća. Dominantan je domaći faktoring, sa učešćem od 90,3%, koji i dalje raste. Prema procenama iznetim u radu, vrednost faktoringa stalno raste.

Sektor investicionih fondova i fondova rizičnog kapitala ima malo učešće na finansijskom tržištu Srbije. Prema proceni SBA za 2016. godinu, u Srbiji je delimično raspoloživ ovaj izvor finansiranja MSP kroz: Inovacioni Fond preduzeća (ENIF, kojim upravlja SC Ventures), Blue Sea Capital (lokalni privatni fond kapitala); Start Labs (lokalna firma rizičnog kapitala, sredstva privatnika iz tehnološkog sektora); SC Ventures (regionalni fond rizičnog kapitala), Fond Beli anđeli (osim ENIF). Fondovi povećavaju svoje izvore i sume finansiranja stalno, ali nedovoljno brzo. Prema analizama u radu, može se zaključiti da je nebankarski finansijski sektor u 2017. godini pokazao stabilnost i profitabilnost, sa potencijalom za dalji razvoj. Kroz analizu tražnje privrede za finansijskim sredstvima u Srbiji u 2017. godini (podaci SAFE, 2017.), vidljivo je, da je najviše preduzeća koristilo sredstva kreditne linije i odobrenog minusa na računu, a zatim bankarski kredit. Sredstva finansijskog lizinga koristilo je 9% firmi, grantove i subvencionisane kredite 2%, a sredstva finansijskog faktoringa 1% preduzeća.

Privrednici su, prema izveštaju Svetske banke o konkurenosti, u poslednjih deset godina tvrdili da smatraju pristup finansijama glavnim ograničavajućim faktorom svog razvoja, a prema ovim indeksima, na nivo razvijenosti finansijskog tržišta u Srbiji u 2017. godini najviše su uticali sledeći vrlo visoki negativni indikatori: raspoloživost i dostupnost finansijskih usluga, finansiranje na lokalnom tržištu kapitala, raspoloživost rizičnog kapitala i zakonodavni okvir korišćenja obveznica.

Karakteristike finansijskog tržišta treba dopuniti i obeležjima koja utiču na njegovu aktivnost: kredibilitet NBS u sprovođenju ekonomske i monetarne politike; kao i nadzor finansijskog tržišta, koji je značajno poboljšan, te učešće javnog duga. Može se zaključiti da NBS ima oštrije regulatorne uslove za adekvatnost kapitala banaka (na nivou od 12%, u poređenju sa minimalnim zahtevom od 8,0% definisanim pravilima Bazela III), stres testove za brže reagovanje na eventualne spoljne i unutrašnje rizike. Ovim bankarski sektor takođe doprinosi smanjenju rizika zemlje i time posredno utiče na razvoj privrede, o čemu govore tvrdnje pomoćnih hipoteza 3 i 4.

Naučne metode su u radu korišćene zavisno od celine istraživanja i sadržaja poglavlja i to: metode deskripcije, teorijske analize, induktivna i deduktivna metoda, metoda komparacije, kao i deskriptivne statističke metode. Teorijski deo (obrađen u drugom poglavlju rada), u kome su izloženi pojmovi vezani za kredit i kreditno poslovanje banaka, kao i teorije novca i finansija, istražen je deskriptivnom metodom. Na osnovu prikupljenih podataka, a prema određenim kriterijumima, urađena je sistematizacija svih vrsta kredita. Prikupljanje podataka obavljeno je u okviru kabinetskog,

ali i terenskog istraživanja. Informacijea, saznanja i definicije drugih autora u oblasti finansijskih teorija, koje su na adekvatan način citirane, prikazane su u teorisjkom delu rada. Metoda teorijske analize posebno je korišćena u delovima rada koji se bave istorijom srpskog bankarstva kroz dva veka.

Induktivna metoda, deduktivna metoda, logičko istraživanje i komparativna metoda korišćene su za poređenje privrednog razvoja, kreditne aktivnosti, kvaliteta finansijskih tržišta i institucija, i digitalizacije u bankarstvu, sa zemljama sveta, Evropske unije, a posebno sa zemljama Centralne i Jugoistočne Evrope. Ponuda kredita na tržištu Srbije istražena je na osnovu pretraživanja izveštaja relevantnih finansijskih institucija i samih poslovnih banaka.

U originalnom empirijskom istraživanju stavova predstavnika preduzeća u Srbiji o uticaju bankarskih kredita na poslovanje njihovih firmi u 2017. godini (obrađeno u šestom poglavlju rada), korišćene su metode: terenskog anketiranja i intervjuisanja putem tehnike upitnika, deskriptivne statistike, Kronbahovog koeficijenta Alfa, višestruke linearne korelacione i regresione analize i ANOVA testa – kojima se u radu prikazuje uticaj više nezavisnih varijabli (grupe) izvora finansiranja i uslova finansiranja na zavisnu varijablu poslovne prihode preduzeća. Prikupljeni podaci obrađeni su i prikazani tekstualno, tabelarno i grafički. Od statističkih softvera korišćen je SAS JMP V.13, a za kontrolu dobijenih podataka softveri IBM SPSS statistics V.25 i Microsoft Office Excel 365. ACCESS i grafička obrada podataka služile su za obradu i prezentovanje prikupljenih podataka empirijskog istraživanja. Rezultatima empirijskog istraživanja na reprezentativnom uzorku preduzeća u Srbiji, potvrđen je pozitivan uticaj izvora i uslova finansiranja na prihode preduzeća, kao i međusobni pozitivan odnos unutrašnjih faktora iz svake grupe analiziranih varijabli. Kroz empirijsko istraživanje 238 ispitanih preduzeća i preduzetnika, koje je sprovedeno 2017. godine u Srbiji, u strukturi uzorka ispitanika najviše je bilo preduzeća i preduzetnika iz proizvodnih delatnosti i usluga - 64% i privatnih preduzeća - 128 ili 53,78% od ukupnog uzorka. Prema veličini preduzeća, oko 93% je bilo mikro, malih i srednjih preduzeća. Obzirom da je na pitanja iz upitnika odgovorilo preko 51% direktora i vlasnika preduzeća, može se zaključiti da su rezultati dobijeni ovim istraživanjem stavova privrednika o uslovima i izvorima finansiranja koje je firma koristila i ulozi bankarskih kredita u njihovom razvoju potpuno relevantni za valorizaciju rezultata. Oni su potvrdili da su bankarski krediti pozitivno uticali na povećanje i održivost poslovanja i prihoda njihovih preduzeća, a što je potvrđeno i detaljnijim rezultatima istraživanja po pojedinačnim kategorijama. Takođe je višestrukom linearnom korelacionom i regresionon analizom zavisnih i nezavisne varijable (performanse preduzeća) potvrđen i uticaj spoljnih faktora - rizika zemlje i uticaja razvijenosti finansijskog tržišta - na razvoj privrede u Srbiji, kao pomoćnih hipoteza.

Na osnovu teorijskih postavki i formiranog modela empirijskog istraživanja potvrđena je validnost glavne hipoteze H0 = da su bankarski krediti u posmatranom periodu pozitivno uticali na razvoj privrede u Srbiji, kao i četiri pomoćne hipoteze: H1 = da je nivo izvora finansiranja preduzeća (bankarskih kredita) značajno uticao na poslovanje preduzeća u Srbiji; H2 = da su uslovi finansiranja preduzeća značajno uticali na nivo poslovanja preduzeća u Srbiji; H3 = da je rizik zemlje značajno uticao u posmatranom periodu na razvoj bankarstva u Srbiji; i H4 = na dostupnost i visinu sredstava raspoloživih za finansiranje privrede u Srbiji uticala da je razvijenost finansijskog tržišta zemlje. Valorizacija naučnih hipoteza proizlazi iz zaključaka istaživanja koja su sprovedena kroz sedam poglavlja rada - od definicije predmeta i ciljeva rada, teorijskog okvira i potvrđenog pozitivnog uticaja

banaka kroz istoriju na razvoj privrede, koja je zavisila i od rizika zemlje, do razvijenosti finansijskog tržišta u pojedinim fazama razvoja bankarstva, te uticaja tehnološkog razvoja na banke i privredu. Prezentacija savremenih trendova razvoja bankarstva u Srbiji u ambijentu novih digitalnih tehnologija skreće pažnju na kretanja bankarskih aktivnosti, mobilno bankarstvo, kao i nove konkurente na tržištu finansijskih usluga poput Fintech kompanija, načine rada i platforme tehnologija koje se koriste i ekosisteme, te nove načine organizacije savremenih banaka. Zaključeno je da korporativni ekosistemi banaka postavljaju pred banke u Srbiji nove tehnološke imperative – da se osavremene i započnu sa primenom novih tehnologija i uvođenjem i osavremenjivanjem digitalih usluga privredi, te tako omoguće privredi pristup finansijskim sredstvima za razvoj, u čemu treba ubrzano da idu u korak sa svetom.

Rad je baziran na istraživanju savremene stručne i naučne literature iz zemlje i sveta, dokumenata Bazelskog komiteta, prakse banaka, privrede) iz oblasti bankarstva, finansijskog tržišta, savremenih tehnologija i njihovog korišćenja u oblasti rada, kao i originalnog istraživanja istorije bankarstva u Srbiji i empirijskog istraživanja stavova privrednika o uticaju bankarskih kredita na razvoj njihovih preduzeća. Osnov za istraživanje bankarskog sektora Srbije čine i izveštaji institucija poput Narodne banke Srbije i Kreditnog biroa, Zavoda za statistiku, udruženja banaka i međunarodnih institucija, prvenstveno Evropske investicione banke, Međunarodnog monetarnog fonda, Svetske banke i relevantih insititucija, Fitch-a, Trading Economics-a i drugih. Svi prikupljeni podaci predstavljeni su tabelarno, ali i grafičkim prikazima, kako bi bili pregledniji za razumevanje i uočavanje odnosa i pojava između varijabli.

U radu su takođe istražena i ograničenja pozitivnog uticaja banaka na razvoj privrede u zavisnosti od društveno ekonomskih uslova u određenim periodima: vreme okupacije Kaljevine Jugoslavije, periodi Prvog i Drugog svetskog rata, posleratni period jednopartijskog sistema, negativan uticaj NATO agresije, sankcija međunarodne zajednice i svetske finansijske krize.

Kroz rezultate istraživanja konzistentnosti istorijskog razvoja bankarstva, privrednog razvoja, njihovog uticaja na održivost i rast privrede, kao i makroekonomskih i pravnih uslova i rizika zemlje i njihovog uticaja na bankarski i privredni sektor u istorijskim i savremenim domaćim i međunarodinm uslovima može da se sagleda naučni doprinos rada.

Spoljni izvori finansiranja, posebno bankarski krediti, su realnost privrede Srbije, ali i primarni posao za banke. U radu se, kroz određene duge periode bankarske istorije, predstavlja kvalitet pristupa privrede finansijama sa svim pratećim uslovima, izvorima i uticajima na njeno poslovanje, kao bitnim elementima koji se vezuju za pristup finansijama, a značajni su za poznavanje, razumevanje i proces spoljnog kreditiranja.

U zaključku rada se ističe da je tema koju ovaj rad obrađuje društveno aktuelna i opravdana, jer uslove ponude finansijskih sredstava i složenost odnosa na finansijskom tržištu prikazuje na razumljiv način, kao sadejstvo istorijskih uslova razvoja samih banaka i uticaja međunarodnih trendova u Srbiji, na evropskom i svetskom tržištu, a prikazuje i interne faktore rizika finansijskog i privrednog sistema i društveno političkih okolnosti.

Rad upućuje i na potrebu nekih budućih istraživanja. Naime, funkcije i značaj finansijskih posrednika i finansijskih tržišta koja diktiraju njihovu neophodnost bi trebalo podrobnije istražiti. Ne treba zaboraviti da su banke finansijske institucije kojima je profit veoma važna kategorija, te njihova

inovativna ponuda nije puki altruizam prema klijentima. Međutim, banke su potrebne klijentima zarad njihovih potreba, od finansiranja potrošnje do investiranja, kao što su i klijenti potrebni bankama da bi nesmetano funkcionisale, a time i ceo bankarski sistem danas. Paralelno s tim, valjalo bi posebno izučiti mogući brži razvoj drugih ne-bankarksih finansijskih institucija i njihovih izvora i uslova fiansiranja. Vidljiva je potreba izučavanja mogućnosti šire podrške privrednom razvoju preko razvoja i ne-bankarskih institucija i njihovih instrumenata, kao i normativnog okvira za njihov razvoj, investicionih fondova, fondova rizičnog kapitala, lizinga, faktoringa, i DPF-a.

Ovo je vreme razvoja modernog bankarstva zasnovanog na digitalnim platformama. Savremeno online bankarstvo je mnogo personalizovanije, jednostavnije, intuitivnije i pogodnije za kupca. Korisnici sa svojim sigurnim onlajn nalozima nalaze se u samom središtu digitalnog bankarskog ekosistema. U okviru digitalnog korisničkog računa, veliki broj usluga se može pozvati i iz sopstvene banke klijenta, kao i od spoljnih provajdera koji su se povezali na bankarski ekosistem putem otvorenih interfejsa. U pozadini usluga banke međusobno su povezani i različiti spoljni pružaoci finansijskih usluga, kao što su fintech kompanije i osiguravajuća društva i trgovci, koji su na dovoljnom visokom tehnološkom nivou da mogu da posluju preko programskih interfejsa i putem ugovora. Regionalne, lokalno povezane mreže, povećavaju obim korisničkih usluga putem niza mrežnih platformi ponuđenih u bankarskom ekosistemu. Veštačka inteligencija (AI), mašinsko učenje i srodne tehnologije usmerene na podatke sve su značajnije u okviru poslovnih tehnologija bankarstva i omogućavaju, između ostalog, analizu u realnom vremenu, brzo i lako prilagođavanje i sve sofisticiraniju automatizaciju, transformišući tako bankarsko poslovanje i kreirajući nove podsticaje, kako njegovog, tako i privrednog rasta. U tom smislu proizlazi potreba daljeg istraživanja strategija razvoja, tehnologija, digitalnih veština i načina i visine ulaganja u realizaciju bankarskog ekosistema i potrebe uvođenja novih tehnologija u oblast finansijskih bankarskih usluga u Srbiji.

Literatura

[1] Allen, R.C. (2009). Why was the Industrial Revolution British? Oxford University. https://doi.org/10.1111/j.1752-5209.2009.00032.x

[2] Avramović, D. (1994). Program moneterne rekonstrukcije i ekonomskog oporavka Jugoslavije, Privredni pregled, Beograd.

[3] Barjaktarović, L. (2010). Koncept cash menadžment proizvoda; Bankarstvo, Br.3-4. Udruženje banaka Srbije.

[4] Bank of Interantional Settlements. (2018). Bazel II, dostupno na: www.bis.org

[5] Beogradska berza, godišnji izveštaji o prometu, (Raspoloživo na: https://www.belex.rs/trgovanje/izvestaj/godisnji (posećeno 24.12.2018)

[6] Bešlin, B. (2001). Nacionalizacija banaka sa stranim kapitalom posle I svetskog rata, Matica srpska, N.S.

[7] Capgemini Analysis, 2018

[8] Cvijetić, L. (1970). Kreditiranje iz državne kase do formiranja Uprave fondova, Finansije XXV, broj 9-10.

[9] Dapp, T. (2015). Fintech reloaded – Traditional banks as digital ecosystems, DB Research.

[10] Davenport, H. J. (1913). The Economics of Enterprise. New York: Augustus M. Kelley.

[11] Digital McKinsey survey (2017). The case for digital reinvention, McKinsey Company.

[12] Dimitrijević, V., Vukadinović, P., Grozdanić, R. (2017). Legal and Financial Framework for Micro Entrepreneurship Development, International Monograph: New Insights and Potential Sources of New Entrepreneurial Growth, SAD, Filodiritto International Proceedings, pp. 26-42. Filodiritto Publisher, Bologna Italy.

[13] Dugalić, V. (1999). Narodna banka 1884-1941, Jugoslovenski pregled, Beograd.

[14] Dugalić, V., Matić, V. (2006). Bankarski sistem Srbije 2001-2005. Zbornik radova, str .241, Kopaonik forum, Savez ekonomista Srbije.

[15]Đere, Z. (2001). Nastanak i razvoj bankarstva u Vojvodini do 1890, N.S., Matica srpska

[16] EBRD. (2002). Izveštaj za Srbiju.

[17] EBRD (2007). Izveštaj za Srbiju.

[18] EIB. (2018). CESEE Bank Lending Survey,

[19] EBA (2018). The European Banking Authority.

[20] EIB. (2018). CESEE Bank Lending Survey

[21] Ekonomski institut (2000). Konjukturni barometar br. 64/2000. str. 7.

[22] Fitch Solutions. (2018).

[23] FIMA Invest. (2017). Tržište investicionih fondova u Srbiji.

[24] Finansijski institut Ministarstva finansija FNRJ (1949). Izveštaj jugoslovenskog finansijskog sistema FNRJ Beograd, str. 75-79.

[25] Friedman, M. (1948) A Monetary and Fiscal Framework for Economic Stabilit,y American Economic Review 38: 245-264

[26] Gaćeša, N. (1998). Prilozi za istoriju bnkarstva u Vojvodini, Matica srpska, NoviSad.

[27] Gajić, D. (1965). Bankarstvo između dva svetska rata, Ekonomski fakultet, Beograd.

[28] Grierson, P. (1977). The Origins of Money, Reseqarch in Economic Anthropology, 1:1-35.

[29] Grozdanić, Radmila, Vukotić, Vladimir. (2014). Market Niche for Microfinancing, International Scientific Monograph: Management, Marketing and Communication: Current and Future Trends, pp. 212 -235.

[30] Jeremić, Z. (2009). Finansijska tržišta, str. 2013-2014, Univerzitet Singidunum, Beograd.

[31] Jovanović, S. (1990). Vlada Milana Obrenovića, I-I, I BIGZ, Beograd.

[32] Jović, Z. (2008). Menadžment fnansijskih institucija, Univerzitet Singidunum, Beograd. str. 267-270.

[33] Keynes, J. M. (1936). The General Theory of Employment. Interest and Money. London: Macmillan.

[34] Kovačević, I. (2011).Poslovno bankarstvo u Srbiji, 1921-2011, Udruženja banaka Srbije.

[35] Kovačević, I. (2004). Narodna banka Srbije, 1992-2003, Jugoslovenski pregled, Beograd.

[36] Krljuš, Lj. (2001). Istorija bankarstva Vojvodine, Matica srpska.

[37] Kršev, B. (2001). Bankarstvo od 1929-1941, Istorija bankarstva u Vojvodini, Matica srpska, Novi Sad.

[38] Kršev, B. (1998). Bankarstvo u Dunavskoj banovini, Novi Sad. (I-21493).

[39] Mates N. (1986). Problem nagomilanih gubitaka u finansijskom sisitemu SFRJ, Naše teme, 5-6: 719-759.

[40] Matica srpska (2001). Istorija bankarstva u Vojvodini, Novi Sad

[41] Matić, V. (2000). Analiza poslovanja banaka u 1999. godini, Jugoslovensko bankarstvo broj 1-2/ 2000, Udruženje banaka i drugih finansijskih organizacija Jugoslavije, Beograd.

[42] Matić, V. (2014). Finansije srpske, Udruženje banaka Srbije, Beograd.

[43] Matić, V. (2001). Analiza poslovanja Banaka u periodu I-XII 2000. godine, Jugoslovensko bankarstvo 3-4/2001, Udruženje banaka i drugih finansijskih organizacija Jugoslavije, Beograd.

[44] Matthews, K., & Thompson, J. (2005). The Economics of Banking, John Wiley Sons Ltd, ISBN-13 978-0-470-09008-4.

[45] Meyer, L. H. (2001). Does Money *Matter? Federal Reserve Bank of St. Louis Review, 83(5): 1-15*

[46] Myers, S.C.,. & Rajan, R.G.(1998). The Paradox of Liquidity, The Quarterly Journal of Economics, 113(3): 733-771.

[47] McKinsey. (2018). Retail Banking Survey.

[48] McKinsey Company (2017). The Case for Digital Reinvention, Survey.

[49] McKinsey Global Institute. (2017). The Future of Risk Management in the Digital Era, Survey.

[50] McKinsey Panoram. (2016). CB Insights

[51] Milgate, M. & Newman, P. (1989). The New Palgrave Money. Basingstoke: Macmillan.

[52] Milatović, I. (2000). Poslovno bankarstvo 1996-1999, Jugoslovenski pregled

[53] Mishkin, F.S. (2006). Monetary Policy Strategy: How Did We Get Here?, Panoeconomicus, Savez ekonomista Vojvodine, Novi Sad, Serbia, 53(4): 359-388. https://doi.org/10.3386/w12515

[54] Mishkin, F.S. & Eakins, S.G. (2005). Financial Markets and Institutions, Published by Addison Wesley.

[55] Mitrović, A. (2004).Strane banke u Srbiji, 1878-1914, Beograd, Stubovi kulture.

[56] Miwa, Y. & Ramseyer, J. M. (2000). Banks and Economic Growth: Implications from Japanese History, Harvard Law and Economics Discussion Paper No. 289.

[57] Moore, B. J. (1979). The Endogenous Money Stock, Journal of Post Keynesian Economics, Taylor & Francis Journals, 2(1): 49-70.

[58] Muñoz-Leiva, F., Sánchez-Fernández, J., Montoro-Ríos, F., and Ibáñez-Zapata, J. A. (2010). Improving the Response Rate and Quality in Web-based Surveys through the Personalization and Frequency of Reminder Mailings, Quality & Quantity, 44 (5): 1037-1052.

[59] Myers, S. C. & Rajan, R. G. (1998). The Paradox of Liquidity. The Quarterly Journal of Economics, 113(3), 733–771.

[60] Narodna banka Srbije. (2018). Godišnji izveštaj o stabilnosti finansijskog sistema, 2017.

[61] Narodna banka Srbije. (2018). Anketa banaka o kreditnoj aktivnosti, 2018.

[62] Narodna banka Srbije & Raiffeisen Research. (2017). CEE Banking Sector Report.

[63] Narodna banka Srbije. (2017). Bankarski sektor u Srbiji, Izveštaj za IV kvartal, 2017.

[64] The National Bank of Serbia (2012). Inflation Report, February, Belgrade.

[65] Narodna banka Srbije. (2008). Izveštaji o bankarskom sekotru.

[66] Narodna banka Srbije. (2007). Statisitčki bilten, 2007.

[67] Narodna banka Srbije. (2008). Izveštaji NBS o bankarskom sektoru, 2003- 2007.

[68] Narodna banka Srbije. (2002). Izveštaji NBS o bankarskom sektoru, 2002.

[69] Narodna banka Srbije (2001). Izveštaji o bankarskom sektoru u Srbiji, 2001.

[70] Narodna banka Srbije. (1995). Godišnji izveštaj za 1995.

[71] Narodna banka Srbije. (1999). Godišnji izveštaj za 1999.

[72] Narodna banka Jugoslavije. (1989). Godišnji izveštaj za 1989.godinu

[73] Narodna banka Jugoslavije. (1963). Godišnji izveštaj za 1963.

[74] Narodne banke Jugoslavije, (1961). Godišnji izveštaj za 1961

[75] Narodna banka Srbije. (1946). Izveštaj Narodne banke za 1941-1945, Beograd

[76] OECD (2011). OECD Economic Outlook, No 90, November, Paris.

[77] OECD Report (2016). SME Policy Index.

[78] Pal, T. (2001). Razvoj i uloga bankarstva od 1890 – 1918, Matica srpaska, Novi Sad.

[79] Philips, J. (1999). Bytes Of Cash, Banking, Computing And Personal Finance, First Monday, Journal on the Internet. https://doi.org/10.5210/fm.v1i5.495

[80] Raiffeisen Research. (2014). CEE Banking Sector Report, str. 74-75.

[81] Rose, P. (1989). Money and Capital Markets, Homewood.

[82] Rose, P. & Hudgins, S. (2005). Bank Management and Financial Services. Beograd, Data Status, pp. 556-603.

[83] Rozenberg, V., Kostić J. (1940). Država, banke, inostrani i domaći kapital u službi privrede, Institut za Ibidrijska pitanja, Beograd.

[84] Rozenberg, V. (1937). Strani kapital u privredi Jugoslavije, Institut za Ibidrijska pitanja, Beograd.

[85] Rudić, A. (2001). Istorija bankarstva, Novi Sad, Matica srpska.

[86] SAFE (2017). Survey on the Access to Finance of Enterprises, 2013- 2016. Panteia.

[87] Samuelson, P. (1948). Economics. New York: McGraw-Hill.

[88] Saunders, A. (2014). Is Basel Turning Banks into Public Utilities?, NYU Stern School of Business.

[89] SBA (2017). Serbia Fact Sheet, (Raraspoloživo na: http://ec.europa.eu/)

[90] Trading Economics Pregled stope kredita privredi, novčane mase u opticaju i kamatne stope, 2004-2018. (Istorijski pristup).

[91] Službeni glasnik RS, br. 72/2003, 55/2004, 85/2005-dr. zakon, 44/2010, 76/2012, 106/2012, 14/2015, 40/2015 – odluka US, 44/2018, 139/2014, 44/2018, 34/2003, 64/2004 - odluka USRS, 84/2004 - dr. zakon, 85/2005, 101/2005 - dr. zakon, 63/2006 - odluka USRS, 5/2009,[153] 17/2009, 101/2010, 93/2012, 62/2013, 108/2013, 75/2014, 142/2014 i 73/2018,113/2017, 72/2003, 55/2004, 85/2005-dr.zakon, 44/2010, 76/2012, 106/2012, 14/2015, 40/2015 – odluka US i 44/2018, 14/2015, 51/2017, 113/2017, 36/2011, 139/2014, 55/2004, 70/2004 - ispr., 61/2005, 61/2005 - dr. zakon, 85/2005, 46/96, 60/96 i 74/99, Zakon o računovodstvu.

[92] Smithin, J. (2006). A Real Interest Rate Rule for Monetary Policy?, Journal of Post Keynesian Economics, 30(1): 101-118

[93] Statista (2018). Ukupna vrednost elektronskih plaćanja u Srbiji, i po korisniku od 2018-2022. (Raspoloživo na: https://www.statista.com/outlook/295/150/fintech/serbia#market-revenu).

[94] Ugričić, M. (1967). Novčani sistem Jugoslavije, Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije,

[95] Vučo, N. (1955). Privredna istorija Srbije, Naučna knjiga, Beograd

[96] Vuković, D. (2006). Zaštita izvoznika umanjenjem rizika od neizvršenja kod izvoznih poslova, Bankarstvo (9-10): 8, Udruženje banaka Srbije, Beograd.

Elektronski izvori:

[97] www.statista.com, 2018

[98] https://patents.google.com/patent/US20020073027A1/en

[99] https://www.fungglobalretailtech.com/research/mobile-payments-supporting-europes-move-cashless-society

[100] https://www.fungglobalretailtech.com/research/mobile-payments-supporting-europes-move-cashless-society

[101] https://www.techbullion.com/mobile-wallet-origin-history-financial-technology/

[102] https://techcrunch.com/2016/06/17/the-evolution-of-the-mobile-payment/

[103] https://www.mobiletransaction.org/what-are-sms-payments/

[104] http://nearfieldcommunication.org/about-nfc.html

[105] https://www.researchgate.net/publication/260211158_Overviev_of_Mobile_Payment_Technologies_and_Securiti

[106] https://www.tccrocks.com/blog/vhat-is-a-mobile-Payment/

[107] https://www.bearingpoint.com/en/our-success/thought-leadership/vho-vill-be-thevinners-in-the-mobile-Payments-battle/

[108] https://www.samsung.com/us/support/ansver/ANS00043865/

[109] https://www.cnet.com/hov-to/samsung-Pay-vhat-iou-need-to-knov-fak/

[110] https://www.mobiletransaction.org/different-types-of-mobile-payments/

[111] https://squareup.com/guides/mobile-payments

[112] https://www.bankbazaar.com/ifsc/mobile-wallet.html?ck=Y%2BziX71XnZjIM9ZwEflsyDYlRL7gaN4W0xhuJSr9Iq7aMYwRm2IPACTQB2XBBtGG&rc=1

[113] https://fortumo.com/direct-carrier-billing/

[114] https://clients.txtnation.com/hc/en-us/articles/218716368-Payforit-Mobile-Billing-Internet-Billing-and-WAP-Billing

[115] https://onlinedegrees.nec.edu/resources/articles/fintech-how-technology-is-disrupting-the-banking-industry/

[116] https://www.businesswire.com/news/home/20180222005746/en/DOCOMO-Digital-Partners-Safaricom-Launch-App-Store

[117] https://www.ft.com/content/1b82a0e6-4f67-11e6-8172-e39ecd3b86fc

[118] https://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/psd2-taking-advantage-of-open-banking-disruption

[119] https://www.capgemini.com/wp-content/uploads/2017/07/Mobile_Payments__How_Can_Banks_Seize_the_Opportunity_.pdf

[120] https://www.bostonfed.org/payment-studies-and-strategies/digital-mobile-payments-innovation-and-applied-research.aspx

[121] https://www.bbc.com/news/business-41095004

[122] https://gomedici.com/how-tech-giants-took-over-mobile-payment-market/

[123] https://www.alliedmarketresearch.com/mobile-payments-market

[124] https://www.fdic.gov/regulations/examinations/supervisory/insights/siwin12/siwinter12-article1.pdf

[125] https://www.bankofterrell.com/regulation-e.html

[126] https://www.jpmorgan.com/europe/merchant-services/future-of-payments-is-mobile

[127] https://www.aitegroup.com/report/global-payments-regulation-2018-compliance-innovation

[128] https://www.statista.com/statistics/244381/global-mobile-payments-market-shareforecast-by-usage/

[129] https://edition.cnn.com/2017/02/21/africa/mpesa-10th-anniversary/index.html

Spisak tabela, grafikona i dijagrama

Tabela 2.1: Pregled teorijskih pristupa bankama i novcu 20
Tabela 2.2: Pojmovi finansijskih inovacija 27
Tabela 3.1: Neki od najznačajnijih autora istorije bankarstva u Srbiji 30
Tabela 3.2: Broj banaka (i koncentracija sredstava) u Kraljevini SHS 1922. 37
Tabela 3.3: Broj novčanih jedinica prema vrstama u Kraljevini SHS 1922-1938. 37
Tabela 3.4: Najznačajnije banke i udruženja u Kraljevini Jugoslaviji 39
Tabela 3.5: Broj banaka u Srbiji 1943. 42
Tabela 3.6: Broj banaka u Srbiji 1947. 46
Tabela 3.7: Broj sedišta banaka i štedionica u Srbiji, 31.12.1961. 49
Tabela 3.8: Mreža osnovnih banaka i njihovih poslovnih jedinica na dan 31.12.1963. 50
Tabela 3.9: Mreža osnovnih banaka u sastavu udruženih banaka Srbije, 1983. 51
Tabela 3.10: Mreža banaka i poslovnih jedinica u SFRJ i Srbiji 1990. 55
Tabela 3.11: Pregled banaka po republikama i pokrajinama Srbije, 1989. 56
Tabela 3.12: Deset najvećih jugoslovenskih banaka na listi najvećih svetskih banaka, 1989. 57
Tabela 3.13: Osnovni pokazatelji ekonomskog razvoja SFRJ, 1988-1992. 59
Tabela 3.14: Pokazatelji poslovanja banaka u Srbiji, 1995. 61
Tabela 3.15: Broj i teritorijalni raspored banaka, stanje na dan 31.12. 1999. godine 63
Tabela 3.16: Makroekonomski pokazatelji Srbije u 1999. 64
Tabela 3.17: Finansijski rezultat bankarskog sektora 1999. (u 000 din.) 65
Tabela 3.18: Model sanacije bankarskog sistema u SFRJ iz 1990. godine. 66
Tabela 3.19: Rast makroekonomskih pokazatelja, 2000. (stope) 67
Tabela 3.20: Pregled opštih privrednih indeksa u 2000. 68
Tabela 3.21: Pravni okvir razvoja banaka u Srbiji, 2001-2002. 69
Tabela 3.22: Kategorizacija banaka 72
Tabela 3.23: Karakteristike banaka u Srbiji 73
Tabela 3.24: Pregled potraživanja banaka od domaćih preduzeća na dan 31.12.2000. (u 000 RSD) 74
Tabela 3.25: Pokazatelji poslovanja bankarskog sektora Srbije, 2000-2002. 75
Tabela 3.26: Poslovanje banaka, 2001-2002. (u mil RSD) 76
Tabela 3.27: Neki elementi stabilnosti bankarskog sektora Srbije, 2002. 76
Tabela 3.28: Krediti banaka privredi 2002. 76
Tabela 3.29: Neki propisi iz oblasti bankarstva, 2003-2007. 77
Tabela 3.30: Indikatori strukturnih i insitucionalnih reformi u Srbiji, 2004-2007. 78
Tabela 3.31: Karakteristike bankarskog sektora, 2003-2007. 79
Tabela 3.32: Privatizacija banaka u peiodu 2003-2006. 80
Tabela 3.33: Indikatori poslovanja prema vlasničkoj strukturi banaka, 2003-2006. 80
Tabela 3.34: Transformacija bankarskog sektora Srbije u periodu 2003-2007. 81
Tabela 3.35: Aktiva bankarskog sektora u Srbiji, 2003-2007. (u mil din) 82
Tabela 3.36: Indikatori bankarskog sektora Srbije, 2007. 83
Tabela 3.37: Neki elementi stabilnost bankarskog sektora Srbije, 2003-2007. 85
Tabela 3.38: Krediti banaka privredi 2003-2007. 87
Tabela 3.39: Krediti banaka privredi Srbije, 2007. 87
Tabela 3.40: Učešće bankarskih kredita privrede u BDP, 2005. (%) 87
Tabela 3.41: Indikatori strukturnih reformi u Srbiji, 2008-2010. 90
Tabela 3.42: Dalja transformacija banaka, 2008-2011. 91
Tabela 3.43: Karakterisitke bankarskog sektora, 2008-2011. 91
Tabela 3.44: Vlasnička struktura bankarskog sektora, 2009-2011. 92
Tabela 3.45: Aktiva bankarskog sektora Srbije, 2008-2011. 93
Tabela 3.46: Aktiva banaka prema vlasničkoj strukturi, 2011. 93
Tabela 3.47: Kvalitet aktive banaka u Srbiji, 2009-2011. u % 94
Tabela 3.48: Struktura kapitala banaka, 2008-2011. (u mil. din) 94

Tabela 3.49: Likvidnost bankarskog sektora u Srbiji, 2008-2011. (%) 96
Tabela 3.50: Profitabilnosti banaka u Srbiji, 2008-2011. (%) 97
Tabela 3.51: Adekvatnost kapitala banaka u Srbiji, 2008-2011. 97
Tabela 3.52: Tržišno učešće banaka, koncentracija, 2008. 98
Tabela 3.53: Najveće banke u Srbiji, 2008. (po visini sredstava i tržišnom učešću) 98
Tabela 3.54: Bankarski krediti privredi Srbije, 2008-2011. 99
Tabela 3.55: Učešće kredita privredi u BDP-u Srbije, 2008. 100
Tabela 3.56: Struktura kredita privredi u Srbiji, 2008. (%) 100
Tabela 3.57: Problematični krediti u Srbiji, 2008-2011. 100
Tabela 3.58: Međunarodno okruženje – makroekonomski pokazatelji, 2012-2013. 101
Tabela 3.59: Pokazatelji makroekonomskih kretanja u Srbiji, 2012-2017. 102
Tabela 3.60: Dalja transformacija banaka u Srbiji, 2012-2017. 103
Tabela 3.61: Struktura bankarskog sektora Srbije, 2015-2017. prema vlasništvu 105
Tabela 3.62: Aktiva i kapital bankarskog sektora Srbije, 2015-2017. prema vlasništvu (u mlrd din) 106
Tabela 3.63: Kapital bankarskog sektora Srbije, 2017. prema vlasništvu 107
Tabela 3.64: Likvidnost banaka u Srbiji, po kvalitetu aktive, 2012-2016. 109
Tabela 3.65: Kvalitet adekvatnosti kapitala banaka u Srbiji, 2012-2016. 110
Tabela 3.66: Profitabilnost banaka u Srbiji u odnosu na kvalitet aktive, 2012-2016. 111
Tabela 3.67: Bruto krediti privredi u Srbiji, 2015-2017. 113
Tabela 3.68: Krediti privrede prema kvalitetu aktive banaka u Srbiji, 2012-2016. 114
Tabela 3.69: Bankarstvo u Srbiji, NPL krediti, 2012-2016. (%) 116
Tabela 3.70: NPL krediti prema kvalitetu aktive banaka u Srbiji, 2012-2016 117
Tabela 3.71: Komparativni pregled NPL zemalja JIE, 2016. 117
Tabela 4.1: Izazovi za korporativno bankarstvo 134
Tabela 4.2: Neki digitalni izazovi za tradicionalne banke 136
Tabela 4.3: Bankarski sistemi plaćanja u Srbiji, 2003-2008 141
Tabela 4.4: Transakcije plaćanja izvršene preko Interneta korišćenjem platnih kartica u Srbiji, 2013-2015. 141
Tabela 4.5: Bezgotovinski prenos sredstava u Srbiji, 2013-2015. (u mil din) 142
Tabela 4.6: Broj transakcija i promet karticama na bankomatima i prodajnim mestima u Srbiji, 2010-2015 (u mil dinara)[1] 142
Tabela 4.7: Broj klijenata po vrstama pojedinih platnih usluga u Srbiji, 2013-2015. 144
Tabela 4.8: Broj korisnika po vrstama određenih platnih usluga u Srbiji, 2017-2018. 144
Tabela 4.9: Platne transakcije prenosa novčanih sredstava obavljene e-novcem u Srbiji, 2016-2018. 145
Tabela 5.1: Struktura finansijskog sektora u Srbiji, 2010-2018.godine 147
Tabela 5.2: Struktura finansijskog sektora u Srbiji, 2004-2007. 148
Tabela 5.3: 10 najvećih osiguravajućih kuća u segementu životnog osiguranja u Srbiji (btt premije u mln $) 154
Tabela 5.4: Indikatori Beogradske berze, 1998-2018. godine 158
Tabela 5.5: Tržišna kapitalizacija na Beogradskoj berzi, 2018. 158
Tabela 5.6: Tržišna kapitalizacija top 10 privrednih sektora na Beogradskoj berzi (jun 2018.) 159
Tabela 5.7: Vodeće kompanije po tržišnoj kapitalizaciji na Beogradskoj berzi (EUR mln) 159
Tabela 5.8: Pregled osnovnih parametara u 2017. (u 000 din, u %, na dan 31. decembar) 160
Tabela 5.9: Neto imovina u sektoru DPF, 2007-2017. (u mlrd RSD) 163
Tabela 5.10: Uporedni podaci o faktoringu u Srbiji, 2010-2016. 167
Tabela 5.11: Struktura privrede u korišćenju finansiranja preko faktoringa u Srbiji, 2014-2016. 170
Tabela 5.12: Tržište investicionih fondova u Srbiji, 2017. (%) 171
Tabela 5.13: Globalna konkurentnost Srbije, 2008-2018. 172
Tabela 5.14: Razvijenost finansijskog tržišta u Srbiji, 2009-2017. 173
Tabela 5.15: Bankarske i nebankarske institucije na finansijskom tržištu Srbije, 2017. 175
Tabela 5.16: Nivo i vrsta realizovanih sredstava finansiranja MSP-a u E-28, 2015-2017. 176
Tabela 5.17: Kalkulacija tražnje MSP za kreditima 177
Tabela 5.18: Procena ponude kredita MSP (u € mil) 177
Tabela 5.19: Broj preduzeća u Srbiji po veličini za period od 9 godina, 2008-2016. 177

Tabela 5.20: Pokazatelji poslovanja MSP, 2015-2016. 178
Tabela 5.21: Krediti privredi u Srbiji, 2009-2016. (u mlrd RSD) 181
Tabela 5.22: Potraživanje banaka od privrede prema delatnostima, 2011-2016. (mlrd RSD)....182
Tabela 5.23: Srbija, Pregled stope kredita privredi, novčane mase u opticaju i kamatne stope, 2004-2018. (istorijski pristup) 184
Tabela 5.24: Investicije privrednih preduzeća u Srbiji, 2008-2015. 185
Tabela 5.25: Nivo i vrsta realizovanih sredstava finansiranja preduzeća u Srbiji, 2017. 186
Tabela 5.26: Projekcija kretanja bankarskih kredita privatnom sektoru u Srbiji do 2020. 187
Tabela 5.27: Očekivanja kretanja ponude i tražnje za kreditima u u Srbiji, 2018 (I i IIQ)....192
Tabela 6.1: Frekvencija i procentualna zastupljenost ispitanika prema osnovnoj delatnosti preduzeća....199
Tabela 6.2: Frekvencija i procentualna zastupljenost ispitanika prema pravnoj formi preduzeća....200
Tabela 6.3: Frekvencija i procentualna zastupljenost ispitanika prema prihodima preduzeća 200
Tabela 6.4: Frekvencija i procentualna zastupljenost ispitanika prema poziciji ispitanika u preduzeću 201
Tabela 6.5: Frekvencija i procentualna zastupljenost ispitanika prema broju zaposlenih u preduzeću 202
Tabela 6.6: Frekvencija i procentualna zastupljenost ispitanika prema izvoru prihoda preduzeća 202
Tabela 6.7: Frekvencija i procentualna zastupljenost ispitanika prema uticaju bankarskog kredita na visinu prihoda preduzeća....203
Tabela 6.8: Deskriptivne statistike za tvrdnju IFP1....203
Tabela 6.9: Deskriptivne statistike za tvrdnju IFP2....204
Tabela 6.10: Deskriptivne statistike za tvrdnju IFP3....204
Tabela 6.11:. Deskriptivne statistike za tvrdnju IFP4....205
Tabela 6.12: Deskriptivne statistike za tvrdnju IFP5....205
Tabela 6.13: Deskriptivne statistike za tvrdnju IFP6....206
Tabela 6.14: Deskriptivne statistike za tvrdnju UFP1 206
Tabela 6.15: Deskriptivne statistike za tvrdnju UFP2 207
Tabela 6.16: Deskriptivne statistike za tvrdnju UFP3 207
Tabela 6.17: Deskriptivne statistike za tvrdnju UFP4 208
Tabela 6.18: Deskriptivne statistike za tvrdnju UFP5 208
Tabela 6.19: Deskriptivne statistike za tvrdnju UFP6 209
Tabela 6.20: Deskriptivne statistike za tvrdnju UFP7 209
Tabela 6.21: Deskriptivne statistike za tvrdnju UFP8 210
Tabela 6.22: Deskriptivne statistike za tvrdnju PP1 210
Tabela 6.23: Deskriptivne statistike za tvrdnju PP2 211
Tabela 6.24: Deskriptivne statistike za tvrdnju PP3 211
Tabela 6.25: Deskriptivne statistike za tvrdnju PP4 212
Tabela 6.26: Deskriptivne statistike za tvrdnju PP5 212
Tabela 6.27: Deskriptivne statistike za tvrdnju PP6 213
Tabela 6.28: Deskriptivne statistike za tvrdnju PP7 213
Tabela 6.29: Deskriptivne statistike za tvrdnju PP8 214
Tabela 6.30: Deskriptivne statistike za tvrdnju PP9 214
Tabela 6.31: Korelacija formiranog modela 215
Tabela 6.32: Deskriptivne statistike za varijable „IFP, PP“ 215
Tabela 6.33: ANOVA za varijable „IFP, PP“....216
Tabela 6.34: Koeficijenti za varijable „IFP, PP“ 216
Tabela 6.35: Deskriptivne statistike za varijable „UFP, PP“ 217
Tabela 6.36: ANOVA za varijable „UFP, PP“ 217
Tabela 6.37: Koeficijenti za varijable „UFP, PP“....217
Tabela 6.38: Deskriptivne statistike za varijable „IFP, UFP i PP“ 218
Tabela 6.39: ANOVA za birvarijable „IFP, UFP i PP“....218
Tabela 6.40: Koeficijenti za varijable „IFP, UFP i PP“....218

Slika 1.1 Hipoteze i tok istraživanja 11
Grafikon 3.1: Broj sedišta banaka i štedionica u Srbiji, 31.12.1961. 49
Grafikon 3.2: Mreža osnovnih banaka 31.12.1963. 50
Grafikon 3.3: Osnovne banke u Srbiji, 1963. 51
Grafikon 3.4: Mreža osnovnih banaka u sastavu udruženih banaka Srbije, 1983. 52
Grafikon 3.5: Mreža banaka i poslovnih jedinica u SFRJ i Srbiji 1990. 55
Grafikon 3.6: Pregled banaka po republikama i pokrajinama, 1989. godine 56
Grafikon 3.7: Deset najvećih jugoslovenskih banaka na listi najvećih svetskih banaka, 1989. 57
Grafikon 3.8: Bilans deset najvećih jugoslovenskih banaka na listi najvećih svetskih banaka 1989. u mln US$ 58
Grafikon 3.9: Mesto banaka na svetskoj rang listi The Banker 1989. 58
Grafikon 3.10: Osnovni pokazatelji ekonomskog razvoja SFRJ, 1988-1992. 59
Grafikon 3.11: Osnovni pokazatelji bankarstva na dan 31.12.1995. 61
Grafikon 3.12: Istorijski pokazatelji o vremenu osnivanja banaka na dan 31.12.1995. 62
Grafikon 3.13: Broj i teritorijalni raspored banaka, na 31.12.1999. 64
Grafikon 3.14: Aktiva poslovnih banaka u Srbiji, 2001-2002. 75
Grafikon 3.15: Kretanje broja zaposlenih u bankarskom sektoru Srbije u periodu 2003-2007. 80
Grafikon 3.16: Vlasnička struktura banaka u Srbiji, 2003-2007. 81
Grafikon 3.17: Kretanje nivoa aktive i pasive bankarskog sektora Srbije, 2003-2007. (u mlrd din) 82
Grafikon 3.18: Kretanje pokazatelja likvidnosti bankarskog sektora Srbije u periodu 2003-2007. 83
Grafikon 3.19: Kretanje pokazatelja adekvatnosti kapitala bankarskog sektora Srbije, 2003-2007. 84
Grafikon 3.20: Kretanje pokazatelja profitabilnosti bankarskog sektora Srbije, 2005-2007. 84
Grafikon 3.21. Kretanje zbirnog tržišnog učešća najvećih 5 i najvećih 10 banaka bankarskog sektora Srbije i HHI, 2005-2007. 86
Grafikon 3.22: Ukupni krediti privredi, 2003-2011 86
Grafikon 3.23: BDP Srbije i rast kredita privredi, 2004-2007. 87
Grafikon 3.24: Kretanje nivoa aktive bankarskog sektora Srbije, 2008-2011. (u mlrd din) 92
Grafikon 3.25: Aktiva banaka u Srbiji, plasirani ukupni krediti i depoziti, 2010. 93
Grafikon 3.26: Kretanje pasive bankarskog sektora Srbije, 2008-2011. (u mlrd din) 95
Grafikon 3.27: Kretanje kapitala bankarskog sektora Srbije, 2009-2011. 95
Grafikon 3.28: Kretanje likvidnosti bankarskog sektora Srbije, 2008-2011 96
Grafikon 3.29: Kretanje profitabilnosti banaka u Srbiji, 2008-2011. 96
Grafikon 3.30: Kretanje adekvatnosti kapitala bankarskog sektora Srbije, 2008-2011. 97
Grafikon 3.31: Kretanje zbirnog tržišnog učešća najvećih 5 i najvećih 10 banaka bankarskog sektora Srbije u periodu 2008-2011 99
Grafikon 3.32: Kretanje HHI aktive bankarskog sektora Srbije, 2008-2011. 99
Grafikon 3.33: Bankarski krediti u Srbiji, 2008-2011. 100
Grafikon 3.34: Izvoz Srbije, 2012-2017. 102
Grafikon 3.35: Struktura izvora finansiranja bankarskog sektora u Srbiji,2016. 107
Grafikon 3.36: Odnos poslovnih rashoda i prihoda, prema vlasništvu banaka u Srbiji, 2015-2016. 108
Grafikon 3.37: Dobitak/gubitak bankarskog sektora Srbije pre oporezivanja, 2012-2016. 108
Grafikon 3.38: Indikatori likvidnosti bankarskog sektora Srbije, 2015-2017 109
Grafikon 3.39: Adekvatnost kapitala, Regulatorni kapital i PAK (u mlrd RSD, PAK u %) 110
Grafikon 3.40: Regulatorni kapital banaka u Srbiji, 2012-2017. 110
Grafikon 3.41: Kretanje indikatora profitabilnosti banaka u Srbiji, 2012-2014. 111
Grafikon 3.42: Zbirno tržišno učešće najvećih 5 i najvećih 10 banaka u Srbiji, 2012-2014. 112
Grafikon 3.43: Novoodobreni krediti privredi u Srbiji, 2015-2017 113
Grafikon 3.44: Komparatiavni pregled realnog rasta kredita, 2012. (u %) 114
Grafikon 3.45: Bankarski krediti prema privrednim delatnostima i valuti u Srbiji, 2012-2017. 115
Grafikon 3.46. Kreditna aktivnost banaka i BDP Srbije, 2008-2017 115
Grafikon 3.47: Problematični krediti u Srbiji, 2010-2016. (u %) 116
Grafikon 3.48: Sektorska struktura učešća NPL u ukupnim kreditima privrednih društava, 2011-2016. (u %) 116
Grafikon 3.49: Komparativni pregled NPL, 2009-2017.godine u odnosu na 2009. (kad su bili najveći) 117

Grafikon 4.1: Performanse 6 najvećih američkih i evropskih banaka, 2015-2018. (U mil.US $) 118
Grafikon 4.2: Globalni prekogranični tokovi kapitala, 1990-2016. 119
Grafikon 4.3: Kretanje racija bankarstva u razvijenim zemljama i u zemljama u razvoju, 2002-2017. 119
Grafikon 4.4: Kretanje tokova prekograničnog bruto kapitala (SDI, imovina, dužničke obveznice, kreditiranje, druge investicije), 1990-2017. 120
Grafikon 4.5: Rast globalnog BDP, 2011-2021 120
Grafikon 4.6: Modeli mobilnog plaćanja 126
Grafikon 4.7: Broj korisnika mobilnog plaćanja po regionima, 2009-2017. 129
Grafikon 4.8: Rast broja mobilnih plaćanja u svetu preko banaka i ne-bankarskih institucija (u mlrd US $ po provajderu) 130
Grafikon 4.9: Fintech putokaz 131
Grafikon 4.10: Globalna ulaganja u nove tehnologije u oblasti finansija (US $ mlrd) 133
Grafikon 4.11: Rast digitalnih bankarskih kanala prema preferenciji klijenata 135
Grafikon 4.12: Ekosistem banke u tri nivoa 138
Grafikon 4.13: Ukupna vrednost elektronskih plaćanja u Srbiji, i po korisniku, 2018-2022. 145
Grafikon 5.1: Kretanje ukupnih sredstava banaka i učešća u BDP Srbije sa projekcijom, 2016-2027. 150
Grafikon 5.2: Stopa rasta bankarskih kredita u Srbiji u poređenju sa BiH i Slovenijom, 2004-2020. 151
Grafikon 5.3: Kombinovani racio u sektoru osiguranja u Srbiji, 2009-2017. 153
Grafikon 5.4: Pokazatelji u sektoru osiguranja u Srbiji, 2010-2016. (%) 153
Grafikon 5.5: Neživotno osiguranje u Srbiji po sektorima, 2018. (mil $) 155
Grafikon 5.6: Ukupna premija prema vrstama osiguranja, 2017 156
Grafikon 5.7: Struktura prihoda davalaca finansijskog lizinga u Srbiji, 2016-2017. 161
Grafikon 5.8: Struktura stranaka u finansijskom lizingu (po broju i strukturi zaključenih ugovora), 2017. 162
Grafikon 5.9: Učesnici na tržištu dobrovoljnih penzionih fondova u Srbiji, 2017. 163
Grafikon 5.10: Koncentracija u sektoru DPF, 2006-2017. 163
Grafikon 5.11: Ukupna neto imovina DPF i indeks FONDex 164
Grafikon 5.12: Raspodela korisnika i sredstava DPF po godinama života u Srbiji (u RSD) 165
Grafikon 5.13: Ukupan promet faktoringa u Srbiji, 2014-2016. 166
Grafikon 5.14: Promet faktoringa u Srbiji, učešće banaka i faktoring kompanija, 2010-2016. 166
Grafikon 5.15: Uporedni pregled strukture prometa faktoringa u Srbiji, 2013-2016. 168
Grafikon 5.16: Promet faktoringa i eskont menica u Srbiji, 2010-2016. 168
Grafikon 5.17: Učešće banaka i kompanija u eskontu u Srbiji, 2010-2016. 169
Grafikon 5.18: Učeće privrede u finansijskom lizingu prema delatnosti, 2016 169
Grafikon 5.19: Pristup finansijama kao otežavajući faktor razvoja privrede u Srbiji, 2014-2018 174
Grafikon 5.20: Raspoloživost ne-bankarskih finansijskih izvora za preduzeća u Srbiji, poređenje sa zemljama Zapadnog Balkana, 2017. 176
Grafikon 5.21: Kretanje broja preduzeća u Srbiji po veličini u periodu 2008-2016. 178
Grafikon 5.22: Indikatori poslovanja MSP u Srbiji od 2008-2016. 178
Grafikon 5.23: Kretanje zaposlenosti u MSP, 2008-2016. (% i po broju zaposlenih 000) 179
Grafikon 5.24: Stopa prinosa na sopstveni kapital (posle oporezivanja) privrednih subjekata prema veličini preduzeća, 2015-2016. (%) 180
Grafikon 5.25: Doprinos privrede i potrošnje rastu BDP, 2009-2017. 180
Grafikon 5.26: Doprinos industrije rastu BDP, 2012-2017. 181
Grafikon 5.27: Struktura potraživanja banaka od privrede po delatnostima, 2011-2016. (u mlrd RSD) 182
Grafikon 5.28: Struktura kredita privredi prema valuti, 2009-2016. 182
Grafikon 5.29: Realni rast kredita bankarskog sektora u Srbiji, 2006-2016. (u %). 183
Grafikon 5.30: Bankarski krediti privatnom sektoru u Srbiji, 2017-2018. (mil RSD) 183
Grafikon 5.31: Kretanje kamatnih stopa na kredite i depozite privrede – novoodobreni poslovi 2011-2016. (prosečne ponderisane vrednosti, na godišnjem nivou, u %) 184
Grafikon 5.32: Struktura kamatnih stopa u Srbiji, 31.12. 2017. (u %) 185
Grafikon 5.33: Tražnja MSP u Srbiji za kreditima, 2017. 187
Grafikon 5.34: Projekcija bankarskih kredita privatnom sektoru u Srbiji, 2017-2020. 187

Grafikon 5.35: Ocena tržišnog potencijala banaka u Srbiji, 2014-2018. 188
Grafikon 5.36: Ponuda i tražnja privrede za bankarskim kreditima u Srbiji, poređenje sa zemljama CESEE, 2013-2018. 189
Grafikon 5.37: Pristup bankarskim kreditima lokalnih banaka u Srbiji, u poređenju sa zemljama CESEE, 2013-2018. 189
Grafikon 5.38: Tržišni potencijal i pozicioniranje banaka u Srbiji, 2018. 190
Grafikon 5.39: Faktori tražnje privrede za bankarskim kreditima u Srbiji u prvih 6 meseci 2018, sa procenom za narednih 6 meseci 2018, poređenje sa zemljama CESEE 190
Grafikon 5.40: Tražnja privrede za bankarskim kreditima prema veličini preduzeća i valuti, 2018. (poslednjih 6 mes.i narednih 6 meseci), poređenje Srbije i zemalja CESEE. 191
Grafikon 5.41: Faktori namene bankarskih kredita privredi, 2018. (poslednjih 6 mes. i narednih 6 meseci), poređenje Srbije i zemalja CESEE 191
Grafikon 5.42: Uticaj faktora na promenu kreditnih standarda u odobravanju kredita i kreditnih linija preduzećima (neto procenat) 193
Grafikon 5.43: Promena uslova za odobravanje kredita i kreditnih linija preduzećima (netoprocenat) 193
Grafikon 5.44: Promena tražnje preduzeća za kreditima (netoprocenat) 194
Grafikon 5.45: Rast kreditne i ekonomske aktivnosti, 2018. (T1 u %) 194
Grafikon 6.1: Frekvencija i procentualna zastupljenost ispitanika prema osnovnoj delatnosti preduzeća 199
Grafikon 6.2: Frekvencija i procentualna zastupljenost ispitanika prema pravnoj formi preduzeća 200
Grafikon 6.3: Frekvencija i procentualna zastupljenost ispitanika prema prihodima preduzeća 201
Grafikon 6.4. Frekvencija i procentualna zastupljenost ispitanika prema poziciji ispitanika u preduzeću 201
Grafikon 6.5: Frekvencija i procentualna zastupljenost ispitanika prema broju zaposlenih u preduzeću 202
Grafikon 6.6: Frekvencija i procentualna zastupljenost ispitanika prema izvoru prihoda preduzeća 202
Grafikon 6.7: Frekvencija i procentualna zastupljenost ispitanika prema uticaju bankarskog kredita na visinu prihoda preduzeća 203
Grafikon 6.8: Deskriptivne statistike za tvrdnju IFP1 203
Grafikon 6.9: Deskriptivne statistike za tvrdnju IFP2 204
Grafikon 6.10: Deskriptivne statistike za tvrdnju IFP3 204
Grafikon 6.11: Deskriptivne statistike za tvrdnju IFP4 205
Grafikon 6.12: Deskriptivne statistike za tvrdnju IFP5 205
Grafikon 6.13: Deskriptivne statistike za tvrdnju IFP6 206
Grafikon 6.14: Deskriptivne statistike za tvrdnju UFP1 206
Grafikon 6.15. Deskriptivne statistike za tvrdnju UFP2 207
Grafikon 6.16: Deskriptivne statistike za tvrdnju UFP3 207
Grafikon 6.17: Deskriptivne statistike za tvrdnju UFP4 208
Grafikon 6.18: Deskriptivne statistike za tvrdnju UFP5 208
Grafikon 6.19: Deskriptivne statistike za tvrdnju UFP6 209
Grafikon 6.20: Deskriptivne statistike za tvrdnju UFP7 209
Grafikon 6.21: Deskriptivne statistike za tvrdnju UFP8 210
Grafikon 6.22: Deskriptivne statistike za tvrdnju PP1 210
Grafikon 6.23: Deskriptivne statistike za tvrdnju PP2 211
Grafikon 6.24: Deskriptivne statistike za tvrdnju PP3 211
Grafikon 6.25: Deskriptivne statistike za tvrdnju PP4 212
Grafikon 6.26: Deskriptivne statistike za tvrdnju PP5 212
Grafikon 6.27: Deskriptivne statistike za tvrdnju PP6 213
Grafikon 6.28: Deskriptivne statistike za tvrdnju PP7 213
Grafikon 6.29: Deskriptivne statistike za tvrdnju PP8 214
Grafikon 6.30: Deskriptivne statistike za tvrdnju PP9 214

Dijagram 6.1: Dijagram regresione jednačine uticaja za formirani model „IFP, PP“ 216
Dijagram 6.2: Dijagram regresione jednačine uticaja za formirani model „UFP, PP“ 217

Dijagram 6.3: Parcijalni dijagram regresionih jednačina uticaja za formirani model „IFP, UFP i PP“.....219
Dijagram 6.4: Višestruka regresiona jednačina uticaja za formirani model „IFP, UFP i PP“ 219
Dijagram 6.5: Višestruka regresiona jednačina uticaja na formirani model „IFP, UFP i PP“ izražena u 3D prikazu 219

Prilozi

Prilog 1. Upitnik

U P I T N I K

Istraživanje stavova preduzeća o značaju bankarskih kredita za razvoj privrede u Srbiji, 2017. g.

Poštovani,

Pozivam Vas da učestvujete u izražavanju stavova u ime svog preduzeća o uticaju bankarskih kredita na razvoj privrede, s aspekta uticaja na poslovanje - povećanje prihoda Vašeg preduzeća. Upitnik se sastoji iz dve kratke celine, čijim popunjavanjem dajete doprinos razumevanju teme istraživanja.

Važno: upitnik je sačinjen u skladu sa Vašim kompetencijama. Popunjavanje upitnika ni na koji način ne identifikuje Vas ili Vaše preduzeće, jer je u potpunosti anoniman.

I DEO: PROFIL ISPITANIKA (preduzeća)

Ispred stavke koja obeležava Vaš profil (preduzeća) zaokružite navedeno slovo.

Osnovna delatnost Vašeg preduzeća je:
- a) Proizvodnja/usluge (trgovina)
- b) Finansije
- c) Osiguranje
- d) IKT

Pravna forma Vašeg preduzeća je:
- a) Privatno samostalno preduzeće/radnja
- b) Deo većeg sistema
- c) Javno preduzeće

Vaša pozicija u preduzeću je:
- a) Vlasnik
- b) Direktor
- c) Menadžer
- d) Savetnik

Broju zaposlenih u preduzeću je:
- a) < 10 zaposlenih
- b) od 10 do 49 zaposlenih
- c) od 50 do 249 zaposlenih
- d) 250 zaposlenih

Izvor prihoda Vašeg preduzeća je sa:
- a) Domaćeg tržišta
- b) Inostranog tržišta

Uslovi za finansiranje preduzeća su ulaganja u:
- a) Osnovna sredstva
- b) Obrtna sredstva
- c) Ljudske resurse
- d) Razvoj i inovacije
- e) Refinansiranje i plaćanje obaveza

Prihod Vašeg preduzeća u 2017. godini je:
- a) < od 100.000 €
- b) od 100.001 do 500.000 €
- c) od 500.001 do 2.000.000 €
- d) od 2.000.001 €

Uticaj bankarskih kredita na visinu prihoda u preduzeću u 2017. godini je na:
- a) Povećanje prihoda
- b) Održivi prihod
- c) Smanjenje prihoda

II DEO – TVRDNJE O UTICAJU IZVORA I USLOVA FINANSIRANJA PREDUZEĆA NA POSLOVANJE PREDUZEĆA

Svaku tvrdnju procenite na skali stavova od 1-5, tj. treba da izaberete (zaokružite ili precrtate) broj koji najviše odgovara Vašem mišljenju, a značenje brojeva je sledeće: 1 - u potpunosti se ne slažem, 2 - ne slažem se, 3 - niti se ne slažem, niti se slažem, 4 - slažem se, i 5 - u potpunosti se slažem.

IZVORI FINANSIRANJA PREDUZEĆA

1	Nivo sredstava traženih od banke značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.					
2	Nivo kredita namenjen za osnovna sredstva značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.	1	2	3	4	5
3	Nivo kredita namenjen za obrtna sredstva značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.	1	2	3	4	5
4	Nivo kredita namenjen za obuku zaposlenih značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.	1	2	3	4	5
5	Nivo kredita namenjen za razvoj novih proizvoda značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.	1	2	3	4	5
6	Nivo sredstava kredita za plaćanje zakonskih obaveza značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.	1	2	3	4	5

USLOVI FINANSIRANJA PREDUZEĆA

9	Nivo visine kamatne stope značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.	1	2	3	4	5
10	Nivo odobrenog minusa značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.	1	2	3	4	5
11	Nivo bankarskih naknada značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.	1	2	3	4	5
12	Nivo raspoloživog roka otplate kredita značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.	1	2	3	4	5
13	Nivo koleterala/garancije značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.	1	2	3	4	5
14	Nivo bankarske procedure prilikom obrade zahteva za kredit minusa značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.	1	2	3	4	5
15	Nivo troškova proizvodnje radne snage značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.	1	2	3	4	5
16	Nivo raspoloživosti obučenih menadžera i veština zaposlenih značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.	1	2	3	4	5

POSLOVANJE PREDUZEĆA

21	Nivo pronalaženja klijenata značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.	1	2	3	4	5
22	Nivo poslovne konkurencije značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.	1	2	3	4	5
23	Nivo pristupa finansijama značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.	1	2	3	4	5
24	Nivo poverenja u bankarski sistem u Srbiji značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.	1	2	3	4	5
25	Nivo primene zakonskih propisa značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.					
26	Nivo kontrole od strane banke davaoca kredita značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.	1	2	3	4	5
27	Nivo birokratije značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.	1	2	3	4	5
29	Nivo poreskih olakšica značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.	1	2	3	4	5
30	Nivo investiranja značajno utiče na nivo poslovanja preduzeća.	1	2	3	4	5

Napomena: Nisu utvrđeni bilo kakvi pravni ili tehnički problemi kod ispitanika ili preduzeća, a koji su bili uključeni u ovu studiju.

Hvala Vam na saradnji

Uticaj bankarstva u Srbiji na privredni razvoj od osnivanja prvih banaka do savremenog bankarstva

ORIGINALITY REPORT

1%

SIMILARITY INDEX

PRIMARY SOURCES

1	www.ubs-asb.com Internet	137 words — < 1%
2	www.nbs.rs Internet	77 words — < 1%
3	metegundogan.com Internet	70 words — < 1%
4	es.scribd.com Internet	58 words — < 1%
5	el-zanimljivosti.blogspot.com Internet	56 words — < 1%
6	www.tandfonline.com Internet	52 words — < 1%
7	www.cris.uns.ac.rs Internet	49 words — < 1%
8	nardus.mpn.gov.rs Internet	47 words — < 1%
9	simo.blog.rs Internet	42 words — < 1%
10	wrap.warwick.ac.uk Internet	39 words — < 1%
	www.paragraf.rs	

11	Internet	35 words — < 1%
12	www.rpk-subotica.org.rs Internet	35 words — < 1%
13	aler.rs Internet	30 words — < 1%
14	Biljana Stojanovic. "The rise and growth of Serbian banking until World war I: Part one: Creation of preconditions for the rise of Serbian banking until 1878", Megatrend revija, 2016 Crossref	26 words — < 1%
15	docslide.us Internet	26 words — < 1%
16	www.centarzaposetioce.nbs.rs Internet	23 words — < 1%
17	union.edu.rs Internet	23 words — < 1%
18	docslide.net Internet	23 words — < 1%
19	www.iam.fmph.uniba.sk Internet	20 words — < 1%
20	ba.seebiz.eu Internet	19 words — < 1%
21	scindeks-clanci.ceon.rs Internet	19 words — < 1%
22	www.apeiron-uni.eu Internet	18 words — < 1%
23	econwpa.ub.uni-muenchen.de Internet	17 words — < 1%

24	papers.ssrn.com Internet	16 words — < 1%
25	ideas.repec.org Internet	16 words — < 1%
26	www.research.by Internet	16 words — < 1%
27	www.doiserbia.nb.rs Internet	16 words — < 1%
28	mpra.ub.uni-muenchen.de Internet	15 words — < 1%
29	www.pkj.co.yu Internet	15 words — < 1%
30	www.singipedia.singidunum.ac.rs Internet	14 words — < 1%
31	www.icomep.com Internet	13 words — < 1%
32	www.osiguranjeinternetom.com Internet	13 words — < 1%
33	www.scribd.com Internet	13 words — < 1%
34	www.eknfak.ni.ac.rs Internet	12 words — < 1%
35	www.raf.edu.rs Internet	11 words — < 1%
36	www.big.co.rs Internet	10 words — < 1%
37	media.sjm06.com Internet	10 words — < 1%

EXCLUDE QUOTES	ON	EXCLUDE MATCHES	< 15 WORDS
EXCLUDE BIBLIOGRAPHY	ON		